

T.C.
ATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

284582

ABDURRAHMAN KAPLAN

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE SONRASINDA MEHMET
RİFAT (BÖREKÇİ)EFENDİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç.Dr Asuman DEMİRCİOĞLU

ERZURUM-2010

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

ABDURRAHMAN KAPLAN

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE SONRASINDA MEHMET
RİFAT (BÖREKÇİ) EFENDİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd.Doç.Dr. Asuman DEMİRCİOĞLU

ERZURUM 2010

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Milli Mücadele Dönemi Ve Sonrasında Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

...../...../2010

Abdurrahman KAPLAN

Ö N S Ö Z

Türkler Anadolu'yu Malazgirt savaşıyla 1071'de ele geçirerek Türkleştirmiş ve Müslümanlaştırmışlardır. Bunu içlerine sindiremeyen Avrupa, tarih boyunca Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için Osmanlı İmparatorluğu tebaası olan gayrimüslimleri kışkırtmışlardır.

XIX yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri içten ve dıştan zayıflatmayı başarmışlardır. I. Dünya Savaşı sonrası mağlup olan Osmanlı Devleti'ne dayatılan 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile bunu başaran İngiliz'ler, Fransız'lar, İtalyan'lar ve Yunanlılar Anadolu'yu işgallere başlamışlardır.

Düşman kuvvetleri tarafından Anadolu'nun işgaline başlanması Türk Milletini bağımsızlığını korumak için Milli Mücadele'ye sevk etmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıç döneminde, Ankara gibi stratejik öneme sahip bir yerde müftülük yapan **Mehmet Rifat Efendi** Ankara'da milli teşkilatlanma ve İstanbul Hükümeti'ne karşı fetvâlar verme gibi görevler yapmıştır.

Bu çalışmamızla **Mehmet Rifat Efendi**'nin, hayatı, Milli Mücadele yılları ve Diyanet İşleri Reisliği dönemlerinde yeteri kadar bilinmeyen faaliyetlerini gün ışığına çıkarmayı amaçladık. Ancak **Mehmet Rifat Efendi**'nin hayatı, müftülüğü ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmaları ile ilgili belgeler, müftülük dairesinde çıkan yangın sonucu bu dönemle ilgili çok önemli kaynaklar yok olmuştur.

Tez giriş kısmı ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Milli Mücadele'nin başlamasının sebepleri ve Milli Mücadele'yi oluşturan şartlar hakkında genel bilgi verilmiştir.

I. Bölümde; **Mehmet Rifat Efendi**'nin hayatı, Ankara ve stratejik önemi, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından önce milli faaliyetler, Ankara'da milli bilincin uyanması, Ali Fuat Paşa ve **Mehmet Rifat Efendi** işbirliği, Ankara Mitingleri, Ankara'da Kuvâ-yı Milliyye'nin faaliyetleri ve gönüllü birliklerin kurulması, Ankaralıların İstanbul hükümetiyle bağlarını koparması, Ankara Valisi Muhiddin Paşa'nın tutumu ve **Mehmet Rifat Efendi**'nin karşı faaliyetleri, Yahya Galip Bey'in Vali vekilliğine getirilişi, Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ve faaliyetleri, Ankara'nın milli merkez oluşu, Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'da

karşılanması, Heyet-i Temsiliyye'ye yapılan yardımlar, fetvâlar mücadelesi, Birinci BMM'nin açılışı ve **Mehmet Rifat Efendi**'nin Mentеше Mebusu Seçilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde **Mehmet Rifat Efendi**'nin faaliyetleri ve İstanbul Hükümeti tarafından ölüm cezasına çarptırılması ele alınmıştır.

II. Bölümde; **Mehmet Rifat Efendi**'nin Şer'iyye Evkâf Vekâleti'ndeki dönemi, Heyet-i "İfta"-iye Azâ'lığı, teşkilatın kuruluşu, İdari yapısı, Eğitimi, Din hizmetleri ve Dini yayınlar ile ilgili faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

III. Bölümde; **Mehmet Rifat Efendi**'nin Diyanet İşleri Reisliği Dönemi; kuruluşu, atanması, teşkilat yapısında meydana gelen gelişmeler, hizmetler, değişimler, uygulamalar, ramazan nedeniyle ilk basın açıklaması, yenilikler, namazın, hutbelerin türkçeleştirilmesi nedenleri, hutbelerden seçmeler, görev süresinin uzatılması, Kur'an Hadis, Ezan, Salâ, Tekbirin türkçeleştirilmesi, mali kaynak sağlama çabası, dini hassasiyetler, Cumhuriyet Halk Partisi dönemi, Atatürk ve İsmet İnönü ilişkileri, yayınlar ve son dönemleri ele alınmıştır.

Yapılan çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, gazeteler, dergiler, hatıralar, araştırma eserleri, makaleler Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nden yararlanılmıştır.

Çalışmanın sonunda bulunan ekler arşivlerde fotokopilerine izin verilen belgeler kullanılmıştır. Ayrıca, **Mehmet Rifat Efendi** ile ilgili bilgiler ve fotoğraflar torunları H.İsmet ve Rifat Börekçi'den temin edilmiştir.

Çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyen Danışman Hocam. Yrd.Doç.Dr.Asuman DEMİRCİOĞLU'na, Enstitü Müdürü Prof.Dr.S.Esin DAYI'ya, Doç.Dr.Serpil SÜRMEİ'ye, Enstitümüzün diğer değerli hocalarına ve çalışanlarına teşekkür ederim.

Ö Z E T

1277 (1861) yılında Ankara'da dünyaya gelen **Mehmet Rifat Efendi** Milli Mücadele öncesi ve sonrası döneminde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Müftülük görevini sürdürürken, Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya gelişiyle birlikte resmen Milli Mücadele'ye katılmıştır. Gerek karşılamada ve gerekse ilk maddi yardımlarda önemli katkıları olmuştur.

Mehmet Rifat Efendi İstanbul Hükümeti fetvâlarına karşı fetvâ vererek, Anadolu hareketinin meşruluğu ile milli doğrultudaki birleşmede önemli ölçüde rolü olmuştur. Kuvay-ı Milliye'nin kurulmasında öncülük etmiş, Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını yapmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın uzun süre takdirini kazanmıştır. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde en çok oy alarak (Menteşe) Muğla mebusu olarak seçilmiştir.

Mehmet Rifat Efendi kısa bir dönem mebusluk yaptıktan sonra kendi isteği ile Ankara Müftülüğü görevine dönmüştür. Bu arada Ankara çevresindeki isyanların bastırılmasında rol oynamıştır. Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti İfta'iyeye A'zâlığı döneminde dini hükümlerle uygulamaların konusunda uyumu yönünde görüşler bildirmiştir.

Mehmet Rifat Efendi, 1924'te Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması ile ilmi bilgileri, din uzmanlığı ve Milli Mücadele'ye olan önemli katkıları nedeniyle ilk Diyanet İşleri Reisliği'ne atanmıştır. Geçiş döneminde aydın kişiliği ile yapılan inkılâplara destek vererek takdir toplamış, özellikle dini ve milli hassasiyetleri birleştirmede etkili olmuştur. Anadolu'da milli birliğin oluşmasını sağlamıştır. Bütün bunların yanı sıra belki de en önemlisi Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında olma, O'nunla tezde de bahsedileceği üzere dönemin önemli meselelerini (özellikle dini meseleleri) paylaşma, tartışma, kararlaştırma şerefine nail olmuş şahsiyetlerden biridir. **Mehmet Rifat Efendi**, bu özelliklerden dolayı yaş süresinin dolmasına karşın görev süresi uzatılmış ve 1941'deki vefatına kadar Diyanet İşleri Reisliği görevini yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi, Diyanet İşleri Reisliği, Mustafa Kemal Paşa, Fetvalar

ABSTRACT

Mehmet Rıfat Efendi, who was born in Ankara in 1277 (1861), served in various positions before and after the period of National Struggle for Independence. While he was working as Mufti, he became officially involved in the National Struggle with the arrival of the Delegation of Representatives in Ankara. He made a significant contribution to the National Struggle not only by making arrangements to meet the Delegation, but also by providing urgent monetary aids.

Mehmet Rıfat Efendi gave formal declarations against the declarations of Istanbul Government, thus playing an important role in ensuring the legitimacy of the movement that started in Anatolia, as well as in achieving a unification around the national cause. He pioneered the activities conducted for the establishment of the National Militia, chaired the Community for Defending the Law in Ankara, and received the appreciation of Mustafa Kemal Pasha. In the first elections for the Turkish Grand National Assembly, he got the majority of the votes and was elected deputy of Menteşe.

Having served as a deputy for a short period of time, Mehmet Rıfat Efendi returned to his position as the mufti of Ankara. In the meantime, he played an important part in the suppression of the revolts that occurred in the vicinity of Ankara. During his Membership of Law-making in the Ministry of Theology and Endowments, he put forward valuable opinions about the compatibility of theological rules and practices.

After the foundation of the Department of Religious Affairs in 1924, Mehmet Rıfat Efendi was appointed as the first chairman of the Department of Religious affairs, owing to his scientific knowledge, his expertise on religion and his significant contribution to the National Struggle. In the period of transition, he received appreciation for his support to the revolutions with his intellectual personality. Particularly, he played a crucial role in achieving a reconciliation between religious and national sensitivities. He contributed to the formation of a sense of national unity in Anatolia. Despite the termination of his duty due to the age limit, his period of service was extended owing to his remarkable features as a patriot. Thus, he continued serving as the chairman of the Department of Religious affairs until his death in 1941.

Key Words: Mehmet Rıfat (Börekçi)Efendi, Department of Religious Affairs, Mustafa Kemal Pasha, Declarations

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	X
BİBLİYOGRAFYA.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET RİFAT EFENDİ VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDEKİ
FAALİYETLERİ

I. MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN HAYATI.....	8
II. MİLLİ MÜCADELE'DE ANKARA VE MEHMET RİFAT EFENDİ.....	11
A. Ankara ve Stratejik Önemi.....	11
B. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulmasından Önce Ankara'da Milli Faaliyetler.....	14
1. Ankara'da Milli Bilincin Uyanması.....	16
2. Ali Fuat Paşa ve Mehmet Rifat Efendi'nin İşbirliği.....	17
3. Ankara Mitingleri.....	21
4. Ankara'da Kuvâ-yı Milliye'nin Faaliyetleri ve Gönüllü Birliklerin Kurulması.....	26
5. Ankaralıların İstanbul Hükümetiyle Bağlarını Koparması.....	32
6. Ankara Valisi Muhiddin Paşa'nın Tutumu ve Mehmet Rifat Efendi'nin Karşı Faaliyetleri.....	33
7. Yahya Galip Bey'in Vali Vekilliğine Getirilişi.....	36
III. ANKARA'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ.....	39

A. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması.....	39
B. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri.....	40
C. Ankara'nın Milli Merkez Oluşu.....	45
D. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'da Karşılanması.....	49
E. Heyet-i Temsiliye'ye Yapılan Yardımlar.....	57
IV. FETVÂ'LAR MÜCADELESİ.....	62
A. Milli Direnişi Kırmak İçin İstanbul Hükümeti'nin Fetvâsı.....	62
B. Mehmet Rifat Efendi'nin Önderliğinde Ankara'dan Yayınlanan Karşı Fetvâ.....	66
C. Mehmet Rifat Efendi'nin Önderliği'nde Ankara'da Yayınlanan Karşı Fetvâ'nın Önemi.....	72
V. BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ.....	73
A. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Mehmet Rifat Efendi'nin Mentеше Mebusu Seçilmesi.....	73
B. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi'nde Mehmet Rifat Efendi'nin Faaliyetleri.....	78
1. Beypazarı İsyanı ve Mehmet Rifat Efendi.....	78
2. Mehmet Rifat Efendi'nin Meclisteki Diğer Faaliyetleri.....	84
C. Mehmet Rifat Efendi'nin İstanbul Hükümeti Tarafından Ölüm Cezasına Çarptırılması.....	86

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN ŞER'İYYE EVKÂF VEKÂLETİ'NDEKİ DÖNEMİ

I- MEHMET RİFAT EFENDİ DÖNEMİ'NDE ŞER'İYYE VE EVKÂF VEKÂLETİ.....	89
A. Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti Kuruluşu.....	89
B. İdari Yapısı.....	91
C. Dini Hizmet ve Eğitimler.....	92
D. Dini Yayınlar.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİ FAALİYETLERİ

I. TBMM DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ İSMİ ÜZERİNDE YAPILAN MÜZAKERELER.....	98
II. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN KURULUŞU.....	99
III. MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NE ATANMASI.....	102
IV. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN TEŞKİLAT YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER.....	103
A. 1924 – 1929 Dönemi.....	103
B. 1929 – 1931 Dönemi.....	106
C. 1931 – 1935 Dönemi.....	107
D. 1935 – 1941 Dönemi.....	108
V. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİNDE DEĞİŞİKLİKLER VE UYGULAMALAR (1924-1941).....	110
VI. MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİNDE YENİLİKLER VE ÇEŞİTLİ FAALİYETLERİ (1924-1941).....	112
A. Mehmet Rifat Efendi'nin Ramazan Münasebetiyle İlk Basın Açıklaması (1924).....	112
B. Namazın Türkçeleştirilmesi (1926).....	115
C. Hutbelerin Türkçeleştirilmesi ve Nedenleri (1927-1928).....	116
D. Mehmet Rifat Efendi'nin Hutbelerinden Seçmeler (1927-1928).....	119
E. Mehmet Rifat Efendi'nin Diğer Hutbeleri.....	157
F. Mehmet Rifat Efendi'nin Görev Sürelerinin Uzatılması(1930-1931).....	159
G. Kur'an ve Hadislerin Tercümesi (1932).....	159
H. Ezan, Salâ ve Tekbirin Türkçeleştirilmesi (1932-1933).....	161
İ. Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reislği'ne Mali Kaynak Sağlama Faaliyetleri (1935).....	163

J. Mehmet Rifat Börekçi'nin Dini Hassasiyetleri (1939).....	164
K. Mehmet Rifat Börekçi'nin Cumhuriyet Halk Partisiyle İlişkileri.....	165
1- Atatürk Dönemi İlişkileri.....	165
2- İsmet İnönü Dönemi İlişkileri.....	166
VII. DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN 1924 -1941 YILLAR ARASI YAYIN	
HİZMETLERİ.....	167
VIII. MEHMET RİFAT BÖREKÇİ'NİN HAYATI'NIN SON DÖNEMİ.....	172
SONUÇ.....	175
EKLER.....	178
BELGELER.....	178
FOTOĞRAFLAR.....	236

KISALTMALAR

Arş.	: Arşiv
ATAM.	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATTB.	: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri
AÜTİTE.	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BTTD.	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
BN.	: Belge No
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
C.A..	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
DN.	: Dosya No
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİB. Arş.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
DİR.	: Diyanet İşleri Reisliği
DVY.	: Diyanet Vakfı Yayını
E.S.A.	: Emekli Sandığı Arşivi
Fh.	: Fihrist
HTDV.	: Harp Tarihi Vesikalar Dergisi
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayını
Kl.	: Klasör
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı

- TBMM. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİH. : Türk İstiklal Harbi
TTK : Türk Tarih Kurumu
TSK. : Türk Silahlı Kuvvetleri
ZC. : Zabıt Ceridesi

BİBLİYOGRAFYA**A. ARŞİVLER**

Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi
Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

B. ZABITLAR VE RESMİ RAPORLAR

TBMM Z.C., I/I, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.
TBMM Z.C., I/II, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.
TBMM Z.C., I/III, TBMM Matbaası, Ankara, 1941.
TBMM Z.C., I/IV, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.
TBMM Z.C., I/V, TBMM Matbaası, Ankara, 1942.
TBMM Z.C., I/VI, TBMM Matbaası, Ankara, 1943.
TBMM Z.C., I/XXII, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.
TBMM Z.C., II/VII, TBMM Matbaası, Ankara, 1970.
TBMM Z.C., II/XIV, TBMM Matbaası, Ankara, 1976.
TBMM Z.C., II/XXII, TBMM Matbaası, Ankara, 1977.
Düster, Üçüncü Tertip, I, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1962.
Düster, Üçüncü Tertip, IX, Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., İstanbul, 1928.
Düster, Üçüncü Tertip, XIII, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1935.
Düster, Üçüncü Tertip, XVI, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1935.
Düster, Üçüncü Tertip, XIX, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1938.
Düster, Üçüncü Tertip, XXXI, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1950.
T.C Devlet Salnamesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1926.
Türkçe Hutbeler, Diyanet İşleri Reisliği, İstanbul Şehzadebaşı Matbaası, İstanbul, 1928.

C. GAZETELER

Açıksöz
Albayrak
Alemdar
Cumhuriyet
Hadîsat
Hâkimiyet-i Milliyye
Îrâde-i Milliyye
İleri
Milliyet
Peyâm-ı Sabah
Takvîm-i Vakayi
Tercüman
Ulus
Yeni Gazete
Yeni İstanbul Gazetesi

D. MECMUA VE DERGİLER

İslam Mecmuası
Atatürk Araştırma Dergisi
Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarih Enstitüsü Dergisi
Belgelerle Türk Tarih Dergisi
Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi
Diyanet İşleri Başkanlığı Aylık Dergileri
Diyanet İlmi Dergisi
Harp Tarihi Vesikalar Dergisi
Seb-ür-Reşâd Dergisi
Türk Kültürü Dergisi
Türkiyat Araştırmalar Dergisi

E. ANSİKLOPEDİLER

İslam Ansiklopedisi
Türk Ansiklopedisi

F. HATIRALAR

- ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk I-II-III**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
_____; **Nutuk/Söylev, Vesikalar/Belgeler III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
_____; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınları, Ankara, 1961,
- BAYAR, Celal; **Atatürk'ten Hatıralar**, Hisar Matbaası, İstanbul, 1955.
- CEBESOY, Ali, Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Matbaası, İstanbul, 1959.
- DURSUNOĞLU, Cevat; **Milli Mücadelede Erzurum**, Dergah Yayınları, Ankara, 1946.
- HAYRETTİN Abidin; **Tarihte Ankara-İstiklâl Harbi ve Bursa Hatıratı**, Suhulet Kütüphanesi, Ankara, 1934.
- KARABEKİR, Kâzım; **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayınları, İstanbul, 1988.
- OKUR, Yaşar; **Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralar**, Üsküdar Matbaası, İstanbul, 1962.
- SABİS, Ali İhsan; **Harp Hatıralarım**, V, Güneş Matbaası, Ankara, 1951.

G. ARAŞTIRMA ESERLERİ

- ADIVAR, H. Edip; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1962.
- AĞAOĞLU, Samet; **Kuvâ-yı Milliye Ruhu**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981.
- AKÇURA, Tuğrul; **Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Hakkında Manografik Bir Araştırma**, ODTÜ.Yayınları, İstanbul, 1971.
- AKER, Mehmet Şefik; **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali I**, İstanbul Askeri Matbaası, Ankara, 1937.
- AKSEKİLİ, A.Hamdi; **Ahlâk Dersleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1924.

- _____ ; **Askere Din Dersleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1925.
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1983.
- ATAY, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- APAK, Rahmi; **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Genkur. Yayınları, İstanbul, 1942.
- ARSAN, Nimet; **Mustafa Kemal Paşa'nın Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, 1917-1938, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.
- ARSLANPAY, Nail; **Diyanet İşleri Başkanlığı**, DİB.Yay., Ankara, 1973.
- ARMAĞAN, Mustafa; **Paşaların Hesaplaşması**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- AKYOL, Turan; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1997.
- ALTAY, Fahrettin; **10. Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1970.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal II**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.
- AYBARS, Ergün; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Basımevi İzmir, 1986.
- BAYKAL, Bekir, Sıtkı; **Hey'et-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- BIYIKOĞLU, Tevfik ; **Atatürk Anadolu'da, 1919-1921**, Kent Basımevi, İstanbul, 1981.
- ÇAVIŞ, Abdülaziz; **Angilikan Kilisesine Cevap**, DİB.Yay., Ankara, 1974.
- ÇAĞATAY, Neşet; **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara Ü. Basımevi, Ankara, 1974.
- ÇELİK, Recep ; **Milli Mücadelede Din Adamları, I-II**, Emre Basımevi, İstanbul, 1999.
- ÇELEBİ, Mevlit ; **Heyeti Nasiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitapevi,İzmir,1992.

- ÇOKER, Fahri ; **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, III, TBMM V.Yay., Ankara, 1995.
- DAĞLI, Nuran ; **Hükümetler ve Programları**, I, 1920-1960, TBMM.Yay., Ankara, 1988.
- DAYI, S.Esin; **Nazilli Kongreleri**, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum 1998.
- DENK, Cemil; **Atatürk Lâiklik ve Cumhuriyet**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın Kitapevi Yay, Ankara,1997.
Diyaret İşleri Başkanlığı; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, TDV. Yay., Ankara, 1999.
- _____ ; **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri**, DİB.Yay., Ankara, 1988.
- ERDOĞDU, Şeref; **Ankaram**, Alkan Matbaası, Ankara, 1965.
- ERDAHA, Kâmil; **Milli Mücadelede Valiler ve Vilayetler**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1975.
- ERTAN, Veli; **Ahmet Hamdi Aksekili**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1988.
- GENÇ, Reşat; **Türkiye'yi Lâikleştiren YaSalâr**, ATAM. Yay., Ankara, 2005.
Genelkurmay Başkanlığı; **Türk İstiklâl Harbi, I-II-III-IV**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962.
- _____ ; **Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi TBMM. Hükümet Dönemi**, Genkur Yayınları, Ankara, 1984.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970
_____ ; **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyip; **Milli Mücadele Başlarken I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- GÜLEKLİ, Can Nurettin; **Ankara, Tarih-Arkeoloji**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1948
- GÜL, Muhittin; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin Yayınları, Ankara, 2006.
- GÜNEŞ, İhsan ; **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜRTAŞ, Ahmet; **Atatürk ve Din Eğitimi**, DİB.Yay., Ankara, 1983.
- İĞDEMİR, Uluğ; **Yılların İçinden**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

- _____ ; **Hey'et-i Temsiliyye Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- İZ, Mahir; **Yılların İzi**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975.
- JAESCHKE, Gotthard ; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- _____ ; **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, Bilgi Yayınları, Çev.Hayrullah ÖRS, Ankara, 1970.
- KAFKAS, Mehmet; **Milli Mücadele Öncüleri I**, Nil Yayınları, İzmir, 1991
- KANDEMİR, Ferudun ; **İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul,1975.
- KANDEMİR, Selahattin; **Türkiye Seyahatnamesi**, Ankara Ü. Basımevi, Ankara, 1932.
- KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.
- KINROSS, Lord; **Atatürk-Bir Milletın Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Süm'bülBasımevi, İstanbul, 1981.
- KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Cumhuriyet Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- KUTAY; Cemal; **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yayını, Ankara, (Tarih Yok).
- LEWIS, Bernard ; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- MÜDERRISOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı.Yay., Ankara, 1974.
- NADİ, Yunus; **Birinci TBMM Açılışı ve İsyınlar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- _____ ; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- _____ ; **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1983, s.85-88.
- OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- ÖZALP, Kâzım; **Milli Mücadelede I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

- ÖZBUDUN, Ergün; **1921 Anayasası**, ATAM Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZCAN, İsmail; **İslam Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÖZGÜL, Cemil; **Hey'et-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları**, (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920), TTK. Yayınları, Ankara, 1989.
- ÖZKAYA, Yücel; **Milli Mücadele Tarihi I**, ATAM, Yay., Ankara, 2005.
- ÖZTÜRK, Nazif; **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, DİB. Yay., Ankara, 1962.
- POLAT, Nazım; **Müdâfaa-ı Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- REŞAT, Faik; **Mustafa Kemal'in Ankara'ya Gelişi, II**, TDV. Yayını, İstanbul, 1942.
- SAKALLI, Bayram; **Ankara Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- SARAY, Mehmet; **Türkiye'de Din ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, ATAM. Yayınları, Ankara, 2006.
- SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II-III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- SARIKOYUNCU, Ali ; **Milli Mücadelede Din Adamları I**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- SELVİ, Haluk; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I**, Değişim Yay., İstanbul, 2006.
- SELEK, Sebahattin; **Anadolu İhtilali**, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1981.
- _____ ; **Milli Mücadele II**, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1982.
- SONYEL, R. Salâhi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara, 1987.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet ; **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, AİTİTE, Yay., Ankara, 1986.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Mustafa Kemal Paşa TBMM Tarihçesi**, Ülkemiz Matbaası, Ankara, 1971.
- _____ ; **Atatürk ve Seğmen Alayı**, Borsalâr Birliği Matbaası, Ankara, 1971.
- _____ ; **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yayınları, İstanbul, 1958.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya ; **Milli Mücadelede Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Adnan Ötüken Yayınları, Ankara, 1970.

- ŞEMSETTİN, Sami; **Kamusü'l-Â'lam I**, Mühran Matbaası, İstanbul, 1896.
- TANSEL, Selahattin ; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, MEB.Yayını, İstanbul, 1991.
- TENGİRŞENK, Y.Kemal; **Atatürk, Din ve Lâiklik**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1968.
- TÖNÜK, Vecihi ; **Türkiyede İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945.
- TUNCER, Acar; **Lâiklik ve Din**, İzmir, Ticaret Matbaası A.Ş, 1973.
- TÜRKMEN, Zekeriya; **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal Atatürk**, ATAM Yayını, Ankara, 2002.
- ULUĞ, Naşit Hakkı; **Hemşehrimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1997.
- UZUNOĞLU, Ahmet ; **Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1978.
- USTA, Emine Şeyma; **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005.
- YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.
- YAZIR, M.Hamdi; **Hak Dini Kur'an Dili**, I, İst.Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1935.
- ZEBİDİ, Z.Ahmet; **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi II**, Evkâf Matbaası, İstanbul, 1928.

H. MAKALELER

- AKBULUT, Dursun Ali; **“Hey’et-i Temsiliye Nasıl Teşekkül Etti”** Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S:1/4,A.Ü. Yayınları, Erzurum, 14 Mart 1990, s.44-55.
- ATAMER, Hamdi; **“Ölümünün Birinci Yılında Ali Fuat Cebesoy, Fikirten Eyleme Geçen Kurtuluş”** S.28, Mentesh Matbaası, İstanbul, 1970, s.13-15.
- AYTEPE, Oğuz ; **“Milli Mücadele Başında Örgütlenme ve Direnişin Mali Kaynakları”**, Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi, S:1/1, HÜAİTE. Yay., Ankara, Bahar 2005, s.1-8.
- BÖREKÇİ, M.Rifat; **“Hissiyatı Diniye Cerihadâr Edilmemeli”** Sebil’ür-reşad Dergisi, 23/S:597, Nisan 1924, s.392-395.
- BULUT, Mehmet ; **“Şer’iyyeye Evkâf Vekaleti’nin Dini Yayın Hizmetleri”**, Diyanet İlmî Dergi, 30/S:1, DİB. Yay., Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1994, s.3-9.
- _____ ; **“İlk Cumhuriyet Meclisi’nde Dini Yayınlar”** Diyanet İlmî Dergi, 28/S:1, DİB. Yay., Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s.139-149.
- _____ ; **Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları**, Diyanet Dergisi, 30/S:4, DİB. Yayınları, Ankara, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s.92-93.
- ERŞAHİN, Seyfettin; **“Bilinmeyen Yönleriyle Diyanet”**, Diyanet Aylık Dergisi, S:9, DİB. Yay., Ankara, Eylül 1991, s.15-17.
- DEMİR, Fahri ; **“Din Hizmetleri, Din Eğitimi ve İrşad Metodu”**, S:50, DİB.Yay., Ankara, Nisan 1988, s.439-442.
- GÜLER, Halil ; **“Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetleri ve Bu Hizmetlerle İlgili Değerlendirme”**, Diyanet Dergisi, S:30, DİB.Yay., Ankara, Mart 1999, s.6-9.
- GÖKALP, Ziya; **“Diyanet ve Kâza”** İslâm Mecmuası, S:35, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, Ağustos 1915, s.48-52.
- HALAÇOĞLU, Ahmet ; **“Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması ve Çanakkale Deniz Operasyonları”**, Askeri Tarih Bülteni, S:25, Genkur. Yay., Ankara 1988.

- İNAN, Afet; **“Gerilla Hakkında İki Hatıra”** Belleten I/S:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1937, s.10-12.
- İZMİRLİ, İ. Hakkı; **“Diyanet ve Kaza”**, İslam Mecmuası, S:373, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, Ekim 1918, s.72-76.
- KARASOY, Yakup; **“Ahilik Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”**, Türkiyat Araştırma Dergisi, S:14, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, Güz 2003, s.1-13.
- KIRZIOĞLU, M.Fahrettin ;**“Erzurum Kongresi’nin Sağ Kalan Beş Mümessili”** S:85, Türk Kültürü, Erzurum, Mayıs 1969, s.58-60.
- ÖZKAYA, Yücel;**“Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”**, S:10, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara,1987, 154-155.
- PARMAKSIZ, İsmet ; **“Şer’iyyeve Evkâf Vekaleti”**, MEB.Yay., Ankara, 1982, s.112-115.
- SELEN, S.Hamit; **“Ankara’nın Başkent Oluşu”**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Atatürk Konferansları, Ankara, 1969, s.90-98.
- SEMİZ, Yaşar ; **“18 Mart 1915 Çanakkale Savaşı Sebepleri”**, Türkiyat Araştırmalar Dergisi, S.14, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, Güz 2003, s.221-246.
- SÜSLÜ, Azmi; **“Mustafa Kemal’in Anadolu’ya Gelişi-Geçisi ve Ankara’nın Milli Mücadeledeki Yeri”**, Atatürk Araştırma Dergisi, X/S:29, ATAM. Yay., Ankara, Temmuz, 1994, s.511-525.
- TAPAN, Mete; **“Türkiye’de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Çağdaş Düşüncenin Işığında, Atatürk”**, Ağaoğlu Basımevi, İstanbul, 1983, s.393-398.
- TEKELİ, İlhan; **“Ankara’nın Başkentlik Kararı’nın Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi”** ODTÜ. Yayınları, Ankara, 1984, s.322-335.
- YÜCEL, İrfan; **“Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçesi”**, Diyanet Aylık Dergisi, S:41, DİB. Yay., Ankara, Mayıs 1994, s.17-21.

GİRİŞ

Türk milleti, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar kesintisiz süren savaşlar sırasında askeri, iktisadi, hukuki ve sosyal alanlarda çok sayıda sorunla karşılaşmış ve bunalımlı dönemler yaşamıştır. Aynı zamanda bu dönem 1815 Viyana Kongresi ile ortaya atılan “Doğu Sorunu” başka bir tanımlama ile” “Türkleri Yok Etme Politikası”nın uygulama dönemidir.

1900’lü yılların başında büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile tüm mevcutlarını son noktasına kadar kullanmış, bu genel savaşın sonunda özlemle beklenen ateşkes yapılmıştır. Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile hakkaniyetli bir ateşkes ve müteakiben sorunları çözecek barış beklentisine girdi. Ancak bu beklentinin aksine mütareke, savaşı kazanan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin Türk topraklarındaki çıkar bölgelerinin işgâline, Türk milletinin yaşam hakkını görmezden gelmesine, hükümet ve orduyu gölge ve kukla haline getirmesine fırsat vermişti. Bu durum Mütareke şartlarına bakıldığında olanca netliği ile ortadadır. Mütareke metninde Boğazların istihkâmlarıyla birlikte müttefiklere teslimi ve serbest geçiş sağlanması, Osmanlı Devleti karasularındaki tüm torpil ve mayınların temizlenmesi, müttefiklerin harp esirlerinin teslimi, sınırların korunmasında ve iç asayişin sağlanmasında az miktarda asker bırakılarak tüm Osmanlı Devleti ordusunun terhisi, küçük gemiler dışında donanma bulundurulmaması, limanların tünellerin ve demiryollarının müttefiklerin denetimine geçmesi, Kafkasya’da savaş öncesi sınırlara çekilme ve cephelerdeki Osmanlı Devleti birliklerinin müttefik kuvvetlere teslim olması, iâşe nezaretinin müttefiklere bağlı olması gibi esaslar vardı.¹

Mondros Mütarekesi’nde yer alan 7. madde galip devletlere istedikleri herhangi bir yeri işgâl etme hakkı verdiği için Anadolu çeşitli işgâl bölgelerine ayrılarak işgâl edilmeye başlamıştır. Mütarekeden hemen sonra başlayan işgâllere Osmanlı Devleti’nin

---

¹ **Türk İstiklâl Harbi**, (Doğu Cephesi), I, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962, s.80-86. ; Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, ATAM, Yay., Ankara, 2002, s.10-11.

tepkisiz kalması, halkın kendi başının çaresine bakması ve yerel milli teşkilatlar oluşturmasına neden olmuştur. Mütarekenin hemen ardından İngilizler 1 Kasım 1918'de Musul'u, 13 Kasım 1918'de Boğazları² 10 Kasım 1918'de boşaltılması istenen Kafkasya bölgesi yani Evliye-i Selase (Kars-Ardahan-Batum) Türk ordusunun ağır çekildiği gerekçesiyle İngilizlerce 19 Aralık 1918'de Batum'u, işgâl edilmesine mütakiben İngilizler 12 Ocak 1919 tarihinde Kars'ı işgâl ederek yönetimi Ermeni heyetine verdi.³ Fransızlar ve birliklerinde yer alan Ermeniler ile, 11 Aralık 1918'de Dörtyol, 17 Aralık 1918'de Mersin, 21 Aralık 1918'de Adana, 27 Aralık 1918'de Pozantı'yı işgâl etti⁴ Mart 1919'da İtalyan askerleri Antalya ve civarını işgâle başlarken⁵ 15 Mayıs 1919'dan itibaren Yunan ordusu İzmir'den başlayarak Batı Anadolu'yu işgâle girişti.

İşgâllerin devam ettiği bir dönemde ülkenin kurtuluşu için çareler arayanların önderliğini üstlenen Mustafa Kemal Paşa, Kasım 1918'de geldiği İstanbul'da bazı çalışmalarda bulunarak Ali Fuat Paşa, İsmet Bey, Kâzım Karabekir Paşa ile Şişli'deki evinde görüşmeler yapmıştır.⁶ Görüşmeler sonrasında Anadolu'ya geçme kararı verilmiş ve çeşitli yollar aranmıştı. Aynı tarihlerde Anadolu'da Türk halkını güçlü bir direnişe zorlayan, müttefiklerin desteğini alan azınlıkların silahlı saldırıları ve asayişî bozucu faaliyetleri gittikçe artmıştı. Samsun, Vezirköprü, Merzifon civarında Pontus Rum çeteleri asayişî bozarak Karadeniz Bölgesi'nin çeşitli yerlerinde Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinde belirtilen işgâle uygun ortamı hazırlıyorlardı. İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk direnişini kırmak ve güvenliği sağlamak üzere Dokuzuncu Ordu Kıtaaı Müfettişliği görevi ile Mustafa Kemal Paşa Mayıs 1919 tarihinde gönderilmişti.⁷ Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken Türklerin

² **Türk İstiklâl Harbi**, (Güney Cephesi), I, s. 83-122.

³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S:41, Genkur Yay., Ankara, 1962, , Vesika No: 977.

⁴ **Türk İstiklâl Harbi**, (Güney Cephesi) I, s. 68-74.; Muhiddin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s.49.

⁵ Mehmet Şefik Aker, **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, I, İstanbul Askeri Matbaası, Ankara, 1937, s. 21.

⁶ Falih Rıfık Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.88-90.

⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTKYay, Ankara, 1988, s.34.

kaderiyle ilgili önemli kararlar vermek üzere Paris Barış Konferansı düzenlenmiş ve İzmir'in Yunanlılarca işgâline karar verilmişti.⁸

Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan gelişmeler karşısında işgâllere karşı koymak, bölge halkının haklı isteklerini tüm dünyaya duyurmak ve ortak bilinç yaratmak amacıyla bölgenin kendi sakinlerinin de katılımı ile Anadolu'da çeşitli cemiyetler kuruldu. Kurulan cemiyetler, Milli İslâm Şurası, Kars Kasım 1918; Milli Kongre Cemiyeti İstanbul, Kasım 1918; Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, Edirne, Aralık 1918; Müdâfaa-i Hukuk-i Osmaniyeye Cemiyeti (17 Mayıs 1919'da Redd-i İlhak) İzmir, Aralık 1918; Vilayât-i Şarkiyeye Müdâfaa-i Hukuk-u Milliyye Cemiyeti, İstanbul, Aralık 1918; Trabzon Muhafaza-i Milliyye Hukuk Cemiyeti, Trabzon Şubat 1919; Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti, Diyarbakır, Mayıs 1919; Kilikyalılar Cemiyeti, İstanbul, Mayıs 1919⁹ tarihli olup bu cemiyetler Anadolu'nun her bölgesinde haksızlıklarla mücadeleyle başladı.

İzmir 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılarca işgâl edildi ve bölgede iki günde beşbin Türk katledilerek yağma katliam ve işgâl dönemi başladı.¹⁰ Yunan ordusu savunmasız halka saldırınca Batı Anadolu'da il ve ilçelerin sivil halkı Yunan ordusuna karşı direniş hareketine geçti. Bergama, Ödemiş, Ayvalık ve Aydın bölgelerinde sivil halk ile savaşıyan Yunan ordusu Batı Anadolu'da ilerlerken bir yandan da Batı ve Doğu Trakya'da ilerlemeye başladı.¹¹ İzmir'in işgâli tüm yurttaki büyük bir sarsıntı yarattığından gösterilen tepki ulusalcılık duygusunu arttırdı. İstanbul başta olmak üzere bütün yurttaki işgâl protesto edildi ve kalabalık mitingler düzenlendi.¹²

Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki önemli tarihlerden biri, 19 Mayıs 1919'da geniş yetkilerle Mustafa Kemal Paşa Karadeniz Bölgesi'ndeki güvenliği düzenlemek üzere Samsun'a gelmesidir. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra bölgedeki durumu

⁸ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Ege Üniversitesi Yay., İzmir, 1986, s. 120-135.

⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1991, s.141-150.; Gül, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.57-59.

¹⁰ *Türk İstiklâl Harbi*, (Batı Cephesi), II/1, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1962, s.239.

¹¹ *Türk İstiklâl Harbi*, (Batı Cephesi), II/I, s. 62-167.

¹² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s.32-33.

bütün doğrularıyla saraya ve hükümete bildirdiğinde İngilizlerin tepkisini çekmiş ve onun bu görevden alınması yönünde baskılar başlamıştır. 26-28 Mayıs tarihlerinde Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan ayrılarak Amasya'da Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey ile görüşerek 21-22 Haziran 1919 tarihli bir duyuru ile Amasya Genelgesi'ni yayımladılar.¹³ Genelgede, yurdun bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu, İstanbul Hükümeti'nin sorumluluğunu yerine getirmediği, bağımsızlığın halkın azim ve kararı ile elde edileceği ve milletin haklılığını duyurmak için Sivas'ta ulusal bir kongre düzenlenmesi konuları açıkça belirtilmiştir.¹⁴

Amasya'da ulusal direniş kararları alınırken Erzurum'da Vilayet-i Şarkiyeye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenen kongre, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilemeyeceği, bölge halkının tüm haklarını korumak konusunda birtakım kararlara varmak üzere toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın daveti üzerine 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gitmiş ve 7-8 Temmuz gecesi askerlikten ayrılmış ve sivil biri olarak Erzurum'daki kongreye katılmıştır.¹⁵

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanan Erzurum Kongresi'ne; Erzurum, Sivas, Trabzon, Van illerinden 54 delege katılmıştı. 14 gün süren çalışmalarla 7 Ağustos 1919 tarihinde sonuçlanan kongrede; vatanın bir bütün olduğu, her türlü işgâle karşı konulacağı, ulusal iradenin hakim kılınması gerektiği, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği ve ulusal bir meclisin toplanması gibi kararlar alınmıştı.¹⁶

Milli Mücadele tarihi açısından önemli olan Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'ta toplanan ulusal kongreye Amasya Genelgesi'nde değinilmiş ve o tarihten itibaren çalışmalara başlanmıştır. 4 Eylül 1919'da başlayan kongrede, manda ve himaye, ittihatçılık konularındaki görüşmeler uzun sürmüş, nihayetinde¹⁷ vatanın bir bütün olduğu, her türlü işgâle ve müdahaleye karşı konulacağı, milli iradenin hakim kılınacağı, Hey'et-i Temsiliyye seçilerek millet adına yetkili kılınacağı belirtilmiştir.

¹³ **Türk İstiklâl Harbi**, (Doğu Cephesi), III/II, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1968, s.117.

¹⁴ **Türk İstiklâl Harbi**, (Doğu Cephesi), II/I, s.116.; Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s.100-101.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk/Söylev**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989^s, s. 59-65.

¹⁶ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Dergah Yayını, Ankara, 1946, s.109.

¹⁷ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969, s. 47.

Sivas Kongresi'ne kadar Erzurum gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bölgesel kongreler toplanmış ve bölgesel direniş kararları alınmıştı. Sivas Kongresi'nde bütün bu kongrelerin hedef ve amaçlarını birleştirerek ulusal bir mücadele kararı hayata geçirilmiştir. Kongre'nin önemli sonuçlarından biri de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında milletin kaderine yön vermeye yetkili "Hey'et-i Temsiliyye"nin işbaşına gelmiş olmasıdır.¹⁸

Hey'et-i Temsiliyye'nin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerinde önemli bir aşamayı Amasya görüşmesinde yaşamıştır. İstanbul hükümetini temsilen Salih Paşa 20 Ekim 1919'da Amasya'ya gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyler ile görüşmüştür.¹⁹ 22 Ekim'de bazı esaslar üzerinde anlaşarak manda ve himayenin kabul edilmeyeceği, Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerektiği, gayri Müslimlere siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilmemesi, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Derneği'nin hukuki bir statüde İstanbul Hükümeti'nce tanınması gibi noktalar belirlenmiştir.²⁰

Milli Mücadele'nin Amasya Genelgesi ile ortaya konan ilkeleri Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra Hey'et-i Temsiliyye ile hayata geçirilirken, Batı Anadolu'da Yunanlılar ilerlemekteydi. Gerek cepheye uzak olan gerekse önemli haberleşme ve ulaşım bağlantılarından uzak kalan Sivas yerine Ankara'ya geçmek ve Hey'et-i Temsiliyye'nin işlerini Ankara'dan sürdürmesinin daha kolay olacağını anlaşılması ile Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliyye 18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılmıştır.²¹ 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliyye Ziraat mektebi binasına yerleşerek siyasi, askeri ve idari görevleri yerine getirmek için çalışmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya geldiği dönemde yurttan önemli gelişmeler olmaktadır. 12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclis-i

¹⁸ Turan Akyol, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Ankara, 1997, s. 88-92.

¹⁹ G.Jaesche, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s 72.

²⁰ Atatürk, *Nutuk/Söylev*, I, s.325-331; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk/Söylev*, *Vesikalar/Belgeler*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989,³ Vesika 159, s.1596.

²¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1961, s.241-243.

Mebusan'ı²² 28 Ocak 1920'de ulusal ant olarak kabul edilen Misak-ı Milli'yi kabul edince, 16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf Devletlerince resmen işgâl edilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın basılarak mebusların tutuklanması sonrasında İstanbul'un işgâli bütün yurttta protesto edilmiştir.

16-17 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa bütün valilere ve kolordulara gönderdiği emirler, alınması gereken önlemleri sıralamaktaydı. Bu esaslara göre; İstanbul'un işgâli İtilaf Devletleri temsilcileri, tarafsız devletlerin dış işleri ve meclisleri nezdinde protesto edilecek ve mitingler düzenlenecek, İstanbul ile görüşme kesilecek, Hıristiyan halka dokunulmayacak, ülkenin güvenliğini bozan şiddet hareketlerine fırsat verilmeyecek, askeri ve sivil makamlar işbirliği yapacak, telgraf merkezleri, kara ve deniz yolları kontrol edilecek ve Heyeti Temsiliye'nin izni olmadan hiçbir makam ve memur İstanbul ile yazışmayacaktı.²³

İstanbul'un işgâlinde sonra kaçan birçok mebus Ankara'ya gelmeye başlamıştı. 21 Nisan 1920'de vilayetlere 23 Nisan'da meclisin açılacağı bir tamim ile bildirilmiş ve Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılarak olağanüstü bir dönemde yönetime başlamıştır²⁴

Toplumun tüm kesimlerinden temsilcilerin bulunduğu mecliste 102 serbest meslek sahibi, 133 devlet memuru, 52 asker, 32 din adamı, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri şubelerinden seçilen 30 temsilci, 7 aşiret Reisi, 4 teknik eleman, 16 sağlıkçı, 2 reji görevlisi olmak üzere toplam 378 kişi vardı.²⁵

Meclis idari görevlerle ilgili seçimlerini tamamladıktan sonra Reis Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yoğun siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel çalışmalarına başlamıştır. Bu arada Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıkları devam ederken İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmaları ile bazı yerlerde iç isyanlar çıkmıştır. Ahmet Anzavur'un Düzce'de çıkardığı ayaklanmada birçok yurttaş hayatını kaybetmiş, 18 Nisan 1920'de kurulan Kuvay-ı İnzibatiye ise İzmit ve çevresindeki düzeni

²² Atatürk, *Nutuk/Söylev*, I, s.549.

²³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, s.302-303.

²⁴ Atatürk, *Nutuk/Söylev*, I, s.575.

²⁵ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s.81-83; Ergün Özbudun, *1921 Anayasası*, ATAM. Yay., Ankara, 1992, s.3; Haluk Selvi, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, Değişim Yay., İstanbul, 2006, s.116.

bozmuştur.²⁶ Millet Meclisi'nin Türkiye'nin yönetimini üstlendikten sonra iç güvenliği bozan çeteler ile daha güçlü bir şekilde savaşarak huzur ve sükûneti sağlamıştır.

---

²⁶ **Türk İstiklâl Harbi**, Batı Cephesi, IV, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1966, s.47.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

I- MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN HAYATI

Mehmet Rifat Efendi, 16 Kasım 1277/1861 Ankara'da doğmuştur.²⁷ Ataları Konya'dan gelip Ankara'ya yerleşmişlerdir.²⁸ Babası Ankara ulemasından Börekçizadelerden Ali Kâzım Efendi, Annesi Habibe Hanım'dır. Samiye Börekçi ile olan evliliğinden 1319/1903 Raşid, M.Fuat, Ziya adında üç oğlu vardır. **Mehmet Rifat Efendi** ilk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra yüksek öğrenim için İstanbul'a gitmiş, medrese tahsilini Beyazıt Medresesi Müderrislerinden Atıf Efendi'nin derslerine devam edip Dini Yüksek İlimler ve Teknik İlimleri tahsil ederek diploma almayı hak etmiştir. Ayrıca Ankara Ulemâsı'ndan Kütükçüoğlu Rifat Efendi'den icâzetnâme almıştır.

Mehmet Rifat Efendi Ankara'da Fazliye Medresesi'ne imtihanla "Müderris" olmuştur. **Mehmet Rifat Efendi** fazlı ve iyi Ahlâkıyla çevresinde kendisini göstermiş ve 1896 – 1907 Ankara "İstinaf Mahkemesi" üyeliğine atanmıştır. Bu görevinde on bir yıl çalıştıktan sonra asıl dini görevi olan, Ankara Müftülüğü'ne 25 Kasım 1908'de atanmıştır. Müftülük görevi yanında 1911 yılında bir müddet, Eskişehir – Sivrihisar Kaymakamlık görevini de vekâleten yürütmüştür. Memuriyeti'nin yanı sıra, eğitim-öğretime de olan ilgisini devam ettirmiştir.²⁹ **Mehmet Rifat Efendi**, Arapça ve Farsça bilmektedir.³⁰

1918'de Musile-i Süleymaniye³¹ payesi ile Bursa Müderrisliği Bursa'da bu görevi daha önce yaptığından kendisine tekrar verilmiştir. 1920'de "İzmir Paye-i Mücerridi"

²⁷ **Mehmet Rifat Efendi'nin Emekli Sandığı Arşivi**, D.N: 64275-36. Ev N:8, Küttük N:6 Sayfa N:82 Boyacı Ali Mahallesi.; *Diyanet Aylık Dergi*, S:9, Eylül 1991, s.17.

²⁸ **M.Rifat Efendi'nin Torunu Rifat Börekçi'nin Beyanı**.

²⁹ **Mehmet Rifat Efendi'nin, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi**, D.N:23,0968.; *Diyanet Aylık Dergi*, S:41, Mayıs 1994, s.22.

³⁰ **Mehmet Rifat Efendi'nin, TBMM Arşivi**, D.N:341.

³¹ Musile-ı Süleymaniye: Süleymaniye Mederesesi'nde büyük müderrislere verilen ünvan. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1997, s.688.)

rütbe tecrideden ve yine aynı yılda “Mahreç Payesi” (ilmiye rütbesi)’ne layık görülmüştür. **Mehmet Rifat Efendi**, göstermiş olduğu bu başarılarının bir mükâfatı olarak 8 Mart 1918’de her türlü devlet hizmetlerinde iyi işler görenlere iftihar ve imtiyazı mucip olmak üzere çıkarılan “Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanı” ile Osmanlı Devleti tarafından mükafatlandırılmıştır.³²

Mehmet Rifat Efendi Ankara’da 29 Ekim 1919’da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurmuş ve seçimle başkanlığa getirilmiştir. Aynı zamanda da Ankara’da milli teşkilatlanmayı, Kuvâ-yı Milliyye’yi kurarak gönüllü neferlik yapmış, Seğmenler Alayı’nın kuruluşunda yer almıştır.

Mehmet Rifat Efendi 1919’da güvendiği arkadaşlarıyla kurduğu Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı, 10 Mayıs 1921’de, Müdâfaa-i Hukuk, 9 Mayıs 1923’de Halk Fırkası’na dönüşünce, yeni Fırka’da görev almaya Ankara’ya gelip yerleşen genç elemanlara yer vererek onlarla birlikte “Atatürk İnkılâplarına” yürekten hizmet etmiş büyük bir din adamı ve vatan perverdir.³³

Erzurum Kongresi yapıldığı tarihlerde, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının düşüncelerini benimseyerek Milli Mücadele’ye katılmıştır. Hey’et-i Temsiliyye’nin Ankara’ya gelmesine zemin hazırlamış, Ankara’nın milli merkez olmasına katkıda bulunulmuştur.

Hey’et-i Temsiliyye’nin Ankara’da göreve başlamasından itibaren maddi ve manevi katkılarıyla onları desteklemiş. Milli Mücadele’nin haklı ve meşru olduğunu ve buna karşı İstanbul Hükümeti’nin faaliyetleri aleyhinde bir fetvâ hazırlayarak diğer müftü ve din adamlarının da imza ve onayı ile bu fetvâyı Anadolu’ya yayınlamıştır. 24 Nisan 1920’de İstanbul Hükümeti tarafından **Mehmet Rifat Efendi**’nin görevine son verilmek istenmişse de milli hükümet onu aynı müftülük görevinde bırakmıştır.

³² E. S. Arş., D.N:64275-36.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Eylül 1991, s.17; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, DİB. Yay., Ankara, 2007, s.133.

³³ **Cumhur Başkanlığı Arşivi**, K1:III-3, D:14, F:20-1.; Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.29-205; **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Eylül 1991, s.14.

Nakşibendi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1. dönemi için yapılan seçimde en çok oyu alarak (Muğla) Menteşe mebusu seçilmiştir.³⁴

BMM açılışı öncesi maddi ve manevi hazırlıklara katıldı ve meclisin açılış töreninde bulunarak cuma günü dini törende dua yaptı ve mevlit okudu.³⁵

Ankara'da Milli Mücadele'yi teşkilatlandıran bu din adamı, Halife'nin Divan-ı Harbi, 8 Haziran 1920'de Kuvâ-yı Milliyye Reislerinden bazıları ile birlikte **Mehmet Rifat Efendi**'yi gıyaben ölüme mahkûm etmiştir.³⁶

5 Ekim 1920'de kabul edilen "Nisâb-ı Müzâkere Kanunu" vaki tebligata karşı Ankara Müftülüğü'nü tercih ettiği "Şer'iyye ve Evkaf" Vekâleti'nin 13 Ekim 1920 tarihli yazısıyla başkanlığa bildirmekle mebusluktan istifası 27 Ekim 1920 birleşiminde kabul edildi.³⁷ 23 Aralık 1922-30 Mart 1924 tarihleri arasında "Şer'iyye Vekâleti Heyeti İftâ'iyeye" A'zâlığında bulundu. 3 Mart 1924'de ve 429 sayılı kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması ile 31 Mart 1924'de bu göreve getirildi.

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği döneminde İnkılâpların getirdiği yeniliklerde kadınlara siyasal ve sosyal haklar tanınınca, eşi Samiye Hanım'ın Ankara Belediye Meclisi üyesi olmasını sağlamış ve hatta bu konuda öncülük etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti'ne başkan olduğu dönemde memleketin güzide kadınlarını üye olarak seçilmelerini teşvik etmiştir.³⁸

Mehmet Rifat Efendi yine Diyanet İşleri Reisi iken 1932 yılında devlet bütçesinden Kur'an-ı Kerim ve Hadîs tercümelemleri için dört yüz lira ayırtmayı başararak **Hak Dini Kur'an Dili Meâli** ve **Sahih-i Buhari** gibi iki kıymetli eserin Diyanet İşleri Reisliği yayınları arasında neşrini sağladı. Böylece Türkçe'ye çevrilen İslâm'ın iki temel kaynağını millete kazandırmış oldu.

³⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s.771; **Diyanet Aylık Dergi**, S:41, Mayıs 1994, s.22-23.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Mart 1999, s.10.

³⁵ Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, "t.y"), s.182.

³⁶ **DİB. Arş.**, D: N: 64275-36.; H.N.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.30.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:94, Mayıs 1994, s.23.

³⁷ **TBMM. Z-C**, V, s.183.; A.Sarikoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.133-134.

³⁸ **C.A.**, K:IV, 19-01, D:75 Fh: 31.; H.N.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.30.

1932-1947 yılları arasında dinin tek öğretildiği yer Kuran Kurs'ları idi. Maarif vekâleti 430 sayılı kanunu yorumlayarak bunları da kendi bakanlık bünyesine almak istedi. Fakat **Mehmet Rifat Efendi** buna itiraz ederek Kur'an kurslarının birer meslek mektebi olarak kendi emrinde kalmalarını sağlamaya ve Kur'an kurslarının sayılarını kendi döneminde elli altı çıkarılarak artışında başarı sağladı.³⁹

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği görevinde yaş sınırına ulaşmasına rağmen yetenek ve uzmanlığından bir süre daha yararlanmak üzere Bakanlar Kurulu'nun 22 Ekim 1930'da ve 10112 Sayılı Kararnamesiyle görevine devamı kabul edildi.⁴⁰ **Mehmet Rifat Efendi** Cumhuriyet Halk Partisi'nde çeşitli görevler almıştır.⁴¹ Börekçizadelerden olan **Mehmet Rifat Efendi**, soyadı kanunuyla Börekçi soyadını almıştır.⁴²

II- MİLLİ MÜCADELE'DE ANKARA VE MEHMET RİFAT EFENDİ

A. Ankara ve Stratejik Önemi

Ankara'nın şehir olarak M.Ö. VII. yüzyılda Frikyia Kralı Midas tarafından kurulduğunu ileri sürenler⁴³ olmasına rağmen, M.Ö. XVII. ve XVIII. yüzyılda, Hititlerin önemli bir şehri olduğu bilinmektedir. Üç bin beş yüz yıldan daha fazla bir tarihi geçmişi olan Ankara, çeşitli dönemlerde, Hititlerin, Friglerin, Galatların, Romalıların ve Bizanslıların hakimiyetinde kalmış, daha sonrada Türklerin eline geçmiştir.

Anadolu kapılarının, Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Türklere açılmasıyla Ankara şehri ve civarına, XII. Yüzyılın başlarından itibaren Oğuz Türkleri gelip yerleşmişlerdir.⁴⁴ Selçuklularla 1073 tarihinden itibaren Türklerin hakimiyetine

³⁹ **Diyanet Aylık Dergi**, S:41 Mayıs 1994, s.23; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.691-693.

⁴⁰ **DİB. Arş.**, D.N: 23, 0968.

⁴¹ **C.A.**, Kl:VII, D:91, Fh:1-330.; H.N.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.207.

⁴² **E.S.A.**, D.N: 64275-36.; A.Sarıkoçuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.134.

⁴³ Abidin Hayrettin, **Tarihte Ankara-İstiklâl Harbi ve Bursa Hatıratı**, Ankara, 1934, s.3; Nurettin Can Güleklî, **Ankara, Tarih-Arkeoloji**, Doğu Matbaası, Ankara, 1948, s.31; Şeref Erdoğan, **Ankaram**, Alkan Matbaası, Ankara, 1965, s.21.

⁴⁴ Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.30.

giren Ankara, onlar tarafından imar da edilmiştir. Daha sonraları, II. Kılıçarslan burayı oğlu Muhiddin Mesud'a vermiş, ondan sonra da taht çekişmelerinde önemli merkez olmaya devam etmiştir.⁴⁵

Selçuklular devrinin sona ermesinden sonra Ankara'da 1332-1362 yılları arası kısa bir süre Ahiler bağımsız bir hükümet kurarak hüküm sürmüşler, şeyhlerine "Melik" unvanı vererek kendi namlarına para dahi bastırmışlardır. Ankara'da büyük bir kuvvete sahip olmaları nedeniyle de burayı oldukça imar etmişlerdir.⁴⁶

Ahiler Ankara'nın anahtarını Osmanlı Padişahı I. Murad'a teslim ettikten sonra bazı istisnalar hariç, Ankara Osmanlı döneminde önemli ve merkezi bir eyâlet ve vilayet olma özelliğini korumuştur.⁴⁷ Ankara şehri XVI.yy dan XIX. yy sonlarına kadar önceleri "sancak" sonraları ise "eyalet merkezi" olarak bölgenin yönetiminde önemli bir yer tutmuştur.⁴⁸

XIX. yüzyılın sonlarından: XX. Yüzyıl başlarında ve Milli Mücadele hareketinin "Kuvâ-yı Milliye Dönemi" olarak kabul edilen 1919-1920 yıllarında⁴⁹ Ankara önemli yolların kavşağı üzerinde, doğu ile batı arasında "köprü" vazifesi gören,⁵⁰ topoğrafyası itibariyle çok eski bir şehir olup insanın tahayyül edebileceği en güzel ve seçkin bir mevkide kurulmuştur. Osmanlıların eline geçtikten sonra önemi gittikçe daha çok artan Ankara geçen yüzyılın sonlarında; on dokuz medrese, bir rüştiye, on sekizi Müslüman, altısı Hıristiyanlara ait olmak üzere yirmidört sıbyan mektebi, yirmi üç cami, yirmi yedi han, dört tekke ve dört hamam bulunan, ticaret yönünden de faal olan bir şehirdir. Nüfusu ise yetmiş beş bin olup bunun yedi bini Hıristiyan ve Yahudi geri kalanının hepsi müslümandır.⁵¹

⁴⁵ C.Gülekli, *Ankara, Tarih-Arkeoloji*, s.46-47.

⁴⁶ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, A.Ü Basımevi, Ankara, 1974, s.25.; Yakup Karasoy, "Ahilik Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik", *Türkiyat Araştırma Dergisi*, S:14, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2003, s.1-13.

⁴⁷ Selehattin Kandemir, *Türkiye Seyahatnamelesi*, Ankara, 1932, s.108-109.

⁴⁸ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945, s.89.

⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1964, s.138.

⁵⁰ Mete Tapan, "Türkiye'de Uygarlık, Bayındırlık, Kentleşme ve Atatürk", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul, 1983, s.393.

⁵¹ Sami Şemseddin, *Kamusü'l Â'lâm I*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1896, s.440-409.

Belirtildiği üzere Ankara, Anadolu'da stratejik öneme haiz şehirlerden biri olup demiryolu vasıtasıyla İstanbul'la irtibatı bulunması nedeniyle, Orta Anadolu'daki birçok şehir ve yerleşim birimlerinin devletin merkezi ile irtibatı sağlayan bir bağlantı durumundadır. O günkü şartlarda karayolu ulaşımı güç olmakla birlikte, her yönden Ankara'ya gelmek mümkündü. Ankara-İnebolu, Ankara-Sinop, Ankara-Erzurum, Ankara-Kayseri, yolu gibi belli başlı karayolları ile de bu bağlantı sağlanmaktadır.

Ayrıca telgrafli haberleşmede büyük önemi vardır.⁵² Ankara iyi bir telgraf şebekesine sahip ve Anadolu'nun her yanı ile haberleşmenin kolay olduğu bir Vilayetti. 1919 yılı şartlarına göre; Ankara Anadolu'da başlatılacak bir mücadelenin yürütüleceği en ideal yer olarak görünüyordu. Merkezi konumu, işgâl altında bulunan yerlere olan mesafesi, Karadeniz'de İnebolu, Akdeniz'de Antalya Limanları ile irtibat imkânı, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylığı, 20. Kolordu Komutanlığı'nın Ankara'da bulunması ve Ankaralıların Milli Mücadele'ye candan bağlılıkları, Ankara'nın seçimindeki en önemli faktörlerdir. O gün için en büyük tehlike olan, Yunan ilerlemesini durduracak bir askeri hareketin en iyi sevk ve idare edilebileceği yerde bulunması Ankara'ya ayrı bir önem kazandırıyordu.⁵³

Milli Mücadele döneminde Ankara'da sosyal ve ekonomik durumun iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Umumi olarak halkın maddi durumu oldukça zayıftır. Buna rağmen yapılan milli faaliyetlerin ve teşkilatlanma çalışmalarının değeri; milli davaya bağlılığı sebebiyle, her türlü takdirin üzerindedir. Bu stratejik önemi nedeniyle Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizler ve Fransızlar hakimiyet sağlamak için hemen birlik göndermişlerdir. Ankara'nın stratejik önemine haiz yerleri düşman kuvvetleri tarafından işgâl edilmiştir.⁵⁴

⁵² Ş.S.Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, II, s.182-184; Cemil Özgül, *Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920), TTK. Yayınları, Ankara, 1989, s.32-33.

⁵³ C.Özgül, *Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, s.32-33.

⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, "Büyük Önderi Karşılarken", *Ulus*, 29.12.1937; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, s.346-347.

B. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulmasından Önce Ankara'da Milli Faaliyetler

Ankara'da yabancı askerlerin bulunması zaman zaman yaptıkları uygunsuz hatta tahrik edici hakaretleri, burada milli duyguların uyanmasına neden olduğu gibi, milli faaliyetlere ve örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğu Ankara ileri gelenleri tarafından anlaşılmıştı. Muhiddin Paşa'nın vali olarak gönderilmesi Milli Mücadele'ye karşı tavır alması v.b. olumsuz tutumlarının yanısıra, şehrin ileri gelenlerinin de "tehcir" olayından sorumlu tutularak İstanbul'a gönderilmesi milli duyguları daha da pekiştirmiştir.⁵⁵

Ankara Valisi Muhiddin Paşa'nın Milli Mücadeleye karşı menfi tutumları Ankara'da milli duyguların uyanmasına sebep olmuştur. Teşkilatlanma, hatta, milli bir cemiyet kurma düşüncesini iyice kuvvetlendirmişti. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1919 Nisan ayının sonu veya Mayıs ayının ilk günlerinde bir cemiyet kurulmuştur. Kurucularının; kimyager Avni Refik (Berkman), Öğretmen Mahir (İz), Ayaşlı Ali Rıza, Öğretmen Yakup, Ekrem ve Fevzi Beylerin olduğu, bu cemiyet; "Azm-i Milli Cemiyeti" adı ile bilinmektedir.⁵⁶

Cemiyetin kurucularından olan Mahir İz hatıralarında konuyla ilgili şu bilgiyi vermektedir:⁵⁷

"Biz daha evvel, İzmir'in işgâline tekaddüm eden günlerde, beşinci kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nden Mat'lı (Arnavutluk'ta bir kaza) Ziya Paşa'nın oğlu Erkân-ı Harb yüzbaşısı Naim Bey'in yaptığı hususi bir davet ile Sultani ve Muallim Mektebi muallimleri bir evde toplandık. Halkı uyandırmak, düşmanı mukavemete hazırlamak üzere ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği münevver zümrenin nasıl rehberli edeceği üzerinde duruldu ve bir cemiyet kurulması kararlaştı. Cemiyete ben "Azm-i Milli" adının verilmesini teklif ettim, ittifakla kabul edildi.

Bu sırada aynı tarihlerde İzmir'in işgâli haberi gelmişti. İzet Bey adında bir zatın başkanlığında o zaman "Freško'nun Bahçesi" diye tanınan Meclis karşısında belediye bahçesindeki Salâsta "Karagün" adlı bir piyes oynandı. O zamana ki İzmir Valisi İzet

⁵⁵ B. Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.45.

⁵⁶ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.7.

⁵⁷ Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1975, s.69; E.B.Şapolyo, *Milli Mücadele Tarihi*, s.348-349.

Bey'in aleyhine yapılan hücumlar sırasında, saraya ve Padişaha ağır sözler söylendiği için, umumi efkârda iyi bir tesir yapmadı. Çünkü o zaman herkes de, girişilen bu Mili Mücadelenin, düşman kuvvetlerinin hakimiyeti altında âciz ve mahsur kalan Halife ve Padişahı kurtarmak gayesine matuf olduğu kanaati umumi olduğundan bu suretle vuku bulan tecavüzler iyi karşılanmıyordu.”

Azm-i Milli Cemiyeti'nin faaliyeti olarak belediye sinemasında bir müsamere yapılmış ve aynı gece Aka Gündüz'ün “Muhterem Katil” piyesi temsil edilirken; “Fatih'in Türbesinden” isimli bir de tablo gösterilmiş ve böylece, acı ve kara günlerin felaketleri gösterilmek istenmişti. Muhtelif zamanlarda da, Sanayi Mektebi*'nin imalathânesinde halka milli filmler gizli olarak izletilmişti.

Ankara'da yapılan bu milli çalışmalar, Ankaralıları Kuvâ-yı Milliye için tamamen hazır hale getirmişti. Öte yandan, o tarihlerde Avukat Mustafa Kemal Bey'in çıkardığı “Mefkure”, operatör Ömer Vasfı Bey'in çıkardığı “Selâmet” gazeteleri ile, eskiden beri yayınlanmakta olan, haftalık resmi “Ankara” gazetesinde, Ankara halkının aydınlatılması için, zaman zaman çeşitli yayınlar da yapılmaktaydı.⁵⁸

Bu dönemde Ankara'da henüz Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmamıştı. Bu işin tanzimi kol ordu komutanına, belediye Reisine ve **Mehmet Rifat Efendi** ile arkadaşlarına düşüyordu.

Böylece Ankara'da milli bir hareketin başlamasında önemli bir rol oynayan Müftü **Mehmet Rifat Efendi** önderliğinde vatansever Ankaralıları teşkilatlanmaya hemen başlamışlardır.⁵⁹ Ankara'da zaman ilerledikçe mili hareketler genişleyerek kuvvetlenmiş ve başta **Mehmet Rifat Efendi** olmak üzere birçok Ankaralı, başlatılan Milli Mücadele'yi canla başla desteklemişler ve bu davanın başarıya ulaşması için bütün güçleriyle çalışmışlardır.⁶⁰

* (Ulus'daki Birinci Sanat Enstitüsü Binası)

⁵⁸ E.B.Şapolyo, **Atatürk ve Seğmenler Alayı**, BorSalâr Birliği Matbaası, Ankara, 1971, s.12.

⁵⁹ E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.349.; Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s. 8.

⁶⁰ B.Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, s.47.

1- Ankara'da Milli Bilincin Uyanması

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra emperyalist devletlerin aldıkları kararlar uygulanmaya başlamış, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan toprakların büyük bir bölümü İtilâf Devletleri'nce işgâl edilmeye başlanmıştır.⁶¹ Ülkenin kurtuluşu için çareler arayanların önderliğini üstlenen Mustafa Kemal Paşa, Kasım 1918'de geldiği İstanbul'da arkadaşlarıyla görüşmeler yapmıştır. Rauf Bey, Kâzım Karabekir ve İsmet Paşaların bulunduğu bu görüşmelere, Konya Ereğlisi'ndeki 20. Kolordunun başında bulunan Ali Fuat Paşa, 7 Aralık 1918'de izinli olarak geldiği İstanbul'da katılmıştır. Görüşmeler sonucunda Anadolu'ya geçerek çalışmalara devam etme kararı yanında, Ali Fuat Paşa'nın kumandanı bulunduğu 20. Kolordu Karargâhı'nın Ankara'ya nakli ile Ankara'nın mukavemet merkezi yapılması kararlaştırılmıştır.

İstanbul görüşmesinden sonra 20. Kolordu karargâhına döndükten kısa bir süre sonra karargâhın Ankara'ya nakli emrini alan, Ali Fuat Paşa karargâhıyla Ankara'ya trenle hareket etmiştir. İngilizlerin her türlü engeli çıkarmasına rağmen, Haziran'ın ilk günlerinde 24. Fırka da Kaymakam Mahmut Bey komutasıyla kara yoluyla Kırşehir üzerinden Ankara'ya yaya olarak gelişiyle, 20. Kolordunun Ankara'da konuşlanması tamamlanmıştır.⁶²

Konya Ereğlisi'nde iken İstanbul'da 4 Mart 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidarı ele geçirdiğini, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulduğunu haber alan Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya geldiği günlerde Ankara'daki idari teşkilatta Vali; Damat Ferit Paşa'nın adamlarından Muhittin Paşa, mektupçu Halet, Umur-ı Hukukiye Müdürü Süreyya, Defterdar Yahya Galip, Polis Müdürü Mithat, Jandarmanın Kumandanı Rasim Canbulat, Merkez Kumandanı ise Abdurrahman Beylerdir. Ankara Müftüsü de **Mehmet Rıfat Efendi**'dir. Belediye Reisliğinde de Ziya Bey bulunmaktadır.⁶³ Hatıralarında Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Ankara'nın vaziyetine değinen Ali Fuat Paşa şu satırlarla özetlemiştir:⁶⁴ “Vali Muhittin Paşa İstanbul Hükümeti'nin koyu taraftarlarından biri idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup bazı türediler İstanbul'daki

⁶¹ Yücel Özkaya, **Milli Mücadele Tarihi**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005, s.24-25.

⁶² A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.63-67.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.1-5.

⁶³ E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.348.

⁶⁴ Atatürk, **Nutuk**, s.246.; Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.53-54.

efendileri gibi hareket ediyorlardı. Vatandaşlar arasında ikilik çıkarmak yolunu tutmuşlardı. Biz Konya’da iken yapılmış olan tevkiflerde bunların da rolü olmuştu. İngiliz Muhipleri Cemiyeti de kendilerine yardım ediyordu. Tehcirden dönen mutaassıp Hıristiyanlar Türkler aleyhinde birleşmişlerdi... İngiliz Kontrol Zabıtları fazla şımarmışlardı. Hükümet Konağı’na babalarının evi gibi girip çıkıyorlardı. Halk kendilerinden korkuyor, bir fenalığı dokunur endişesiyle karşılaşmamaya gayret ediyordu...”Bu vaziyet karşısında görevinin yalnız askerî olmayacağını anlayan Ali Fuat Paşa, bir takım tedbirlerin alınmasının gerekli olduğunu fakat her şeyden önce halkın maneviyatının kuvvetlendirilmesinin lazım geldiğini anlamıştı. Gerçi ona göre, kuvvet denilince maddi ve manevi olmak üzere hatıra iki şey gelmektedir. Birincisi; gerekirse İstiklâli koruyacak, yurdun müdafaasına yarayacak, cephane, silah, teçhizatı saklamak, mütareke gereğince teslimi lazım gelenleri vermemek ve ordunun terhisine engel olmaktır. İkincisi ise; ordu ve halk arasında birlik, azim, iman ve ümit hislerini kuvvetlendirmek, kurtuluşa inandırmaktır. İkincisi birincisinden daha önemliydi. Çünkü maddi zenginlikleri olan birçok milletler maneviyatsızlık ve Ahlâksızlık yüzünden çözümlenip bozulmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa’nın en yakın arkadaşlarından birisi ve milli davaya inanmış bir komutan olan Ali Fuat Paşa bu düşüncelerini uygulamaya koyarak Ankara ileri gelenlerinden ve memurlarından önemli bir kısmını memleketin içinde bulunduğu durum hakkında aydınlatmış, milli mücadele konusunda bilgiler vermiş, önemli bir taraftar kitlesi oluşturmuştur.⁶⁵ Böylece, **Mehmet Rifat Efendi**’nin önderliğinde ve Ankaralıların desteğiyle Ankara’da başlatılan milli hareket ve teşkilatlanmalar, Ali Fuat Paşa’nın Ankara’ya gelişi ile daha da kuvvetlenmişti.⁶⁶

2- Ali Fuat Paşa ve Mehmet Rifat Efendi’nin İşbirliği

Ali Fuat Paşa, Kolordu karargâhının Ankara’ya nakli emrini resmi makamlardan Milli Mücadele günlerinde almıştı. Bu nakil, resmi makamlara göre, Ankara’nın hazer

⁶⁵ Azmi Süslü, “Mustafa Kemal’in Anadolu’ya Geçişi-Gelişi ve Ankara’nın Milli Mücadele’deki Yeri” Atatürk Araştırma Dergisi, 10/S:29, Atam Yayınları, Ankara, Temmuz 1994, s.511-525

⁶⁶ Feridun Kandemir, **İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964, s.144.

zamanı bir kolordu merkezi olmasından ileri geliyordu. Vatanın doğu ve batısına hakim olacak bu stratejik yeri, İstanbul'un kuvvetlerinden ve işgâl orduları birliklerinden önce tutmanın değeri büyüktü.

Bu maksatla Ali Fuat Paşa, Konya'dan 20. Kolorduyu Ankara'ya taşımıştı. Ankara'dan Vali Muhiddin Paşa ile görüştüğünde Vali, durumun iyi olduğunu söylüyordu; ama hiç de valinin düşündüğü gibi durum iyi değildi.⁶⁷

O günlerin Ankara'sının cidden elem verici bir manzarası vardı. Hürriyet ve İtilaf Hükümeti'nin, istilacılara yaranmak gayesiyle savaş sorumlusu diye memleketin her tarafında yapmaya kalktığı tevkifler meyânında,⁶⁸ Ankara vilayeti halkından da yakaladığı vatandaşların sayısı iki yüzü bulmuştu. Gün geçtikçe İstanbul'daki hükümet, istilacı devletlere karşı tam bir teslimiyet politikası izliyordu. Bu moral düşüklüğü Ankara'yı da sarmış bulunuyordu.

Hükümetin güçsüz ve aciz durumu, ülke genelinde olduğu gibi Ankara'da da bir diğer manzarayı daha ortaya çıkarıyordu. İşgallerin hızla yayılması değişik çevrelerde değişik tepkiler yaratmıştır. Birtakım insanlar umutlarını tamamen işgal güçlerine bağlamışlardır. Onlara göre kurtuluş imkânsızdır. İşgal güçleri ve onların içinde en sözün geçeni İngiltere baş edilemez bir kudretti. İngiltere ne derse yapılmalıydı. Karşı gelmek mümkün değildi. Bu düşüncedeki Türkler özellikle İstanbul'da saraya yakın çevrelerde, basında, bazı tacirler arasında ve başka diğer kentlerde ileri gelen eşraf sayılan kişiler arasında kendini gösteriyordu.

Birtakım yurtsever Türkler ise durumun belki umutsuz olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat hep bağımsız yaşamış büyük bir ulusun mensubu olarak uğranılan haksızlıklarla elden geldiğince mücadele etmek yanlısıydılar. Silahlarını teslim etmeyip mücadele bayrağı açan bazı subaylar, düşmanın ne demek olduğunu kavrayan yiğit bazı kişiler, aydınlar ülke müdafaasını yaşam borcu olarak kabul etmeye başlamışlardır. Nitekim bu subaylardan biri olan Ali Fuat Paşa, silahı elden bırakmamak ve düşmana teslim etmemek kararı yanında, Ankara halkının moralini kuvvetlendirmeye çalışıyor,

⁶⁷ A.F.Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.65.

⁶⁸ B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.53.

türlü vasıtalarla istilacılara boyun eğen İstanbul Hükümeti'ne kanmamalarını, bütün vatandaşların el ele vererek mukadderata hâkim olmalarını telkin ediyordu.

Ali Fuat Paşa'nın; "Korkmayınız, bir gün gelecek düşmanlar çekilip gidecekler" dediğini duyan Vali Muhiddin Paşa;

-İyi ama paşam, sonsuz imkânları olan bu devletlere kafa tutmaya, onlara söz dinletmeye imkan var mı?" diye çatınca, Ali Fuat Paşa;

-Elbette var, asker -sivil, bütün millet aynı gayede birleşirse, istilacılar yeni bir savaşı göze alamazlar" cevabını vermişti. Bu diyaloglar Ankara aydınları arasında yayılmakta idi ve tesirini de hissettiriyordu. Ankara valisi Muhiddin Paşa'nın niyetini, basiretsizliğini anlayan Ali Fuat Paşa, bu durumda Ankara müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** ile Milli Mücadele için işbirliğine girer.

Ali Fuat Paşa, halkın manevi Reisi durumunda bulunduğu Müftü Börekçizade **Mehmet Rifat Efendi** ve onun etrafındaki, ketum, sakin, güvenilir bir eşraf grubu ile temasa geçmişti. Onlar, İstanbul Hükümeti'nin gidişini iyi bir gözle görmeyen hamiyetli aydınlar grubunu teşkil ediyorlardı. İlk bu grubu teşkil edenler Reis Müftü **Mehmet Rifat Efendi**, aza Yahya Galip, Fuat, Hanifzâde Mehmet, Bulgurluzâde Mehmet, Serattarzâde Rasim, Kınacızâde Mehmet, Hatip Hacı Ahmet, Tolluzâde Hacı Rifat ve Ademzâde Ahmet Beylerdi.

Başta **Mehmet Rifat Efendi**'nin tutumu ve muhafaza ettiği atmosfer bütün Ankara'ya yayılmıştı. Halk da milli mukavemetten yana olamaya başlamıştı. Ankara'nın milli havası adeta değişmişti.

Batı Anadolu'da düşman işgâllerinin artması haberi Ankara'ya yayılmıştı; bu, halkın moralini bozacak bir olaydı. Ali Fuat Paşa, **Mehmet Rifat Efendi** ile gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra, Hürriyet ve İtilafçılardan bir ikisini Komutanlığa çağırarak, halkın maneviyatı ve birliğini bozucu hareketlerden sakınmalarını tavsiye etmişti.

İşgâl haberlerinin Ankara'da yayıldığı günlerde 15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunanlılar tarafından işgâl edilmiştir. İzmir'in işgâli tüm yurttaki büyük bir üzüntü yaratmakla beraber, bu tepki milletle ulusalcılık duygusunu artırmıştır. İzmir'in işgâline dört gün sonra Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti tarafından geniş yetkilerle 9. Ordu Müfettişi olarak Karadeniz Bölgesi'ndeki asayişsizliği gidermek

üzere Samsun'a gönderilmiştir. Aynı şekilde silah arkadaşları da İstanbul'da alınan karar doğrultusunda bir yolunu bulup Anadolu'ya geçmişlerdir. Samsun'dan Havza ve Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya giden Rauf Orbay ve Ali Fuat Paşa'yı Amasya'ya davet eden telgrafı üzerine Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Arif Bey gizlice Ankara'dan ayrılarak Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuşlar ve Amasya Genelgesi'ni 22 Haziran 1919'da yayınlamışlardır.

Ali Fuat Paşa Amasya dönüşünde **Müftü Mehmet Rifat Efendi** ile münasip bir yerde buluşmuş, Amasya Kararları'nı anlatmış, halkın teşkilatlanmasının zamanının geldiğini ve Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk teşkilatı için güvenilir hemşehrileri ile hazırlığa geçmelerini anlatmış ve **Mehmet Rifat Efendi** ile mütabakata varmışlardı. O günler Ankara'nın Milli Mücadeleye fiilen katıldığı günlerdir. Bu hazırlıklar validen gizlice yapılıyordu. Bu atmosfer ayrıca Muhiddin Paşa'nın sonunu getirmeye işaretti.⁶⁹

Damat Ferit Paşa hükümeti Eskişehir bölgesinde milli hareketi söndürmek için gerek dışarıdan, gerek içerden Milli Mücadeleye karşı baş kaldırma faaliyetlerinde bulunuyordu. Bunun üzerine, Ali Fuat Paşa, 9 Eylül - 6 Ekim 1919'da Birinci Eskişehir harekâtını⁷⁰ yaparak başarı ile sonuçlandırmıştı. Bu başarıyı kutlayan birçok kuruluş ve şahıslar arasında; Ankara Müdâfaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi Reisi **Mehmet Rifat Efendi** 9 Ekim 1919'da Fuat Paşa aşağıdaki telgrafı çekerek kutlamıştı.

“Muvaffakiyeti alinizin tebrikine bilumum memleketimizin halkının ihtiram ve teşekküratını terdif ile kesb-i şeref eyleriz.”⁷¹

⁶⁹ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.3-15.

⁷⁰ **Birinci Eskişehir Harekâtı:**

İstanbul Hükümeti'nin amacı Erzurum Kongresi'nin toplanması da, maksadı dışına çıkmasıyla Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'i etkisiz kılmayı düşünüyordu. Sivas'ta toplanacak kongreyi dağıtmak ve delegeleri tutuklamaktı. Eskişehir'de demiryolunun olması sebebiyle , İngilizler sevkiyat yaparak, Sivas bölgesine ulaşmak istedikleri ve Fransızların Samsun üzerinden Sivas'a çıkarılma planları vardı. Ayrıca İngilizler, İzmit, Eskişehir ve Konya demir yollarını kontrol altında tutacaklardı. İzmir Kuvâ-yı Milliye'den gelen yardımında keseceklerdi.Batı anadolu'dan Sivas'a gelecek delegelerin irtibatını da aynı zamanda engelleyeceklerdi. Eskişehir bölgesinde iç ayaklanmalar çıkarak, Milli Mücadelenin etkisiz duruma getereceklerdi. İşte bu kapsamda; yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, Ali Fuat Paşa Birinci Eskişehir harekâtını yaparak düşman kuvvetlerinin ve Damat Ferit Hükümeti'nin emellerini boşa çıkararak harekâtı başarıyla sonuçlandırmıştır. (A.F.Cebesoy , **Milli Mücadele Hatıraları**, s.213-214.)

⁷¹ A..F.Cebesoy , **Milli Mücadele Hatıraları**, s.274. ; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.39.

3. Ankara Mitingleri

Milli Mücadele başlarında yapılmış olan mitingler ve çeşitli makamlara gönderilmiş olan miting kararları ile protesto metinleri pek çok yönleriyle birbirine benzemektedir. Aynı usüllerle yapılan bu mitingler, Türk toplum hayatına daha çok II. Meşrutiyet ile girmiş bir hareket tarzı idi. O dönemde meydana gelen siyasi Hadîseler karşısında fiili harekette bulunmayan Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'da devlet aleyhinde cereyan eden siyasi gelişmeler ancak mitingler ile protesto ediliyordu. Protesto mitinglerinin Türk siyasi hayatında yer almasına değinen Fethi Okyar Bey, bu konuda şunları söylemektedir: "İstanbul'da bize ihanet gibi gelen, fakat aslında beklenmesi tabii olaylar hayal kırıklığı yaratmış ve devletin elinde olup-bitenlere karşı fiili kudret olmadığı olsa da hangi birisiyle başa çıkılacağı meselesi ortada olduğu için sadece protesto mitingleri düzenlenmiştir. Böylelikle siyasi hayatımıza yeni hareket tarzı giriyordu."⁷² Yirminci yüzyılın çeyreği Türk milleti için en zor günler olmuştur. Pek çok kurumu zamana göre yetersiz kalan özellikle askeri ve siyasi gücünü çeşitli dış tesirler ve iç çekişmeler sonunda kaybeden devlet, Hadîseler karşısında kesin bir tavır koyamıyordu. Hal böyle olunca halk tavrını mitingler ile ortaya koyuyor ve ilgili makamlara seslerini ancak böyle duyurabiliyorlardı. Nitekim, Ahmet Emin Yalman'ın "Sesimizi duyurmaktaki imkansızlık sık sık bizi mitingler yapmaya sevk ediyordu."⁷³ Sözleri bu durumu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Milli Mücadele başlarında gelişen Hadîselere karşı hislerini ve düşüncelerini mitinglerle ortaya koyan Türk Milleti, İtilaf Devletleri ve tarafsız devletlere kararlılıklarını mitinglerde yapılan konuşma ve alınan kararlarla göstermişlerdir. Dağılan devletin içersindeki son grup olan Türkler, artık kendilerini kurtarmaları gerektiğini anlamıştı. Bu sebeple mitingler Türk Milliyetçiliği fikrinin aksiyon haline geçişinin bir ifadesi olmuştur. Bu fikir böylelikle sadece aydınların inandıkları bir fikir olmaktan çıkıp zaten asırlardır bir his olarak içinde bulunan Türk milletine şamil olmuştur. Mitingler sadece bazı Hadîselere karşı tepki olarak ortaya çıkmamıştır. Aynı

⁷² Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.96.; Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgâli Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, AİTİTE. Yayınları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınları, Ankara, 1986, s.108.

⁷³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, II, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.51.

zamanda milli ruhun ve heyecanın oluşturulmasında da önemli rol oynamıştır. Bu ruhun ve heyecanın Kuvâ-yı Milliyye'nin ortaya çıkmasında ve kuvvetlenmesinde büyük tesiri olmuştur.

Ayrıca, mitinglerin yapılmasında önemli gayelerden birisi de halkı gelişen Hadîselere karşı uyandırmak ve teşkilatlandırmaktır. Milli Mücadele başlarında en büyük eksiklik halkı aydınlatmaktır. Bunun için de eldeki imkanlar oldukça sınırlı idi. Sadece mükemmel şekilde işleyen telgraf şebekesi ile matbuat sayesinde gelişen Hadîseler hakkında bilgi alınabiliyordu. Mütarekeden sonra İstanbul matbuatı üzerinde uygulanan sansür sebebiyle de arzu edilen açıklıkta haber alınamıyordu. Bu sebeple millete doğru haberler ancak mitingler vasıtasıyla veriliyordu. Telgraf şebekesiyle ulaşan haberler hemen halka mitinglerle anlatılıyor, mitingde ortaya çıkan tavır da protesto telgrafları ile ilgili makamlara duyuruluyordu. Bu sebeple mitingler milli mücadele başlarında mühim rol oynamıştır. Üstelik mitinglerde kitle psikolojisi icabı ortaya çıkan umumi heyecan milletin üzerindeki bıkkınlık ve yılgınlığı atmasına ve büyük moral kazanmasına sebep oluyordu. Aynı zamanda dünya kamuoyunda Türk milletine yapılan mezalim ve haksızlıklar anlatılarak Türkler lehinde bir ortam yaratılmaya çalışılıyordu.

Mitinglerin özelliklerinden birisi de duadır. Mitinglerin açılışı mahallin önde gelen din adamları veya müftüler tarafından yapılan dua ile başlamaktadır. Özellikle bu dua ile memleketin içine düştüğü vaziyetten bahsedilerek Cenab-ı Hak'tan içine düştükleri musibetlerden kurtulmaları için yardım istenmekte, memleketin selameti ve kurtulması için niyazda bulunmaktadır. İşgâllere karşı Anadolu'da meydana gelen tepkiler nedeniyle İstanbul Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin baskısıyla mitinglere yasaklama getirmesine rağmen, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgâli üzerine Mustafa Kemal Paşa bütün ulusa seslenen çağrılarda bulunmuş; Askeri ve sivil yöneticilere çektiği telgraflarla 20 Mayıs 1919'dan itibaren yurdun hemen her yerinde düzenlenen miting ve benzeri toplantılara ara verilmeden devam edilmesini, şiddet yoluna başvurmadan halkın sesinin her fırsattan yararlanılarak duyurulmasının sağlanmasını

istemmiştir.⁷⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Ali Fuat Paşa Ankara'daki milli hareketin en önemli kişisi hatta lideri durumunda olan Müftü **Mehmet Rifat Efendi**'ye giderek bu çağrıyı iletmiştir. **Mehmet Rifat Efendi**'nin öncülüğün de Ankaralılar, İstanbul Hükümeti'nin getirdiği yasaklamayı dikkate almadan mitingleri düzenleme hazırlığına devam etmişlerdir. Başta **Mehmet Rifat Efendi** olmak üzere ileri gelen Ankaralıların gayretleriyle valilik binası önünde 26 Mayıs 1919'da büyük bir miting yapılmış. İşgâl protesto edilmiştir.

Cuma gününe rastlayan mitingin Ankara "Namazgâh ta" yapılacağı halka bildirilmiş, miting alanına sancak çekilmiş, bütün Ankara'nın erkekleri burada toplanmıştı. Musalla taşının iki yanına bayraklar dikilmiş, Beynamlı Hacı Mustafa Efendi taşın üzerine çıkararak bir hutbe okumuş, kurtuluşun tek yolunun birlik olduğunu, ailenin ırz ve namusunun, vatanın din ve milletin gönül beraberliği ile kurtulacağını, bunun için de silaha sarılacak günlerin yaşanacağını söylemiş, Türk Bayrağını öperek halkı milli cihada çağırmıştı. Miting'de Ankara halkı bu uğurda canlarıyla ve mallarıyla hazır olduklarına ant içmişlerdi. Bu mitingde Müftü **Mehmet Rifat Efendi** yine ön plânda yer almıştı.⁷⁶ Ayrıca **Mehmet Rifat Efendi**'nin başında bulunduğu miting heyeti İstanbul'daki İtilâf Devletleri yetkililerine bir telgraf çekerek, haksız işgâlleri protesto etmiş, Ankaralıların bu konudaki duygu ve düşüncelerini dile getirerek yapılan haksızlıkları Dünya basınına duyurmayı amaçlamışlardır.

Çekilen telgrafta şöyle deniliyordu:⁷⁷

"Sonu felaket olacağına kani bulunduğu meşum harbe aleyhdar olduğunu yüz binlerce firarisi ile milli bir surette isbat edilmiş masum Osmanlı milletinin temiz alnına sürülmüş tehcir ve taktik fecaiinin faillerini içinden atarak adaletin pençesine ve kanunlara teslim etmekte ve bu suretle masumiyetini isbata çalışırken tabiiyet vazifelerine müdrik olmayan bazı şahısların Yunan emeline alet olup İzmir ve havalisindeki Rum vatandaşlarımızı tahrik neticesindeki meydana getirilen, hazmı kabul edilmeyen tecavüz ve tahrikleri sinesine çekerek sulh konferansınca hakkımızda adilane

⁷⁵ Atatürk, *Nutuk*, I, s.15-16.;M. Şahingöz, *zmir, Maraş ve İstanbul'un İşgâli Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*,s.286-290.

⁷⁶ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.33.

⁷⁷ *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1335/1919, No:460; M.Şahingöz, *İzmir'in İşgâli Üzerine Protesto ve Mitingler*, s.238.

bir karar verileceğini beklerken ister mütarekenin yedinci maddesine müsteniden olsun, ister ilhak manasında olsun, İzmir ve havalisi gibi Anadolu'muzun "tenkîş-ı bahriyesi'ni" teşkil eden bir vilayetimizin özellikle orada gayri meşru olarak özel istekleri bulunan bir devletin askeri tarafından işgâli, Reis Wilson'nu prensipleri dairesinde hürriyet ve adaletin mazlum milletlere tatbikini esas ittihaz eden sulh konferansının dahi emel ve niyetine büsbütün mualif olduğu gibi Anadolu'muzda kavga ve kargaşalık meydana getireceğinden asayiş endişesiyle İzmir'imizin işgâl edildiğine kani olarak bu işgâlin gaip müttefik devletlerce yapılmasını isteyerek zaten dört seneden beri kanayan kalblerimizin ve yaralarının artmasına meydan verilmemesini istirham ederiz. Amerika Birleşik Devletleri efkârının adilâne hissiyatı ve insaniyetkâranesinin timsali telaki eylediğimiz Wilson Prensipleri'ne bütün mevcudiyetimizle kalben bağlanmış ve insanlık tarihinin ihtiras ve zorbalık sahifeleri kapanarak, yeni ve insani bir faslın açılacağına kanaat etmiş iken, Anadolu'nun nefes borusu, medeni bir aleme açık penceresi demek olan Aydın vilayeti'mizin İtilaf Devletleri'nin müsadresiyle Yunanlılar tarafından işgâl edildiği haberini veren ajansları hayretle okuduk. Cihanca kabul edilen ve ona istinaden terki silah edilmiş olan Wilson Prensipleri'nin serap mahiyetini almış olması demek olan bu haber, vilayetimiz ahalisini derin bir teessür ve üzüntüye gark eylemiştir. Bu icraat yine eski zorbalık ve kuvvet siyasetinin bir devamı olduğunu yüksek Wilson Prensipleri'nin de buna alet olmaktan başka bir mahiyete telakki edilmediğinden, bütün memleketimiz sekenesinden hazır bulunduğu bir miting de hukuk ve insanlık dışı olan İzmir işgâlinin, adilâne hisleri ve insaniyet karanelerinden emin bulunduğumuz Amerika Hükümeti ve efkâr-ı umumiyesine karşı protesto edilmesinin ve insanlığa devamlı bir refah ve barış bahşedecek olan, arz edilen prensiplerin ihtiva eylediği yüksek düstur ve insanlığın temini için, hak ve adalet, insanlığın şeref ve kemâli namına istirham olunmasının huzur-u aliyyelerine arzına müttefikane karar verilmiş olduğunu arz etmekten şeref duyarız."

Ankaralılar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâlini bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Bu nedenle, 29 Mayıs 1919'da vilayet konağı önünde toplanarak büyük bir miting daha tertip edilmişlerdir. "İhtiyarı ile genci ile halkın katıldığı bu miting fevkâlade canlı olmuştur... Öğretmen ve gençlerin heyecanlı nutukları milleti

çoşturmuştur.”⁷⁸ Bu arada Ankaralılar, canlarının ve istiklâllerinin korunmasını hükümetten istemişlerdir.⁷⁹

29 Mayıs 1919’da yapılan mitingde **Mehmet Rifat Efendi**’nin bulunduğu ve takdire değer varlığı Ali Fuat Paşa’nın hatıralarında şöyle anlatılmaktadır:⁸⁰

“Yer yer mitingler yapılıyor, müstevilere ve bitaraf devletlere telgraflar çekilerek İzmir’in işgâli Hadîsesi şiddetle protesto ediliyordu. 29 Mayıs 1919’da ben de hükümet konağı meydanında bir protesto toplantısı yaptırılmışım. Yedisinden yetmişine kadar bütün Ankaralıların katıldığı bu miting fevkâlade canlı olmuştu. O günkü manzara gözlerinin önüne geldiği zaman mücadele yıllarının en tatlı heyecanını duyar, vatanperver **Mehmet Rifat Efendi** ve Ankaralıları takdirle yâd ederim.”

Ankara’da Hükümet konağı önündeki meydana, 1919 Ekim ayının ilk günlerinde yapılan bir diğer mitingde Yunanlıların yaptıkları zulüm kınanmış, bu durumda Ankara halkı milli davaya tam hazırlıklı olduğunu göstermiştir⁸¹.

İzmir işgâlinin sene-i devriyesi dolayısıyla 15 Mayıs 1920’de Ankara ahalisi tarafından tekrar bir miting daha düzenlenmiştir. Miting heyetince BMM’ne bir protestoname sunulmuştur. Miting Heyeti Başkanı **Mehmet Rifat Efendi** ve Belediye Başkanı Vekili Naşid imzasıyla Meclise sunulan protestoname şöyledir:⁸²

“Dünya Savaşı’ndan ta Mondros Mütarekesi’nin imza tarihine 30 Ekim 1918 kadar biz Osmanlılar, siyasi varlığımızı ve bağımsızlığımızı koruma uğrunda canımızla, malımızla uğraş verdik. Ne çare ki savaş, bilindiği üzere bu defa yenilgimizle sonuçlandı. Fakat bu savaşın durdurulmasında, düşmanlarımızın vaadlerle yayın ve bildirilerinin yanı sıra, özellikle Amerika Cumhurbaşkanı Wilson’un o meşum maddesi Wilson Prensipleri’nin 12. maddesi etkili olmuştur. Şimdi anladık ki, bu vaadler Osmanlılık için değilmiş gibi imzalarını silerek bizi ve neticede İslâm alemini mahvetmek istediler. Özetle geçen sene bu gün Anadolu’muzun kilidi ve mevcudiyetimizin esası sayılan İzmir’i Yunanlılara teslim etmemek şartıyla de imha

⁷⁸ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.14-15.

⁷⁹ **İleri**, 28 Mayıs 1335/1919, No:491; **Hadîsat**, 28 Mayıs 1335 /1919, No.147.

⁸⁰ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.63.

⁸¹ E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.354.

⁸² **TBMM Z.C.**, I, s.306.

politikasını alenen meydana koydular. Hakka kuvvet galebe eden diyenler kendilerini aldatırlar. Hak daima galiptir. Binaenaleyh burada toplanan ve milli yaşama hakkımızı idameye çabalayan Büyük Millet Meclisi'mizden istirham ediyoruz ki, Osmanlılar haklarını gasp ettirmeyecekler ve bir ferdi kalasıya kadar zorla ellerinden alınmış haklarının geri alınması için mücadele vereceklerdir. Meclisimizin uygulamaya koyacağı güzel tedbirlere kayıtsız itaat edeceklerdir... Şimdiye kadar döktükleri ve döktürdükleri kanlara nihayet versinler diye feryad ettiğimizi bütün düşman devletlere ve tarafsız devletlere tebliğ buyurmanızı içtenlikle rica ediyoruz. Düşman devletleri dahi haberdar ve protesto ediniz. Allah bizimle beraberdir." İşgâllerin durdurulmasını ve haksızlığın ortadan kaldırılmasını amaçlayan bu mitingle düşman devletlerin özellikle tarafsız devletlerin de bu haksızlığı bilmesi istenmiştir.

İstanbul'un işgâline karşı da Ankaralıları yine aynı tepkiyi göstererek İngiliz Başbakanı Loyd George'nin İstanbul'un Türkiye'nin elinden alınacağı beyanatı üzerine, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı **Mehmet Rifat Efendi**, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'ne bir telgrafla Ankara halkının sert tepkisini bildirmiştir.⁸³

Ankara'da **Mehmet Rifat Efendi** ve Ali Fuat Paşa'nın birlikteliğinden doğan mitingler ve çekilen protesto telgraflarından anlaşıldığı üzere; Ankaralıları **Mehmet Rifat Efendi**'nin öncülüğünde yapılan bu mitinglerle kesin tavırlarını ortaya koyarak ilgili makamlara, dost ve düşmanlara seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Dahası milli heyecanın Ankara'da uyandırılması, halkın bu konuda aydınlatılması ve milli mücadeleye hazırlanması yanı sıra kitle psikolojisi ortaya çıkan genel heyecanla moral kazanmasına sebep olunarak bıkkınlık ve yılgınlığın atılmasının sağlanmasına gayret edilmiştir. Aynı zamanda Dünya kamuoyunda Türk milletine yapılan haksızlıklar anlatılarak, Türk milleti lehinde bir ortam yaratılması amaçlanmıştır.

4. Ankara'da Kuvâ-yı Milliye'nin Faaliyetleri ve Gönüllü Birliklerin Kurulması

Kuvâ-yı Milliye deyiminin sözlük anlamı milli kuvvetler, milis kuvvetleri demektir. Kuvâ-yı Milliye; düzenli ordu birlikleri dışında bir gerilla savaşıyla

⁸³ M.Şahingöz, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgâli Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, s.441.

mücadele veren sevk ve idareleri merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardır. Aslında Kuvâ-yı Milliye fikri daha gerilere dayanır. 1 Şubat 1913'te kurucu önderlerden olan Talat Paşa, Abdülaziz Çaviş, M.Emin Yurdakul'un Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ni küçük bir değişiklikle mütareke sonrasında Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye'ye olmuştur.⁸⁴ Kuvâ-yı Milliye fikrinin oluşmasını Venizelos'un Batı Anadolu'daki Türklerin mallarının, mülklerinin alınıp iç kısımlarda kurulması düşünülen Türk devletine gönderileceğini söylemesi, daha dün Balkanlardan kopup buralara yerleşen halkın yeni yerlerinden atılmak korkusu yaşatmıştır. Hem bunlar hem de verimli toprakların sahipleri buralardan atılmak istemiyorlardı. Vatanlarının işgâline karşı meşru bir müdafaaya kalkışan Türk Milleti, Kuvâ-yı Milliye ruhunun o sonsuz gücüne sahip olmuştur.⁸⁵

Teşkilatlanma ve düşmana karşı birlikte hareket etmek için memleketin her tarafında milli mukavemetin teşkil edilmesi hususunda ısrarla durulmuştur. Erzurum kongresinde alınan 4.madde kararınca, "Kuvâ-yı Milliye'yi amil iradeyi Milliye'yi hakim kılmak esastır" sözleriyle, Kuvâ-yı Milliye'nin gerekliliğini ve millet iradesinin her şeyin üstünde olduğunu belirlenmesi ana konu olmuştur.⁸⁶

İngiliz ve Fransız birliklerinin Ankara'da bulunduğu tarihlerde düşman kuvvetlerine karşı koyacak Türk askeri yoktu. O günlerde Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 7 Ocak 1919'de belirtildiği gibi, "Ankara'ya hiçbir taraftan kuvvet celbi de mümkün değildi."⁸⁷

Ankara'da ilk kıpırdanmalar, Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngiliz ve Fransız askerlerinin, şehrin önemli yerlerini işgâl etmeleri ve bazı taşkın hareketlerde bulunmaları sonucu bunlara karşı Ankaralıların müdafa hareketleri ile başlamıştır.Daha sonra 20. Kolordu merkezinin Ankara'ya taşınması ve başında Ali Fuat Paşa gibi değerli bir kumandanın bulunması, Ankara ve çevresinde, hatta Anadolu'nun batı ve

⁸⁴ Nazım Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.88.

⁸⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuvâ-yı Milliye Ruhu*, Başbakanlık Yay., Ankara, 1981, s.11.; Y.Özkaya, *Milli Mücadele Tarihi*, I, s.40-41.

⁸⁶ Atatürk, *Nutuk*, I, s.46.; A.F.Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.147-148.; B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.110.

⁸⁷ E.B.Şapolyo, *Milli Mücadele Tarihi*, s.346-348.; Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları I*, Emre Basımevi, İstanbul, 1999, s. 270.

güney kısımlarında geniş bir alanda, milli faaliyetlerin teşkilatlanmasını hızlandırmıştı. Bu sebeplerden dolayı da Sivas Kongresi'nde kendisine "Garbi-Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye kumandanlığına" tayin olduğu bildirilmiştir.⁸⁸

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde; Ali Fuat Paşa Ankara'da silahlı teşkilatlanma konusunda faaliyetlerde bulunarak bir taraftan kırbeçilerinin sayısını artırmış, diğer taraftan da ordu birliklerini ve sayısı çok az olan jandarmanın yardımından mahrum olan yerlerde, askerlik daireleri ve sivil memurlar vasıtasıyla halkı aydınlatma ve beraberce hareket etmeleri için tertibat alınmıştır. 1919 Temmuz ayının son haftalarına rastlayan bu faaliyetler içinde, kendi bölgesindeki bakaya kalmış erleri ve kaçakları da toplamıştır. Gün geçtikçe ilerleyen faaliyetleri Dahiliye Vekâletinin vilayetlere gönderdiği 31 Temmuz 1919'da ve 403 sayılı tamimde Ankara'yla ilgili şu haberde görmek mümkündür... "Merkezi Ankara olmak üzere bir Kuvâ-yı Milliye-i azime teşkiline teşebbüs edilerek Ankara'ya her taraftan murahhaslar davet olunduğu mevzuken haber alındı."⁸⁹ Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilatlanması ve çalışması gayesi hakkında Ali Fuat Paşa, 29 Ağustos 1919'da Ankara Polis Müdürlüğü'ne gönderdiği bir yazıda şunu belirtmektedir... "Zaten İzmir'in işgâli sırasında Padişah'ın yazılı emirleri ile Sadrazam Paşa'nın beyannamelerinde de Müdafaa-yı Hukuk emrindeki milli vazifeler açıkça irade ve izah buyurulmuştu. Bu sebeple taaruza uğramış olan vatan ve mukaddesatı savunma maksadı ile teşkil edilen ve gündün güne kuvvet ve azmi artarak çarpışan bir avuç kahraman milletdaşlarımızın icabı da imdadına koşmak ve başka tarafta çıkması muhtemel fesat veya yabancı devlet işgâlini karşılamak üzere Kuvâ-yı Milliye'nin şimdiden tertip ve tanzimi hayati ve milli bir vazife olduğundan her tarafta Müdafaa-yı Hukuk-ı Miliye ve Redd-i İlhak' cemiyetleri teşkil ve varlığını ilan edilmekte bulunmuştur..."⁹⁰

Mehmet Rifat Efendi ve Ali Fuat Paşa işbirliğinin bir diğer sonucu da Ankara'da Kuvâ-yı Milliye faaliyetleri ve gönüllü birliklerin kurulmasıdır. Kongreler sonucu Kuvâ-yı Milliye konusunda alınan kararları uygulamaya çalışan Ali Fuat

⁸⁸ Bekir Sıtkı Baykal, *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, TTK. Basımevi, Ankara, 1974, s.1-2.; E.B.Şapolyo, *Milli Mücadele Tarihi*, s.346-347.

⁸⁹ A.F.Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.171.

⁹⁰ Hamdi Atamer, *Ölümünün Birinci Yılında Ali Fuat Cebesoy*, "Fikirden Eyleme Geçen Kurtuluş", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.28, Menteş Matbaası, İstanbul, 1970, s.13-15.

Paşa'nın bu konudaki çalışmalarında yine **Mehmet Rifat Efendi** gereken desteği vermiş; Ankara'da yapılan ilk mitingden sonra, **Mehmet Rifat Efendi**'nin teşvikiyle "milli alay" kurulmaya başlanmış, kendisi de alaya, nefer sıfatıyla kaydedilmesini talep etmiştir ve bu makama teklif üzerine alayın fahri kumandanlığı ve sancaktarlığını kabul etmiştir. Hacı Atıf Efendi Hazretleri'de alayın müftülüğünü, Hacı Bayram Veli Cami Şerifi Hatibi Hafız Mehmet Efendi birinci taburun imamlığını üstlenmiş, bunu müteakip eşraftan Kütükçüzade Feyzi, Fincanzade Mehmet ve Belediye A'zâsından Emin ve Toygarzade Naşid Efendiler gönüllü nefer olarak kaydedilmişlerdir. Bütün eşraf, kumandanlar son derece arzu ile komisyona müracaat ederek milli alaya kayıd olmuşlardır. Ankara vilayeti hükümet memurlarından önemli bir kısmı da bu alaya gönüllü olarak kayıd olmuşlardır. Ankara çevresine de bildirerek ahaliden ve eşraftan bir çok kişilerden bölgelerinde Kuvâ-yı Milliye kurmaları istenmiştir.⁹¹

Bu milli alayın yansıra "Seymen Alayı"da oluşturulmuştur. Seymen Alayı; "Seymen" adı, Sekban'dan bozma, Sekban öz Türkçe Sokman'dan alınma idi. Savaş da kahramanlıklar da bulunan yiğitlere bu ünvan verilirdi. Seymen alayının sembolü olan kenarları sırmalı bir bayrağı vardı. Bayrak camii avlusuna dikilir, dua yapılır ve kurban kesiminden sonra harekete geçilirdi. Alayın önünde davullar ve zurnalarla Seymenler yürürlerdi. Bunların hareketleri Şamanlara benzerlerdi. Kendilerine has kıyafetleri olduğu gibi, bellerinde o günün silahı olan palaları vardı. Kendilerine özgü oyun ve hareketler yaparlardı. Seymen alayının önünde onları temsil eden özel bayrakları bulunurdu. Arkalarından dervişler yürürlerdi. "Doh doh ! ..." diye bağırırlardı. Özellikleri zor günlerde savaşa hazır olmaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinde O'nu karşılayanlar seymenlerdi. Seymenler arasında bulunan Efeler kılıçlarıyla Zeybek oynayarak yürürlerdi. Bu nedenle heybetli bir görüntü oluşturarak düşmana korku Salârlardı. Seymenleri teşkil edenler arasında, İstanbul Hükümeti'ne karşı çıkan eşkıya ve hapisten afla çıkartılan vatan severlerde vardı. Bu mahkumların sayısı üç bin neferdi. Seymen alayı, yedi yüz piyade, üç bin suvariden ibaretti. Ankara'da Kuvâ-yı Milliye'yi oluşturan Seymenlerdi.

⁹¹ **İrâde-i Milliye**, 7 Teşrini-evvel 1335/ Ekim 1919, No.6.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.34.; R.Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s. 274.

Mehmet Rifat Efendi'nin desteğiyle, kara günlerde ulusun bağımsızlığı için çaryışacak ve hiçbir maddi karşılık beklemezsizin vatanperver Ankaralılarından gönüllü birlikler oluşturulup kurulan Kuvâ-yı Milliye silahlandırılmış ve Milli Mücadele günlerinde batı cephesinde savaşarak yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır⁹².

Ankara ve Kazaları'nda Kuvâ-yı Milliye birliklerinin kurulması, 1920 yılının ortalarında dahada hızlanmış, kurulan bu Kuvay-ı Milliye birlikleri cephelere, ayaklanmaların, olduğu bölgelere gönderilmişlerdi. Batı cephesinde Bursa grubu komutanı olan Albay Kâzım Özalp;... "memleketin her tarafından milli kuvvetler cephelere yollamakta ayrıca elbise, çamaşır ve vesaire tedarik edildiğini" belirtmektedir. Kırşehir, Keskin, Beypazarı, Maden, Ankara, Boğazlıyan'da yeniden kurulan Milli Kuvvetler Batı ve Adana cephelerine takviye olarak gönderilmişlerdir.⁹³

Cephelere gönderilen kuvvetlerle ilgili bilgi Genel Kurmay Başkanlığı Milli Müdafaa Vekili namına İsmet Paşa imzasıyla 29 Temmuz 1920'de "gönüllü teşkilat" ile ilgili gönderilen yazı da "Ankara'da Karahisar mebusu Hoca Şükrü efendi tarafından teşkil edilen seksen beş kişilik birliğin 27 Temmuz 1336'da Haymana ve Sivrihisar tarafına hareket ettiği belirtilirken bizzat Ankara'da bir gönüllü birlik oluşturularak, cepheye sevk edildiği" belirtiliyordu. Aynı şekilde, gönüllü birliklerin, başka bir deyişle, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin kazalarda kurularak cephelere sevk edildikleri aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır⁹⁴:

"Beypazarı Kaymakamlığı 17 Temmuz 1336 tarihli yazı ile nahiyesi olan Karaşar'da teşkil edilen "Karaşar Müfrezesi" hakkında, Ankara valiliğine, valilikde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine müracaat etmiş, orası da Garp Cephesi Komutanlığına 18 Temmuz 1336'da şu yazıyı göndermişti; 150 mevcudla Karaşar müfrezesi emrine Eskişehir'e sevk edilmiştir. Mahall-i istihdamlarının işar buyurulmasına rica ederim." Keza yine, Ankara'nın kazaları Keskin, Kalecik ve Zir, söz konusu birliklerin teşkil edilerek cepheye gönderildiklerini yukarıda belirtilen yazışmalardan anlaşılmaktadır.

⁹² N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.59; E.B.Şapolyo, *Milli Mücadele Tarihi*, s.363-369; R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, I, s.269-270.

⁹³ Kâzım Özalp, *Milli Mücadelede I (1919-1922)*, TTK. Yay., Ankara, 1985, s.158.; Şapolyo, *Milli Mücadele Tarihi*, s.354.

⁹⁴ S.Selek, *Anadolu İhtilali*, s.110-111.; N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.117.

Kuvâ-yı Milliyye dönemiyle beraber Milli Mücadelenin sonuna kadar, Ankara üzerine düşen görevi layıkı ile yapmış ve vatanın ve milletin İstiklâli için verilen silahlı mücadelede ön saflarda olduğunu göstermiştir. Başlangıçta milis kuvvetleri, Kuvâ-yı Milliyye ve gönüllü birlikler teşkil ederek cepheye gönderilmiştir. Düzenli orduya geçildikten sonra da, kurulan düzenli orduya gönderdiği askerlerle mücadeleye devam etmiştir. Öyle ki İstiklâl Savaşı'nın kazanıldığı tarihe kadar geçen zaman içinde Ankara'da, resmi kayıtlara göre en fazla şehit sayısının* oluşu yapılan fedakârlığın ne derece canla başla olduğunun kanıtıdır.

Kuvâ-yı Milliyye'nin her türlü ihtiyacı bölge halkı tarafından ve daha çok da bu görev Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerince karşılanmaktaydı. Silah ikmalî yurt içinden ve dışından yapılmıştır. BMM'nin açıklamasından kısa bir süre sonra Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti tarafından ihtiyaçlar yerine getirilmeye başlanmıştır.

Ali Fuat Paşa'nın 20. Kolordu ile Ankara'ya gelmesi milli hareketi daha da hızlandırmış ve işgâl güçleri çekilmeye başlamıştır.⁹⁵ Bunun yanında başta **Mehmet Rifat Efendi** olmak üzere Ankaralıların başlatılan Milli Mücadele'yi maddi ve manevi desteklemeleri de çok etkili olmuş ve önemli başarı sağlanmıştır.⁹⁶

Ankara'da **Mehmet Rifat Efendi** önderliğinde güçlenerek ve faaliyet gösteren Kuvâ-yı Milliyye, Ankara'yı milli merkez olmaya hazırlamıştır. **Mehmet Rifat Efendi**'nin katkıları ile Kuvâ-yı Milliyye üzerine düşen görevi layıkıyla yapmış ve vatanın ve milletin İstiklâli için verilen silahlı mücadelede ön saflarda yer almıştır. Bu durum **Mehmet Rifat Efendi** ve Ankaralıların Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında ne kadar büyük yardım ve destek sağladıklarının açık bir delilidir.

---

* **Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara'da Şehit Durumu:** Resmi kayıtlara göre, şehit olan er ve subay sayısının toplamına bakıldığı zaman; Ankara vilayetinin o günkü, idari taksimata göre en fazla şehit veren vilayet olduğu anlaşılmaktadır. Ankara merkezi 211, Ayaş 279, Bâlâ 157, Beypazarı 243, Çubuk 160, Haymana 210, Kalecik 207, Keskin 222, Kızılcahamam 224 Nallıhan 86, Zir 46, Şereflikoçhisar 272 olmak üzere toplamı 2317 şehit olmuştur. (Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1981, s.110-113.)

⁹⁵ **Harp Tarihi Vesikaları**, Dergisi, S. 38, Genkur. Yay., Ankara, 1961, Vesika No: 909.

⁹⁶ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.34.

5. Ankaralıların İstanbul Hükümetiyle Bağlarını Koparması

Mehmet Rifat Efendi ve Ankara'nın ileri gelenleri her bayram olduğu gibi yine kurban bayramı nedeniyle Padişaha telgraf çekerek bayramını tebrik etmek istemişlerdir. Telgraf, Ankara Postanesi'nden İstanbul'a gönderilen telgrafı Damat Ferit Paşanın "Padişahla vasıtasız görüşülmeyeceğini" belirterek kabul etmemesi, **Mehmet Rifat Efendi** ve Ankaralıları çok kızdırmıştır. Her ne kadar görüşme taleplerinde ısrar etmişlerse de bu konuda Sadrazamdan izin alamamışlardır.⁹⁷

Hükümetin bu tutumundan dolayı, **Mehmet Rifat Efendi** Sivas'taki Hey'et-i Temsiliyye ile daha sıkı bir ilişkiye girmiştir. Başka bir deyişle, **Mehmet Rifat Efendi** tamamen Kuvâ-yı Milliyye'nin emrine girmiştir. Artık onun için, İstanbul'dan emir almak ve Ankara'ya tayin edilecek valilere itaat etmek söz konusu değildir⁹⁸

Padişah ve hükümeti ile bağların kesilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Hey'et-i Temsiliyye'nin kararlarına tabi olduğu bu olayın bir benzerine de Enver Behnan Şapolyo'nun eserinde rastlamaktayız. Buna göre; ülkenin içinde bulunduğu durum ve alınan kararları Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Komutanlarına günü gününe telgrafla bildirmektedir. Yani o günlerde muhabere en önemli araçtır. İstanbul Hükümeti'nin askeri haberleşmeleri engellemesi ve hükümete bağlı Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın da bu emre körü körüne bağlanıp, Ankara postanesine aynı emri bildirerek Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafların postane tarafından kabul edilmemesi üzerine, Ali Fuat Paşa bir askeri müfreze ile postaneden zorla Mustafa Kemal Paşa'ya askeri telgrafları çekmeyi sağlamıştır.

Ankara halkında Vali Muhittin Paşa'nın yaptığı bu ve bunun gibi haksızlıklar, İstanbul Hükümeti'ne karşı bir kin uyandırmış ve bıkkınlık yaratmıştır. Kararlaştırdıkları üzere Valiyi Padişaha şikayet etmek için Damat Ferit Paşa'ya ulaşarak Padişah ile görüşmek istediklerini bildirmişlerdir.⁹⁹ Görüşmenin sağlanamaması üzerine Ankaralılar; "Senin gibi Sadrazamı, senin Padişahını da Ankaralılar tanımıyor!" diye 11 Eylül 1919'da telgrafla İstanbul Hükümeti'ne resmen bildirmişlerdir. Bu durumdan

⁹⁷ Kâmil Erdaha, **Milli Mücadele'de Valiler ve Vilayetler**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1975, s.264.

⁹⁸ A.Sarıkoçuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.134.

⁹⁹ E.B.Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, s.51-52.

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da haberdar eden Ankaralılar, Padişahın yalnız tacını, tahtını düşündüğünü Damat Ferit Paşa'nın da acz içinde olduğunu halkı düşünmediklerini kesinlikle anladıklarından tekrar toplanarak, Sivas Kongresi'nin çizdiği esaslar dairesinde hareket edeceklerini kararlaştırmışlardır. Aralarında aldıkları bu karar gereğince bundan sonra Hey'et-i Temsiliyye ile ilişkilerini sürdürmüş ve kararlarına tabi olmuşlardır.¹⁰⁰

6. Ankara Valisi Muhiddin Paşa'nın Tutumu ve Mehmet Rifat Efendi'nin Karşı Faaliyetleri

Mütarekeden önce Ankara'da vali olarak, İttihad ve Terakki yanlısı Süleyman Bey bulunuyordu. Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi'nden sonra, İttihadçı memurlar görevlerinden alınarak, yerlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı kişiler getirilmişti. Süleyman Bey'de aynı gerekçe ile görevinden alınmıştı.¹⁰¹

Ankara Valiliği'ne atanan Vali Muhiddin Paşa, aslen Konyalı olup 1869 doğumludur. Mülkiyeyi bitirdikten sonra çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yapmış ve 1906'da Paşalık rütbesi verilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlısı olması sebebiyle 1915 yılında emekliye sevk edilmiş ise de -yukarıda temas edildiği gibi- tekrar İstanbul Hükümeti tarafından Ankara valiliğine atanmış ve 15 Mart 1919'da görevine başlamıştır.¹⁰²

Muhiddin Paşa, vali bulunduğu dönemde Ankara'da milli faaliyetlere asla müsamahalı davranmamış ve her fırsatta, bu tür hareketleri yok etmeye çalışmış; ancak kendisini destekleyen kuvvetli ve fazla taraftar bulamamıştır. Bu durumu vali, İstanbul Hükümeti'ne "Ankara merkezi hariç vilayetin diğer kısımları İstanbul hükümeti tarafındadır." ifadesiyle bildirmiştir.

Ankara'da Milli Mücadele çalışmalarının istihbaratını alan İstanbul Hükümeti endişeye kapılmıştır. Bu milli faaliyetlerin olması, Kuvâ-yı Milliyye'nin güçlenmesi, bu amaçla da delegeler çağrıldığından Ankara'nın milli merkez olmasından endişe

¹⁰⁰ K. Erdaha, *Milli Mücadele de Valiler ve Vilayetler*, s.264.

¹⁰¹ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.9.

¹⁰² K. Erdaha, *Milli Mücadele de Valiler ve Vilayetler*, s.235.

duyulduğundan tedbir alınması istenmiştir.¹⁰³ Vali Muhiddin Paşa İstanbul Hükümeti'nden aldığı destekle Milli Mücadele'yi bitirmek için her türlü çabaya başvurmuştur.¹⁰⁴

İstanbul Hükümeti'nin talimatını alan Vali, olumsuz faaliyetlerini daha da hızlandırmış, Devlet memurlarının İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne girmesini istemiştir. Fakat başarılı olamamıştır. Çünkü Devlet Memurları Erzurum ve Sivas kongresi kararlarına bağlı olduklarını bildirmişlerdir. Sivas Kongresi'nin sona ermesinden hemen bir gün sonra, Ankara'daki memurlar kongrede alınan kararlara bağlılıklarını bildirdikleri gibi ertesi gün de, yine on bir tane yüksek görevlerde bulunan memurlar, telgrafla Sivas'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu haber İrade-i Milliye gazetesinde; "Memurin tarafından 12 Eylül 1335'de keşide edilen telgrafnameye zeyildir. Milli kongrenin ve ahalinin kabineye adem-i itimadına dair keşide edilen telgrafname münderecatını kabul ettiğimiz maruzdur."¹⁰⁵ şeklinde yayınlanmıştır.

Valinin tutumuna rağmen başta **Mehmet Rifat Efendi**, diğer yöneticiler ve halk, Erzurum ve Sivas kongreleriyle bağlarını ve irtibatı elden bırakmamışlardır.¹⁰⁶ Vali Muhiddin Paşa'nın olumsuz çalışmalarına karşılık, **Mehmet Rifat Efendi**, hemen harekete geçmiş milli ve dini duyguları birleştirerek ve Ankara halkına önderlik yaparak Milli Mücadeleyi bütün hızıyla yürütmeye başlamış ve bir yandan da Sivas Kongresi üyesi Ömer Mümtaz Bey ve Ali Fuat Paşa ile haberleşerek alınan kararları Ankara'da uygulamaya başlamıştır.

Vali Muhiddin Paşa'nın Milli hareketlere engel olucu çalışmaları gün geçtikçe artmıştır. Öyle ki, kazalarda teftiş yapıyor gibi görünerek, milli faaliyetlerde bulunanların aleyhinde, yoğun propagandalarını sürdürmüştür.

¹⁰³ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.142.

¹⁰⁴ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.49.; B.Sakallı, **Ankara Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, s.59.

¹⁰⁵ **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1335/1919, No:2.

¹⁰⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, TTK Yay., Ankara, 1966, s.448.

Daha öncede anlatıldığı gibi, Damat Ferit Paşa'nın Padişah'la Ankara müftüsünü görüştürmemesi **Mehmet Rifat Efendi**'nin milli yöneticiler ile daha sıkı işbirliğine girmesine sebep olmuştur.¹⁰⁷

Valinin zararlı faaliyetlerini arttırması üzerine Sivas'ta Hey'et-i Temsiliyye karar alarak Muhiddin Paşa'nın tutuklanmasını 20. Kolorduya bildirmiştir.¹⁰⁸ Ali Fuat Paşa Muhiddin Paşa'nın tutuklanması için Keskin'de bulunan Kuvâ-yı Milliyye Reisi Keskinli Rıza Bey'e ricada bulunmuştur.¹⁰⁹ 19 Eylül 1919 günü Vali Muhiddin Paşa Keskin "Kılıçlar Beli'nde" Rıza Bey müfrezesi tarafından yakalanarak Sivas'a gönderilmiştir.¹¹⁰

Muhiddin Paşa'nın tutuklanmasından sonra İstanbul'da yeni kabine kurulmuş, Ali Rıza Paşa Sadrazam olmuştur. Muhiddin yerine İstanbul Hükümeti tarafından Ziya Paşa tayin edilmiştir.¹¹¹

Bunun üzerine başta **Mehmet Rifat Efendi** ile Ankara ileri gelenleri yeni atanan Vali Ziya Paşa'yı Ankara halkı adına istemediklerini hükümete bildirmişler, gelmesi halinde Muhiddin Paşa'nın akıbetine uğrayacağını belirtmişlerdir. Hatta **Mehmet Rifat Efendi** Ziya Paşa'ya bir mektup yazarak tehdit etmiştir.¹¹² Nihayet Eskişehir'e kadar gelebilen Ziya Paşa, Ankara'ya varamıyarak geldiği yere, yani İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.¹¹³

Diğer taraftan vali vekili Yahya Galip Bey'de şifre ile, Sivas'ta Hey'et-i Temsiliyye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, 15 Ekim 1919'da Ankaralıların Ziya Paşa'yı istemediklerini bildirmiş ve meselenin açıklığa kavuşturulması istemiştir.

Müftü ve Hey'et-i Temsiliyye İstanbul Hükümeti'ne Ziya Paşa'nın Ankara'ya gelmemesi için telgrafla bildirmişlerdir. Bu konu Ankaralıları için büyük mana

¹⁰⁷ A.Sarıkoynucu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.134.

¹⁰⁸ Bekir Sıtkı Baykal, **Hey'et-i Temsiliyye Kararları**, TTK.Basımevi, Ankara, 1974, s.3.

¹⁰⁹ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.225.

¹¹⁰ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.193. ; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.31.; B.Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, s.62.

¹¹¹ B.Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, s.63-64.

¹¹² E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.353.

¹¹³ M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.441.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.28.

taşıyordu. Hey'et-i Temsiliyye Padişahın yeni kurmuş olduğu hükümeti ile anlaşacak olsa dahi İstanbul'un göndereceği valileri, Anadolu kabul etmemekte kararlıdır.¹¹⁴

Başta **Mehmet Rifat Efendi** olduğu halde Ankara halkı sarayın hükümetine karşı isyan bayrağını açmıştır. **Mehmet Rifat Efendi**, Ankara'nın ileri gelenleriyle işbirliği yaparak vali Muhiddin Paşa'nın ve yine Milli Mücadele karşıtı Belediye Reisi Hacı Ziya'nın görevden alınmasında da önemli rol oynayarak Ankara'nın Belediye Reisliği'ne Milli Mücadele yanlısı Kütükçüoğlu Ali Bey'i getirmiştir.¹¹⁵

7. Yahya Galip Bey'in Vali Vekilliğine Getirilişi

Mehmet Rifat Efendi ve Ankara'nın ileri gelenleri, 17 Kasım 1917'de Ankara Defterdarlığı'na¹¹⁶ atanan Milli Mücadele yanlısı Yahya Galip Bey'in¹¹⁷ vali olmasını istemektedirler¹¹⁸. Ziya Paşa'nın Milli Mücadele karşıtı olması nedeniyle **Mehmet Rifat Efendi** ve Ankara'nın ileri gelenleri yeni atanan valiyi istemediler¹¹⁹. Dolayısıyla Vali Muhiddin Paşa'nın akıbetini gören, Belediye Reisi Ziya Bey'in görevden ayrılmasıyla bu görevi üstlenen Kütükçüoğlu Ali Bey ile **Mehmet Rifat Efendi** Hey'et-i Temsiliyye'ye müracaat ederek Ankara'ya dışarıdan gönderilecek valiyi kabul etmeyeceklerini halk adına bildirmişlerdir

¹¹⁴ Atatürk, *Nutuk* I, s.179.

¹¹⁵ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.29.

¹¹⁶ **Yahya Galip Bey**: 1874' (1290)'da İstanbul – Eyüp'te doğdu. Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Darülfeyz İptidal Mektebi ve Ayvansaray Rüştiyesinde tamamladıktan sonra 13 Haziran 1892'de Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Evrak odasında Kâtip olarak devlet hizmetine girdi. 13 Mayıs 1903 tarihine kadar bu kalemde çalıştıktan sonra Tokat Muhasebe Kalemî Kâtipliğine atandı. 13 Nisan 1907'de Amasya Muhasebe Kalemine nakledildi. Bir yıl sonra tekrar Tokat'taki görevine getirildi. 15 Ağustos 1909'da Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) 2'nci Sınıf Kâtibî oldu. 24 Temmuz 1911'de Muş, 13 Kasım 1911'de Aydın muhasebecisi olarak görev yaptıktan sonra 17 Ekim 1912'de Bitlis Defterdarlığına tayin edildi. 6 Mayıs 1913'te Hicaz, 10 Haziran 1914'de Halep ve 17 Aralık 1916'da Kastamonu Defterdarlığı görevlerinde bulundu. (F.Coker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.658).

¹¹⁷ F.Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, s.658.

¹¹⁸ M.M.Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II, s.439-441.; N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.32.

¹¹⁹ M.M.Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II, s.439.; N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.28-29.

Mustafa Kemal Paşa'da Nutuk'da, Yahya Galip Bey'in, Ziya Paşa'yı vali olarak kabul etmeyişlerinden bahsederken;

“Paşa Hazretleri; biz kendi kaderimizi ne böyle milletin kaderinden habersiz hükümete ne de rastgele gönderilecek valilere bırakmayınız. Birçok defa zatıalilerine arz ettiğimiz düşünceler dikkate alınmadığından, İstanbul Hükümeti, Ferit Paşa Kabinesi'nin atayıpta göndermediği eski Bitlis Valisi Ziya Paşa'yı buraya ve bütün görevlerinde hayatı boyunca hiçbir varlık göstermemiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya Vali atamak suretiyle ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi durumlar dolayısıyla, Meclis-i Meb'usan kurulmadan önce, hiçbir göreve dışarıdan kimsenin getirilmemesini geçenlerde arz etmiştik. Mademki şimdiki hükümet, buraya yeniden vali göndermeye kalkışmıştır, şu halde, buradaki Milli Mücadele'nin söndürülmesi isteniyor demektir. Nasıl ki, zatıalileri askerlikten ayrılarak milletin bir ferdi olarak çalışmaya karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek aynı şekilde milletimin bana vermiş olduğu görevi yapmaya karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime bırakacağımı lütfen bildiriniz efendim. 15 Ekim 1919- Ankara Vali Vekili-Yahya Galip.”

Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi, gerçekten **Mehmet Rifat Efendi**, Yahya Galip olduğu halde, Ankaralılar bu atamayı protesto etmek üzere, İstanbul'a başvurmuşlardı. “Ankara'yı yatıştırarak hükümet otoritesini kırmamak için telgraf başında birçok nasihatlar bulundum. Ancak, Ankara'nın haklı olduğunu teslim etmemek mümkün değildi...”¹²⁰ der. Ali Fuat Paşa ise, hatıralarında İstanbul Hükümeti ve Ankara arasındaki, Vali ihtilâfını şöyle anlatmaktadır;

“Başta Müftü **Rifat Efendi** olmak üzere eşraf-ı belde hükümete müracat ederek hâdiseyi protesto etmişler, hariçten gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi...” Vali sorununu çözmek için, “Vali Vekili Yahya Galip Bey'i ve Müftü Hoca **Rifat Efendi**'yi davet ederek kendileriyle konuşmuştum. Hadîseyi bütün teferruatıyla anlatmışlardı.” Ne Ziya Paşa'yı ve ne de tayin edilecek başka bir valiyi istiyorlardı. Konuşmanın devamında, “**Mehmet Rifat Efendi**;

-Sizde aynı fikirde değil misiniz paşam?

¹²⁰ Atatürk, **Nutuk**, I, s.179-181.

Diye sormuştu. Mücadelenin başından beri feragatle çalışan ve Ankara'nın milli merkez olması için bana her türlü yardımı yapan Ankaralıların haklarını teslim etmemek mümkün değildi. Merak etmemelerini ve elimden gelen herşeyi yapacağımı söyledim.

Neticede Ankaralılarla hükümet arasındaki itilâfi halletmeğe muvaffak oldum. Hükümet yeni tayin etmiş olduğu vali Ziya Paşa'yı geri çağırarak ve vali vekili bulunan Ankara Defterdarı Yahya Galip Bey'i halkın arzusu üzerine yerinde bırakacaktı."¹²¹

Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** gelişmeler karşısında Müdâfaa-i Hukuk Reisliği yetkilerini kullanarak Yahya Galip Bey'in Vali Vekilliğine getirilmesinde önemli rol oynamıştır. İstanbul Hükümeti'nin olumsuz cevaplarına rağmen Muhiddin Paşa'nın yerine, Milli Mücadele taraftarı olan Ankaralılar tarafından sevilen Defterdar Yahya Galip, Ankara halkının tasvip ve teşvikiyle vali vekilliği görevine getirilmiştir.¹²²

Yahya Galip Bey'in Milli Mücadele taraftarlığı nedeniyle Ankaralılar, onun Vali olarak kalmasında, büyük azim ve kararlılık göstermişlerdir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla asil olarak Ankara Valiliğine atanmıştır.¹²³

22 Eylül 1920'de katıldığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bütçe, Mali Kanunlar, Şer'iyeye Evkaf ve İrşad komisyonlarında çalışmıştır. Özellikle Bütçe ve Mali Kanunlar üzerindeki açıklayıcı konuşmaları ve zaman zaman baş gösteren taassup gösterilerine karşı hareketleri ile dikkatleri çekmiştir.

Dönem içinde otuz beşi gizli oturumlarda olmak üzere yüz atmış altı konuşma yapmıştır. Üç soru, bir gensoru önergesi vermiştir. Yaptığı dört kanun teklifinden, arkadaşları ile birlikte olan biri, 8 Nisan 1922'de 212 sayılı Kanun olarak kabul edilmiş, II ve III'üncü dönemde Kırşehir'den, IV., V. ve VI'ncü dönemlerde Ankara'dan Milletvekili seçilerek Meclis'teki yerini ölümüne kadar korumuştur.¹²⁴

¹²¹ A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.281-282.; A.Sarıkoçuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.135-137.

¹²² Atatürk, **Nutuk**, I, s.180-181.; A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.282.

¹²³ F.Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s.659.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.32.

¹²⁴ F.Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s.659-660.

III. ANKARA'DA MÜDÂFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

A. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı sonunda, müttefikleri yenildiğinden kendisinde yenik sayılmıştır. 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile de fiilen tarihe karışmıştır. İşte bu tarihten itibaren Türk'ün "İstiklâl Mücadelesi" başlamıştı. Millet, İtilaf Devletleri işgallerine, Rum, Ermeni, istek ve iddialarına karşı, yurdun her tarafında "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri"ni kurmaktaydı.¹²⁵ Hemen hepsinin ortak gayeleri: "Milli azınlıkların tecavüzlerine karşı milli hakların müdafaası idi."¹²⁶

Müdâfaa-i Hukuk derneklerinin Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda büyük yeri ve önemi vardır. Mustafa Kemal Paşa da bu derneklere çok önem vermişti ki, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi yapıldıktan ve Hey'et-i Temsiliyye kurulduktan sonra Hey'et-i Temsiliyye kararlarını ve haberlerini yalnızca kolordulara değil, bütün Müdâfaa-i Hukuk merkezlerine göndermiştir.¹²⁷

Kurulan bu bölgesel cemiyetler 11 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde alınan kararlar gereğince Anadolu ve Müdâfaa-i Hukuk cemiyeti adında birleştirilmiştir.¹²⁸

Bütün faydalı cemiyetler belirtilen gaye için bir çatı altında toplanmış, başkanlığını, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı onaltı kişilik bir Hey'et-i Temsiliyye seçilmişti. Ankara temsilcisi olarak da Ömer Mümtaz Bey Hey'et-i Temsiliyye'ye girmişti. Cemiyet, zamanın cemiyetler kanununa uygun olarak kurulmuş olup, 11 Eylül 1919'da Sivas valiliğine resmi müracaatta bulunularak; "cemiyetin şimdilik merkezi Sivas'ta bulunmak Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında şubeler küşad edilmek üzere bir cemiyet teşkil edilmiş" denilirken bu cemiyetin her tarafta şubelerinin açılacağı belirtilmişti. Hemen bir gün sonra, Müdâfaa-i Hukuk Teşkilâtına Dair Nizamname yayınlanarak, cemiyetin her tarafta derhal teşkilatlanmaya başlaması istenmiştir.

¹²⁵ S.Esin Dayı, *Nazilli Kongreleri*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Erzurum, 1998.s.1.

¹²⁶ Tevfik Bıyıkoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Kent Basımevi, İstanbul, 1981, s.27.

¹²⁷ Y.Özkaya, *Milli Mücadele Tarihi I*, s.88-89.

¹²⁸ Nimet Arsan, *Mustafa Kemal Paşa'nın Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, TTK. Yayınları, 1917-1938 Ankara, 1964, s.59-60.

Ankara'nın Liva ve kazalarında da alınan bu karara uyularak, cemiyetin bir çok şubesi açılmıştır.¹²⁹

Ankara'nın "Manevi Reisi durumunda" olan, **Mehmet Rifat Efendi** önderliğinde Ankara eşrafından bazı kimseler, ahalinin de yardımıyla Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetini kurma hususundaki çalışmalarını tamamlamıştır.¹³⁰

Milli Mücadele'nin devam ettiği özellikle, İstanbul Hükümeti ve Sivas'ta Hey'et-i Temsiliyye'nin arasındaki sert mücadele günlerinde 29 Ekim 1919'da Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti resmen teşekül etmiş bulunuyordu.

Cemiyetin kurucuları şunlardır:¹³¹

Reis: **Müftü Rifat Efendi** (Ankara Müftüsü)

Üye: Fuat Bey (Ankara'daki 20. Kolordu temsilcisi-Binbaşı)

Üye Yahya Galip Bey (Defterdar, Vali Vekili).

Üye: Hanıfzade Mehmet Bey,

Üye: Bulgurluzade Mehmet Bey,

Üye: Serattarzâde Rasim Bey,

Üye: Hacı Ahmet Efendi, Üye; Kınacızade Mehmet Bey,

Üye: Tolluzade Hacı Rifat Bey

Üye: Ademzade Ahmet Bey."

B. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Ankara milli harekete aylarca önce katılmış, 20. Kolordu ile devamlı işbirliği yapmış ve 4 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne delegesini göndermişti. Sivas Kongresi'nde milli iradenin tecellisi üzerine 1 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti düşmüş ve Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya nakledileceğini şifre ile Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmişti.¹³²

¹²⁹ B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.66-67.

¹³⁰ A.Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1*, s.141.; B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.67.

¹³¹ C.A., Kl:III-3, D:14, Fh: 20-1.; N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.243-244.

¹³² N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s. 244.

Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ile Milli Mücadeleye bağlılık daha bariz bir hal almış, yapılan her türlü yardım ve faaliyetler artarak daha düzenli, daha planlı yürütülmüştür. Öyle ki, işgâl altında bulunan batı Anadolu ve güney bölgelerde olan diğer Türklerle irtibat sağlanarak, yardım edilme yönüne gidilmiştir. Cemiyet tarafından Vilayet dahilindeki bütün milli faaliyetlerin yürütüldüğü, idare edildiği bir merkez haline gelmiştir.

Cemiyet kurulduğu 1919 Ekim'inden sonra yapılmış olan hiçbir milli faaliyet yoktur ki, **Mehmet Rifat Efendi**'nin başkanı olduğu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tasvibini almamış, bilgisi dahilinde hareket edilmemiş olsun. Kısacası cemiyetin bütün faaliyetlerinin başında Mehmet Rifat gelmektedir. Bu nedenle aşağıda cemiyetin faaliyetlerinin anlatılması yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliye üyesi arkadaşlarının Ankara'ya tercih ederek gelmeleri ile cemiyet, bu heyetin ihtiyaçlarını karşılamayı da üstlenmişti. Müdâfaa-i Hukuk cemiyeti Ankara'nın idari, siyasi, iktisadi her çeşit sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ankara'dan trenlerin iki aydır seyrisefer etmemesi meselesiyle bilakis uğraşmıştır.¹³³

Ali Fuat Paşa'nın tabiriyle "Ankara'nın sakin, vakur ve imanlı halkı" Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla Türk'ün "Millet Ordusu" ile her zaman "sıkı bir mesai" yaptığını açıklamak yerinde olacaktır.¹³⁴ Cemiyetin en önemli faaliyetlerinden olan Hey'et-i Temsiliye Başkanlığı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yapılan her türlü maddi ve manevi yardımlardır. Yine Cemiyet tarafından Hey'et-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldiği zaman zarfında, vilayet dahilinde teşkilatlanmaya önem verildiği, memleket dahilindeki milli faaliyetlerle irtibatlı olarak gerektiğinde yardım ve yerine göre, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında her türlü destekte bulunulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵ Bu destek ve faaliyetler hakkındaki bilgiler o günün şartlarında yazılı olarak tutulan cemiyetin "karar ve hesap defterlerinden" elde edilmiştir. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerini içeren bu iki defterin önemine

¹³³ B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.73-119.

¹³⁴ A.F.Cebesoy, "Büyük Önderi Karşılarken", *Ulus*, 29.12.1937.; N.A.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.243.

¹³⁵ Y.Özkaya, *Milli Mücadele Tarihi*, I, s.92.; B.Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.69-73.

değinen Naşit Hakkı Uluğ defterlerin nasıl elde edildiğini ve defterler ile tutulan kayıt ve kararları şöyle anlatmaktadır:¹³⁶

“Ankara Müdâfaa-i Hukuk Teşkilatı’nın, memleketin o karanlık günlerindeki vatansever çalışmaların paha biçilmez bir vesika olan bu iki belgeyi, Heyet’in muhasip ve veznadar üyesi olan, rahmetli Serattarzâde Rasim Bey muhafaza etmiş ve oğlu Ahmet Attar tarafından Kulüp Başkanlığı’na verilmiştir.” Karar Defteri’ndeki ilk kayıt 29 Ekim 1919’daki kararlarla başlamaktadır.

İstanbul’daki Ankara Kulübü’nün, Cumhuriyetimizin ellinci yılına “Hemşerimiz Atatürk” konulu bir eserle alakalandığını öğrenen hemşehrilerimiz, evlerinde ecdat yadigarı sandıklarında sakladıkları tarihi belgeleri, Kulüp Başkanı Bahri Kınacı’ya vermek lütufkarlığına bulunmuşlardır. Bunların başında “Ankara Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi’nin makbuzat ve mesarifatını mübeyyin defter” gelmektedir. Karar defteri 19x15 cm. çapında üzeri muşamba kaplı, sayfaları çizgili bir okul defteridir. Yazılı ve imzalı kararlar yirmi dokuz sayfa tutmakta ve verilen karar sayısı atmış altı olarak numaralanmış bulunmaktadır.

Defterin kabına yapıştırılmış olan etikette: “Ankara Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Karar Defteri” diye yazılıdır. Hesap defteri ise 32x20 cm. ebadında olup, on altı sayfa kullanılmıştır.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti’nin karar ve hesap defteri üç bölümü kapsamaktadır. Birinci bölüm, Hey’et-i Temsiliye’nin Ankara’ya gelmesinden önceki dönemdir. (Bir’den otuz dört numaraya kadar.) ikinci bölüm ise, Mustafa Kemal Paşa ve Hey’et-i Temsiliye’nin Ankara’ya gelişinden Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan dönemi ve hazırlıkları kapsamaktadır.(Otuz beş’den elli üç numaraya kadar.) Üçüncü bölüm ise, Büyük Millet Meclisi’nin açılışından sonraki dönemde verilen kararları kapsamaktadır ve artık hükümetin kurulmuş olması dolayısıyla 25 Temmuz 1920’de son bulmaktadır.”

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti karar ve hesap defterinin gelirleri, esnaf ve halktan sağlanmıştır. Giderler ise Milli Mücadeleye her türlü yardım için harcanmıştır.¹³⁷

¹³⁶ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.243-258.

¹³⁷ N.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.262-279.; A.Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I*, s.236-243.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti karar ve hesap defteri harcamaları kararlarına örnekler aşağıdaki şekildedir: ¹³⁸

→ “Numara 32

16/17 Kânun-ı evvel 1335’de taht-ı karara alınan mevad:

1. Heyet-i Faale’nin faaliyetini teşdit ve tahrik edecek ve kurra Heyet-i idareleri ile temasta bulunacak zevât: Müftü Efendi, Belediye Reisi Ali (Kütükçüzade) Bey, Tollu Hacı Rıfat Efendi ve Hacı Hatip Ahmet Efendi.
2. Evvelce ahâliye tevzi edilip de henüz toplanmayan paranın tahsili için tayin olunan zevât: Müftü Efendi, Serattarzâde Rasim Efendi, Kınacızâde Mehmet, Hanifzâde Mehmet, Bulgurzâde Mehmet Efendilerle, Çulhazâde Rıfat Efendi, Arif Efendi (Hoca), Hacı Tayyip Efendi (Hacıbayram Şeyhi), Bibbaşı Fuat Bey, Şemsizâde Ahmet Efendi, Ademzâde Ahmet Efendi, İsmet Beyzâde Nazif Bey (Eski memurlardan, bir ara Mahrukât tâciri).
3. Matbaa-yı Vilâyet’te tab ve neşredilecek bilet ve sair şeyleri takibe memur: Hatip Hacı Ahmet Efendi.

Bâlâda muharrer 3 madde taht-ı karara alınmıştır. 16/19 Kânun-ı evvel 1335.

(9 imza)”

→ “Numara 37

Hey’et-i Temsiliyye’yi ziyaret etmek üzere Ankara’ya gelen 18 misafirin yatak, yemek ve sair masrafları olan ceman ikibinüçyüzkırk kuruşun Taşhan Oteli müsteciri Saim Bey’e tesviyesine karar verildi 13/14 Kânun-ı sani 1336’da taht-ı karara alınmıştır. Bâlâda muharrer 36 veya 37 numaralı maddeler 13/14 Kânun-ı evvel 1336’da karara alınmıştır.(7 imza)”

→ “Numara 64

Yozgat’a gitmek üzere Ankara’ya gelen Çerkez Ethem Bey müfrezesi efradına 15 ve 16 Haziran 1336’da Millet Bahçesi’nde verilen yemek esmânı olan yirmibin kuruşun Heyet-i Merkeziye veznesinden sarfına karar verildi.” Karar defterinin içinde ayrıca iki makbuz ile bir tezkere bulunmaktadır:

¹³⁸ N.A.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.251-257.; A.Sarıkoynucu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1*, s.249-254.

“Kuruş 110.000 Serrattarzâde Rasim Efendi'den Müdâfaa-i Hukuk parasından yukarıdaki gibi yüz on bin makbuzum olmuştur. 16 Ağustos 1337.

Müdâfaa-i Hukuk Reisi Rifat

Kuruş 10.000 Yalnız on bin kuruştur.

Serrattarzade Rasim Efendi'den mevcut Müdâfaa-i Hukuk akçesinden defaten yüz lira sarfına Reis Müftü Efendi'ye mezuniyet ita kıldı.

Müdâfaa-i Hukuk parasından bervechi bala karar musibi yüz lira makbuzum olmuştur. 14 Teşrinisâni 1337.

Belediye Riyasetine

→ Numara 1/3

Eşrafın teşkilatı hususunda ibraz buyrulan hamiyet sezâvarı takdirdir. Binaenaleyh bu ümmiyenin bir anda neticelenmesi yine hamiyetinize mevdu olduğundan beher gün birkaç eşrafın birden malûm mahallesevki ile makamın haberdar edilmesi ve Heyetimize de malûmat itası mütemennadır. Efendim. 29 Teşrini evvel 1335.

Resmi Müdür: Ankara Müdâfaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi”

İmzası: Rifat¹³⁹

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti karar ve hesap defterinde kayıtlı bulunan kararlardan anlaşıldığı üzere;

Ankara Heyet-i Merkeziyesi; Sivas Kongresi kararlarına uymuş Hey'et-i Temsiliyye'nin İstanbul hükümeti ile görüşmelerinden Ankaralıların da haberdar edilmeleri yapılan ilk toplantıda yazı ili estenmiştir. Böylece milli mukadderata ait temas ve müzakereleri bilmek ve öğrenmek arzusu dile getirilmiştir. Bu şekilde yer yer doğan milli teşkilatın ilerleyişi izlenmiştir.

Ahîliğin eski büyük merkezi olan Ankara esnafı, Belediye eliyle teşkilatlandırılmış. Ankara halkı, esnaf teşkilatı yolu ile Milli Mücadele'nin, teşekkülü olan Müdâfaa-i Hukuk'a üye yazılarak, o zamanki para değerine göre hiçbir zaman küçümsenmeyecek aidat ödemişler ve bağıшта bulunmuşlardır. Heyet-i Merkeziye orta Anadolu'nun büyük bir kısmını kontrol altına alarak, son İstanbul Mebuslar Meclisi'ne seçilecek mebus namzetleri hakkında kararlar almıştır.

¹³⁹ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.258.

Dahası, Heyet-i Merkeziye, Kasım 1919'dan itibaren verdiği kararların altlarını imzalayarak, idareye tam bir şekilde el koyduğunu ifade etmiş, Jandarma mevcudu az olduğundan asayişî yürütmek için Müdâfaa-i Milliye heyetlerinin, yani silaha sarılmış halkın jandarmaya müzâhareti kararlaştırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmesi yaklaşıncı, çalışmalar hızlandırılmış ve Hey'et-i Temsiliyye'ye para yardımı yapmak için hazırlık yapılmıştır.

Belirtildiği üzere, 16 Mart 1920'de İstanbul işgâl edilince, Hey'et-i Temsiliyye, fiilen milli mukadderata el koyuncaya kadar Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti gerekli olan alt yapıyı Ankara'da hazırlamıştır.¹⁴⁰ Genel anlamıyla Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti vatanın bağımsızlığına kavuşması ve milletin geleceği için, üstün bir fedakarlıkla her türlü faaliyetini zor şartlara rağmen yerine getirmeye çalışmıştır. Kararların altında ismi ve imzasının bulunmasından da anlaşıldığı üzere Bu faaliyetlerin örgütlenmesinde, yürütülmesinde ve sonuçlanmasında başta Cemiyet Başkanı olan **Mehmet Rifat Efendi** yer almıştır.

Mehmet Rifat Efendi'nin başkanlığında kurulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında yukarıdaki bilgilere cemiyetin hesap ve karar defterlerinden ulaşılması nedeniyle bu defterlerin önemi büyüktür. Çünkü **Mehmet Rifat Efendi**'nin torunu Rifat Börgeççi'den öğrenildiğine göre; Ankara Müdâfaa-i Hukuk cemiyeti'nin muhaberatına ait evraklar, Müftülük Dairesi'nde çıkan yangında kaybolmuştur¹⁴¹. Dolayısıyla bu kaynak azlığı içerisinde defterler büyük önem taşımaktadır.

C. Ankara'nın Milli Merkez Oluşu

Ankara'nın merkez olması meselesi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde zaman zaman gündeme gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ilişkilerinin yoğun olduğu döneminde, Alman subayları Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmışlardı. Bunlardan bir de Von der Goltz Paşa idi. Hazırladığı raporlarda ülkenin kötüye giden durumunun düzelmesi için bazı teklifler getiren Goltz Paşa hükümet merkezinin de İstanbul'dan Anadolu'da uygun bir

¹⁴⁰ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.259-260.; A.Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1*, s.244-254.

¹⁴¹ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.243.

şehre taşınmasının uygun olacağını belirtmişti. Adı geçen şehirlerden biri de Ankara idi.¹⁴²

Türk ordusunda askeri danışmanlık yapan H. Von Moltke'de yine aynı konuda görüş beyan etmiş "stratejik sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin başkentinin Ankara olmasını teklif olarak getirmişti."¹⁴³ Balkan Harbi sırasında, 1912 yılının sonuna doğru aynı konu gündeme gelmiş ve daha sonrada Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşları'nın¹⁴⁴ şiddetle devam ettiği günlerde, aynı mesele tekrar söz konusu edilirken sorun bu defa devlet ve hükümet yetkilileri tarafından ele alınmıştır.¹⁴⁵

I.Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra 1919'un Ocak ayında Paris Konferansı toplandığı zaman, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon hükümetine sunduğu bir raporda:¹⁴⁶ "İmparatorluk topraklarında bağımsız Arabistan ve Ermenistan'dan başka Anadolu yarımadası içinde kalan bağımsız bir Türk Devleti kurulmasını teklif etmiş ve bu devlet, geçmişte olduğu gibi, Anadolu yarımadasının sınırları içinde kalmalı ve başkenti de Bursa yada Ankara olmalı..." düşüncesini ileri sürmüştü.¹⁴⁷

¹⁴² E.B.Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Birinci TBMM Tarihçesi**, Ankara, 1969, s.6.; İlber İ.Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu**, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1983, s.85-88.

¹⁴³ B. Sakallı, **Ankara Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, 1988, s.75.

¹⁴⁴ **Çanakkale Savaşları: İngilizler ve Fransa, Boğazları ve İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, Rusya'ya bu yol ile yardım ulaştırmak, Batı cephesindeki yükleri hafifletmek için Çanakkale savaşına karar vermişlerdi. İtilaf devletleri ile hucumlarını 18 Mart 1915'de yaptılar. Ancak deniz yolundan Çanakkale'yi geçemediler. Kara savaşlarında ise başarı sağlayamadılar. Bunun üzerine 19 Aralık'tan itibaren, Çanakkale'deki askerlerini geri çektiler. 9 Ocak 1916'da burayı tamamen boşalttılar.**

(Ahmet Halaçoğlu, **"Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması ve Çanakkale Deniz Operasyonları"**, Askeri Tarih Bülteni, S:25, Genkur. Yay., Ankara 1988, s.55-59.; Yaşar Semiz, **"18 Mart 1915 Çanakkale Savaşı Sebepleri"**, Türkiyat Araştırmalar Dergisi, S:14, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2003, s.221-246.

¹⁴⁵ Hamit Sadi Selen, **"Ankara'nın Başkent Oluşu"**, TTK. Yay., Atatürk Konferansları, Ankara, 1969, s.96-99.

¹⁴⁶ Lord Kinross, **Atatürk-Bir Millet'in Doğuşu**-(Çev. Necdet Sander), Sumbül Basımevi, İstanbul, 1981⁸, s.266.

¹⁴⁷ A.F.Cebesoy, **"Büyük Önderi Karşılarken"**, *Ulus*, 29.12.1937.

Bütün bu bilgiler çerçevesinde düşündüğümüz zaman; zengin bir tarih kültürüne sahip olan Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele hareketini başlattığında, bu tür bilgilerden haberinin olmadığını düşünmek pek gerçekçi olmaz. Zira, daha mücadeleye başlamadan önce, komuta ettiği askeri birliklerin, işgâl bölgesinden daha içerilere çekilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ordularının hazır vaziyetine geri dönme esasında, Milli Harekâtın odak noktasını teşkil edecek olan Ankara ve civarında bu kıtaların naklolunmasını düşünmüş"tü.

Hatta Afet İnan'nın hatıralarından anlaşıldığına göre; zihinlerde şöyle bir düşüncenin doğduğu ortadadır:

"Mustafa Kemal Paşa daha genç bir subay iken bile, hükümet merkezi olan İstanbul'a karşı, Anadolu'da bir milli mukavemet hareketine teşebbüs edilmesi fikri doğmuş; yine kendisine göre de, 1919 yılı Mayıs'ında görevli olarak Samsun'a gitmesi, bu düşüncenin gerçekleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilmesi gerektiği-adeta belirtilmek istenmişti." Bu düşünce sisteminin devamı olarak da diyebiliriz ki; Mustafa Kemal Paşa'da Samsun'a çıktığı zaman, Ankara milli hareketin merkezi olacağı fikri, kesin olmasa dahi, açık bir şekilde belirmişti.¹⁴⁸

Erzurum'da yayınlanan "Albayrak" gazetesinde konuyla ilgili haber genişçe verildikten sonra: "Milli ihtiyaçlar karşısında, millet sinesinden doğan kalpler ve bütün hareketler ve safiyetle taşan her fikir ve her gaye her zaman ihtiramdır."¹⁴⁹ sözleriyle durumu ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa: "Ankara vilayeti gibi teşkilat ve harekât-ı Milliyyenin en mühim merkezlerinden biri olan mahalde" sözleriyle en uygun yerin Ankara olabilecek fikrini vurgulamıştır.¹⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa ise, Ankara'nın merkez olarak seçimini bizzat şu cümlelerle ifade etmektedir:

"Vaziyeti umumi gereği idare ve sevk mesaliyetini deruhte edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlike mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu yakınlık vaziyeti umumiye yi nazardan meçhur bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şeraiti cam-i bir noktada idi. Her halde cephelemlerle işgâl edeceğimiz diye Balıkesir'e, Nazımiye,

¹⁴⁸ Afet İnan, "Gerilla Hakkında İki Hatıra", Belleten, I/S:1, TTK. Yay., Ankara, 1937, s.10-12.

¹⁴⁹ **Albayrak**, 28 Kanuni-evvel 1335/Aralık 1919 No:56.

¹⁵⁰ Atatürk, **Nutuk**, 1, s.227-228.

ye veya Afyon Karahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a şimendiferle merbut vaziyeti umumiye-yi idare nokta-i nazarından, Sivas'tan asla farkı olmayan Ankara'ya gelecektik."Bununla beraber; ...İlk hassasiyet ve inisiyatif gösteren Ankara oldu.¹⁵¹

Düşmanlar Anadolu'ya ilerliyor, İstanbul Hükümeti durdurmak için hiçbir çaba göstermiyordu. Millet, hükümetten ümidini keserek Hey'et-i Temsiliyye'ye başvurmaya başlamıştı. Böylece Hey'et-i Temsiliyye'nin bulunduğu Sivas Milli Mücadele'nin yeri durumuna gelmişti.¹⁵² Fakat milli bir merkez olarak Ankara düşünülüyordu.¹⁵³

Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın ve **Mehmet Rifat Efendi**'nin çalışmaları Ankara'yı milli merkez olarak hazırlamıştı. Ankara'nın milli merkez teklifi Ali Fuat Paşa'dan gelmiş, bu fikir Hey'et-i Temsiliyye tarafından değerlendirilerek her yönden uygun olduğu kanaatine varılarak, Ankara'nın merkez olması kararlaştırılmıştır.

Bu kararın alınmasında; "Ankara'da milli teşkilatın çok kuvvetli olması ve o tarihlere kadar Anadolu'da Milliyet perverlere emin bir yer olarak vazifesi görmesi bu şehrin Sivas'tan sonra temsil heyetine merkez olabileceği" kanaatinde önemli bir rolü olmuştu.¹⁵⁴

Bu karar; Sivas'tan Ali Fuat Paşa, tarafından Yahya Galip Bey'e el altından¹⁵⁵ iletilmiş ve Ankara'ya hareket edildiği bildirilmişti. Ayrıca kararın bir süre gizli kalması istenmişti.¹⁵⁶

Ankara, Anadolu yollarını birleştiren bir nokta idi. O tarihlerde önemli olan telgraf, demiryolu, **Mehmet Rifat Efendi** ve Ankara'lıların milli harekete kucak açması, İstanbul Hükümeti'ni protesto edilmesi, Vali Muhiddin Paşa'nın tutuklanması

¹⁵¹ Atatürk, **Nutuk**, 1, s.230-231.

¹⁵² M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.442-445.

¹⁵³ Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Merk Yayınları, İstanbul, 1988, s.357.

¹⁵⁴ M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.442-445.

¹⁵⁵ **El altından**: alınan haberler için Bkz.Vilayet mektupçusu Halet Bey Valiye hissettirmeden gelen emir ve talimatların birer suretini çıkararak, Ali Fuat Paşa'nın arkadaşı 24. Fırka Kumandanı Kaymakamı Mahmut Bey vasıtasıyla Ali Fuat Paşa'ya göndermektedir. (A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.77.)

¹⁵⁶ İlhan Tekeli, "Ankara'nın Başkentlik Kararı'nın Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi" ODTÜ. Yayınları, Ankara, 1984, s.322-324.; Tuğrul Akçura, **Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti Hakkında Manografik Bir Araştırma**, ODTÜ.Yayınları, İstanbul, 1971, s.25.

ve kuvvetli bir teşkilatlanmanın olması, Ankara'nın Milli merkez olarak seçilmesini sağlayan en önemli faktörlerdir.

D. Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'da Karşılanması

Erzurum Kongresi'nin son gününde, 7 Ağustos 1919'da oluşturulan Hey'et-i Temsiliyye, millet adına ülkenin geleceğine sahip çıkma girişimidir. Şarki Anadolu Vilâyatı Müdâfaa-i Hukuk'ku Milliyye Cemiyeti tüzüğünün 7.maddesi ve bu maddenin zevline göre yapılan seçimlerde kurulda dokuz kişi bulunuyordu.¹⁵⁷ Hey'et-i Temsiliyye, kendi üyeleri arasından başkanını seçti ve Mustafa Kemal Paşa bu kurulun başkanlığına getirildi.¹⁵⁸

Hey'et-i Temsiliyye, hem yasama hem de yürütme gücünü elinde bulunduruyordu. Ülkenin geleceği hakkında kararlar alabilecek, bu kararları doğrudan uygulamaya koyabilecekti. Hey'et-i Temsiliyye Anadolu'da daha da etkin göründü. Askeri ve Mülki yöneticiler, Hey'et-i Temsiliyye tarafından verilen emirleri uygulamaya koydular. Halkın teveccühü giderek Hey'et-i Temsiliyye'den yana oldu. Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos 1919'da kurulan Hey'et-i Temsiliyye'nin bazı üyeleriyle Sivas'a hareket ederken böyle bir gücü temsil ediyordu. Sivas'a geldiğinde Hey'et-i Temsiliyye'yi, tüzüğe göre en üst sayıya ulaştırma çalışmalarını hemen başlattı. Kişisel yetkisine dayanarak Refet Bey'i onuncu üye olarak kurula dahil etti. Daha sonra Sivas Kongresi genel kurulu tarafından altı kişi daha seçilerek, Hey'et-i Temsiliyye on altı kişilik sayısına ulaştırıldı. Yeni seçilenler Batı Anadolu'yu temsil ediyorlardı. Böylece Hey'et-i Temsiliyye'nin görev alanı bir anda ülke genelinde yaygınlaştırılmış oldu. Erzurum Kongresi sonunda hazırlanan Tüzükte Hey'et-i Temsiliyye'nin Doğu Anadolu'nun bütününe temsil etmesi öngörülmüştü. Sivas Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile kurulun vatanın bütününe temsili esas alındı. Mustafa Kemal Paşa, bütün resmi yazışmalarını bu kurul adına yapıyordu. Söz konusu yazışmaların bağlayıcılık yönü Hey'et-i Temsiliyye'nin gücünden ve meşruiyetinden kaynaklanıyordu. Kurul üyeleri yaptıkları toplantılarda kararlar alıyorlar ve bu kararlar Mustafa Kemal Paşa tarafından,

¹⁵⁷ Atatürk, *Nutuk I*, s.47.

¹⁵⁸ Dursun Ali Akbulut, "Hey'et-i Temsiliyye Nasıl Teşekkül Etti?", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S:¼, A.Ü. Yay., Erzurum, 14 Mart 1990, s.44-55.

uygulanmak üzere ilgili ve yetkileri makamlara bildiriliyordu. Hey'et-i Temsiliyye'nin toplantılarını genişlettiği, askeri ve mülki yöneticilerin de katılımını sağlayarak bunu bir genel kurul şekline dönüştürdüğü de gözleniyordu. Ali Rıza Paşa hükümetiyle yapılan Amasya görüşmelerinden sonra, 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta toplanan kurul bu mahiyette idi.¹⁵⁹

Yukarıda anlatıldığı üzere bu özellikleri içeren Hey'et-i Temsiliyye'nin varlığı ve faaliyetleri, halk tarafından seçilen, millet adına karar verme yetkisine sahip bulunan daha etkin, daha öngörülü, Anayasa hukukunun temel prensiplerine ve çağın gereklerine uygun bir kurul olan BMM'nin açılmasına kadar devam etti. BMM'nin açılması ile Hey'et-i Temsiliyye dönemi de son bulmuş oldu.¹⁶⁰

Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya gideceğini Mustafa Kemal Paşa bir mektupla 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'e bildirdi.¹⁶¹ Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya geliş kararı duyulunca muazzam bir karşılama tertip etmek için şehirde büyük bir kalabalık karşılama töreni için kaza ve köylerden insanlar çağrılıyordu. Bunun açık bir delili, Anakara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Müftü **Mehmet Rifat Efendi**'nin gayretleri Ankara'da Hey'et-i Temsiliyye'yi coşkulu karşılamasını sağlamıştır.¹⁶²

Mustafa Kemal Başkanlığındaki Hey'et-i Temsiliyye Sivas'tan ayrılarak Kayseri-Kırşehir yoluyla 27 Aralık 1919 Cumartesi öğleden sonra, Dikmen sirtlarından inen yoldan, Ankara'ya gelmişlerdi.¹⁶³ O günü Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi **Mehmet Rifat Efendi** şöyle anlatmaktadır¹⁶⁴:

“27 Aralık 1919'da bütün Ankara halkı kadınlarına, çocuklarına varıncaya kadar yollara döküldüler, Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladılar. O zamanlar seğmen dediğimiz zeybekler vardı. Onlar kılıç oyunları oynayarak öne düştüler, davullar ve zurnalar

¹⁵⁹ B.S.Baykal, **Hey'et-i Temsiliyye Kararları**, s.8-10; Yunus Nadi, **Mustafa Kemal Paşa Samsun'da**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.88-89; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s.105-108.; Uluğ İğdemir, **Hey'et-i Temsiliyye Tutanakları**, TTK. Yay., Ankara, 1975, s.1-30.

¹⁶⁰ Y.Özkaya, **Milli Mücadele Tarihi**, I, s.292.

¹⁶¹ Fahrettin Altay, **10. Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1970, s.199-200.

¹⁶² A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.301.; M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.497-498.

¹⁶³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II**, TTK. Yay., Ankara, 1994, s.295.

¹⁶⁴ M.Rifat Börekçi ve B.Yahya Galip'le Söyleşi, **Ulus**, 27.12.1937.

çalınıyordu. Milli elbiseler giyilmiş, delikanlılar at oynatıyordu.” 27 Aralık 1919’da karşılamanın diğer tanığı olan Ali Fuat Paşa izlenimleri ise şöyledir: ¹⁶⁵

“...O günü hatırladığımda aynı heyecanı daima duyarım. 27 Aralık’ta saat on birde Temsil Heyeti’nin üç otomobilden mürekkep kafilesi, Dikmen sırtlarında geçen Kırşehir-Ankara şosesinin Ankara havzasına döndüğü yüksek noktada görünmüştü. Burada, yanımda Vali Vekili Yahya Galip Bey olduğu halde, Ankara namına kendilerini karşılamıştım. Birinci otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ve Ahmet Rüstem Beylerle Yaver Yüzbaşı Cevat Abbas Bey vardı. İkinci otomobilde Temsil Heyeti’nin diğer azaları Süreyya, Mazhar Müfit ve Hakkı Behiç Beylerle katipleri yer almışlardı. Üçüncü otomobilden üçüncü ordu müfettişliği karargahından Paşa’ya refakat etmiş olan Doktor Binbaşı Refik, Binbaşı Hüsrev Beylerle diğer bazı zevat çıkmışlardı.

“Otomobillerimizden inmiş, bulunduğumuz yüksek noktadan Ankara’yı seyretmiştik. Etrafta dağlar karla örtülmüştü. Bizi Ankara şehrine götürecek olan yol, bu günkü Dikmen şosesinin istikametini takip ediyor, beyaz karlı tepelerin üstünde kıvrıla kıvrıla İncesu vadisine doğru iniyordu. İstikbâle gelenlerin bir ucu bugün Harp Okulu’nun bulunduğu tepeden başlıyor, dolaşa dolaşa İstasyon civarına iniyor ve oradan kıvrılarak hükümet konağına doğru uzanıyordu. Karşıcı gelenlerin adetini otuz kırk bine çıkaranlar olmuştur.

O zamanlar Ankara şehrinin nüfusunun yirmi iki bini geçmediği hatırlanırsa bu muazzam kalabalığın etraftan ve uzaklardan geldiği anlaşılır. Milli müfrezelerimizin atlı miktarı da bini geçmişti. İlk defa Ankara’ya gelen Mustafa Kemal Paşa, bu manzara karşısında fevkalade mütehasıs olmuş, adeta gözleri dolmuştu. Kendisine:

-Ankara’yı nasıl buldunuz Paşam?

diye sorunca, heyecanla ellerimi sıkmış:

- Cidden fevkalade, tebrik ederim, Ankara hakikaten milli merkez haline gelmiş. Cevabını vermişti. Paşa’nın bu sözleri, günlerdir devam eden yorgunluğunu unutturmuştu..”

Mustafa Kemal Paşa:

- Karşıcı gelenleri bu soğukta bekletmeyelim! dedi.

¹⁶⁵ İrâde-i Milliyye, 5 Kanuni-sani 1335/5 Ocak 1920, No: 20.; A.F.Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s.301-302.

Otomobillere binerek hareket ettik. Paşa, vali vekili ile beni kendi arabasına almıştı. Kalabalığa yaklaştığımız sırada başta Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi, **Mehmet Rifat Efendi** olmak üzere Kaymakam Mahmut Bey* ve Erkân-ı Harp Reisi Binbaşı Ömer Halis beyler karşıladılar. Paşa yol yorgunluğuna bakmaksızın otomobilden inerek ellerini ayrı ayrı sıktı. Teşekkür etti. Hatır sordu. Tekrar otomobillerimize binerek yola düzıldük. Bundan sonra ilk tesadüf ettiğimiz milli suvari müfrezelerimizdi. Merhabalarımız “Varol” nidaları ile karşılanıyordu. İstikbâle yaya olarak çıkan halkın baş tarafı, Bu günkü Milli Savunma Bakanlığı’nın bulunduğu yerde idi. Bunlar, yolun sağ tarafında mevki almışlardı. Aralıksız bir kütle halinde şehrin ta içlerine kadar uzanıyor, aylardan beri adını ve şöhretini işitmiş oldukları aziz misafirlerini ve arkadaşlarını bekliyorlardı.

– Yaşayın ! Varolun !

Sadaları , alkışlar arasında halkı selamlıyordu...”

“... Mustafa Kemal Paşa, halkın gösterdiği hüsn-ü kabulden fevkalade memnun olmuştu.

– Yoruldunuz mu Paşam?

sualine:

– Hayır, hiç yorulmadım, hatta yol yorgunluğumu da unuttum.

cevabını vermiştir...”

Bu tarihi olaydan görgü tanıklarından Mazhar Müfit Kansu’da hatıratında bahsetmektedir:

“ O sabah Ajanslar ile Mustafa Kemal Paşa’nın geldiği haberi herkese bildirildiği gibi, bir taraftan da sabahtan itibaren davullar ve zurnalarla bütün Ankara halkı İstikbâle hazırlanmıştı. Çankaya ve Dikmen tepelerinden güzel sesli hafızlar, ezân ve Salât okuyorlardı. Köylerden birçok atlı ve kağrı arabalarıyla binlerce halk Ankara’ya

* **Kaymakam Mahmut Bey:** Milli Mücadele dönemi 14. Fırka Kumandanı görevinde bulunmuş, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa’nın Ankara’dan geçici ayrıldığı da, vekâlet görevini üstlenmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Hey’et-i Temsilîyye’nin Ankara’da karşılanmasında bulunmuş, Ankara’da Milli irade ve Meclisin kurulması için geceli gündüzlü çalışan yiğit asker, 24. Tümen Kumandanı Kurmay Yarbay Mahmut Bey, aynı zamanda açılacak Meclis’e (Menteşe) Muğla Sancağı’ndan Mebus seçilmiştir. İç isyanları bastırmak için görev aldığı Hendek’te âsi Abazalar tarafından kalleşçe şehid edilmiştir.(A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.97-171-302-401.)

gelmiş; öğleye doğru “geliyor” diye tellallar bağırması, seçilen atlı alayı Ulucanlar’dan Hacı Bayram Camii’nin önünde toplanarak merasimi diniye yapılmış; yedi yüz piyade, üç bin atlıdan teşekkül eden bir seğmen alayını Ankara’da bulunan dervişler takip ediyor...

...Bunların arkasında bütün esnaf ve ondan sonra da mektepliler yürüyorlar. Mektepliler, İstasyon Caddesi’ne; seğmen alayının bir kısmı Dikmen bağlarına; bir kısmı Çankaya bağlarına; Kızıl yokuş eteklerine ve diğer bir kısmı da İstasyon yoluna dizilmişti. Jandarma ve yirmi kadar polis de burada idi.

Halkın bir namazgâh tepesine ve diğer kısmı Yenişehir’ in bulunduğu yerlere ve İstasyon yoluna sıralanmışlardı. Ankara şehri namına İstikbâl heyetinde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti azasından Müftü Hoca **Mehmet Rifat Efendi**, Binbaşı Fuat Bey, Kınacızade Şakir Bey, Serrattarzade Rasim Bey, Toygarzade Ahmet, Ademzade Ahmet, Hatip Ahmet, Kütükçüzade Ali, Hanifzade Mehmet, Bulgurzade Tefik Beyler vardı. Dikmen bağlarının eteğinde bir çeşmenin önünde Eskişehir mebusu Emin (Sazak) ve Ankara eşrafından Naşit Efendi ve arkadaşları bekliyordu. ...Alkışlar ve türlü türlü tezahürat ve dualar arasında hükümet meydanına geldik”.¹⁶⁶

Mahmut Goloğlu’nun da söylediği gibi:¹⁶⁷

“Vali Vekili Yahya Galip Bey’le Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı **Mehmet Rifat Efendi** Ali Fuat Paşa; Mustafa Kemal Paşa’yı olağanüstü bir şekilde karşılamak ve bu arada Ankara’daki, İngiliz ve Fransızlara da Kuvâ-yı Milliyye’nin gücünü göstermek için geceli gündüzlü çalışmışlar, bölgedeki bütün seğmenlerin karşılama törenine katılmalarını sağlamaya uğraşmışlardır.”

27 Aralık 1919’da Atatürk’ün Ankara’ya gelişinin 18. yıldönümünde kendisini karşılayanlardan **Mehmet Rifat Efendi** ve B. Yahya Galib’le 27 Aralık 1937’de başbaşa yapılan söyleşileri Nurettin Baydar Ulus Gazetesi’nde şöyle anlatmaktadır:

Mehmet Rifat Börekçi ile söyleşi;

– “Bugün Ankara’nın bayramıdır. Atatürk, on sekiz sene evvel bu gün Ankara’ya gelmiştir. Yani Büyük Millet Meclisinin Ankara’da kuruluşu, Büyük Millet Meclisi

¹⁶⁶ M.M.Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, II, s.497-499.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.59-62.; Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, s.185-188.

¹⁶⁷ M.Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, s.8.

hükümetinin Ankara'da yaratılışı, yeni Türk devleti merkezinin Ankara'da olup modern Ankara Cumhuriyetin merkezi Ankara, Ankara'nın varlığı, her şeyi, Ankara'nın kendisi, kısaca... Ankara hepsi 27 Aralık 1919'da kaynağını almıştır.

Ankara'nın talihi 27 Aralık 1919'da ufkunda doğan güneşle belli olmuştur. Bundan dolayı Ankara kendini çok bahtlı saymakta, ve haklı olarak sevinmektedir.

- Bu tarihi günü bizzat tarih vesikalarla tesbit etmiştir. Biz, o gün heyecanını yaşamış olanların intibalarını kaydetmek istedik. Bugün Diyanet İşleri Reisi olan, o zamanki Müftü Bay Rifat Börekçi ile o tarihte Ankara vali vekilliğinde bulunan şimdiki Kırşehir Mebusu B.Yahya Kargı'yı dün ziyaret ettik.

Bay Rifat Börekçi bizi oda kapısında karşıladı. Yanına sedire oturttu. Cigara ikram etti.

Ziyaretimin sebebini izah ettim. Gözlerinin içi gülerek:

- On sekiz sene oldu, dedi.Bir an düşündü. Hesap ediyordu:
- Evet, on sekiz olacak. Günler geçiyor. Fakat hepsi iyice hafızamdadır. Nasıl unuturum?

Sordum:

- Teşrif edeceklerinden haberli miydiniz?
- Elbette, elbette... Dört gözle bekliyorduk... Çok karışık bir zamandı, ve bizim ümidimiz Mustafa Kemal Paşa'da idi. Çünkü herkesin kendi başını kurtarmaya çabaladığı o devirde, o, milleti düşünerek milletin başına geçmişti.

Erzurum ve Sivas kongreleri bitmişti. Meclisi Mebusan'ın İstanbul'da toplanan mebuslar arasında müzakereler oluyordu. Ankara'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hey'et-i Temsiliyye'nin merkezi Ankara'ya nakli münakaşa edilmişti. Mustafa Kemal Paşa işte bu sıralarda, mebuslarla görüşmek için Ankara'yı intihab ederek geleceğini bize mektupla bildirdi. 26 Aralık gecesini Beynam köyünde geçirmişlerdi. 27 Aralık günü, bütün Ankara halkı, kadınlarına, çocuklarına, lohuSalârına varıncaya kadar yollara döküldüler. Mustafa Kemal Paşa'yı karşıladılar.

O zamanlar Ankara'da seğmen dediğimiz zeybekler vardı. Onlar kılıç oyunları oynayarak öne düştüler. Davullar, zurnalar, çalılıyordu, milli elbiseler giymiş delikanlılar at oynatıyordu, Ankara Atatürk'ü böyle karşıladı.

Çok sevinçli bir gündü o gün hızır gibi geldi; hepimizi kurtardı. Yarın Ankara ne kadar bayram etse azdır. Bu bayram yalnız Ankara'nın değil, bütün milletin bayramıdır. Bay Rifat Börekçi biraz durdu. Gene düşündü,

- Yazık, dedi, çok vesikalarım vardı. Müftülük dairesinde idi. Ben oradan çekildikten sonra aradım, bulamadım. Onlar benim malım değil, tarihin malı idi. Ne oldu acaba?

Sonra ilave etti:

- Atatürk'e olan derin hürmeti ifade için söz bulamıyorum. O benim Atam'dır, hepimizin Ata'sıdır, milletin Ata'sıdır. Ben her gün dua ederim: Ömrü uzun, kılıcı keskin, sözü üstün olsun derim.

İhtiyar oldum. Gidip elini öpemiyorum. Fakat o bizi unutmuyor; lütfediyor, iltifat ediyor.”

B. Yahya Galib'le söyleşi;

“Denizciler Caddesi'nde, tarif edilen evin bahçesine girdim. Etraf karanlıktı. Kapının üzerindeki kırk bir numarayı, bir kibrit tanesiyle okuyarak zili çaldım.

1919 senesi 27 Kânun-evvel günü Atatürk'ü Dikmen ilerisinde karşılaşmış olan o zamanki vali vekili B.Yahya Galib Kargı, beni mütevazı döşenmiş odasına aldı.

- Kalbimden rahatsızım, sarsıntıdan çok müteessir olduğum için sizi ev kılığı ile kabul ettiğimden dolayı kusuruma bakmayın, dedi. Heyecanlı, hareketli, daima genç bildiğimiz B.Yahya Galib Kargı hakikaten yorgun görünüyordu.
- Yarınki bayram hakkında intibalarınızı öğrenmek için rahatsız ettim. **B.Rifat Börekçi**'de dikkatime çarpmış olan aynı sevinç alametleri onunda gözlerinde parladı.

O zaman Ankara Valisi olan B. Yahya Galib Kargı anlatıyor:

- Ben de o bayrama iştirak için geldim. Hakkınız var. Bugünün Ankaralılarına, bütün memlekete, o tarihi günün hatıralarını nakletmek hepimizin vazifemizdir. Size nasıl anlatayım? Saatlerce, günlerce konuşabilirim. Çok şeyler hafızamdan silinmiştir. Fakat, Atatürk'e aid hatıralarım bütün tazeliği ile zihnimde, benliğimde, ruhumda yaşamaktadır.

O tarihlerde Ankara'da bir Vali Muhiddin Paşa vardı. Mektupçusunu vekil bırakarak sözde teftişe çıkmıştı. Mektupçu'da bir gün çekip gidince Ankara'dan vali vekili olmamı istediler.

İstanbul hükümeti Ziya Paşa'yı tayine kalkıştı. Başta **Müftü** olduğu halde Ankaralılar bunu protesto ettiler. İstanbul'la münasebetimizi kestik.

Vali vekili olduktan sonra bir beyanname neşrederek, dağlara çıkmış olanları memleketin müdafaası vazifesine davet etmiştik. Bunlar eşkıya değil, İstanbul Hükümeti'nin aczi yüzünden kasabalarını bırakıp kırlara çekilmiş olan değerli insanlardı. Teker, teker geldiler. İstiman ettilerdi. İşte bu sıralarda Atatürk Ankara'ya geleceklerini bildirmişlerdi. **Mehmet Rifat Börekçi'nin** size anlatmış olacağı şekilde, Atatürk'ü, General Ali Fuad'la birlikte İstikbâl ettiğimiz zaman sayıları üç bine varan bunlar da yol üzerinde ata binmiş olarak dizilmişlerdi.

Atatürk bunların hüviyetini öğrenmek istediler.

- Eski eşkıya, dedim. Otomobilinden inerek kendilerine iltifat ettiler. Bu görülecek manzara idi.: Millet hakiki şefi karşısında, kuzu gibi, emre muti olur. Şefsiz kalan millettir ki, dağa çıkar.

Hacı Bayram'dan hükümet dairesi önüne geldik. Orada Atatürk Ankara namına "safa geldiniz" demek vazifesini hürmetle yerine getirdim.

- Ne zaman Ankara valiliğinden çekildiniz?
- Büyük Millet Meclisi hükümetinin ilk Ankara valisi olarak yirmi yedi gün kadar hizmet ettim. Sonra o zamanki dahiliye vekili ile anlaşamayıp çekilince Atatürk, açık bulunan Kırşehir mebusluğuna beni namzed gösterdiler. İlk Büyük Millet Meclisi'ne de mebus olarak girdim."¹⁶⁸ O tarihte Ankara'da haftada bir çıkan resmi "Ankara" gazetesinde ki şu cümleler takdire şayandı..."Ankara'nın tarih sayfaları içinde hiçbir vaka, hiçbir hareket tasavvur edemiyoruz ki, bugünkü tezahürat kadar esas ruh-ı milletten doğmuş olsun."¹⁶⁹

Bu milli duyguları Müdâfaa-i Hukuk Reisi **Mehmet Rifat Efendi'**ye borçlu olduklarını ve onun gayretlerine bağlamaktadırlar.

E. Hey'et-i Temsiliye'ye Yapılan Yardımlar

27 Aralık 1919'da Hey'et-i Temsiliye, Ankara'ya gelmeden önce ve özellikle gelişinden sonra **Mehmet Rifat Efendi'nin** önderliğinde yapılan maddi ve manevi yardımlar takdir edilecek seviyededir. **Mehmet Rifat Efendi** gerek şahsi yardımları,

¹⁶⁸ **Ulus**, 27.12.1937, s.8.

¹⁶⁹ Faik Reşat, **Mustafa Kemal'in Ankara'ya Gelişi II**, TDV. Yay., İstanbul, 1942, s.249-252.; E.B.Şapolyo, **Atatürk ve Seğmenler Alayı**, s.25-36.

gerek Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak gayret ve çabasıyla halktan topladığı yardımlar Milli Mücadele'nin içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Hey'et-i Temsiliyye Ankara'ya geldiğinde maddi açıdan çok zor durumda idi. **Mehmet Rifat Efendi**'nin başkanlığında aydınlar ve Ankara halkı Milli Mücadele'ye inanmış ve bağlandıkları bu davaya güçlerinin en son sınırına kadar, varlıklarıyla katılmışlardır.¹⁷⁰ Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin karar ve hesap defteri incelediği zaman yardıma karar veren heyetin başında Reis olarak **Mehmet Rifat Efendi** yer almaktadır. Hey'et-i Temsiliyye Ankara'ya geldiği zaman bir hafta belediyeden iâşe edilmesi sağlanmıştır.¹⁷¹

Mehmet Rifat Efendi kendisi ve eşi Samiye Hanım için bir torba içinde ayırdığı "cenaze parasını" Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek ayağının yanına bırakmıştır. Böylece maddi imkansızlık içinde olan Hey'et-i Temsiliyye'ye ilk yardımı bizzat yapmıştır. Ayrıca Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'ya gelişinin ilk haftasında **Mehmet Rifat Efendi**'nin önderliğinde Ankaralılar aralarında kırk altı bin beş yüz lira yardım toplayarak teslim etmişlerdi. **Mehmet Rifat Efendi**'nin Hey'et-i Temsiliyye'ye verdiği bin lira ilk yardım olmuştur. Ankara halkının yardımı onüçbin kırksekiz yüz yetmişdört lirayı bulmuştur. Hatta bu paranın Türkiye Cumhuriyeti'nin "ilk hazinesi" olarak kabul edileceği **Mehmet Rifat Efendi**'nin oğlu Fuat Börekçi tarafından söylenmiştir.¹⁷²

O günlerinde yardımlar çok önemliydi. Uluğ İğdemir, Yılların İçinden adlı eserinde; Konuyu aşağıda şöyle anlatmaktadır:¹⁷³

"Atatürk Sivas'tan Ankara'ya yeni gelmişti. Devlet hazinesi bomboştu. Hükümet üç dört bin lirayı bir araya getirmekte sıkıntı çekiyordu. Bir gün Atatürk'e çok inanmış , o zaman Ankara müftüsü olan **Mehmet Rifat Efendi** elinde bir mendile sarılmış 1200 lira bozuk para ile Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geldi ve bağlı mendilini masanın üzerine bıraktı. Atatürk kendisini son derece duygulandıran bu davranışın anısını hiçbir

¹⁷⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Yay., Ankara, 1974, s.162-164.

¹⁷¹ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.68-244.

¹⁷² **Diyanet Aylık Dergisi**, S:14 Mayıs 1994, s.23.; Oğuz Aytepe, "Milli Mücadele Başında Örgütlenme ve Direnişin Mali Kaynakları", Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi , S:I,Hacettepe Üniv. Hast. Basımevi, Ankara, 2005, s.7-8.

¹⁷³ Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden**, TTK.Basımevi, Ankara, 1976, s.29.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:41, Mayıs 1994, s.23.

zaman unutmamıştı. Her bayram Rifat Börekçi'ye bir hediye gönderir ve buna 1200 liralık bir çeki de eklerdi.” diyerek **Mehmet Rifat Efendi**'den ve yapmış olduğu yardımın öneminden söz etmektedir.”

Cemal Kutay da, Ali Fuat Paşa'dan naklen Müftü **Mehmet Rifat Efendi**'nin yapmış olduğu yardımlardan bahsederken:¹⁷⁴

“Millet Meclisi binası olarak hazırlanmasına karar verilen yarım kalmış okul yapısının tamamlanmasını, şahsi imkânıyla sağladığını, Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara'da adına armağan edilen ve o zamanki adı “Papazın Bağı” olan Çankaya'daki ilk yapıyı sahiplerinden satın almak için şehrin eşrafını tespitleyen listenin başına kendi adını eliyle yazdığını, Hey'et-i Temsiliyye Ankara'ya geldiği zaman belediyenin misafiri sayılması kararını aldığını, bu müddet içinde de evvela bin daha sonra sekizyüz lira toplayarak bunlardan birincisini Mazhar Müfit Bey'e verdiğini; fakat bütün bu hizmet ve yardımlarını, alakaya layık görülenlerden habersiz yerine getirdiğini” belirtir.

Yine o günlerin tanığı Mazhar Müfit Kansu, **Mehmet Rifat Efendi**'nin yardımını şöyle anlatır:¹⁷⁵

“O günlerde paramız olmadığından düşünüyordum, kapı vuruldu, içeriye giren zat Müftü Efendi'nin Eyvah, şimdi **Müftü Efendi**'ye kahve ısmarlamak lazım. Kahve var ama şeker yok, benim iki parça şekerim var, onu da masanın gözünde saklamışım, ya şekerli kahve içerse ... Ya da vermek lazım gelirse... Çünkü şeker çok pahalı idi... Herkes kendi şekerini tedarik edecek, emri verilmişti. Ne ile tedarik edecekti, kimde para vardı ki?...

- Paşa'ya haber veriniz, dedim
- Paşa size gönderdi. Paşa ile görüştüler.
- Peki buyursunlar.

Müftü Efendi; (Diyanet İşleri Reisi iken vefat eden merhum Rifat Efendi) odama girdi. Ortadaki yuvarlak küçük masanın kenarında bir iskemleye oturdu.

- Müftü Efendi, zannıma göre kahve içmezsiniz, değil mi?

¹⁷⁴ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.252-258.; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.173.; A.Sarikoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.142.

¹⁷⁵ M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.506-508. ; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.69-72.

- Evet içmem.
- Sigara?
- Onu da kullanmam.

Halbuki **Müftü Efendi** kahve içerdi. Fakat biz buna meydan vermemek için sualde bulunduk. **Müftü Efendi** vaziyeti derhal anladı ve içmem dedi (tebessüm ederek):

- Sizin bir sıkıntıda olduğunuzu öğrendik. Az da olsa yardımda bulunmayı vazife bildik. Bundan bir şey anlayamadım. (Yatağının karşısında duran küçük kasayı göstererek) paramız var, dedim. Halbuki kasa mevcudu kırksekiz kuruştan ibaretti. **Müftü Efendi** bu sözümü dinlemedi bile. Geldi, cübbesinin altından bir torba çıkardı. İçindeki kağıt paraları saymaya hazır bulunuyordu.

- **Müftü Efendi**, teşekkür ederiz. Evvela Paşa'yla bu hususta görüşürseniz iyi olur dedi.

- Pek âlâ.

Müftü Efendi birer birer saymaya ve masanın üzerine koymaya başladı. Yüz, iki yüz, beş yüzü geçti, nihayet tamam bin lira (kağıt para) saydı. Ben de yataktan kalkarak paraları aldım ve kasaya koydum.

Bunun üzerine emir erini çağırdım iki şekeri verdim: "Bize birer kahve pişir!" emrini verdim. **Müftü** vaziyeti zaten anlamış olduğundan güldü. Ve: "Şeker pahalı, hesap lazım, size gelen giden çok, başa çıkılmaz, değil mi?" diye latifeleşti. Kahveler içildi. Muhterem **Müftü** çıktı, gitti. Ben de paranın miktarını derhal Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermek üzere odamdan çıktım. Paşa'yı odasının kapısının önünde bu habere intizar eder vaziyette gördüm. Bana: " Ne kadar? dedi. "Bin" dedim." Odasına girdik;

- Gördün mü, akşam ne kadar sıkılmıştık. Bu hatıra gelir miydi. Allah bize yardım ediyor, dedi. Ben de:
- Evet kul sıkılmayınca Hızır yetişmez, dedim.
- Şimdi Hızır'ı filan bırak bakalım. Masraf ve varidatı tanzim et.
- Her şeyden evvel bugün öğle yemeğinde size bir ziyafet çekeceğim. Çoktan beridir et gördüğümüz yok. Şimdi emir verip on okka pirzola aldıracağım. Ancak yeter. Bir de ırmik helvası... Mustafa Kemal Paşa
- İsrafa başlamayalım.

– Bir defaya mahsus. Yarın yine çorba ve bulgur pilavına devam ederiz.

Gülüştük. Müftü Efendi'nin getirdiği bu parayı Ankara eşrafi aralarında toplamışlar; bizim parasız kaldığımızı anlamışlar. Müftü Efendi ile göndermişler. Cümlesine teşekkürde bulduk...”

Mehmet Rifat Efendi'nin önderliğinde halkın Milli Mücadele için yaptığı mali yardımlar, sadece belirtilenlerden ibaret değildir. O günün tanıklarından Hayri Helvacıoğlu yapılan yardımların Mehmet Rifat Efendi'nin teşvikiyle olduğunu özellikle vurgulayarak konuya şöyle değinmektedir¹⁷⁶:

“.....Hatırlarım. Gece hiç bilinmeyen ve şimdiye kadar isimleri hizmetleri duyulmayan insanlar, faytonlarla ziyaretine gittiler (Mustafa Kemal Paşa'ya) şimdiye kadar açıklanmadı. Çünkü Ankaralılar gösterişi sevmezlerdi. Milli Mücadele için **Mehmet Rifat Efendi** teşvikiyle halk isteyerek heybelerle para bıraktılar...”

Mehmet Rifat Efendi'nin Reisi olduğu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, milli hareketin başarılı olması için her türlü faaliyete bulunmakla beraber o günlerde özellikle maddi durumun iyileştirilmesi ve çeşitli ihtiyaç ve her türlü masrafların karşılanması gerekiyordu dolayısıyla, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ağırlıklı olarak bu konu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış bir taraftan bu tür masrafları karşılarken, bir tarafta da meclisin açılması için yapılan harcırahları temin etmiştir. Ayrıca, Ankara'ya gelen sivil, asker ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin masrafları da yine cemiyet tarafından karşılanmıştır.¹⁷⁷

Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ile 20. Kolordu, maddi ve manevi işbirliği yapmış, meclisin toplanacağı bina ve mebusların barınacağı yerler de hazırlanmıştır. Buraya harcanan miktar beş bin altmış sekiz liradır. Ali Fuat Paşa'nın da teyit ettiği gibi bu paranın büyük bir kısmı, **Mehmet Rifat Efendi** şahsi gayret ve çabasıyla halktan toplanmıştır.¹⁷⁸

Mehmet Rifat Efendi Hey'et-i Temsiliyye ve Milli Mücadele'ye bizzat kendi gelirinden ve Reisi bulunduğu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti gelirinden, Ankara halkından topladığı para ve altınlarla maddi desteği sağlamış ve katkıda bulunmuştur.

¹⁷⁶ Hayri Helvacıoğlu, *Tercüman*, 29 Eylül 1965.

¹⁷⁷ A.Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları 1*, s.236-238.

¹⁷⁸ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.117.

Bir de yapılan yardımlar içinde, seküzyüz yetmiş üç adet altın olarak verilenler de vardır.¹⁷⁹ Altınlar para olarak düşünülürse, bu yardımların o sıkıntılı günlerde ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir. Yine **Mehmet Rifat Efendi** önderliğinde Ankara'nın çevresindeki cemiyetlerin de yardım ettiği, Ankara'daki merkez cemiyetin hesap defterinden anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadeleye başlarken ve Türk devletini yeniden kurarken, asker arkadaşlarından sonra en büyük desteği din adamlarından görmüştü.¹⁸¹

Örneğin: Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a vardığında en başta "Doğu Vilayetleri Milli Mücadele Cemiyeti" kurucularından ve aynı zaman da o Cemiyetin Reisi olan Erzurum Kadısı Raif Hoca bulunuyordu.¹⁸²

Milli Mücadelede yardımlar dikkatle incelenirse, Amasya, Erzurum, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olan delegelerden mühim bir kısmının samimi din adamlarından meydana geldiği görülür.¹⁸³

Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliye Ankara'ya geldikten sonra vatanın kurtarılması ve devletin yeniden kurulması için yaptığı çalışmalarını samimiyetle destekleyenlerin başında Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** geliyordu.¹⁸⁴

Her türlü maddi yardımda bulunan ve yapılan maddi yardımlara öncülük eden **Mehmet Rifat Efendi**, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması için manevi desteğini de esirgememiştir. Hutbeler de vaazlar da ve dualarında, Allah'tan ve Peygamberi Hz. Muhammed'den (S.A.V.) iyi dileklerde bulunarak, çıkılan bu yolda başarılı olunmasını istemiştir.

¹⁷⁹ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Yeni İstanbul*, 12 Kasım 1967.

¹⁸⁰ A.F.Cebesoy, *Büyük Önderi Karşılarken*, Ulus 29 Aralık 1937.; Taha Akyol, Hafta'nın Sohbeti, *Tercüman* 29 Eylül 1985.

¹⁸¹ Mehmet Saray, *Türkiye'de Din ve Kültürel Hoşgörü*, *Atatürk ve Lâiklik*, ATAM. Yay., Ankara, 2006, s.53.

¹⁸² M.Fahrettin Kırzioğlu, "Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan Beş Mümessili" *Türk Kültürü*, S.85, 1969, s.58-59.; Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, DİB.Yay., Ankara, 1983, s.57-62.

¹⁸³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, s.203.; Acar Tuncer, *Lâiklik ve Din*, İzmir, 1973, s.26.

¹⁸⁴ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Atatürk, Din ve Lâiklik*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1968, s.132.; M.Saray, *Türkiye'de Din ve Kültürel Hoşgörü*, *Atatürk ve Lâiklik*, s.53.

IV. FETVÂLAR MÜCADELESİ.

A. Mili Direnişi Kırma İçin İstanbul Hükümeti'nin Fetvâsı

Fetvâ; özellikle dünya işlerinde bir hareketin, bir işin şeriat açısından doğru veya yanlışlığını, olur veya olmazlığını belirten ve yetkili din makamları ve adamları tarafından çıkarılan hükümlere ve yazılı belgelere denir.¹⁸⁵

Osmanlı idaresinde Tanzimat'la beraber fetvâları Şeyh-ül İslâm'lar hazırlamaya başlamışlardı ve hükümete bağlı çalışıyorlardı. İstanbul Hükümeti ve Hey'et-i Temsiliyye arasındaki anlaşmazlık Sivas Kongresi öncesi başlamıştı. Sadrazam Damat Ferit Paşa Hükümeti Anadolu'daki milli hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yolları deniyordu.

Bu engelleme yolları içinde İstanbul Hükümeti; Hey'et-i Temsiliyye'nin, Mütâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Kuvâ-yı Milliyye'nin faaliyetlerini yasaklayan bir beyanname yayınlayıp vali ve mutasarıflara göndererek milli hareketlere engel olmak istiyor ve buna uymayanların asi olarak değerlendirilip ve cezalandırılacağını bildiriyordu.¹⁸⁶ Ayrıca Damat Ferit Paşa Hükümeti, Sivas Kongresi'nin toplanmasını engellemek için Ali Galip Bey'i Harput valiliğine tayin ederek, kongreyi basmaya ve üyelerini tutuklamaya görevlendirmişti.¹⁸⁷

Esasen İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu'da gelişen milli hareketi kırmak için çaresizlik içindeydi, fetvânın yanında bazı şehzadeler başkanlığında taşralara "Heyet-i Nasihalar" göndermişti.¹⁸⁸ Heyetler halka Padişahın selamlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi.¹⁸⁹

Amaç; Anadolu'da milli hareketi köreltmek kendi emirlerini uygulayarak otorite sağlamak ve duruma hakim olmaktı. O dönem Padişaha saygınlığı nedeniyle de Padişah

¹⁸⁵ Ş.S.Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, II, s.271.; İsmail Özcan, *İslam Ansiklopedisi*, Milliyyet Yayınları, İstanbul, 1991, s.69.

¹⁸⁶ K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.607-608.

¹⁸⁷ Atatürk, *Nutuk*, I, s.81-82.

¹⁸⁸ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, I, TTK. Yay., Ankara, 1959, s.64.

¹⁸⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yay., İstanbul, 1983, s.250.; Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s.200.

adını ve şehzadeleri kullanmıştı.¹⁹⁰ Özellikle Nasihat Heyetlerinin başına şehzadeler verilmişti.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bir amacı da, Anadolu'da ayaklanmalar çıkararak milli direnişi kırmaktı.

Aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye aleyhindeki faaliyetleri gün geçtikçe artıyordu. Özellikle, İngiliz'lerin baskı ve desteğiyle Anadolu birliğini içten yıkmak için diğer bir yola daha başvuruldu. Bu da "Sultana itaat etmeyen Müslümanlara ceza tehdidi"inde bulunan fetvânın yayınlanmasıydı.¹⁹¹

11 Nisan 1920'de Şeyhülislâm Dürrişâde Abdullah imzasıyla İstanbul gazetelerinde yayınlanan bu fetvâ Anadolu'daki milli davayı baltalamak bakımından en etkili ve önemli olduğu kadar, en tehlikelisi idi.¹⁹²

İtilaf Devletleri'den başta İngilizlerin zorlaması ile¹⁹³ hazırlanan fetvada özetle; Anadolu hareketi Padişaha karşı ayaklanma sayılıyor, Kuvâ-yı Milliye kötülenerek Padişahın sadık tebaasına zulüm edenlerin katledilmeleri gerektiği ileri sürülüyordu. Ayrıca fetvâda Kuvâ-yı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin şehit olacakları belirtiliyordu.¹⁹⁴

İstanbul Hükümeti'nin Dürrişâde El Seyid Abdullah'a hazırlatılan Fetvâ-yı Şerife sureti şöyledir:¹⁹⁵

¹⁹⁰ Mevlit Çelebi, **Heyeti Nasiha, Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri**, Akademi Kitapevi, İzmir 1992, s.12-13. ; Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Genkur. Yay., İstanbul, 1942, s.65.

¹⁹¹ S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya ya Kadar**, III, s.87; R.Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları II**, s.200. ; Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Hisar Matbaası Yay., İstanbul, 1955.s.46.

¹⁹² **Takvîm-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/1920, No: 3864.; **Peyâm-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/1920, No: 493.; **Tasvir-ı Efkar**, 11 Nisan 1336/1920, No: 3022.; **Vakit**, 11Nisan 1336/1920, No: 871.; **Alemdar**, 11 Nisan 1336/1920, No: 447; M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.580. ; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.108.; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.172.

¹⁹³ K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.606-607.; Yunus Nadi, **Birinci TBMM Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.39.

¹⁹⁴ Ş.S.Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, s.272-273.;E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.410-412.

¹⁹⁵ **Takvîm-i Vekayi**, 11 Nisan 1336/1920, No: 3864.; **Peyâm-ı Sabah**, 11 Nisan 1336/1920, No: 493.; K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.606-607. ; Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.109-110.;

“Sebeb-i nizam-ı alem olan Halife-i İslâm edamullahiteala hilâfetle ilâyevmülkıyam hazretlerinin taht-ı velâyetinde bulunan bilâd-ı İslâmiyede bazı eşhas-ı şerire ittifak ve intihad ve kendilerine rüşha intihab ederek teb’a-i sadıka-i şâhâneyi hiyle ve tezviradt ile iğfal ve idâle ve bilâ emir al-i ahalinden asker cem’ine kıyam edip zahirede askeri iaşe ve techiz bahanesiyle ve hakikatte cem-i mal sevdasiyle hilâf-ı şer-i şerif ve mugayyir-i emr-i münif ve bu vechile ibadullahı zulmü ityad ve tercime cesaret ve memalik-i mahrusasının bazı kurra belâdına hücum ile tahrib ve hâk ile yeksan ve teb’a-i sadıkadan nice nüfus-ı masumeyi katil ve itlâf ve dima’-i mahfufe-i sifk-i araka ettikleri ve canib-i emirülmümininden mensup bazı memurin-i ilmiye ve askeriye mülkiye hodbehöt azil ve kendi hempalarını nasb ve merkez-i hilâfet ile memalik-i mahrusanın muvasSalât ve münakalat ve muhaberatını kat’ ve taraf-ı devletten sadir olan evamirin icrasını men ve merkezi diğer imamete ihanet etmekte itaat-i imamdan huruc ve devlet-i âliyenin nizam ve intizamını ve bilâdın âsaişini ihlâl için neşir aracı ve iş’aa-i ekazip ile nâs-ı fitneye saik ve sai-i bilfesad oldukları zahir ve mütehakkik olan rüessa-yı mezburun ile ihvan ve ittiba-ı bagiler olup dağılmaları hakkında sadır olan emr-i âliden sonra hâlâinad ve fesadlarında ısrar ederlerse mezburların habasetlerinden tathir-i bilâd ve şer ve mazarratlarından tahlis-i ibad vacib olup fikatelü celti mebgi hatta ila emrullah nass-ı kerim mucibince katil ve kitalleri meşru ve farz olur mu?

Beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a’lem olur.

Bu suretle Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne’de harb ve darbe kudretleri bulunan Müslümanlar imamı âdil Halifemiz Sultan Muhammet Vahidettin hazretlerinin etrafında toplanıp mukatele için vakı olan davet ve emrine icabet ve bigat-ı mezburun ile mukatele etmeleri vacib olur mu beyan buyurula.

Elcevap: Allahutealâ a’lem olur.

Bu surette Halife-i müşarünileyh hazretleri tarafından bigat-ı mezburun ile mukatele için tâyin olunan askerler mukateleden imtiha ve firar eyleseler mürtekib-i

kebire ve asem olup dünyada tazir-i şedide ve ukbada azab-i alime müstehak olurlar mı beyan buyrula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olur.

Bu surette Halifenin asakirinden olup da bigatı katledenler gazi ve bigat tarafından katil olunanlar şehit ve müsap olurlar mı beyan buyrula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olurlar.

Bu surette bigat ile muharebede hakkında sadir olan emr-i sultaniye itat etmeyen Müslümanlar Asem ve tazir-i şer'îye müstahak olurlar mı, beyan buyrula.

Elcevap: Allahutealâ a'lem olurlar.

Ketebetülfakir Dürrizade Esseyit

Abtullah Afi Anhümâ”

Fetvâ çeşitli vasıtalarla Anadolu'ya dağıtılmıştı. İstanbul fetvâsının Anadolu'ya yayınlanmaması için tedbirler alınmış ama başarılı olunamamıştı. Çünkü düşman uçakları havadan dağıtım yapmıştı. Fetvâların etkisi Anadolu'da iç isyanlara sebep olmuştu. Durum her geçen gün daha tehlikeli bir hal alıyordu.¹⁹⁶

Türk Milli Mücadele'si için zor günler yaşıyordu. Kuvâ-yı Milliye birliklerinden askerler firar ediyordu. Bütün bu gelişmeler sonunda, artık bir karşı fetvâ kaçınılmaz bir hale gelmiş bulunuyordu.¹⁹⁷ Öyle ki Bursa'dan gönderilen bir telgrafta: “Eğer bu gece ale'l acele, Ankara, vesaire baş müftüleri ve ulema-i meşhure-i İslâmiye'den mukabil fetvâlar alınmazsa Bursa vilayetinin de pek ziyade kasb-i vehamet etmesi muhtemeldir.”¹⁹⁸ denilerek böyle bir fetvâyâ duyulan ihtiyacın aciliyeti ifade ediliyordu.

Bu üzücü Hadîselerin yaşanması üzerine İstanbul Hükümeti'nin fetvâsına karşı en önemli tedbir olarak Anadolu'dan karşı fetvâ yayınlanması gereği ortaya çıkıyordu.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Atatürk Nutuk, II, s.303.

¹⁹⁷ K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.609-610.; R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s.202.

¹⁹⁸ *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, S:35, Genkur. Yay., Ankara, 1961, Vesika No:875.

¹⁹⁹ R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s.202.

B. Mehmet Rifat Efendi'nin Önderliğinde Ankara'dan Yayınlanan Karşı Fetvâ

Ankara'da Hey'et-i Temsiliyye ile din adamları işbirliği yaparak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, düşman elinde esir durumda bulunan Padişah ve Halifenin zor ve baskı altında kalarak fetvâ yayınlattığı ileri sürülerek, böyle bir fetvânın hükümlerinin geçersiz olduğu üzerinde durulacaktır.²⁰⁰

Bunun üzerine, Ankara'da bu anafikirden hareketle bir fetvâ hazırlama çalışması başlamıştır. Bursa ulemasının fetvâsını²⁰¹ Ankara'ya getiren Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile beraber, Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi**'yi ziyaret etmiş ve bu fetvânın Milli Mücadele'nin sahasını teşkil eden henüz vatanın işgâl edilmemiş yerlerini de içine almasını istemişlerdir.²⁰²

Bu amaçla, başta **Ankara Müftüsü** ve aynı zamanda Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olan **Mehmet Rifat Efendi** başkanlığında beş müftü, dokuz müderris ve altı ilmiye mensubundan meydana gelen toplam yirmi kişilik bir grup, karşı fetvâyı hazırlamaya başlamışlardır.²⁰³

Fetvâyı hazırlayan heyet, Bursa Fetvâsı'nın felsefi ve görüşünü genişleterek karşı taraftan gelebilecek her türlü isnad ve ifırayı kökünden silip atacak açıklıkla yeni bir metin hazırladılar.²⁰⁴ Bu Fetvâ'da Anadolu'daki milli hareketin meşru olduğunu Padişah ve Halifenin düşman elinde esir bulunduğunu, esir olan Halifeye zor ve baskı kullanarak fetvâ yayınlattırıldığı, üzerinde durulup, fetvânın geçersiz olduğuna dikkat çekiliyordu.

²⁰⁰ Y.Nadi, **Birinci TBMM Açılışı ve İsyandar**, s.39.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.110.

²⁰¹ **Bursa Ulemâsının Fetvâsı**: 21-22 Nisan 1920 gecesi, Belediye Meclisi'nin toplantı salonunda Anadolu ulemâsı adına verilen Fetvâ'dır. Ali Fuat Paşa Bursa'da iken, ulemâyla iş birliği yaparak Fetvâ hazırlattı. Fetvâ'nın felsefesi; Esaret altındaki fetvâ emini hükümetinin Şer'an muta olmayacağı ve düşman tazyiki altındaki Halife'nin kurtarılcaya kadar vazifesini yerine getiremeyeceği mantık yolundan gidilerek yola çıkılması ve iç isyanların bastırılması amaçlanmıştır. (Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.174-175.)

²⁰² C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.177.

²⁰³ S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya ya Kadar**, III, s.82-83; R.Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları**, s.202.

²⁰⁴ K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.609; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.177; R.Çelik, **Milli Mücadelede Din Adamları**, II, s.202-203.

Hazırlanan fetvâ, 16 Nisan 1920'de Hey'et-i Temsiliyye Başkanlığı'nca Anadolu'ya gönderilerek bütün müftülere tebliğ edilmiştir. Fetvâ'yı her müftünün tasdik etmesi talep edilmiş ve ayrıca bu konuda mülkü ve askeri yetkililerden yardımcı olunması istenmiştir.²⁰⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyan Anadolu'nun değişik yerlerindeki yüz elli iki müftü ve din alimi fetvâyı tasdik etmişlerdir.²⁰⁶

Fetvâ Anadolu'nun pek çok yerinde yine bu konuda söz konusu alimler, müftüler tarafından da tetkik edildikten sonra samimiyetle kabul edilerek imzalanmıştır.²⁰⁷

Fetvâ'yı imzalayan din adamları şu şerh ile imzalamışlardı. "Bervechi bala yukarıdaki fetvâyı şerife şer'i şerife muvakihtir" yani şeriata uygundur" sözleri Şeyhülislâm'ın fetvasını hükümsüz kılmış ve Anadolu'daki birliği pekiştirmiştir.

Ayrıca, 19-22 Nisan 1920'de İrade-i Milliyye, Alemdar, Hâkimiyet-i Milliyye, Açıksöz ve Öğüt, gibi Milli Mücadele taraftarı gazetelerde yayımlanmıştır.²⁰⁸

Büyük Millet Meclisi açılırken, Ankara Müftüsü'nün verdiği, vatansever Fetvâ'nın tesiri dalga dalga Anadolu'ya yayılarak, millet üzerinde olumlu etki yapıyordu. Doğrudan doğruya fetvâya katıldıklarını bildiren müftülerden başka, bu fetvânın yurt genelinde uyandırdığı derin tesir aşağıdaki örneklerle örtüşmektedir.

"Bursa'dan: Ankara Müftülüğü'nden verilen fetvâ-yı şerif, Bursa ulemâsından otuz dokuz zât tarafından tasdik edilmiş ve altı imzalanmıştır."

"Sivas'tan: Ankara Müftülüğü'nden verilen fetvâ-yı şerife, Sivas ve mülhakâtı müftülüklerince tasdik olunmuştur."

"Şarkî Karahisar'dan: Milli selamet ve ayaklanmaları takbih ve tenkil için teşebbüsât-ı Milliyyenin vacip olduğuna dair Ankara Müftülüğü'nden verilip ulemâ-yı İslâmiye tarafından tetkik ve tasvip buyurulan fetvâ-yı şerifenin şer-ı şerife muvafık bulunduğu, efazıl-ı ulemâdan eski Şarki Karahisar Müftüsü Asım Efendi tarafından dahi yazılı beyan edilmiştir."

²⁰⁵ N.Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s.298.

²⁰⁶ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.111.; R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s.203.

²⁰⁷ K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.609; N.Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s.289.

²⁰⁸ *Alemdar*, 5 Mayıs 1336/1920, No:2803; *Hâkimiyet-i Milliyye*, 5 Mayıs 1336/1920, No:27.; *İrade-yi Milliyye*, 22 Nisan 1336/1920, No:830 ; *Açıksöz*, 25 Nisan 1336/1920, No:44.

Trabzon kadısı Süleyman Sırrı ve Siirt Müftüsü Halil Hulki Efendiler de fetvâ-yı teyit etmişlerdir.²⁰⁹ Böylece Anadolu ulemasının da olurlarını alan fetvâ ilk defa Hacı Bayram Camii'nde okunmuştur.²¹⁰

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda, 23,0968 nolu sicil dosyasında bulunan, bu Fetvâ'nın aslı ise şöyledir:²¹¹

“Sebeb-i nizâm-ı âlem olan Hilâfet-i Müslimin İdamullah-ı Hilâfete ve Şevkete İlâvyevmüdin Hazretlerinin makam-ı hilâfet ve makarr-ı saltanatı olan İstanbul emirülmümininin hilâi marazisi olarak ada-yı müslimin olan düvel-i muhasama tarafın fiilen işgâl edilerek asakir-i İslâmiye eslâhasından tecrid ve bazıları bîgayr-ı hak katil ve makarr-ı hilâfetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmat ve kıla' ve vesait-i harbiye-ı saire zabıt muamelât-ı resmîyeyi tedvire ve cüyüş müslimini techize memur olan Bâbiâli ve Harbiye Nezâreti'ne vaz'-ı yed edilerek Halifeyi menafi-i hakikiye-i milleti zamin tedabir ittihazından fiilen men ve idare-i Örfiyye ilân ve divan-ı harbler teşkil ile İngiliz kavaninine tatbikan muhakeme ve tezkiye etmek suretiyle Halifenin hakk-ı kazasına müdahale ve kezalik hilâf-ı marazi-i hilafetpenahî olarak ecza-yı memaliki Osmaniyeden İzmir ve Adana ve Maraş ve Antep ve Urfa havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek teb'a-i gayr-ı müslime ile biliştirâk İslâmları katliâm ve malları nehb ve garet ve muhadderatına tecavüz ve mukaddesat-ı müslimini tahkir eder olduklarında bervech-i meşruh maruz-ı hakaret ve esaret olan Halife-i müsliminin istihlâsı hususunda kudret-i mümkinelerini sarf etmek bilûmum müslimine farz olur mu

Elcavap: A'lem-i Allahuteala olur. (Velcihad-ı farzı ayn en hüculaduv ve tahrüculmerat velabdu bizizni zevcûha ve seyde “Kaza, filkünüz ve filbezaziye” imaretün müslimetün ve beytelmeşrik vecbi ala ehlülmağrib tahlisuha minelsiraten Keza filbahrülraik).

²⁰⁹ N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.109-113.

²¹⁰ C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.182.

²¹¹ M.Rifat Efendi'nin **DİB. Arş.**, D:N: 23, 0968.; **İrâde-i Milliyye**, 22 Nisan 1336/1920, No:10 ; **Hâkimiyet-i Milliyye**, 5 Mayıs 1336/1920, No:27.; K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.608-609.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.110-112.C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.178- 179.; Mehmet Kafkas, **Milli Mücadele Öncüleri I**, Nil Yayınları, İzmir, 1991, s.164-165.; Sebahattin Selek, **Milli Mücadele II**, Doğan Matbaası, İstanbul, 1982, s.768-769.

2- Bu surette hukuk-ı meşruasını hilâfetin kudret-i mağzubesini istirdat ve bilfiil maaruz-ı tecavüz olan memalik-i mezburıyeyi düşmandan tathir için mücadele ve mücahede eden cumhur-i müslimin şer'an bağı olurlar mı?

Elcevap: A'lem-i Allahuteala olmazlar. (Elbegati kavm-i müslimin harcuvan an tatin elimamülhak bigayrıhak "(Keza fimecmuaulenher)").

3- Bu surette vech-i muharrer üzere hukuk-ı mağzube-i hilâfeti istirdad için düşmanlara karşı açılan mücahede vefat edenler şehit ve berhayat olanlar gazi olurlar mı?

Elcevap: A'lem-i Allahuteala olurlar. (Elşehit min hatle ehlülharb velbağı ve kıtaut tarik o vecdi fimariketi ve beydiye eser ve katle müslim zulmen lemye cebbikatle deyyite ve keza eza katile zemi ve lemtecep bikatli deyyite. Keza filzeyli).

4- Bu surette mücahede ve vazife-i diniyesini ifa eden cumhur-ı müslimine karşı düşman tarafından bililtizam müslimin beyninde ika-ı katlederek istimal-i silâh eden şer'an ekber-i kebair-i mürtekip ve saibifesad olurlar mı?

Elcevap: A'lem-i Allahuteala olurlar. (Kalullahı teala ve ülfetne eşeddü minelkatldayetülfitne yesruu ileyha ehlülfesad "Keza fethalkedir").

5. Bu surette düvel-i muhassamanın ikrah ve iğfali ile vakıa ve hakikate gayr-ı muvafık sadır olan fetvâlar cumhur-ı müslimin şer'an muta' ve mamülü aleyha olurlar mı? Elcevap: A'lem-i Allahuteala olmaz? (Elikrahu yedimûlarzi Keza fivvelülceyh).

Müfti-i Ankara

Mehmet Rifat"

Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi**'nin başkanlığında hazırlanan Ankara Fetvâsı'nı İmzalayan Din Adamları:²¹²

"Ankara Müftüsü-**Mehmet Rifat Efendi**, Bilecik Müftüsü-Mehmet Nuri, Bursa Müftüsü-Ahmed Hamdi, Gümüşhane Müftüsü-Mehmed Fevzi, Eskişehir Müftüsü Mehmet Salih, Sinop Müftüsü-Salih, Kütahya Müftüsü-Fevzi, Samsun Müftü Vekili Bahri, Denizli Müftüsü-Ahmed Hulusi, Tokat Müftüsü-Elhac Ömer, Diyarbakır

²¹² M.Rifat Efendi'nin **DİB.Arş**, D: N: 23,938.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.111-113.; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.179.; A.Sarıkoçuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları 1**, s.153-158.

Müftüsü- Elhac İbrahim, Çerkeş Müftüsü-Mustafa, Taşköprü Müftüsü-Mehmed Emin, Ayancık Müftüsü-İsmail Hakkı, İnebolu Müftüsü-Ahmed Hamdi, Boyabat Müftüsü-Ahmed Şükrü, Daday Müftüsü-Rüşdü, Tosya Müftüsü-Bahaeddin, Araç Müftüsü-Hasan Tahsin, Tirebolu Müftüsü-Ahmed Necmeddin, Bünyan Müftüsü-İbrahim Hakkı, İnegöl Müftüsü-Fehmi, Yenişehir Müftüsü-Hüseyin Hüsnü, Narman Müftüsü- İsmail Hakkı, İspir Müftüsü-Ahmed, Akdağ Müftüsü-Mehmed Edib, İskilip Müftüsü-İsmail Hakkı,Urfa Müftüsü- Hasan, Hizan Müftüsü-Mustafa Sırrı, Maçka Müftüsü-Kamil,Gemlik Müftüsü-Ahmed Vasfi, Mihaliççık Müftüsü-Abdülğafür, Kirmastı Müftüsü-Osman, Söğüt Müftüsü-Mustafa, TortumMüftüsü-Elhac Ali, Gümüşhacıköy Müftüsü-Ali Rıza, Merzifon Müftüsü-Vehbi, Yusufeli Müftüsü-Ahmed, Çine Müftüsü-Ahmed Zühdü, Yozgat Müftü Vekili-Şükrü, Meclis-i Mili Azasından Isparta Müftü-i Sabıkı-Hüseyin Hüsnü, Karahisar-ı Sahib Mebusu, Müderris-Mehmed Şükrü, Sivas Mebusu, Ulemadan-Mustafa Taki, Isparta Mebusu, Ulemadan-Hafız İbrahim, Karahisar-ı Sahib Mebusu-Ulemadan Nebil, Silifke Mebusu Kuzzattan-Hacı Ali, Kırşehir Mebusu Müftü-i Sabıkı-Müfid, Bursa Mebusu, Karacabey Müftü-i-Sabıkı-Mustafa Fehmi, Bursa Mebusu, Ulemadan- Abdullah Servet, Kayseri Mebusu, Müftü-i Sabıkı-Ahmed Remzi, Kayseri Mebusu, Ulemadan-Mehmet Alim, Ankara Ulemasından, Kocabey-Medresesi Müderrisi, Beynamlı Elhac Mustafa, Hacı Bayram Medresesi Müderrisi Müsevvit-Hacı Süleyman, Molla Büyük Medresesi Müderrisi-İsmail, Şehabiye Medresesi Müderrisi-Sadullah, Sariyye Medresesi Müderrisi-Mehmed Şevki, Haneka Medresesi Müderisi-Ahmed Şefik, Zeynelabidin Medresesi Müderrisi-Hazma, Yeşil Ahi Medresesi Müderrisi-Abidin, Sarı Kadın Medresesi Müderrisi-Tevfik Abdullah, Zincirli Medresesi Müderrisi-Hilmi, Bayezid Dersiamlarından-Rıf'at, Reisü-l-kurra-Hüseyin Hilmi, Bursa Ulemasından Reisü-l-Müderrisin-Hacı Yusuf, Bursa Müftü-i Sabıkı ve Çelebi Sultan Medresesi Müderrisi-Ömer Kamil, Murad-ı Sani Medresesi Müderrisi-Elhac Sadık, Cami-i Kebir Mahallesi Şeyhi-Elhac Ahmed Efendi, Hüseyin Çelebi Medresesi Müderrisi-Mehmet Kamil, Çendik Medresesi Müderrisi-Mehmed Emin, Giridi Ahmet Paşa Medresesi Müderrisi-Süleyman Vehbi, Beyazid Paşa Medresesi Müderrisi-Abdulkadir, Vâiz Medresesi Müderrisi-Hafız Hakkı, Mehmed Vani Medresesi Müderrisi-Mehmed Said, Ivaz Paşa Medresesi Müderrisi- Sadık, Mekteb-i Sultani Ulüm-ı Diniye Muallimi-Celeleddin,

Hınıs Müftüs-Şeyh Bahaeddin, Bayezid Müftüsü-Abdülhadi, Diyadin Müftüsü-Ömer Mehmed, Sivrihisar Müftüsü-Ali Niyazi, Orhaneli Müftüsü-Yusuf Ziya, Lice Müftüsü-Ahmed, Erbaa Müftüsü-Abdullah Fehmi, Yozgat Müftüsü-Mehmed Hulusi, Gürün Müftüsü-İsmail Vehbi, Boğazlıyan Müftüsü-Abdullah, Bayburt Müftüsü-Fahredden, Havza Müftüsü-İsmail, Bünyan Müftüsü-Mehmed Tevfik, Siverek Müftüsü-Osman, Direk Müftüsü-İskender Kâzım, Haymana Müftü Vekili-Ahmed Vehbi, Devrek Müftüsü-Abdullah Sabri, Bozdoğan Müftüsü-Hasan Tahir, Mudanya Müftüsü- Mehmed Niyazi, Simav Müftüsü-Mehmed Akif, Karacasu Müftüsü-Mustafa Hulusi, Gediz Müftüsü-Süleyman, Demirci Müftüsü-İbrahim Hakkı, Viranşehir Müftüsü-İbrahim, Kayseri Müftüsü-Nuh, Maraş Müftüsü-Hacı Ahmed, Bağçe Müftüsü-Mehmed Salim, İncesu Müftüsü-Mahmud, Bitlis Müftüsü-Abdülmecid, Van Müftüsü-Rıza, Acıpayam Müftü Vekili-Hikmet Hulusi, Balya Müftüsü- Hüseyin, Müderrisinden-Abdullah, Niksar Müftüsü-Mustafa Fehmi, Müderrisinden-Hacı Süleyman, Müderrisinden-Hail, Çal Müftüsü-Ahmed İzzet, Çine'de Milli Ordu Müfettişi-Gümülcineli Esad, Müderrisinden ve Medrese Muallimlerinden-Mustafa Rıfat, Kurşunluzade Medresesi Müderrisi-Ali Rıza, Dersiam ve Medrese Muallimlerinden-Mehmet Hayati, Ulemadan-Tayfur, Kazan Ulemasından-Elhac Yahya, Ulemadan-Abdurrahman, Darü'l-Hilafetü'1-Aliyeye Medresesi Muallimlerinden-Hafız Mahmud, Fazıl Abdurrahman Medresesi Müdürü-Ramazan, Dar-ı Mezkür Muallimlerinden-Hafız Kemal, Dar-ı Mezkür Muallimlerinden-Ahmed, Dersiamdan-Ilyas, Müderrisinden Muallim-Mehmed Naci, Müderrisinden-Mehmed, Müderrisinden-Abdülaziz, Müderrisinden-Hafız Hüseyin, Müderrisinden Muallim-Ahmed Hamdi, Darü'l-Hilafetü'l-Aliyeye Medresesi Muallimlerinden-Elhac Ziya, Müderrisinden Muallim-Ahmed Rüştü, Esatizade-i Ulemadan ve Meşayih-i Sa'diye'den Erzurumlu-İsmail Hakkı, Mut Müfti-i Sabıkı-Mustafa Kasım, Burhaniye Müfti-i Sabıkı-Hoca Mehmed, Hamzabey Medresesi Müderrisi-Abdurrahman Zühdü, Müderrisinden-Ahmed Rüştü, Gümüşahane Ulemasından-Azmi, Gümüşhane Ulemasından-İmam Mustafa, Haspaman Ulemasından-Osman Nuri, Haspaman Ulemasından-Osman Şemseddin, Balıkesir Kadısı-Mehmed Şükrü, Balıkesir Kadı-i Sabıkı-Alim.

C. Mehmet Rifat Efendi'nin Önderliğinde Ankara'da Yayınlanan Karşı Fetvâ'nın Önemi

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin hazırlattığı fetvâ taraflı, kasıtlı eksik hatta yanlış bilgilerle hükümler verilmiş olması ve daha da önemlisi, ciddi dini kaynak gösterilmeden yayınlanmış olmasına rağmen Halifelik makamının nüfusu kullandığından, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Mili Mücadele aleyhinde ciddi tehlikelere yol açan isyanlar çıkmasına sebep olmuştur.

Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** başta olmak üzere, Ankara ulemâsının hazırladığı fetvâ ise; gerçekleri daha iyi aksettiren, "hakaret ve esirliğe maruz kalmış bulunan İslâm Halifesinin kurtarılması" temel düşüncesinden hareketle şer'i şereife uygun, ikna edici delillerle dayanan, ilmi kariyer ve dini bilgilerinde otoritelerinden şüphe edilmeyecek kadar mesleğinin erbabı olan ulema tarafından hazırlanmıştır.

Böylece, İstanbul'un fetvâsının milli hareket için oluşturduğu tehlike önemli ölçüde bertaraf edilmiş ve isyanların bastırılması daha da kolaylaşmıştır. **Müftü Mehmet Rifat Efendi** ve fetvâ heyeti bu davranışıyla İstanbul Hükümeti'nin dini muhtevalı hücumlarına aynı şekilde cevap vermiş oluyordu. İstanbul'un Milli Mücadele aleyhinde kullandığı son kozu da bu şekilde elinden alınarak etkisiz kılınmıştır.²¹³

Bu fetvâ sayesinde dış ve iç düşmanların oyunları bozulmuş, kardeş kavgası büyük ölçüde önlenmiştir. **Mehmet Rifat Efendi**'nin Ankara'da olduğu gibi Ankara dışında da etkili olmuştur. **Mehmet Rifat Efendi**'nin başkanlığında yayınlanan fetvâ sayesinde milli birlik, beraberlik sağlanmış, büyük tehlikeler atlatılmıştı. Müftü ulemânın "...Bervechi bâlâ (yukarıdaki) Fetvâ-yı Şerife, Şer'I Şerife muvafıktır" sözleri, Şeyh-ül İslâm'ın fetvâsını hükümsüz kılmış ve Anadolu'daki birliği pekiştirmiştir. Genel olarak o günlerdeki ve daha sonraki gelişmeler ve olayların akışı, bu fetvânın ve **Mehmet Rifat Efendi**'nin önemini ne kadar ve büyük olduğunu göstermiştir.²¹⁴

²¹³ R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları II*, s.204.

²¹⁴ C.Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, s.180-181.; A.Sarıkoçuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I*, s.159.

V. BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ DÖNEMİ

A. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Mehmet Rifat Efendi'nin Mentеше Mebusu Seçilmesi

İstanbul'da genel durumu iyi gözlemleyenlerden, başta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, İstanbul'da toplanacak bir meclisin uzun ömürlü olmayacağını biliyorlardı ve bu konuda haklı olduklarından emindiler. Ancak önemli olan bir noktada halkın anzarında bu düşüncenin kabulü idi.

Nitekim Mebusan Meclisi'nde "Misâk-ı Milli'nin kabul edilmesi üzerine işgal güçleri tarafından basılarak zorla dağıtılan Meclisin durumu Hakkılıklarını ortaya koymuştu.

İstanbul'un işgal edileceği ve meclisin basılacağı haberi, Mustafa Kemal Paşa tarafından önceden öğrenilmişti, Nitekim, 16 Mart 1920'de işgal edilen İstanbul'dan "Felah-ı Vatan" adı verilen, Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun lideri durumunda olan Hüseyin Rauf ve Kara Vasıf beyler gibi önde gelen milletvekilleri İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülmüşlerdir. Yakalanmayan mebuslar da Ankara'ya geçme yollarını araştırmaya başlamışlardı.²¹⁵

Bu sırada İstanbul'un işgalini haber alan Kâzım Karabekir Paşa, Ankara'ya bir telgraf çekerek Hey'et-i Temsiliyye'de kimlerin olduğunu sormuştur. 16 Mart 1920'de Ankara'dan şu cevap verilmiştir:²¹⁶

"Hey'et-i Temsiliyye'den elyevm âzâ olarak ifâ-yı vazife eden bendenizden başka, Hakkı Behiç Bey ve Müftü Rifat Efendi, Mustafa Bey ve Hüsrev ve Hacı Bayram Şeyhi Şemseddin Efendi ve Konya eşrafından Rifat Bey ve Hanıfzade Mehmet Efendi, Ankara Dârülhikmet'ül İslâmiye Şubesi azasından Hasan Efendi ile beraber Yahya Galip Beyefendi ve Fuat Paşa Hazretleri ve Kastamonu Vali Vekil-i sabıkı Ferit Bey'dir. Heyetin şimdilik muvakkatbir tarzda takviyesi için kurb ve civariyet nazarı itibara alınarak esbabına tevessül edilmiştir, efendim. Ankara: 16.3.1336

Heyet-iTemsiliye namına M. Kemal."

²¹⁵ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım V**, Güneş Matbaası, Ankara, 1951, s.31.; Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK. Yay., Ankara, 1987, s.166-170.; TSK.Tarihi, **TBMM Hükümet Dönemi**, Genkur. Yay., Ankara, 1984, s.20-22.; Ş.S.Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, II, s.212-214.

²¹⁶ K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.505.

Bu telgrafdan anlaşıldığı gibi, **Mehmet Rifat Efendi** kısa bir süre Hey'et-i Temsiliyye A'zâlığı da yapmıştır. İstanbul'un işgâli ve Meclis'in basılması olayına, başta Ankara olmak üzere Anadolu'dan şiddetli tepki gösterilmiştir. Memleketin her tarafında mitingler yapılarak protesto telgrafları, itilaf devletlerine gönderilmiştir.²¹⁷

İşgâle basın-yayın yoluyla da, şiddetli bir şekilde tepki gösterilmiş ve protestolara devam edilmiştir. Protestolar, sadece Türk milletine duyurulmak için memleket dahilinde kalmamış, dünya kamuoyu da bu konuda mümkün merteye aydınlatılmaya çalışılmıştır. Türk Milleti'ne reva görülen haksız muameleler, dünya milletlerine duyurulmaya çalışılmıştır.²¹⁸

Bir taraftan tepkiler ve protestolar devam ederken, diğer taraftan Ankara'da meclisin toplanacağı 19 Mart 1920'de tamimle ilan edilmiş, hatta sancaklarda seçimler yapılacağı açıklamalarla duyurulmuştur.²¹⁹ Aynı şekilde, tutuklanmadan kurtulan mebuslar ile Milli Mücadeleyi destekleyen bazı kimseler küçük gruplar halinde, Üsküdar Jandarma Karakolu ve Özbekler Tekkesi'nin büyük yardımlarıyla, Anadolu'ya geçiyorlar, çeşitli zorluk ve zahmetlerden sonra Ankara'ya ulaşıyorlardı.²²⁰ Diğer taraftan Ankara'da meclisin açılması için gerekli hazırlıklar ve çalışmalar yapılmış, seçimlerin de, güven içinde tamamlanması için tedbirler alınmıştır.²²¹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu tedbirler arasında en önemlisi; "olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin" Ankara'da toplanmasını sağlama konusundaki milli ve vatani görevimize ait karar ve bu kararların uygulanmasıdır.

Bu kararın uygulama biçimi Mustafa Kemal Paşa tarafından tamimle valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına gönderilmiştir. Tamim de, "Devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak

²¹⁷ Atatürk, *Nutuk*, I, s.287.; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.352-353.; S.Tansel, *Mondros'tan Mudanya ya Kadar*, III, s.50-85.; M.Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgâli Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, s.431-440.

²¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336/1920, No:16.; B.Sakallı, *Ankara Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s.91.

²¹⁹ N.Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, IV, s.259-261.

²²⁰ Y.Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, 1955, s.30-42.; Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul, 1962, s.65-66.

²²¹ M.Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s.322-345.

tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından “olağanüstü yetkiler taşıyan” bir meclisin Ankara’da toplantıya çağırılması mebusan meclisi üyelerinin veya mebuslarının ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara’ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür.” kararı duyurulmuştur.²²²

Yine bu tamimde; Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacağı, milletvekillerinin yasa hükümlerine bağlı olacağı, sancakların esas alınacağı, her sancakta beş kişinin seçileceği oluşan kurullar aynı günde, aynı oturumda yapılacak bağımsız aday olabilecekleri, sivillerin başkanlık edeceği ve seçim güvenliğinden sorumlu olacağı, gizli oy salt çoğunluğun esasa alınacağı, oyların kurul önünde sayılacağı, kurul üyelerinin tutanakları imzalayacağı ve seçilenlerin onbeş gün içersinde Ankara’da bulundurulmaları istenmiştir.²²³

31 Mart 1920’de Anadolu’da seçime gidilmiştir. Seçim sonuçları da 1 Nisan 1920’de tutanakla açıklanmıştır. Seçim sonuçlarında Menteşe Sancağı’ndan **Mehmet Rifat Efendi** mebus seçilmiştir.²²⁴ **Mehmet Rifat Efendi**’nin mebus seçildiğini gösteren tutanak aşağıdaki gibidir:²²⁵

“Hukuk hilâfet ve saltanatı Osmaniyenin temini masuniyeti, zamanda Ankara’da içtima edecek meclisi fevkaladei milli A’zâlığı için Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Hey’eti Temsiliyesi’nden tebliğ olunan talimatnamenin mevaddı mahsusasına ve intihabı mebusan kanununun tayin ettiği şeraite tevi’lkan Kuvâ-yı Milliyye ve meclisi idare ve meclisi beledi heyetlerinin huzur ve iştiraki ve isbatı vücut edebilen müntehebi saniler ile 31 Mart 336 tarihinde icra kılınan intihabatı umumiye neticesinde Kazalar heyeti ilmikaliyelerinden mevрут mazbatalar bilmutalaa tetkik olunarak muteviyatı reyler tadat ve tahrir kıldıkda hasıl olan yeküna göre Ankara’da Boyacı Mahallesi’nden Börekçizade **Müfti Rifat Efendi** altmış, Ankara’da Erzurumlu Ali Paşazade Ziya Bey elli bir, Ankara’da aza mülazimliğinden müteakid Hacı Ahmet Efendi kırk yedi, Ankara’da istinaf mahkemesi azayı sabıkasından Mesud Efendi elli dört, Ankara mebusu sabıka Kasım Nuri Efendi kırk iki, Muğlalı Hacı Memiş

²²² Atatürk, *Nutuk*, I, s.288-289.; K.Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.517-518.

²²³ Atatürk, *Nutuk*, I, s.287-288.; A,F,Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s.353.

²²⁴ **TBMM. Arş.**, D.N:341.; **DİB. Arş.**, D.N:23,0938.

²²⁵ M.Rifat Efendi’nin **DİB.**, *Arş.*, D. N: 23, 0938.

Ağazade Şerif Efendi iki, Muğlalı Hacı Mehmet Efendi iki, Sirozluzade Memiş Efendi iki, Sinanzade Mehmed Cemal Efendi iki, Müftüzade Sadettin Efendi iki, Hacı Hamzazade Etham Efendi bir, Dersaadet Fetvâhane Emîni Yakub Efendi dört, Milaslı Hacı Ali Ağazade Mehmed Ali bey iki, Muğla Jandarma Kumandanı Sabıkı Hüsnü Bey bir, Milas'da Mükim Diyarbekir vali-i Sabıkı Şevket Bey üç, Menteşe Ceza Reisi Cemal Bey on dokuz, Milas'ta Ceza Reisi Sabıkı Fehmi Bey onbeş, Milaslı Şevket sekiz, Menteşe Maarif Müdürü Kamil Bey on sekiz, Milaslı Faik Bey beş, Ulalı Hazma Bey bir, Asımbeyzade Bekir Ağa dört, ve Milaslı Galib Beyzade Süreyya Bey altı, Milaslı Galib Beyzade Cemil Bey altı, Sabıkı Aliye Müddei umumisi Ali Rıza Efendi dört, Milaslı Şerif Efendizade Faik Bey dört ve Müftü Sabık Mehmed-Rüştü Efendi dört, Dersaadette Doktor İsmail Hakkı Bey dört ve Bursa Muhacirin Müdürü Faik Bey on ve Çine'de Aydın Sultanisi Müdürü Bümülcineli Esad Efendi yedi rey ihraz ettiği anlaşılmiş ve ekseriyet Börekçizade **Rifat Efendi** ve Erzurumlu Alipaşazade Ziya Bey ve aza mülazimliğinden Müteakid Hacı Ahmet Efendi ve Ankara istinaf mahkemesi azayı sabıkasından Mesud ve Ankara mebusu sabıkı Kasım Nuri Efendiler üzerinden tekarrur etmiş ve mumaileyhimunun evsaf ve şeraiti kanuniyi haiz bulunmuş olmakla Menteşe Livası namına Ankara meclis-i aliye fevkalade azalıklarına intihab olunduklarını mübeyyin iş bu mazbata tanzim ve tasdikan takdim kılındı.

Belediye Azası ve Heyet-i Milliyye Reisi Sanisi Müfti Zade, Belediye Azası ve Müntehibi Sani Selim Zade, Heyet-i Milliyye Azasından ve Mütehibi Sanisi Asım Bey Zade, Heyet-i Milliyye Azasından Akşehirli Zade, Heyet-i Milliyye Azasından Hacı Memiş Ağazade, Heyet-i Milliyye Azasından arab Hacı Hasan Efendizade, Heyet-i Milliyye Azasından Mehmet Usta, Heyet-i Milliyye Azasından Devgerek Müntehibi Sani Rifat Efendi, Muğla Müntehibi Sanisi Sirozluzade, Muğla Müntehibi Sanisi Sinanzade, Muğla Müntehibi Sanisi Hacı Cemal Efendizade, Peni Müntehibi Sanisi doktor, Muğla Müntehibi Sanisi Hacı Cemal Efendi zade.

İş bu mazbatanın hamili Büyük Millet Meclisi'nde Menteşe Livası Azası Ankara'lı Börekçizade Müfti **Rifat Efendi** Hazretleridir. Mumaileyhin A'zâlığı meclis heyeti umumiyesinde kabul ve mazbatanın meclisde mevcut sureti tasdik kılınmıştır.

26 Teşrin Evvel 336.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti

İş bu suret aslına mutabıktır. 6/3/935"

Seçim tutanağından da anlaşıldığı gibi, milli ve dini duyguları birleştirerek Milli Mücadele'nin maddi ve manevi desteğini canı pahasına esirgemeyen **Mehmet Rifat Efendi** halk tarafından birinci sırada tercih edilerek, Menteşe (Muğla) mebusu olarak BMM'den mazbatasını almış meclise katılmıştır.²²⁶

Böylece **Mehmet Rifat Efendi**, Büyük Millet Meclisi'nde yerini alarak, vatanın bağımsızlığı, milletin yeniden dirilmesi, devletin teşkilatlanması, Anadolu'da barış sağlanması için bıkmadan olağan üstü gayret göstererek, tarih sayfasına şanlı şahsiyet olarak Türk milletinin gönlünde en üst seviyede yer edinerek tarihe geçmiştir.

---

²²⁶ **TBMM Arş, Özlük Dosyası No: 341.; Mehmet Rifat Efendi'nin Mebus Seçildiğine Dair Mazbatası.**

B. Türkiye Büyük Millet Meclisi Döneminde Mehmet Rifat Efendi'nin Faaliyetleri

1. Beypazarı * İsyanı ve Mehmet Rifat Efendi

Daha öncede denildiği gibi Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 sonucu Osmanlı Devleti parçalanmış; Anadolu işgâl edilmiş, Meclisi Mebusan İngilizler tarafından dağıtılmış Osmanlı Devleti de tarih sahnesinden silinip sonlanmıştı. Fakat, Osmanlı Devleti külleri üzerinde yeniden bir ulus devletinin kurulacağı tarihi günleri yakındı. Milli Hareketçilerin verdiği savaşın başarıya ulaşması, gayretleri Türk ulusunun hürriyetini, egemenliğini ve vatanın kurtuluşunu sağlayacak bir gün yaklaşmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılacağı gün 21 Nisan 1920 tarihli bir telgrafla; "Bimennihilkerim Nisan'ın yirmi üçü Cuma günü, Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşad edilecektir" sözleriyle duyurulmuştu.²²⁷

Milletin hayatında yeni oluşumlar açan, köklü değişiklikler getiren çok önemli tarihi günler vardır. Şüphesiz Türk milleti için, var oldukça neşe ve sevinçle kutlaması, aynı zamanda daimi korunması ve canlı tutulması gereken günlerden biride 23 Nisan 1920'dir. Çünkü, bugün Türk milletinin köklü tarihinde yeni dönem başlangıcı olan mili egemenliğin en güçlü ve tek teminatı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Anadolu'nun bağrında doğduğu ve meclisin açıldığı gündür.²²⁸

Aynı zaman da, açılacak meclisin milli ve dini yönden önemini belirten yazıların mahalli ve vilayet gazetelerinde "birer nüsha-i mahsüsa ile bu Hadîse-i fevkaladeyi tesisd etmeleri "vilayet, mütelik livalar kolordu komutanlıklarına tamim edilmişti."²²⁹ Bilindiği üzere, 23 Nisan 1920 Cuma günü, Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma Namazından sonra yapılan büyük bir dini merasimle BMM açılmıştır. Ancak bazı,

* **Beypazarı:** Ankara iline bağlı 34464 Nüfuslu bir ilçedir. Merkezinde 9887 kişi oturmaktadır. Kuzeyinde Kuzey Anadolu dağlarının iç sıraları yükselir. Orta bölümün de Sakarya'nın kollarından Kiyim Çayı geçer. Denizden 700m. yüksekliktedir. Türkçe'den başka dil konuşulmaz (Süreyya Şehidoğlu, **Milli Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Adnan Ötügen Yayınevi, Ankara, 1970, s.13.)

²²⁷ Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s.1-2.; A.Sarıkoymuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s.161.

²²⁸ **Harp Tarihi Vesikalar Dergisi**, S: 14, E.U Basımevi, Ankara, 1955, Vesika No:363.; Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II**, s.495.

²²⁹ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S:19, E.U Basımevi, Ankara, 1957, Vesika No.491.

milletvekillerinin meclise iştirak etmeleri geciktiğinden, Meclis'e katılmalar açılıştan sonra da devam etmiş, öyle ki sonradan Meclis'e iştirak eden milletvekillerine "Büyük Millet Meclisi'ni teşkil eden aza mebusan misillü tahsisat itasına" karar verildiği²³⁰ bildirilerek maddi destekte sağlanmıştı. O günlerin bu manevi havasını en güzel temsil eden bu tarihi belgelerden biriside Büyük Millet Meclisi'nin vatanın kontrolünü eline almak üzere toplanmasını ülkeye bildiren seslenişti.²³¹

TBMM bu kutsal hava içersinde saat ondörte açılmıştı. Milletın ve Halifenin, Hilafetin selameti için dua edildikten sonra, en yaşlı Sinop milletvekili Şerif Bey heyecan ve vakar içinde başkanlık kürsüsüne çıkarak açılış yaptı.²³²

Ulusun bu mutlu gününde bile kavgalar bitmemişti. Fetvâlar ve İstanbul Hükümeti'nin beyannameleri, kandırılan halkı, isyanlar çıkararak Milliyyetçi hareketin önünde engel olmaya devam ediyorlardı. İstanbul Hükümeti'nin etkin olduğu yerlerde ayaklanmalar baş göstermişti.

Anadolu'da meydana gelen ayaklanmaları Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:²³³

"Efendiler Büyük Millet Meclisi'ni açmaya hazırlandığımız günlerde, milli teşebbüslerimize karşı başlayan iç isyanlar, sür'atle memleketin her tarafına yayıldı. Bandırma, Gönen, Susurluk, Kirmastı, Karacabey, Biga ve dolayında; İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu Gerede, Nallıhan, **Beypazarı**, dolaylarında; Bozkır'da; Konya, Ilgın, Kadınhan, Karaman, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar, dolaylarında; Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum dolaylarında; İmranlı, Refahiye, Zara, Hafik ve Viranşehir dolaylarında alevlenen karışıklık ateşleri bütün memleketi yakıyor, hainlik, cehalet, kin ve bağınazlık dumanlarını bütün vatan göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyân dalgaları Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan

²³⁰ TBMM Z.C, I, s.30.; Atatürk, Nutuk, I, s.294-295.;N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.117-118.;A.F.Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.396-397.; S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya ya Kadar**, III, s.86.; M.M.Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, s.586 ; K.Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.625.

²³¹ C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.181.

²³² N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.119.

²³³ Atatürk, **Nutuk**, I, s.293-294.; Ş.S.Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, s.272-273.

kudurmuşçasına kasıtlar karşısında kaldık. Batı Anadolu'nun İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de, Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı..."

Türk milleti için zor günler yaşıyordu. İç ve dış ihanet odakları iş birliği yaparak Anadolu'da bir kardeş kavgası çıkartmak suretiyle, Türk'ü Türk'e kırdırmak istiyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi buna fırsat vermemek için Milli Mücadele'de büyük hizmeti olan irşâd heyetleri konusu, daha TBMM'nin açılışının üçüncü gününde gündeme geldi.²³⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği üzere, Ankara'nın yanı başında, Beypazarı'nda isyan ve tahrik hareketleri baş göstermişti. Bu isyan büyüyerek Ankara yakınlarına kadar sıçraması ve telgraf telleri kesilerek yeni açılan Büyük Millet Meclisi tehdit eder hale gelmesi Ankara'da çok tehlikeli bir hal almıştı.²³⁵

İstanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin çok önceden planladıkları ve milli mücadeleyi iç ayaklanmalarla yok etme düşünceleri her yerde kendini gösteriyordu. Beypazarı'nda isyan eden bir grup postahaneyi basarak Padişahın bildirisini zorla alarak, kasabada otuz kadar tüfeğe el koyulmuştur. Hainlerin, kötü emelleri gittikçe artıyor, Padişaha bağlılık telgrafları çekiliyor, Beypazarı sokaklarında; "İstanbul'un ve Padişahın emirlerini dinlemeyen Ankara'yı bizde dinlemeyiz. Padişahımızın fermanı olmadan üç yüz on üç doğumlu erler silah altına alınamaz. İslâmın İslâma karşı kavgaya sürüklenmelerine razı olamayız..." diye bağırıyorlardı. Oysa²³⁶ silah altına alınacaklar, yurdu ele geçirmeye başlayan düşmana karşı kullanılacaklardı.

20 Nisan 1920'de Ankara'dan seksen kişilik Binbaşı Şemsettin kuvvetleri açılan ateş karşısında, Beypazarı'na girmeyip geceyi kaymakamla birlikte ilçenin dışında, açıkta geçirmişlerdir. Bu durum karşısında üç yüz kadar atlı ile Ankara'ya gelen Kurmay Yarbay Arif (Karakeçili) hiç dinlenmeden Beypazarı üzerine gönderilmiş, 25 Nisan 1920'de günü bir saatlik bir çarpışmadan sonra asi kuvvetler dağıtılarak ilçeye girilmiştir.²³⁷ Silahlarını teslim etmemekte direnen asilerin yarattığı huzursuzluk üzerine

²³⁴ TBMM. Z.C, I, s.46-52.; C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, s.208.

²³⁵ Atatürk, *Nutuk*, II, s.303. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.491.

²³⁶ Z.Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.295.

²³⁷ TBMM. Z.C, I, s.61-62.; S.Şehidoğlu, *Milli Mücadele'de Adapazarı...*, s.56-57.

Beypazarı'nın ileri gelenleri Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf göndermişlerdir. Ayaklanma halinde olan Beypazarı'dan gönderilen telgrafda şöyle deniliyordu:²³⁸

“Millet Meclisi Riyaseti Celilesine; En edna tabakadan olup harbi umumide pek çok felâket ve sefalet maruz kalmış birkaç kimsenin ön ayak olmaları ile serzedei zuhur olan vakayii müessife üzerine her yerde vücudu muhtemel bazı bedhahan taraflarından iğfal edilen sebükmağzanım elde ettikleri silahları mesayihî lâzimeye rağmen iade etmemiş ve eshabı virudu anlaşılmaksızın bağıteten gelen müfrezeyi askeriye üzerine bunlardan üç neferi mecnunane bir surette istimali silaha cüret eylemiş ve acilen maktül düşerek cezalarını görmüş bazıları fūrceyabı firar olmuşlardır. Şu hal dolayısıyla firariler can havlile memleket halkına ve nesayih icra eyleyen ulema ve eşrafa karşı fenalık yapmaları fesatın tevessüünü mucip olacağı his olunmakta ve müfrezei askeriye tarafından dahi memleketin ihrak edileceği ifade ve suretle vaziyetleri kemali teesürle müşahade olunmakta ve bu sebeple on beş bin nüfustan ibaret nisvan ve sıbyan ve ahaliî masume kemali heyecan ile kan ağlamaktadır, ahâlinin katiyen alakadarolmadığı ulema ve eşrafi memleket marifet ile şu sırada derdesleri mümkün görülmeyen birkaç sefil yüzünden katiyen bigünah ve masum memleket halkının itilaf ve ifna ve bunca cevami ve musacid ve mebanii hayriye ve emiriyeyi müştemil memleketin harabiyetine vicdanı Devletleri kail olmayacağına ve şanı hükümetle müntenasib görülmeyeceğine ve bu gün dahi aldıkları silahlar tamamen teslim edildiğine ve vürud eden kaymakamı cedidemizin iktidar ve diyareti sayesinde az zamanda hali sükun avdet edeceğine mebni şevkati Hükümet ve uluvvü atıfet olarak Mazharı af buyurulmalarını memleketin ihrakından sarfı nazar olunmasına iradei acilelerine istirham ve ihtizar eyleriz ferman. 24 Nisan 1336. Mevcud elli iki ulema ve eşrafi belde namına Belediye Reisi Hakkı – Müftü Mevlüd”

Bu telgraf 25 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi üçüncü celsesindeokundu. Telgrafi; Kaza'nın elli iki ulema ve eşrafi adına Müftü Mevlüd Efendi ile Belediye Reisi Hakkı Bey Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiler. Beypazarı Müftüsü ve Belediye Başkanı bu telgrafta; halkın nasıl aldatıldığını belirttikten sonra, ellerinden silahlı bırakmayanlara şayet nasihat edilir, gerçekler anlatılırsa, on beş bini

²³⁸ TBMM. Z.C, I, s.46-47.

bulan nüfusu ile Beypazarı asayişini sağlamak için üzerlerine gönderilen kuvvetlerle ayaklananların ateşi arasında mahvolmaktan kurtulacaklarını bildirmektedirler.

Beypazarı Müftüsü Mevlüt ve Belediye Reisi Hakkı ayrıca aldatılmış halkın affını talep ediyorlardı. Onlar bu isteklerinde bulunurlarken özetle şu reddedilmesi güç gerçeği de açıklıyorlardı:²³⁹

“Görülecektir ki, işgal edilmiş halk, söyleyeceklerine güvенеceği şahsiyetlerin aydınlatılması ile hem Milli Mücadele'nin safındaki yerini alacaklar, hem affedilmiş olmanın minneti ile can ve mallarını vatan için seve seve vereceklerdir.”

25 Nisan 1920'de ele alınan bu telgraf üzerine, TBMM'de olumlu ve olumsuz birçok görüş ileri sürüldü. Kimi mebuslara göre Beypazarı önderlerinin teklifi gayet makul gelirken, kimilerine göre de ibret için ceza verilmesi isteniyordu.²⁴⁰ Tartışmaların uzaması nedeniyle kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Müftü Efendi ve arkadaşlarından yana tavır koyarak: “...Şimdi muhterem heyetiniz, ulemayı kiramdan üç beş zat intihap etsin, bunlar oradaki ulema ve eşrafı çağırсын, hakikatları anlatsın ve işgal edilenler affedilsin. Bu yalnızca Beypazarı için değil aynı olayla karşı kaşıya olan bütün vatanın temel meselesidir.”²⁴¹ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamasından sonra söz alan Nakşibendi Şeyhi Servet (Akdağ) Efendi, Kırşehir mebusu Müfit Efendi ve Sivas mebusu Emir Paşa ise şu görüşte açıklama yaptılar: “Halkı suçlamanın haksız olduğunu, halkın ancak ulemayı dinleyeceğini, onların telkinlerine kıymet verdiğini, yapılan hizmetlerin samimi olarak arzu ediliyorsa her hoca efendi, her müderris, ulemadan her zat kendi muhitinin irşad ve tenvirini üzerine alması gerektiğini, bu yapılmadan bir ceza terettüb ediyorsa bu teziyyeyi bir başkasının yerine getiremeyeceğini” ileri sürmüşlerdir.

Meclis halkın uyarılması ve aydınlatılması fikrinde birleşiyordu. Meclis başkanı tarafından Beypazarı'na gidecek, heyetin seçilmesini teklif edilince, Yozgat mebusu İsmail Fazıl Paşa aralarında **Mehmet Rifat Efendi**'nin de bulunduğu “Kırşehir Müftüsü Müfit Efendi, Mevlana Postnişini Abdulhalim Çelebi Efendi'yi önermiştir.

²³⁹ TBMM. Z.C, I, s.46-49.

²⁴⁰ TBMM. Z.C, I, s.47-54; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.66-70.; N.H.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.122.; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.209-210.

²⁴¹ TBMM Z.C, III, s.47-52.

İsmail Fazıl Paşa'nın önerisinin kabul edilmesi üzerine heyet, Ankara'da bulunan Kırşehir eşrafından Hacı Mehmet Efendi'yi de yanlarına alarak telgrafhaneye gitmişler, Beypazarı Müftüsü Mevlit Efendi ve Belediye Reisi Hakkı Bey ile ulemadan tanıdıkları şahsiyetlerle görüşmüşlerdir.²⁴² Dahası, **Mehmet Rifat Efendi**'nin başkanlık ettiği heyet Beypazarı'na giderek ulemâ ve Beypazarı ileri gelenleriyle görüşmüş ayaklanmanın bastırılmasını ikna ve nasihat yoluyla sağlayarak büyük tehlikeyi önlemişlerdir.²⁴³

Beypazarı'nda Ayaklanmanın bastırılması, Beypazarı'nın asilerden temizlenmesi münasebetiyle o günün idari yöneticileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir teşekkür telgrafi gönderdiler. Beypazarı'ndan gelen telgrafta şöyle deniliyordu.

Katib Haydar B.- Beypazarı'ndan da bir telgraf var:²⁴⁴

“Vatanı mukaddesin İstiklâli, hilafetin istihlası zamanında teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin küşâdı ve ifayi vazifeye mübaşeretini fevkalade meseret ve hararetle istihbar olunmakla Meclisi Âliye kemalihürmete tebrik ve devamı muvaffakiyetlerine yekzeban olarak cümlemiz tarafından duahan olduğumuz ve bazı müfsid ve sebikmagzanım iğfalatı ile memleketimizde zuhur eden vaka ki, kasabamızı yağma için etrafi kuradan ve Bolu'dan mevrud ahali âsiyenin tenkili zamanında mersul kuvayi tedibiyenin fevkalade hizmet ve muvaffakiyetine can ve mal ırzımızın halasından dolayı dahi arzı şükran eylemekte bulunduğumuz maruzdur. Müftü-Mevlud, Meşayih-Hilmi, Belediye Reisi-Hakkı, Müdâfaa-i Hukuk Reisi-Nuri, Ulemâdan-Hasan, Ulemâdan-Mustafa”

Beypazarı'ndaki isyanın bastırılmasında ikna ve nasihatların önemli etkisinin olduğunun görülmesi üzerine, Büyük Millet Meclisi'nde İrşad Heyeti'nin kurulması fikri oluşmuştur. Bu amaçla, Meclisin 27 Nisan 1920'de yapılan beşinci toplantısında İrşad Encümeni kurulması gündeme gelmiştir. Bu teklif tartışmalardan sonra aynı oturumda kabul edilmiştir. İrşad Encümeni'nin emrinde İrşad Heyetleri kurulmuştur..

²⁴² TBMM Z.C, I, s.51-52.; R.Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, II, s.208-209.

²⁴³ TBMM Z.C, I, s.51-53.

²⁴⁴ TBMM Z.C. I, s.125-126.

Yöresel iç isyanları bastırma faaliyetlerine başlandı. Kurtuluş Savaşı'nda, iç isyanların bastırılmasında irşad heyetlerinin önemli katkısı olmuştur.²⁴⁵

Görüldüğü gibi daha sonra Beypazarı'nın önde gelen kişilerinden gelen teşekkür telgrafi üzerine, Dahileye Vekâleti 20.2.337 tarih ve 517/14610 sayılı yazıları ile bölgedeki bazı önlemlerin uygulanması şartı ile bu isyanlara katılanların af edilmesini hükümete önermiştir. Bakanlar Kurulu'nda, 8 Mart 1921 tarihli kanun ile bölgenin huzuru, silah altına alınma ile orduya yardımların sağlanması karşılığında, adli takibatlarının tecil edilmesine karar verilmiştir.²⁴⁶

Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** Beypazarı isyanının bastırılmasındaki önderliği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de dikkatleri bir kez daha üzerinde toplamış ve takdir edilmiştir.²⁴⁷

2. Mehmet Rifat Efendi'nin Meclis'teki Diğer Faaliyetleri

Mehmet Rifat Efendi hem mebusluk hem de Ankara müftülüğü görevini bir arada yürütüyordu.²⁴⁸ Bunun üzerine her iki görevinde de yararlı hizmetleri olacağından, 29 Temmuz 1920'de verilen bir tezkere ile merkezde olduğundan müftülük ve mebusluğun uhdesinde kalması uygun görülmüştü.²⁴⁹ **Mehmet Rifat Efendi**, Mebus iken memurluk görevinide yürütürken almış olduğu maaş iki bin liradır.²⁵⁰

Mehmet Rifat Efendi Batı'da tesise çalışılan barış teşebbüsleri ve kararları karşısında Türk milletine karşı uygulamaların reddini ifade eden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne destek vermek amacıyla, Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir kararını 6 Eylül 1920'de tezkere olarak TBMM'ye vermiştir.²⁵¹

²⁴⁵ TBMM Z.C, I, s.46-54.; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, s.66-70.; C.Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s.213-215.

²⁴⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, K:2, D:38, Y:8.

²⁴⁷ TBMM Z.C, I, s.51.

²⁴⁸ TBMM Arş., D.N:341.; TBMM Z.C, I, s.228-229.

²⁴⁹ TBMM, Arş., D.N:341.

²⁵⁰ TBMM Z.C, II, s.316-317.

²⁵¹ TBMM Z.C, I, s.306.

Tezkere şöyledir.²⁵² “Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi’ne İstiklâli millimizin mahfuziyeti uğurunda giriştiğimiz mücahedei hudapesendanemizi haledar etmek üzere hain düşmanlar tarafından bu günlerde vaki olan teşebüseta karşı biz Ankara Müdâfaa-i Hukuk ve belediye azaları, belediye dairesinde biliçtima, müstakilen yaşamak hususundaki azim ve iradei Milliyyemizi bervechi atitevsik ve tahkim ettik. Bin üç yüz senelik İslâmiyet ve altı yüz senelik Osmanlılık İstiklâlsiz yaşayamaz. İstiklâli İslâm iradei ilahiyenin ve ahkamı diniyemizin muktazayi münifidir. İstiklâlimizi elimizden alarak mal ve can dinimize kasteden İngiliz muahedei sulhiyesini kabul edecek hiçbir hakiki Müslüman tasavvur etmeyiz. Kendi hukuku meruai Milliyyesi dahilinde yaşamaktan başka bir gayesi olmayan Türkiye’ye tatbik olunacak sulh muaehdesini, Türkiye’de yaşayan ve Türkiye’nin bütün arazi ve hukukuna sahip bulunan Türk milletinden başka kimse imza edemez. İstanbul’un imzası buz üzerine yazı yazmak olmaktan başka bir ifade etmez. Hakkı meşruumuz olan İstiklâli millimizi tanıyacak bir sulh iktisabına kadar devam edecek olan azim ve mücahedatımızın düşman tazyikini arttırdıkça kesbi selabet edeceğini bizi istihfaf eden düşmanlar bilmelidirler. Bu azmi millinin mükafatı ilahiyesinin mutlaka zafer ve İstiklâl olacağı hakkındaki kanaati kamilemizi bir daha ilan ve izhar ile takdimi ihtirammat ve temennü muvaffakiyat eyleriz efendim”. Müdâfaa-i Hukuk Reisi Rifat. 6 Eylül 1336.”

Mehmet Rifat Efendi’nin Büyük Millet Meclisi mebusluk döneminde katılıp kabulüne oy verdiği kanunlar şunlardır;

Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinden alınacak vergilere dair kanun. 17 Ağustos 1920.²⁵³

Tuz Kanunu. 23 Eylül 1920.²⁵⁴

Kibrit Kanunu. 30 Eylül 1920.

Oyun kağıdı Kanunu. 30 Eylül 1920.

Sigara kağıtları Kanunu. 30 Eylül 1920.²⁵⁵

²⁵² TBMM Z.C, IV, s.37.

²⁵³ TBMM Z.C, III, s.230.

²⁵⁴ TBMM Z.C, IV, s.279-280.

²⁵⁵ TBMM Z.C, IV, s.426-427.

Nisab-ı müzakere kanunu²⁵⁶nun çıkarılması nedeniyle **Mehmet Rifat Efendi** 16 Ekim 1920’de her iki görevi birlikte yürütmek istemediğinden mebusluktan istifa etmek istediğini Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’ne bildirmiştir. Bu isteği üzerine 26 Ekim 1920 tarihinde istifası kabul edilmiştir.²⁵⁷

Bu karar ayrıca Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nde görüşülmüş ve 27 Ekim 1920’de vekâletçe de kabul edilmiştir.²⁵⁸ Mebusluktan istifa eden²⁵⁹ **Mehmet Rifat Efendi**, hizmetlerine Ankara Müftülüğü, Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti İftâ Azâlığı ve daha sonra Diyanet İşleri Reisliği görevleride devam etmiştir.²⁶⁰

C. Mehmet Rifat Efendi’nin İstanbul Hükümeti Tarafından Ölüm Cezasına Çarptırılması

Mehmet Rifat Efendi Milli Mücadele’ye destek verenlerin yanında yer alarak, Milli Mücadele’ye katıldığı gibi bahsedildiği üzere Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah Efendi’nin Milli Mücadele aleyhindeki fetvasına karşılık, Kuvâ-yı Milliyye ve milli hareketin meşru olduğunu ilân eden fetvayı yayınlamıştı²⁶¹. İngilizlerin baskısı altında olan Damat Ferit Paşa hükümeti’nin dini içerikli fetvasına, daha güçlü, İslami bilgilerle ve delillerle karşılık verdiği Ankara fetvasıyla İstanbul Hükümeti’nin son kozları da elinden alınmıştı²⁶². Oysa bilinen bir gerçek vardı ki, o da Halife sultana ve onun hükümetine karşı gelmenin cezası mutlaka ölümdü. Bu durumda ölüm cezasını göze alan **Mehmet Rifat Efendi**’nin yayınlamış olduğu fetvasının Anadolu’da kabul görmesi ve çok etkin olması İstanbul Hükümeti’ni çok zor durumda bıraktı. Bu nedenle, **Mehmet Rifat Efendi** yargılanarak İstanbul birinci İdare-i Örfiyye Divan-ı Harbi

²⁵⁶ Nisâbı Müzakere Kanunu, Mebusluk ve memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan kanun. (TBMM Z.C, III, s.419.)

²⁵⁷ TBMM Z.C, V, s.183.

²⁵⁸ TBMM Arşivi, D.N: 341.; TBMM Z.C, V, s.183-184.

²⁵⁹ TBMM Z.C, V, s.183.

²⁶⁰ TBMM Arş., D.N:341.; M.Rifat Efendi, DİB. Arş., D.N:23,0968.; E.S.Arş., D:64275-36.

²⁶¹ K.Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.608-609.; Diyanet Aylık Dergisi, S:41, Mayıs 1994, s.23.

²⁶² M.Rifat Efendi, DİB. Arş., D.N:23,0968.; C.Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.177-178.

tarafından, 6 Haziran 1920'de gıyabında ölüm cezası verildi.²⁶³ Bu karar, **Mehmet Rifat Efendi**'nin Diyanet İşleri özlük dosyasında aynen şöyledir:²⁶⁴

“İstanbul Ferit Paşa hükümetince Kuvâ-yı Milliye namı altında fitne ve fesadın mürettip müşevvikleri muharerül' kesame şerii ki cürüm olduğundan hali firarda bulunan mumailileyhin idamına ve mali'nin hacziyle usulu dairesinde idare ettirilmesi ele geçtiğinde tekrar muhakeme edilmek üzere idare-i Örfiyye divan-ı harbinde verilen karar Hükümet-i Sakıta zamanında tastika ile iktiram etmiştir ve karar sureti Dahiliye Nezareti'nden 28 Haziran 1336'da ve 44327/12 numaralı tezkere üzerine encümen intihabının kararıyla kaydı balasına şerh verildi.”

Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** ile birlikte; Yusuf İzzet ve İsmail Fadıl Paşalar, İsmet (İnönü), Hüseyin Selahattin, Fahrettin, Abbas Hilmi, Bekir Sami, Hamidullah Suphi, Cami' ve Hakkı Behiç, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Fatih Bekir Sami, Celalettin Arif, Musa, Fehmi Efendi gibi Milli Mücadele'de önde gelen kişiler de gıyaben ölüme mahkûm edilmiştir.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa ve beş arkadaşının idam kararını²⁶⁶ veren bu mahkemeye göre; **Mehmet Rifat Efendi** ve diğer on altı kişi “Kuvâ-yı Milliye ünvanı altında çıkarılan Fitne Fesadın” tertip ve teşvikçilerinden sayılıyorlardı.

Adı geçen şahıslar hakkında gıyaben verilmiş olan idam kararında Padişah Vahdettin 15 Haziran 1920'de “ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek üzere” idam kararını onaylamıştır.²⁶⁷

²⁶³ M.Rifat Efendi, **DİB. Arş.**, D.N:23,0968.; Ş.S.Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, s.277-278.

²⁶⁴ M.Rifat Efendi, **DİB. Arş.**, D.N:23,0968.; Ş.S.Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, II, s.278.

²⁶⁵ S.Tansel, **Mondros'tan Mudanya' ya Kadar**, III, s.107.; Belgelerle **Türk Tarih Dergisi**, S:1,Belge 6.

²⁶⁶ **İdam Kararı**; Aynı mahkeme tarafından 16 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal ve beş arkadaşı (Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Kara Vasıf, Dr. Adnan, Halide Edip Hanım) için ölüm kararı verilmiş ve bu kararı Vahdettin 24 Mayıs 1920'de onaylamıştı; (M.Rifat Efendi, **DİB. Arş.**, D.N:23,0968.; Sarıkoyuncu, **Milli Mücadelede Din Adamları I**, s.169.)

²⁶⁷ M.Rifat Efendi, **DİB. Arş.**, D.N:23,0968.; **Harp Tarihi Vesikalar Dergisi**, S:1, Genkur. Yay., Ankara, 1952, Vesika N:21.; E.B.Şapolyo, **Milli Mücadele Tarihi**, s.410-418.

İstanbul Hükümeti'nin fevâsına karşı, daha etkili cevap vermesi nedeniyle, **Mehmet Rifat Efendi**'nin idam kararını; Cemal Kutay tarihdeki din adamlarının ölüm fermanının onayını önemli bir noktaya değinerek şöyle anlatmaktadır: ²⁶⁸

“Padişah ve Halife, Anadolu ulemâsının karşı fetvâyı yayınlamaları önünde, seleflerinden IV. Sultan Murad'dan beri hiç bir Padişahın başvurmadığı şiddeti gösterdi. 15 Haziran 1920 tarihinde Anadolu Uleması Fetvâsı'nı vermiş olan Ankara Müftüsü **Mehmet Rifat Efendi** için verilen idam kararını tasdik etti. Bu, yüzyıllardır, bir din adamı için bir Osmanlı Padşahı ve İslâm Dünyası Halifesi'nin ilk defa verdiği ölüm fermanı idi.”

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin Ankara Müftüsü olarak **Mehmet Rifat Efendi**, Damat Ferit, Padişah ve Halife'nin yanlış bir siyaset izlediklerini görmüş, Anadolu'nun işgâl edilmesine ve Türk Milletine yapılan haksızlığa karşı tavır alarak milli mücadele taraftarları yanında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir makamı olan müftülüğün onun için fazla bir önemi olmadığı; Milli Mücadele taraftarları yanında yer almasından anlaşılmaktadır. Mevki ve Makamı hiçe sayarak Türk Milleti'nin geleceği ve bağımsızlığı onun için dahada önemli idi. İşte bu değerler gereği Fetvâ'yı vererek kendi ölümüne karar verilmesinide pek önemsememişti. Zaten Osmanlı Hükümeti ve Milli Mücadele taraftarları arasında geçen bu siyasi savaşı da **Mehmet Rifat Efendi**'nin desteklediği Milli Mücadele taraftarları kazanmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN ŞER'İYYE EVKAF VEKÂLETİ DÖNEMİ FAALİYETLERİ

I. MEHMET RİFAT EFENDİ DÖNEMİNDE ŞER'İYYE VE EVKAF VEKÂLETİ

A. Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Kuruluşu

Osmanlı Devleti döneminde Şeyh-ül İslâmlık eliyle yürütülen din işleri 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri döneminde Şer'iyye Evkaf Vekâleti²⁶⁹ tarafından yürütülmüştür. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde, Osmanlı Devleti'nin dini teşkilâtını muhafaza etmek üzere, bu vekâletin kurulduğu, ancak isminde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılışından on gün sonra 3 Mayıs 1920'de "TBMM icra vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanunla" İcra Vekilleri Heyeti oluşturuldu.²⁷¹ Oluşturulan bu vekilliklerden birisi de Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'dir. Söz konusu bu vekâlet Osmanlı Devleti Bab-ı Meşihat'ın ve Evkaf Nezareti'nin sorumluluklarını yüklenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında teşekkül eden ilk hükümette Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi, daha sonra Konya Milletvekili Vehbi Efendi, Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi bu göreve getirilmişlerdir.²⁷² **Mehmet Rifat Efendi** Şer'iyye Evkaf Vekâleti Heyet-i "İftâ"-iye üyeliğine atanmıştır.²⁷³

26 Nisan 1920'de teşkil edilen on idari encümenden birisinin de "Umur-ı Şer'iyye ve Evkaf Encümeni olduğunun belirlenmesi faydalı görülmüştür. Bakanlar

²⁶⁹ **Şer'iyye Vekâleti:** 27 Mayıs 1336 /1920 tarih ve 3 nolu BMM. İcra vekillerine dair kanunla teşkil olunan vekâlet.; (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**, Aydın Kitapevi Yay., Ankara, 1997, s.991.); **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Eylül 1911, s.13.

²⁷⁰ Goltthard Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara, 1970, s.57.

²⁷¹ **TBMM Z.C**, VI, s.27.; **Düstur**, Tertip III/I, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1962, s.6.

²⁷² **TBMM Z.C**, I, s.198.; VI, s.27.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:28, Nisan 1993, s.30.

²⁷³ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, K: 4, D: 10, Y: 7.

Kurulu listesinde Şer'iyye ve Evkaf Vekili, Başbakan'dan sonra geliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetlerinin beşinde de yer alan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti, Cumhuriyetin ilanından sonraki İlk Cumhuriyet Hükümeti listesinde de aynı sırada yer almıştır.²⁷⁴

Bütçe tutanaklarına göre Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin görevleri; İftâ, kâza, talim ve irşâd olarak belirlenmiştir. Böylece söz konusu Vekâlet, Türkiye'de din hizmetleri, din eğitimi, dini yayın ve vakıf hizmetlerini yürütmüştür. Bu hizmetleriyle Vekâlet Osmanlı dönemindeki Şeyh-ül İslâmlık (Bab-ı Meşihat) ile Diyanet İşleri Reisliği arasında bir köprü konumunda yer almıştır.²⁷⁵

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kurumları Eylül 1922'de oluşturulmuştur. Bu tarihe kadar Vekâlet, bir vekil ile tedrisat müdürü, memurların müdürü ve bazı memurlardan ibaret kalmıştır.²⁷⁶ Daha sonra 1922 Mali Yılı Bütçe Müzakereleri sırasında Vekâletin birimleri ve görevleri detaylı olarak Meclis'te tartışılmış ve Vekâletin idari birimleri şu şekilde tespit edilmiştir:

Merkez İdaresi: Vekili, Fetvâ Emni, Müsteşar, Fetvâ Emaneti A'zâları, Fetvâ Emaneti Müsevvidleri, Tetkikat ve Te'lifat-ı İslâmiye Heyeti Reisi ve A'zâları, Tedrisat-ı Umumiye Müdürü, Medaris Kâtibi, Sicil ve Memurin Müdürü, Sicil ve Evrak Mümeyyizi, Memurin Kâtibi, Odacılar. Mustahıkkın-i İlmiye mensupları.

Medreseler İdaresi: Dersiamlar, Mülhekat ve Darül-hilafe (hilafet merkezi) Medreseleri personeli Müdür, Kâtip, Muid, İhzari baş Müderrisi, ikinci ve üçüncü müderrisi ve öğretmenler, ayrıca Ali medreseleri idari ve hocaları ve Medarris-i İlmiye müderrisleri.

Vilâyet İdaresi: Memurin-i İlmiye: Vilâyet ve Liva Müftüleri elli beş, Kaza Müftüleri ikiyüz ellisekiz Vilâyet ve Müftülük Müsevvitleri.²⁷⁷ Ayrıca zamanın

²⁷⁴ Nuran Dağlı, *Hükümetler ve Programları I, 1920-1960*, TBMM. Yay., Ankara, 1988, s.2-20.; *Diyanet Aylık Dergi*, S:41, Mayıs 1994, s.18.

²⁷⁵ *TBMM Z.C*, XXII, s.395.; İsmet Parmaksız, "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yay., Ankara, 1982, s.112.

²⁷⁶ *TBMM Z.C*, VI, s.24-26.; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.13.

²⁷⁷ *Diyanet Aylık Dergi*, S:28, Nisan 1933, s.30.

şartlarına göz önünde bulundurup halkın dini meselelerini halletmek üzere Vekâlet merkezinde bir “Fetvâ Heyeti”, İslâmi bilgileri en doğru şekilde ortaya koymak, çağın çözüm gerektiren problemlerin hal çarelerini araştırıp sonuçlarını yayınlamak üzere “Tetkikat ve Te’lifât-ı İslâmiye Heyeti”, müderrislerin ve din eğitiminin idaresi için de “Tedrisat ve Teftişat Heyeti” oluşturulmuştur.²⁷⁸

Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nin kurulmasından sonra **Mehmet Rifat Efendi**, 23 Aralık 1922-1924’e kadar Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti Heyet-i İftâ’iye azâlığı döneminde asli görevi olan,²⁷⁹ dini konularda İslâmi hükümlere bağlı kalarak, çağın gereklerine uygun olarak “Dini Görüş” bildirmiştir. Bu görüşleri doğrultusunda İslâm’i açıdan halkı doğru bir şekilde aydınlatmıştır.²⁸⁰

B. İdari Yapısı (1920-1924)

1921-1922 yıllarına ait Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülen Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nin idari yapısına ilişkin (1921-1922) bütçesinde, teşkilat yapısı ile ilgili bilgiler tesbit edilmiştir. Buna göre Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti’nin idari yapısı o yıllara ait bütçede şu şekilde belirtilmiştir:

İDARE-Yİ MERKEZİYE

- a. Vekil
- b. Müsteşar
- c. Fetvâ Emîni
- d. Şüraa-yı İftâ

TELKİKÂT VE TE’LİFÂT-I İSLÂMİYE HEYETİ

- a. Reis
- b. Heyet Âzâsı
- c. Heyet Başkatibi

TEDRİSAT-I UMUMİYE MÜDÜRLÜĞÜ

- a. Müdür

²⁷⁸ **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.13.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:41, Mayıs 1994 s.18.

²⁷⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arş.**, K:4, D:10, Y:7.

²⁸⁰ M.Bulut, “Şer’iyye Vekâleti” **Diyanet İlmî Dergi**, 30/ 1, (Ocak, Şubat, Mart), Ankara, 1994, s.5.

b. Ders Vekâleti Heyeti

c. Dersiâm

SİCİL VE MEMURİN MÜDÜRLÜĞÜ

a. Müdür

b. Sicil Evrak Mümeyyizi

c. Memurin Katibi

TAŞRA

MÜLHAKAT VE DARUL-HİLAFE MEDRESELERİ

a. Müdür

b. Katip

c. Muallim yardımcısı

d. İhzarı (Kısım) Başmüderrisi

e. İkinci ve Üçüncü Müderris

f. Müderris

ALİ-MEDRESELER

a. Müdür

b. Hendese-i Mücesseme Müderrisi

c. Müderris

VİLAYET VE ELVİYE MÜFTÜLERİ

a. Müftü

b. Müftü Müsevvidleri

c. Kaza Müftüleri.²⁸¹

C. Dini Hizmet ve Eğitimler

Şer'iyye Vekâleti'nin esas görevlerinden birisi ve **Mehmet Rifat Efendi**'nin görevi olduğu "İftâ" azâlığıdır. Bu amaçla, oluşturulan Fetvâ Heyeti, yalnız sorulan soruları cevaplamakla kalmamış, Şer'iyye vekillerinden Abdullah Azmi Efendi'nin ifadesiyle "...Fıkıh-ı celilimizin zamanın icabatına göre tecelli ve inkişafını, diğer tabirle vakitler ve yerler ahval ve adetler tağyiriyle tehaddüs eden şüün ve Hadîsatın Fıkıh-ı

²⁸¹ TBMM Z.C, XXII, s.342-346.; M.Bulut, "Şer'iyye Vekâleti" s.5.; Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.20-21.

İslâmiye'ye tatbikini temenniye yegane vasıta olan yüce bir heyet..” olarak kabul edilmiştir. Savaş yıllarında cami ve mescidler bakımsızlıktan harabe haline gelmiştir. Vekâlet, mabetleri bu durumdan kurtulmak için seferber olacaktır. Cami görevlilerine, geçimlerini temin edebilecek bir ücret verilmek suretiyle onların başka şeylerle meşgul olamaması ve böylece cami hizmetlerinin aksatılmaması teklif edilecektir.²⁸²

Mebusların arzu ettiği şudur: Marufu emir, münkeri nehiy görevini üstlenecek görevliler, halkı tenvir edebilecek meziyetlere kavuşturulmalıdır. Cuma günü hatip, hutbesini, o haftaki vukuatını cemaata beyan edebilecek bir tarza hazırlayabilmelidir. Hutbelere önem verilmeli, daha önceleri yapıldığı gibi, büyük camilerde, hutbede işlenen konu Cuma'dan sonra vaiz şeklinde işlenmelidir.

Dini Eğitimleri; Birinci Meclis ve Meclis'in Şer'iyye Vekâleti, din eğitimi ve eğitim kurumlarına oldukça sıcak bir ilgi göstermiştir. Savaş yıllarında eğitim ve öğretim meselesine gereken ihtimam gösterilmemiştir. Bilindiği gibi, ülkemiz için 1912-1922 arası peşpeşe savaşların yaşandığı sıkıntılı ve sancılı yıllardır. Her vatan evladı gibi çok sayıda din alimi, medrese hocası, yetişkin çağdaki medrese öğrencisi, cami görevlisi savaşlara iştirak etmiş ve sonuçta bir çoğu şehit olmuştur. Haliyle ülke sathında çok yerde minareler ezânsız, mihraplar imansız, medreseler hocasız ve öğrencisiz kalmıştır. Bu durum din hizmetleri alanında büyük boşlukların doğmasına sebep olmuştur. Bir yandan yetişme çağındaki çocuklar ve gençler eğitimden yoksun kalırken diğer yandan cami hizmetlerini ifa edebilecek eleman sıkıntısı çekilmiştir. Buna paralel olarak bir çok cami, mescid ve medrese harabe haline gelmiştir.²⁸³

İşte, Milli Mücadele'nin en çetin günlerinde Türk İstiklâl Savaşı'nın amansız devam ettiği bir sırada eğitim ihtiyacı gözden uzak tutulmamış cami hizmetleri ve bu hizmetlere kaynaklık eden eğitim-öğretim müesseselerinin durumu ihmal edilmemiştir. Öğretmen ve öğrencilerini askerlik tecilleriyle ilgili çıkarılan Kanun kapsamına medrese mensupları da dahil edilmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen, o ölüm-kalım mücadelesinin yapıldığı günlerde medreselerdeki gerilemeyi, düşüşü önlemek ve bunları ıslah etmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi 8 Mayıs 1921'de ve 835 numaralı “Medaris-i İlmiye Nizamnamesi”ni çıkarmış ve tatbikini de Şer'iyye

²⁸² TBMM Z.C, XXII, s.340-341.

²⁸³ TBMM Z.C, XXII, s.342; Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.13-14.

Vekâleti'ne vermiştir. Meclis, bu nizamname ile ülkede yaygın bir şekilde bulunan ilmiye medreselerini ıslah cihetine gitmiştir.

Bu takdire şayan gayret, Meclis tutanaklarında şöyle yer almıştır:

“Son senelerin zaruretleri sonucu hemen hemen yıkılma tehlikelerine maruz kalmış olan ilmiye medreseleri, Büyük Millet Meclisi'nin şükranına değer gözetimiyle tadil ve zamanın icap ve halkın ihtiyaçlarına göre mümkün mertebe ıslah edilerek yeniden ihya ve bu suretle halkın dini konularda maruz kaldığı çöküntü ve gafletin önüne geçilmiştir”. Diğer taraftan yine bu yıllarda Darul-hilafe medreselerinin sayılarının çoğaltılması için gayret sarfedilmiştir. Burada hemen belirtelim ki, Meclis'in medreseler konusundaki bu jesti, Anadolu'da memnuniyet doğurmuş, halkın Milli Meclis'e olan güveni artmıştır. Meclis müzakerelerinde, din hizmetleri gibi, din eğitimi ve medreseler konusu da kapsamlı olarak müzakere edilmiştir. Bu müzakerelerde müsbet ve manevi ilimleri özümsemiş bir neslin, maddi manevi yönden tatmin edilmiş bir din hizmetli ordusunun iştiraki gündeme getirilmiştir.²⁸⁴

Bu “yeniden doğuş” sırasında Müslüman Türk halkına zamana uygun Saadet Müslümanlığını öğretip, o Müslümanlığı yaşatmak için tek çıkar yol olarak madde ve mananın bütünleştiği bir eğitim-öğretim sisteminin oluşturulması gösterilmiştir. Öyle ki, cephedeki düşmanla olan savaş zaferle noktalandıktan sonra, öteki düşman olan “cehalet” ancak bu suretle “ilan-ı harp” edilecekti. Mektep ve medreselerde din ilimleri ve müsbet bilimler dengeli bir şekilde yer alacak; her iki kurumda okuyan gençler, aralarında çekişmeye, ihtilafa, birbirlerini hor görmelere son vereceklerdi.²⁸⁵ Müslüman Türk'ün gönlündeki müreffeh toplum, kalkınmış bir ülke bu yolla oluşturulacaktı. Bu nitelikteki Türk toplumu aynı inancı taşıyan diğer ülkelere de rehber olacaktı.

D. Dini Yayınlar

Şer'iyye Vekâleti'nin üstlendiği görevlerden biri de halkı dini konularda aydınlatmak üzere dini eserler hazırlatılıp yayınlamak olmuştur. Yayımlanan dini

²⁸⁴ TBMM Z.C, XXII, s.394.; M.Bulut, “Şer'iyye Vekâleti” s.6-9.

²⁸⁵ Diyanet Aylık Dergi, S.28, Nisan 1993, s.30-31.

eserlerin, İslâm esaslarına uygunluğu **Mehmet Rifat Efendi**'nin cevâzı alınarak yapılmıştır.²⁸⁶

Vekâletin bu hizmeti şöyle ifade edilmiştir:²⁸⁷

“...Türkiye Büyük Millet Meclisi Cihanı-ı İslâm'ın pişvası olmak itibariyle Şer'iyye Vekâleti bütün Müslümanların merci-i dinisi olduğunu takdir ve bu noktaya bir ehemmiyet-i mahsusa affetmektedir....”

“...Hakaik-i diniye ve maali-yi İslâmiyenin ulviyetini bilcümle ihtiyacat-ı beşeriyeyi kafil bir kanun-i fitri olduğunu herkese tanıtmak için lazım gelen tetkikat, telifat ve neşriyatı temin eylemek Şer'iyye Vekâleti'nin en müfid ve en feyiznak bir vazifesidir.”

“Fakat bu öyle meseledir ki, ilim ve ihtisasa tevakkuf eder. Hikmet-i İslâmiyye'ye ve asri cereyanlara vakıf, Şark'i ve Garb'i anlar ulemanın kârıdır...”Bu temenniler doğrultusunda Vekâlet bünyesinde “Tetkikat ve Telifat-ı İslâmiye Heyeti” adıyla on kişiden oluşan bir kurul seçilmesi kararlaştırılmış ve yayın hizmetleri için bütçeden özel ödenek ayrılmıştır. Söz konusu heyet **Mehmet Rifat Efendi** başkanlığında bir talimatname çerçevesinde hızlı bir çalışma başlatmış ve onbeş ay gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde on eser neşredebilmiştir.

Bu dönemde basılıp yayınlanan eserler;

İslâm Tarihi: İslâm'ın doğuşuna kadar olan tarihi olayları özetler.

El cevabü's-Sedid fi Beyan-ı Dini't-evhid: “Külliyat-ı Edyan Cemiyet”nin, İslâm dini hakkındaki sorularına cevap verilmek üzere hazırlanmıştır.

Yeni İlm-i Kelam: Bir mukaddime ile iki babdan ve bir hatibeden ibaret olan bir kitaptır.

İçkinin Hayat-ı Beşer'de Açtığı Rahneler: İçki konusunda Amerika ve Batı'da alınan tedbirleri anlatmaktadır.

Felsefe-i Ulâ: İsbat-ı Vacib ve Ruh Nazariyeleri anlatmaktadır.

Asar-ü'l-Hamr: İçkinin hayat-ı beşer'de Açtığı zararlar anlatır.

Mebad-i Felsefede İlm-i Ahlâk: Felsefe ve Ahlâk bilgilerini anlatmaktadır.

²⁸⁶ **Diyanet Aylık Dergi**, S.9, Eylül 1991, s.14.

²⁸⁷ **TBMM Z.C**, XXII, s.340-342.; M.Bulut, “Şer'iyye Vekâleti'nin Dini Yayın Hizmetleri” **Diyanet İlmî Dergi**, 30/1, DİB. Yayınları, (Ocak, Şubat, Mart), Ankara, 1994, s.5-7.

Ecvibeti fi'l-İslâm an Es'ilti'l-Keniseti l-Ancillikaniyye: Anglikan Kilisesine cevap vermektedir.

Anglikan Kilisesine cevap: Anglikan Kilisesine verilen kitabın cevabı devamıdır. İslâm'da Tarih ve Müverrihler.²⁸⁸

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin ilk bütçesi 1920 yılı yapılmış fakat, o günün maddi imkansızlıkları nedeniyle, yeteri kadar ödenek ayrılamamıştır.²⁸⁹

“Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti” dönemi, 2 Mayıs 1920, 3 Mart 1924 tarihleri arasındaki üç yıl on ay sürmüştür. Bu sürenin iki yıl üç ay on sekiz günü İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti ve bu hükümet içersinde yerini koruyan Evkaf -ı Hümâyün Nezareti'nin mevcut olduğu düzene rastlamaktadır. Bir taraftan iki ayrı hükümetin içinde mevcudiyetini devam ettirmesi, diğer taraftan Anadolu toprakları üzerinde sürdürülen İstiklâl savaşında bazı bölgelerin düşman işgali altında olması sebebiyle, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kendisinden beklenen hizmetleri verememiştir. Bu nedenle, geçiş sürecini tamamlaması nedeniyle, kaldırılmasına karar verilmek üzere TBMM'de gündeme gelmiştir.

2 Mart 1924 günlü meclisin oturumun da Din ve ordunun politika akımları ile ilgilenmesinin bir çok sakıncalar doğurduğu düşüncesiyle, Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nin kaldırılmasına dair, Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ile elli arkadaşı bir kanun teklifin de bulunurlar. Bu kanun teklifin de din ile ordu mensuplarının siyasetle ilgilenmemeleri hedeflenmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Şer'iyye Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Bakanlıkları'nın kaldırılması teklifi görüşülür ve oylama sonucu kabul edilerek ilgili her iki vekilliklerde kaldırılır.²⁹⁰

²⁸⁸ Abdülaziz Çavuş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, Ter. Süleyman Ateş, DİB. Yay., Ankara, 1974, s.175.; M.Bulut, “Şer'iyye Vekâleti'nin Dini Yayın Hizmetleri”, *Diyanet İlmî Dergisi*, C.30, S:1, Şubat 1994, s.14-15.

²⁸⁹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, DİB. Yay., Ankara, 1962, s.87.

²⁹⁰ TBMM Z.C, II/VII, s.24-26.; *Diyanet Aylık Dergi*, S.41, Mayıs 1994, s.18.; Reşat Genç, *Türkiye'yi Lâikleştiren YaSalâr*, ATAM. Yay., Ankara, 2005, s.3-13.; Mustafa Armağan, *Paşaların Hesaplaşması*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.79-80.

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti Heyet-i İftâ'îye üyesi olan **Mehmet Rifat Efendi** gerek dini hizmetler, gerek din eğitimi, gerek dini yayınların hizmetinde yine öncülük etmiştir. İftâ vererek dini ve dine dayalı ilmi konuların ve yaSalâra uygunluğunun onanması **Mehmet Rifat Efendi** tarafından denetime tabi tutulmuş, bu konularda da Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne son derece faydalı hizmetlerde bulunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET RIFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİ FAALİYETLERİ

I- TBMM DİYANET İŞLERİ REİSİLİĞİ İSMİ ÜZERİNDE YAPILAN MÜZAKERELER

Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti dönemi öncesinde "Diyamet" ismi altında cereyan eden bu tartışmalardan sonra Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılarak yerine kurulması düşünülen müessesenin ismi üzerinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakereler özetle aşağıda sunulmuştur.

REİS- Efendim bu madde hakkında bir takrir aldım. Maddedeki (Umur-u diyaniye fıkrasının (Umuru diyaniye) suretinde yazılmasını teklif ediyorlar.(Hayır sesleri)

Tunalı Hilmi, Diyanet isminin kullanılmasını istemiştir.

Mustafa Feyzi, Diyanet sözcüğü ve kökünü anlatarak, Umur-ı diyaniye demekte bir zararı yoktur fikrini savunmuştur.

İhsan B., Burası Türkiye'dir diyerek mastar üzerinde durulmasına karşı çıkmıştır.

Semih Rifat B., Din ile diyanet arasında fark olduğunu, ancak diyanet tabirinin ifade edilen her manayı karşıladığından bunun kabulünü istemiştir.

Reis, Efendim "Umur-u diyaniyeyi" ve Tunalı Hilmi Bey'in "Diyamet İşleri Reisliği" tekliflerini reylerinize sunuyorum diyor, Önce umur-u diyaniyeyi oylanıyor ve kabul edilmiyor. Sonra Tunalı Hilmi Bey'in "Diyamet İşleri Reisliği" teklifini oya koyuyor ve kabul ediliyor.

Yapılan bu müzakerelerden sonra, "Umur-ı Diyaniye Riyaseti" olarak teklif edilen isim "**Diyamet İşleri Reisliği**" şeklinde kabul edilmiştir.²⁹¹ Diyanet İşleri Reisliği'nin adı 5634 sayılı Kanun'un kabul edildiği, 23 Mart 1950 tarihine kadar bu isimle devam etmiş, bu tarihten sonra ise kurumun adı "**Diyamet İşleri Başkanlığı**" olmuştur.

²⁹¹ TBMM Z.C, II/VII, s.23-25; Düstur, III/XXXI, s.1951-1952; Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.23; R.Genç, Türkiye'yi Lâikleştiren YaSalâr, s.11-15.

II- DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN KURULUŞU

Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye’de kurumların laikleşmesinin yolu tamamen açılmış oldu. Ülkedeki yeniden yapılanma ve modernleşme programları ve politikaları doğrultusunda dini kurumların gözden geçirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Ancak bunların her teokratik yapı da olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nde de toplumsal ve hukuksal yaşantı dinsel öğelerden oluştuğu için, saltanat makamının “İlmiye Sınıfı” olarak adlandırılan din adamlarının etkisi altında kalması doğaldı. Şeriat kurallarını uygulayan örgüt, Şeyh-ül İslâmlık adını taşıyan resmi örgüttü. Bu örgüt dinsel ve hukuksal kararlar yanında siyasal gücü de etkisi altında bulundurmıştır. Bu durum zaman zaman özellikle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bazı aydınların gündemin de yer almıştır. Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti dönemi öncesinde Ziya Gökalp tarafından dile getirilmiştir. Din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını öne süren Ziya Gökalp’e göre;

“Taksim-i Amâl ve İhtisas” kaidesi gereğince İslâm’da “Diyamet İşleri” ile “Kâzai işler”in ayrılmasının lüzumu vurgulanmıştır. O’na göre Diyanet İşleri ile Kâza işleri tamamen ayrı şeylerdir. Birincisi ibadet, itikat ve Ahlâkla ilgili hükümleri içerirken, ikincisi tamamen sosyal, ekonomik ve siyasi konularla ilgilidir. Bu bakımdan Diyanet İşleri bir “Diyamet Nezâreti’nin muntazam bir teşkilat-ı diniye halini almalıdır.”²⁹²

Bu tartışmaya, Sebîl-ür-Reşad kanadında İsmail Hakkı (İzmirli) da İslâm Mecmuası’nın “Diyamet ve Kaza” başlıklı yazısıyla katılmıştır. İsmail Hakkı görüşünü şöyle belirtir: “Diyamet” kavramının lügatta “dindar olmak” manasına geldiğini, terim olarak ise “ibadet, taht-ı kazaya dahil olmayan hükümler içerdiğini belirtir. Ve yazısında “...hülâsa mütinin nokta-i nazarına göre verilecek hükümler ahkâm-ı diyaniye, (diyanetle ilgili) kadinkiler ahkâm-ı kazaiyedir” sonucuna varır.²⁹³

Toplumca sindirilebilmesi için bazı aşamalardan geçilmesi de kaçınılmazdı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti’nin ilk Kanun-i Esasiye’sinde olduğu gibi, dinsel devlet ögesi korunmuş, 1921 Anayasası’nın 7. maddesi dinsel hükümlerin yerine getirilmesini

²⁹² Ziya Gökalp, “Diyamet ve Kaza” İslam Mecmuası, S: 35, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 27 Ağustos 1331/1915, s.48-49.

²⁹³ İsmail Hakkı, İzmirli “Diyamet ve Kaza”, İslam Mecmuası, S:373, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, Teşrin-i evvel 1334/Ekim 1918,s.72.; Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.22.

TBMM'nin görevleri arasında saymış, 1924 tarihli İkinci Anayasası'nın 2. maddesinde, "Türkiye Devleti'nin Dini'nin İslâm olduğu" belirtilmişti. İnkılâpların yürürlüğe konulması ile değişen duruma paralel olarak, 1924 Anayasası'nın 2. maddesi 10 Nisan 1928'de değiştirilmiş "din ögesi" kaldırılmış, bu suretle devlet kimliği ilk kez Anayasal laiklik niteliğine kavuşturulmuştur. Bu İnkılâbın ilk adımı, dinin siyasetten ayrılmasını öngören "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti" 3 Mart 1924'de ve 429 sayılı "Şer'iyye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin ilgasına Dair Kanun"la kaldırıldı.²⁹⁴

Söz konusu kanun gerekçesinde:²⁹⁵

"Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok mehaziri daidir. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düstür-u esasi olarak kabul edilmiştir." denilmektedir.

Böylece Cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri döneminde dini işlerin yürütülmesi ile görevli kılınan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak onun yerine "Diyanet İşleri Reisliği" adıyla yeni bir kurum kurulmuş oluyordu.²⁹⁶ Bu yasa, din işleri ile görevli bakanlığı kaldırmakla, sadece dinsel konularda yetkili olmak ve denetimi devlet eliyle sağlamak üzere Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasını da hükme bağlıyordu.²⁹⁷

Diyanet İşleri Reisliği İslâm dininin inançları, ibadet ahlâkı ve esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek amacıyla kurulmuştur.²⁹⁸

03 Mart 1924'de ve 429 sayılı kanunun Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması ile ilgili maddeleri şu şekilde düzenlemiştir:

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelât-ı nâssa dair olan ahkâmın teşri ve infazı, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup din-i mübin-i

²⁹⁴ TBMM. Z.C, II/VII, s.24-26.

²⁹⁵ TBMM. Z.C, II/VII, s.21-33.

²⁹⁶ **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Eylül 1991, s.13.; **Diyanet Aylık Dergi**, S.41, Mayıs 1994, s.18.

²⁹⁷ Cemil Denk, **Atatürk Laiklik ve Cumhuriyet**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.39-40.

²⁹⁸ Halil Güler, "**Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetleri ve Bu Hizmetlerle İlgili Değerlendirme**", **Diyanet Dergisi**, S: 99, DİB. Yay., Ankara, Mart 1999, s.6-9.; Ahmet Uzunoglu, **Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1978, s.61-62; R.Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalâr**, s.7.

İslâm'ın bundan maada; itikadat ve ibadeta dair bütün ahkam ve mesalihinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir makamı te'sis edilmiştir.

Madde 2-Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti mülğadır.

Madde 3- Diyanet İşleri Reisliği Başvekîl'in inhası üzerine Reiscumhur tarafından nasbolunur.

Madde 4- Diyanet İşleri Reisliği başvekâlete merbuttur. Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi, başvekâlet bütçesine mülhaktır. Diyanet İşleri Reisliği teşkilatı hakkında bir nizamname tanzim edilecektir.

Madde 5- Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde, bilcümle cevami'i ve mesacid-i şerifenin ve tekâya ve zevâya'nın idaresine, İmam-Hatip, vâiz, Şeyh, Müezzin ve Kayyımların ve sair müstahdeminin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur.

Madde 6- Müftülerin mercii Diyanet İşleri Reisliği'dir.

Madde 13- İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iiyyü'ı-icradır.

Madde 14- İş bu kanunun icra-i ahkamına İcra Vekilleri Heyeti memurdur."²⁹⁹

Bu kanun sadeleştirilmiş özeti aşağıda verilmiştir;

1. İslâm dininin itikat ve ibadete ilgili işlerin yürütülmesi, dini müesseselerin idaresi için Cumhuriyet merkezinde bir (Diyanet İşleri Reisliği) kurulmuştur.
2. Diyanet İşleri Reisliği Başbakan'ın inhası üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır.
3. Diyanet İşleri Reisi başkanlığa bağlı olacak, bütçede Başbakanlık bütçesine dahil olacaktır. Teşkilat hakkında bir nizamname tanzim edilecektir.
4. Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün cami ve mescitler ile tekke ve zaviyelerin yönetimi, İmam Hatip, Vâiz, Şeyh, Müezzin ve Kayyımlar ile ve diğer müstahdemnin tayin ve azilleri konusunda Diyanet İşleri Reisi memurdur.
5. Müftülerin bağlı olduğu makam Diyanet İşleri Reisliği'dir.

²⁹⁹ TBMM Z.C, II/VII, s.23-24.; Nail Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, DİB. Yay., Ankara, 1973,s.5-6.; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.21-22.; R.Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, s.13-18.

III- MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NE ATANMASI

Diyanet İşleri Reislği'nin kurulmasıyla Türk tarihinde, dini kurumların laikleştirilmesi bakımından yeni bir sayfa açılmış, yeni bir döneme girilmiştir. Her ne kadar laikleşme süreci Tanzimat'la başlamış ve belki de Türk aydınının bir kısmı ve siyasiler, fikri yönden böyle bir safhaya hazırlanmışlarsa da ama halkın olup bitenleri çok yakından takip ettiği, fikri ve zihni bakımdan aynı hazırlık ve olgunluk içinde oldukları söylenemez. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu duruma; "...Cumhuriyet Hükümetimizin bir Diyanet İşleri Reislği vardır. Bu Reislğe bağlı Müftü, Hatip İmam gibi vazifeli bir çok memurlar bulunmaktadır. Bu vazifeli zatların ilim ve faziletleri malumdur. Ancak, burada vazifeli olmayan birçok insanlar görüyorum ki, aynı kıyafetleri giymeye devam ediyorlar. Bu gibiler arasında cahil, hatta ummi olanlara tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cahiller bazı yerlerde halkın temsilcileri imiş gibi onların önüne düşüyorlar. Halka doğrudan doğruya temasa adeta bir engel teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar" sözleriyle açıklık getirirken mücadelesinin "din" olmadığını, fakat hakkı olmadığı halde "dini kisve" giymiş bir cahil zümre olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sebeple Diyanet İşleri Reislği başına getirilecek şahıs çok önemli idi. Bu şahıs saygı duyulacak, faziletli, ilmi yönü kuvvetli, gerçek din adamı halk tarafından sevilcek, her şeyden önemlisi de yeni gelişmelere ayak uydurabilecek birisi olmalıydı. Bütün bu özellikleri büyük ölçüde kendinde toplayan kişiliği ve özellikleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda yeni Diyanet İşleri Reislği'nde görevli bir kişi hakkındaki düşüncesiyle örtüşen **Mehmet Rifat Efendi** uygun bulunmuştur. Dahası **Mehmet Rifat Efendi**'nin uzun sayılabilecek bir idari tecrübesi vardı.³⁰⁰

25 Ekim 1907'den itibaren Ankara Müftüsü olarak görev yapıyordu. Ayrıca, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti zamanında Fetvâ Heyeti A'zâlığı da yapmıştı. Ankaralı idi ve ileri gelenler üzerinde sevgi ve saygıya dayalı bir otoritesi vardı. O yılların sosyo-politik şartlarında bir alim ve aynı zamanda bir müftünün sahip olduğu bu avantajı "Milli Mücadele" yönünde kullanmıştı.³⁰¹

³⁰⁰ Diyanet Aylık Dergi, S:9, Eylül 1991, s.14-15.

³⁰¹ Diyanet Aylık Dergi, S:41, Eylül 1994, s.23.

Mehmet Rifat Efendi Milli Mücadele'nin başlarında Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ankara Şubesi'ni kurmuş ve başkanlığını üstlenmişti.³⁰²

Çeşitli zorluklar içerisinde düşmanla mücadele edilen o karanlık o acı günlerde Milli Mücadele'nin önderleriyle birlikte çalışmış ve maddi-manevi büyük hizmetlerde bulunmuştu. Bu faaliyetlerden dolayı İstanbul Hükümeti tarafından asi kabul edilerek³⁰³ Ankara Müftülüğü'nden azledilmiş ve idama mahkum edilmişse de 28 Haziran 1920, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından göreve devamı sağlanmıştı.³⁰⁴ Altı aya yakın bir süre Mentеше mebusluğu yaptıktan sonra, tercihen, tekrar müftülük görevine dönmüştü.³⁰⁵

Sonuç olarak; idari tecrübesi, Dini ve İlmi bilgilerle donanımlı olması, Milli Mücadeleye maddi-manevi yardımları, bölgenin “manevi lideri” olması ve İstanbul Hükümeti'ne karşı tavır alışı gibi faktörler de göz önünde bulundurularak yeni kurulan ve yirmisekiz gündür boş bulunan Diyanet İşleri Reisliği'ne 1 Nisan 1924'de Börekçizade **Mehmet Rifat Efendi** atanmış³⁰⁶ ve 5 Mart 1941'de vefatına kadar On yedi yıl bu görevi yürütmüştür.³⁰⁷

IV- DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN TEŞKİLAT YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği dönemi 1924-1941 yılları arasında teşkilat yapısında meydana gelen değişimler.

A. 1924 –1929 Dönemi

3 Mart 1924'de ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Ilgasına Dair Kanun ile, Başvekâlet bütçesine dahil ve Başvekâlete bağlı olarak “Diyanet İşleri Reisliği” kurulmuştur. Ancak bu kanunda Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilat yapısı ve kadroları gösterilmemiştir. Sadece, Diyanet İşleri Reisliği

³⁰² C.A., KI:III-3, D:14, Fh:20-1.

³⁰³ N.H.Uluğ, *Hemşerimiz Atatürk*, s.30.

³⁰⁴ *Diyanet Aylık Dergi*, S:9, Eylül 1991, s.14.

³⁰⁵ *TBMM Z.C, I/V*, s.183.

³⁰⁶ C.A., K: IV, 19-01, D: 75, Fh:31.; İrfan Yücel, “*Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçesi*”, *Diyanet Aylık Dergi*, S:41, DİB. Yay., Ankara, Mayıs 1994, s.17-21.

³⁰⁷ *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, s.23-24.

Bütçeleri içinde, merkez teşkilatında Reis ve Heyet-i Müşavere ile me'murin-i merkeziye; taşra teşkilatında da müfti-i unvanları maaş yekünü olarak yer almıştır.

Reisliğin bu döneme ait teşkilat yapısının ortaya çıkarılabilmesi amacıyla TBMM Kütüphanesi'nde gerekli inceleme ve araştırma yapılmıştır. Bunun neticesinde 1925-1926-1927-1928 yıllarına ait "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi"nde, Diyanet İşleri Riyaseti'nin merkez teşkilatına ait memuriyet unvanlarının yer aldığı tespit edilmiştir.³⁰⁸

Buna göre;

1925-1926 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi'nde Diyanet İşleri Riyaseti Merkez teşkilatında Reisi, Hey'et-i Müşavere, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti ve Levazım Müdüriyeti yer almaktadır.³⁰⁹

1927-1928 yılları Türkiye Cumhuriyeti Salnamesinde Diyanet İşleri Riyaseti Merkez Teşkilatında Reis, Hey'eti Müşavere, Tedkik-i Mesahif Heyeti, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Tahsisat Heyeti ve Levazım Müdüriyeti unvanları yer almaktadır.

Diğer taraftan 1924-1925 ve 1926 yıllarına ait Diyanet İşleri Reisliğinin bütçelerinde Başkanlığın merkez teşkilatındaki unvanlar; Reis, Heyet-i Müşavere, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Tedkik-i Mesahif Heyeti, Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti ve Levazım Müdüriyeti olarak belirtilmiştir.

Başkanlığının 1927-1928 yıllarına ait Bütçe Kanunu'na ekli kadro cetvellerinde merkez teşkilatı; Reisi, Heyet-i Müşavere, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Tahrirat ve Evrak Müdüriyeti, Tetkik-i Mesahif Heyeti, Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti ve Levazım Müdüriyeti olarak belirtilmiştir.³¹⁰

Yukarıda zikredilen salnameler ile başkanlığın 1924-1929 yılları bütçe kanunları ve bunlara ekle kadro cetvellerinin incelenmesi sonucunda **Mehmet Rifat Efendi**'nin dönemin Diyanet İşleri Riyaseti'nin teşkilat yapısı hakkında bir fikir elde edilebilmektedir

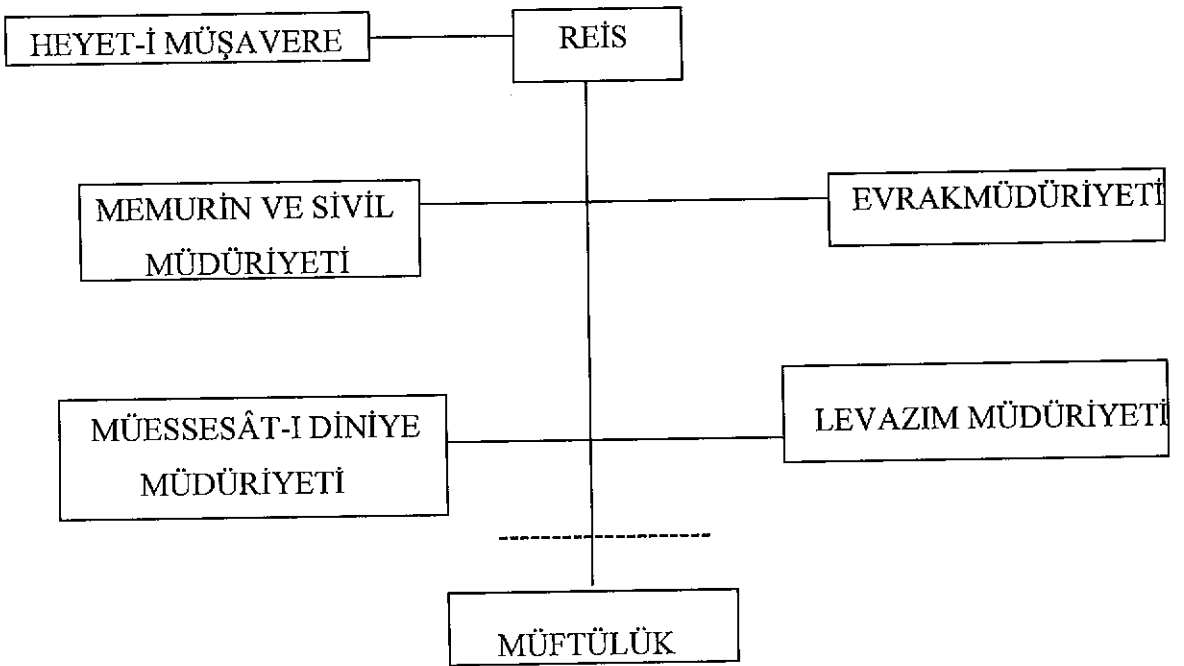
³⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti, **Devlet Salnamesi**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1926, s.87-90.

³⁰⁹ N.Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.5-7.

³¹⁰ **Diyanet Aylık Dergi**, S:41, Mayıs 1994, s.18-19.; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.312.

Diyamet İşleri Reisliği'nin 1924-1927 dđnemine ait teşkilat şeması aşağıda belirtilmiştir.³¹¹

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
TEŞKİLATI
(1924-1927)

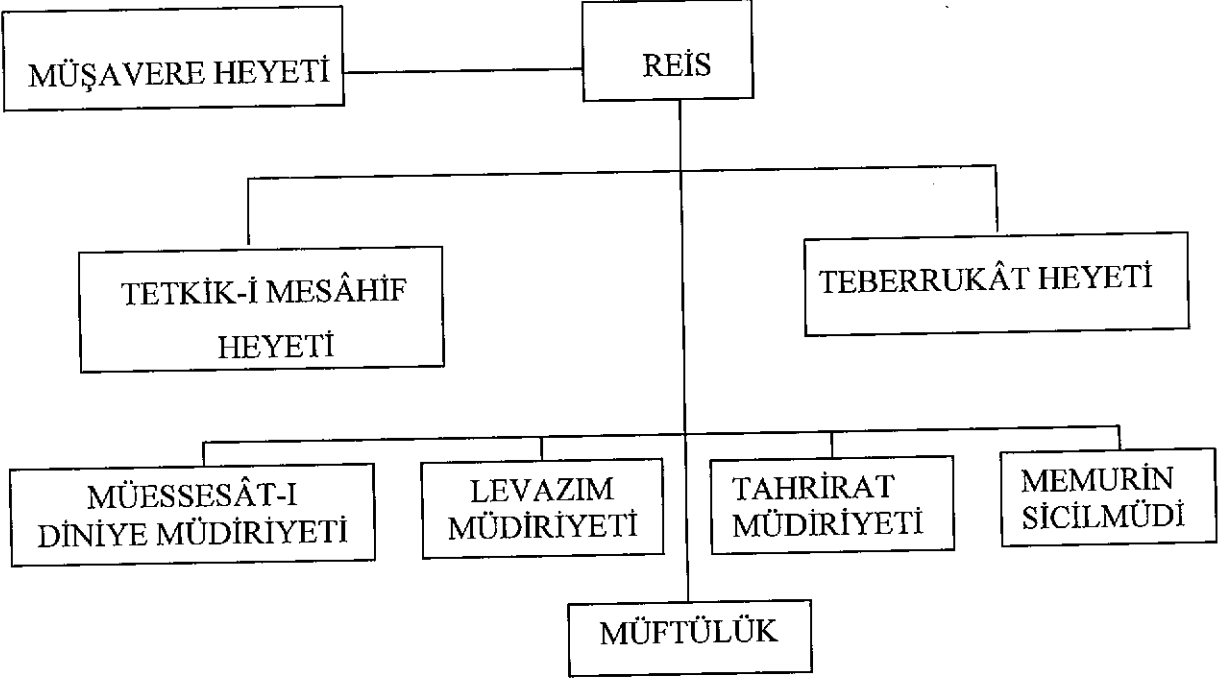

³¹¹ **Düştur**, III/IX, s.147-148.; N.Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.7-8.; Diyanet Aylık Dergi, S: 41, Mayıs 1994, s.19.

Diyanet İşleri Reisliği 1927-1929 dönemine ait teşkilat yapısı aşağıda belirtilmiştir.³¹²

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
TEŞKİLATI
(1927-1929)

B. 1929-1931 Dönemi

30 Haziran 1929'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Teadülüne Dair Kanuna Ekli Diyanet İşleri Reisliği kadro cetvelinde ilk defa Diyanet İşleri Reisliği'nin daimi maaşlı memur kadroları gösterilmiş ve adı geçen kanun 2. Maddesi gereğince bu cetvel (1935 yılına kadar) Diyanet İşleri Reisliği'nin "teşkilat kanunu" hükmünde sayılmıştır.

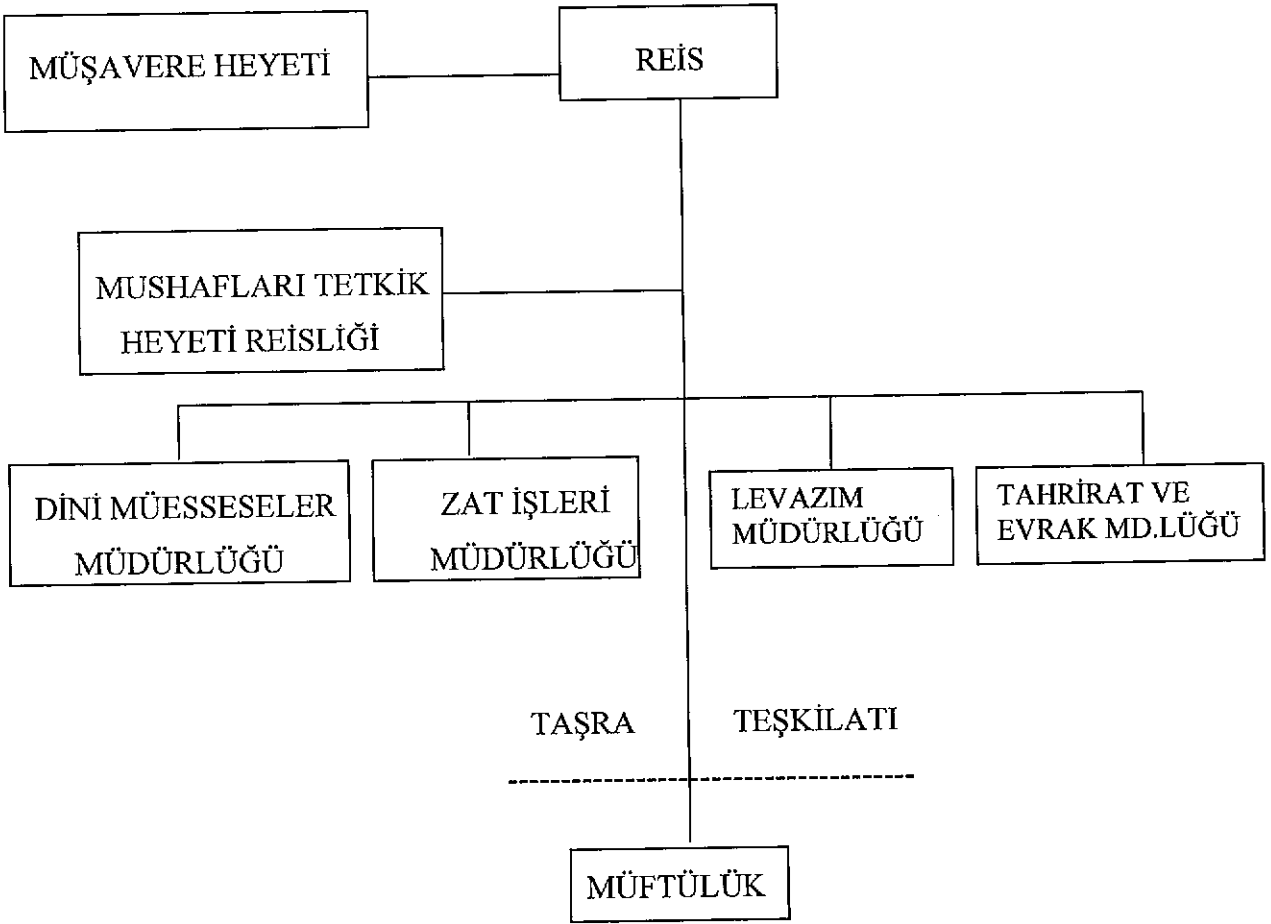
Bu cetvelde sadece merkez teşkilatı birimlerinin adları değiştirilmiştir. Heyet-i Müşavere "Müşavere Heyeti", Tetkik-i Mesahif heyeti "Mushafları Tetkik Heyeti", Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti "Dini Müesseseler Müdürlüğü", Me'murin ve Sicil Müdüriyeti "Zat İşler Müdürlüğü" olarak ifade edilmiştir.³¹³

³¹² **Düstur**, III/XIII, s.147-148.; Türkiye Cumhuriyeti, **Devlet Salnamesi**, s.88-89.; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.313.

³¹³ N.Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.11-12.

Buna göre, 1929-1931 dönemi Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilat yapısı aşağıda belirtilmiştir.³¹⁴

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
TEŞKİLATI
(1929-1931)

C. 1931-1935 Dönemi

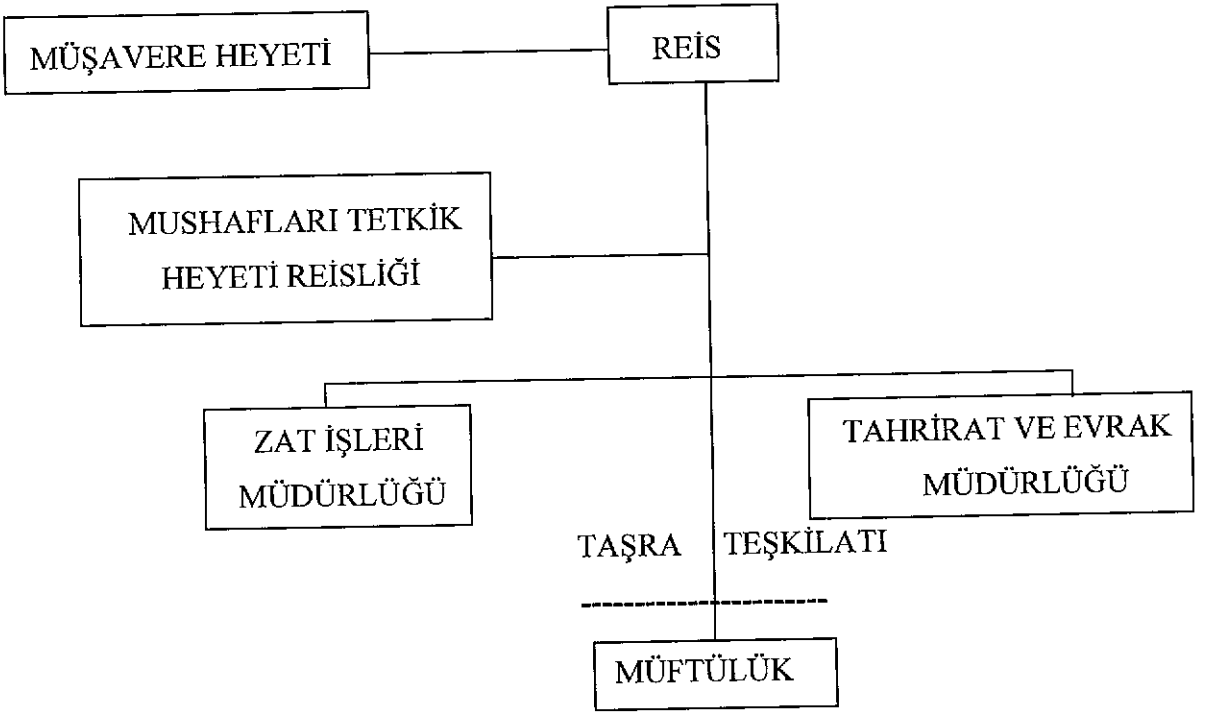
Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 senesi bütçe kanunu ile 1931 Haziran'ından itibaren bütün câmi ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.

³¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Salnamesi, s.88-89.

Bu sebeple merkez teşkilatında bulunan birimlerden Dini Müesseseler Müdürlüğü Levâzım Müdürlüğü'nün personeli kadrolarıyla birlikte Evkaf Umum Müdürlüğü'ne geçmiştir.³¹⁵

Buna göre, 1931-1935 dönemi Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilat yapısı şöyledir.³¹⁶

DIYANET İŞLERİ REİSLİĞİ TEŞKİLATI (1931-1935)

D. 1935-1941 Dönemi

14 Haziran 1935'de kabul edilen ve 22 Haziran 1935 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri hakkında kanun, Diyanet İşleri Reisliği'nin ilk teşkilat kanunudur. Diyanet İşleri

³¹⁵ Düstur, III/XVI, s.150-154.; Diyanet Aylık Dergi, S:41, Mayıs 1994, s.19.

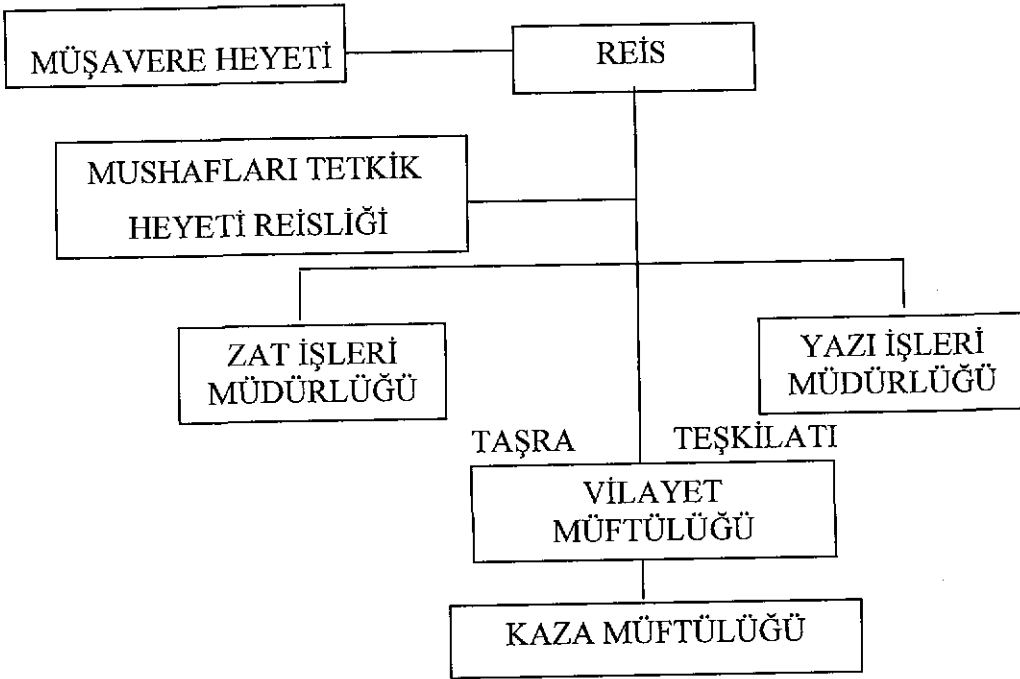
³¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Salnamesi, s.90.; Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.316.

Reisliği teŝkilatının vazifeleri, 16 Kasım 1937’de ve 3760 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Nizamname, ile belirlenmiştir.

2800 sayılı kanun idari yapıda getirdiği değişiklik sadece “Tahrirat ve Evrak Müdürlüğü” adının “Yazı İşleri Müdürlüğü” olarak ifade edilmiş olmasındır. Ayrıca kanunda, taŝrada her vilayet ve kaza merkezinde Diyanet İşleri Reisliği’ne bağlı bir müftü bulunacağı yer almıştır.³¹⁷

Buna göre, 1935-1941 dönemi Diyanet İşleri Reisliği’nin teşkilat yapısı ŝyledir.³¹⁸

DIYANET İşLERİ REİSLİĞİ TEşKİLATI (1935-1941)

³¹⁷ Dstr, III/İXX, s.23-26.; Dstr, XX, s.52-53.; N.Arslanpay, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, s.11-12.

³¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti, *Devlet Salnamesi*, s.90; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, s.317.

V- DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİNDE DEĞİŞİKLİKLER VE UYGULAMALAR (1924-1941)

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği döneminde meydana gelen hizmetler ve değişimler aşağıda sunulmuştur;

İslâm dininin insanlar arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen muamelat ile ilgili hükümleri yasama ve yürütme yetkisi TBMM ve onun oluşturduğu hükümlere bırakılırken; dinin muamelat dışındaki inanç ve ibadetlere ilgili hükümlerin yürütülmesi, ibadet yerleri ile dini müesseselerin yönetimi Diyanet İşleri Riyaseti'ne bırakılmıştır.³¹⁹

Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti bünyesindeki "Hey'et-i İtfaiye", "Tetkikat ve Te'lifat-ı İslâmiye Heyet-i" ve "Evkaf Şûrası"na yürütülen hizmetleri ifa etmek üzere Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlı sekiz kişiden oluşan "Heyet-i Müşavere" teşekkül ettirilmiş, 1889 tarihinde meşihata bağlı olarak faaliyet gösteren "Tetkik-i Mesahif Heyeti"de Diyanet İşleri Reisliği'ne bağlanmıştır.

Oluşturulan ilk Müşavere Heyet-i üyeliklerine; A.Hamdi Akseki, Mehmet Bahaeddin Efendi, Harun Hilmi Batırbaygil, Seyyid Taha Efendi, Mehmet Rıfki Çakıroğlu, Ali Vahid Uryani ve Ağabeyzade Hacı Mustafa Efendi getirilmişlerdir.³²⁰

13 Kasım 1925'de ve 677 sayılı "Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile bir takım ünvanların Men ve Ilgasına Dair Kanun" gereği tekke ve zaviyelerin kapatılması ve bu yerlerin yönetimi ve buralarda görevli Şeyhler diğer hizmetlerle ilgili yetkiler ortadan kalktığı gibi, daha sonra 8 Haziran 1931'de ve 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 mali senesi Bütçe Kanunu'nun 6. Maddesinde yer alan:

"Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki cami ve mescidlerin idaresi ve bunların hademesi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir."³²¹ Bu hademelerin tayin azilleri 12 Ağustos 1928'de cami hademeleri nizamnamesine tevfikân, Evkaf Umum

³¹⁹ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.24.

³²⁰ Diyanet Aylık Dergi, S:41, Mayıs 1994, s.18-19.; Fahri Demir, "Din Hizmetleri, Din Eğitimi ve İrşad Metodu", Diyanet Aylık Dergisi, S:50, DİB. Yay., Ankara, Nisan 1988, s.439.

³²¹ Diyanet Aylık Dergi, S:9, Eylül 1991, s.13.

Müdürlüğü'nce icra ve tasdik olunur." hükmü ile, cami ve mescidlerin yönetimi ve buralarda görevli hayrat hademesi denilen imam, hatip, müezzin, kayyım ve diğer hizmetlerin tayin, nakil, emeklilik ve görevden çıkarılmaları gibi, özlük haklarına ilişkin bütün yetkiler Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş, Diyanet İşleri Reisliği sadece câmi hizmetlerini dini yönünden adı geçen genel müdürlükle koordineli olarak takiple yetkili kılınmıştır. Böylece dört bin seksen bir hayrat hademesiyle yirmi altı adet Cuma ve kürsü vâizi kadrolarıyla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçmiştir.³²²

429 sayılı kanunun 4. Maddesinde Diyanet İşleri Reisliği'ni Teşkilatı hakkında bir nizamname çıkarılacağı hükmü yer almış, ancak sözü edilen nizamname uzun bir müddet çıkarılamamıştır. Bu süre içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe ve barem kanunlarında gösterilen kadro ve idari yapıya göre hizmet vermeye çalışmıştır.

İlk olarak 1927'den itibaren bütçe kanunlarında ve 30 Haziran 1929 tarih ve 1452 sayılı "Devlet memurları maşatının tevhid ve Teadülüne Dair Kanun"un 2. Maddesi gereğince 1935 yılına kadar, 2800 sayılı kanun çıkıncaya kadar Diyanet İşleri Reisliği'in teşkilat kanunu sayılmıştır. Buna göre başkanlığın merkez teşkilatı: Heyet-i Müşavere, Tetkik-i Müsahir Heyet-i, Müessesatı Diniye, Memurin ve Sicil (1929'dan itibaren bu Müdürlük "Zat İşleri Müdürlüğü" olmuştur.) Levazım ve Tahrirat ve Evrak müdüriyetlerinden, taşra teşkilatı ise müftülüklerden teşekkül ettirilmiştir.

14 Haziran 1935'de "Diyanet İşleri Reisliği teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun" çıkarılmıştır. Söz konusu bu kanun ilk teşkilat kanunudur. Bu kanunda kurumun yapısı, kadro durumu, merkez ve taşra görevlilerin nitelikleri ile tayin usulleri gösterilmiştir.

Bakanlığın görevleri ise aynı kanunun 2. Maddesi gereğince düzenlenen ve 11 Kasım 1937'de ve 7647 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatı'nın vazifelerini gösteren Nizamname" ile belirlenmiştir.

05 Temmuz 1939'da ve 3665 sayılı "Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanunda Bazı Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla" ilk defa Reis Muavinliği kadrosu ihdas edilmiş ve bu kadroya Heyet-i Müşavere A'zâsı Ahmet Hamdi Akseki atanmıştır.³²³

³²² Diyanet Aylık Dergi, S: 9, Eylül 1991, s.17; Diyanet Aylık Dergi, S: 41, Mayıs, 1994, s.18-19.

³²³ Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.24-25.

VI. MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ DÖNEMİ'NDE YENİLİKLER VE ÇEŞİTLİ FAALİYETLERİ (1924- 1941)

A. Mehmet Rifat Efendi'nin Ramazan Münasebetiyle İlk Basın Açıklaması

6 Nisan 1924'de idrâk eden ramazan ayı münasebetiyle basın organlarına gönderilen **Mehmet Rifat Efendi** "imzasını" taşıyan "Hissiyat-ı Diniyye Cerihadar Edilmemeli" başlıklı yazı, Diyanet İşleri Reisliği'nin ilk basın açıklaması olmuştur. Bu açıklamada **Mehmet Rifat Efendi**, vatandaşlara ramazan ayında bulduklarını hatırlatarak oruç tutmayan kişilerin, halkın arasında açıktan yemek ve içmekten kaçınmalarını, metindeki orijinal ifadesiyle "nakz-ı sıyam" (açıktan oruç bozmak) etmemelerini, oruçlu insanların inanç ve ibadetlerine saygı gösterilmesini özellikle rica etmekte, halkı bu yönde aydınlatma hususunda basın ve yayın organlarına da görev düştüğünü hatırlatmaktadır. İlk Diyanet İşleri Reisi'miz, **Mehmet Rifat Efendi** bu bağlamda, din ve inanç hürriyetinin, başkalarının inanç ve ibadetlerine hürmetsizlik etme noktasında asla gerekçe olmayacağını veciz bir şekilde izah etmektedir. **Mehmet Rifat Efendi**'nin, Ramazan ayı nedeniyle, yayınlamış olduğu içerik ve taşıdığı tarihi değer açısından büyük öneme haiz olması nedeniyle, bu basın açıklaması özetlenerek aşağıda sunulmuştur.³²⁴

İçinde bulunduğumuz merhamet ayında bazı kimselerin şurada burada açıktan oruç bozduklarını duyuyor ve bunu üzüntüyle karşılıyoruz. İslâm-i kurallara göre, herkes diğerlerini rencide etmemek şartıyla hareketlerinde hürdür. Başkasının inanç ve vicdanına baskı uygulamak, halkın inançları üzerinde değişiklik yapma hakkı hiç kimse de mevcut değildir.

Fakat her Müslüman, İslâm-i kurallar çerçevesinde diğer Müslüman kardeşlerini hayır ve faziletlere davet, günahlardan uzaklaştırma vazifesiyle yükümlüdür. Müslümanlıkta dini zorlamalar yoktur, iyiliklere teşvik, hayır ve fazilete davet, günahlardan sakındırma vardır. Bu ise belli bir makama, belli bir sınıfa değil, aksine bütün Müslümanlara verilmiş bir hak, bir görevdir. Cenabı hak onu Müslümanların en

³²⁴ Sebîl-ür-Reşâd Dergisi, 23/597, Nisan 1340/1924, s.392-395.

acizane de vermiş, en güçlüsüne de, en aciz Müslüman en güçlü dindaşına karşı bu izni kullanabilir. Bundan dolayı ki, İslâm'ın en aciz bir ferdi olmak itibariyle dindaşlarıma bazı tavsiyelerde bulunmak istiyorum.

Malumdur ki, insan için en yüce iş, yalnız Allah'a boyun eğmek, ilahi varlığa teslim olmak değildir. Yaratılmış olduğunu kabul etmesi ve Allahın emir ve yasaklarının en makul en yüce en güzel şeyler olduğunu kabul ederek bunların haricine çıkmaması da lazımdır.

Gerçek iman ve muhabbet bunu gerektirir. Esasen akıl ve vicdanımız da bize gösterir ki, kainatın yaratıcısına iman ve ona karşı kulluk görevini yerine getirme bir görevdir. Çünkü her insana doğmasıyla beraber cenabı hak tarafından sonsuz nimetler verilir. Şüphe yok ki insanın hür irade sahibi, şuurlu bir mahluk olarak yaratılmış olması da bu nimetlerin en büyüklerinden biridir. İşte bu nimetlerin evveli olan Allaha hamd ve şükürünün ihlas ile yapılması İslâm'da ibadet denilen ilk vazifedir.

Her mümin namazıyla, orucuyla, zekatıyla, yani ilahi emirle dairesinde hareket etmesiyle bu vazifesini yerine getirir. Böylece cenabı hakkın verdiği nimetleri kendi dünya ve ahiret mutluluğu için kullanır. Bu vazifeyi yerine getirdiğimiz için Cenabı Allah şimdi ve gelecekte bize hiçbir şey vaat etmemiş bile olsa bunu bir vazife olarak yapmamız lazımdır. Kaldı ki, Allah'ü Teala hazretleri kendi emirlerine itaat edenleri şimdi ve gelecekte ,dünya ve ahirette saadetle müjdelemiştir.

Esasen ibadet İhlasla, ruhla yani bir fayda ve menfaat düşüncesiyle değil ancak Allahın emri olduğu için yapılmalıdır. Vazife olduğu için yapılmalıdır. Bu sebeple Cenabı hakkın bir ibadet olmak üzere emrettiği şeyleri emir olduğundan dolayı yapmak her Müslüman için esaslı bir vazifedir.

Her birinde, insanların bu günde ve gelecekteki saadetlerine ait pek çok hikmet ve faydalar olduğu ve bunların yalnız ferdi ve ahirete ait değil, sosyal ve dünyevi oldukları da malumdur. Bir misal olmak üzere ramazan-ı şerife her bir Müslüman fert üzerinde farz olan orucu göstermek pek uygundur. Oruç, bir emir olması yönüyle, her bir Müslüman'ın bunu ifa etmesi lazımdır. Vazifeye bağlı olmak bunu gerektirir. Halbuki oruçla ruhun terbiyesi, iradenin takviyesi, nefse hakimiyet temini gibi pek önemli faydalar meydana gelmektedir.

Cenabı hakk'ın farz kılmış olduğu namaz, oruç, zekat gibi bir bakışta yalnız ferdi ve uhrevi bir kulluk zannedilen ibadetlerle, gerçekte yalnız ferdin değil toplumun saadeti hedeflenmektedir. Bunun üzerine, bu vazifelerin gerçekleştirilmesi hem Allah'ın rızasını kazandıracığı hem de toplumun huzurunu artıracığı gibi, bunların yerine getirilmesinden doğacak sakıncalarda yalnız ferde ait ve uhrevi olmayıp dolayısıyla toplum düzeninin ahengiyle ilgisi bulunmaktadır. Esasen, ibadette meydana gelecek ihmal ve tembellik, toplum fertlerinin kalplerindeki Allah korkusunu ve Allah'a karşı olan ihlaslı sevgiyi yavaş yavaş ortadan kaldıracığına şüphe yoktur. Fertlerin kalplerinde sevgi, Allah aşkı ve Allah korkusu kalmamış olan bir toplumda halk ve vazife fikirleri silinerek bunun yerine çıkar hissi yerleşeceğinden böyle bir toplumda hukuka tecavüz düşüncesi ve isteği meydan alır. Kutsallar ayaklar altına alınır. Günahlar çoğalır, çıkar hissi ve nefsanî istekler vicdanda hakim olur.

Bundan dolayı kişilerin ilahî emirlere, kanun ve hükümlerine karşı gösterecekleri ihmal ve tembellik, yasaklara yönelmelerine toplum ilgisiz kalmaz ve kalmamaları gerekir. Bunun içindir ki ilahî emirlere ve kanun hükümlerine karşı gelenleri konumlarına ve derecelerine göre toplum cezalandırır. Kınar ve nasihat görevinde bulunur. Hiç şüphe yok ki ramazan-ı şerifte herkesin yanında açıktan yiyip içmekte ilahî emirlere aykırı ve İslam toplumuna karşı açık bir hakarettir. Kişi hürriyeti ve vicdan hürriyeti perdesi altında bu gibi dinen kötü sayılan şeyleri açıkça yapmaya kalkmak; herhalde hürriyeti kötüye kullanmaktan başka bir şeyle açıklanamaz.

Evet, hedeflenen amaca dayalı olarak insanın mutluluğu olan dinimiz, hayat ve toplumun mutluluğunu gerçekleştirmeye tek vasıta olan insan özgürlüğünü her insanın doğal haklarından saymıştır. Fakat bir toplumun kutsallarına ve üstün saydığı ilkelere karşı gelmek hürriyet değil, aksine vicdan hürriyetine, kişi hürriyetine, dini duygulara açık bir saldırıdır. Çünkü, dinler inatlaşmaktan, çekişmekten korunmuştur. Dini duygular asla yaralanmaz, incitilmez, temeli değiştirilemez doğal kuraldır. Dolayısıyla inancın mecburi sonuçları ve dışarıya görünen şekli olan ibadetlerinde inatlaşmadan korunmuş olması, ona da saygıyla uyulması gerekir.

Oysa Ramazan ayında, toplum içinde açıkça yiyip içmek, dini duygular asla incitilemez, aslında kesinlikle yanlıştır. Bu hal diğerlerinin temiz ve pak inançlarını onun dışı yansıyan şeklini apaçık küçük görmedir, onu saygıya değer bulmamaktır. Yolda giderken paltosunu çığneyen bir adamın hareketinden kalben sıkıntı duyan

insanların kalbine basmaktan ne kadar eziyet ve sıkıntı duyacağını düşünemeyecek bir insan hayal edemiyorum. Asıl Müslüman o kimselerdir ki, eliyle, diliyle, davranış ve hareketiyle hiç kimseyi incitmez. Herkesin en ufak bir hakkına karşı saygılıdır ve ona uyar. Hürriyet her birey için doğal bir haktır. Fakat bu değerlerin pak ve temiz haklarına saldırmamak koşuluna bağlanmıştır.

Hem ne gerek! Aslında toplumsal bir varlık olan insan, hayatını, içinde yaşadığı toplum hayatına uydurmak zorunda değil midir? Böyle olmadığı zaman toplumun düzeni bozulur sonuç olarak hem kendisini hem de başkalarını zarara uğratarak sıkıntıya sebep olmaz mı? Dolayısıyla insan, beraber yaşadığı toplumun bireylerinin adet, alışkanlık ve haklarını, inanç ve ibadetlerini bilmek ve bunları küçük düşürmemek ve alçak görmemekle sorumludur. Bu kendisi için toplumsal bir borçtur. Bu borcu ödeyenler toplumun diğer bireylerinden saygı beklemeye hak kazanmışlardır. Şu halde bütün Müslümanların toplumsal ve insani olan bu borcu ödeme konusunda kesinlikle dikkatsizlik etmemeleri ve bunu ödemeyenlere her Müslüman'ın, özellikle doğru yolu gösterme göreviyle sorumlu olan basılı yayınlarımızın elden geldiği kadar uyarı ve öğütlerde bulunması gerekir ki, bunun sayesinde zarar ziyana ve sapkınlığa düşmeyerek devamlı mutluluğa doğru yürüelim.

Kur'an-ı Kerim'in şu yüce suresine uygun hareket edersek her türlü mutluluğumuzu sağlamış oluruz. "Zamana yemin ederim ki, insan gerçekten zarar ve ziyandadır. Ancak imanı olan kimselerde, Salih amellerde, faydalı işlerde bulunanlar; birde birbirlerine hakkı doğruyu tavsiye edenler, birbirlerine hayrı tavsiye edenler zararda değildir." (Asr suresi) Yardım ve doğru yola ulaşmak Allah'tandır.

Diyanet İşleri Reisi Rifat³²⁵

B. Namazın Türçeleştirilmesi (1926)

İbadetlerin Türçeleştirilmesi konusu ilk defa Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya atılmış değildir. 1839-1878'da yaşayan Ali Suavi, namaz surelerinin Türkçeye çevrilebileceğini söylüyordu. Aynı yönde fikirler Ziya (Gökalp) tarafından da söylenmiş, ancak fiiliyata geçirilmemişti.

³²⁵ Mehmet Rifat Efendi, "Hissiyat-ı Diniye Cerihadâr Edilmemeli", *Sebil-ür-Reşâd Dergisi*, 23/597, Nisan 1340/1924, s.392-395.; M.Bulut, *Diyanet Aylık Dergi*, *Ramanazan Münasebetiyle Mehmet Rifat Efendi'nin İlk Basın Açıklaması*, S: 224, Ağustos 2009, s.46-47.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu konudaki tartışmaların tekrar gündeme gelmesi üzerine, ilk Türkçe Hutbeyi okuyan Cemaleddin Efendi 3 Mart 1926'da Cuma namazında "Allah-ü Ekber" yerine Türkçe olarak "Allah Büyük" sözü ile namaza başlamış, Fatıha ve zamm-ı sureyi de Türkçe okumuştur. Bunun üzerine cemaat camiye terk etmiştir. Halkın bu uygulamaya tepkisi büyük olmuştur.

Bu gelişme üzerine **Mehmet Rifat Efendi**, Cemaleddin Efendi'yi hemen görevden uzaklaştırdı. Olaylar basına da yansdı. Ahmet Ağaoğlu "Milliyet" gazetesinde "Nasıl oluyor da Diyanet İşleri Reisi bir İnkılâpçı Hocayı cezalandırıyor?" başlıklı bir yazı yayınlamak, **Mehmet Rifat Efendi**'nin bu tasarufunu ağır bir dille eleştirdi.³²⁶

Kamuoyundaki bu gelişmeler karşısında Diyanet İşleri sıfatıyla **Mehmet Rifat Efendi** 3 Mayıs 1926 tarihli "Cumhuriyet" gazetesinde yayınlanan şu açıklamayı yapar: "İnkılâpçılık ayrı, namaz ayrıdır. Türkçe namaz kılmakla dinimizin inkişafına çalışıldığını ve böylece inkişabın esaslarına hizmet etmiş olduğunu söylemek abesdir ve inkişabı anlamamaktır. Türkçe namaz kılınmaz, âyetler ve sureler aslı gibi Arapça okunmalıdır."³²⁷ Açıkçası Namazın Türkçeleştirilemeyeceği belirtilmiştir.

Yine o günlerde Diyanet İşleri Reisi, Müşavere Heyeti Azâsı olan A.Hamdi Efendi "Namaz ve Kur'an" adı altında bir risale kaleme almış, konunun dini boyutlarını inceleyerek böyle bir uygulamanın "dinen "câiz" olmadığı"nı belirtmiştir.³²⁸

C. Hutbelerin Türkçeleştirilmesi ve Nedenleri (1927-1928)

Hutbe; cuma günleri namazdan önce, Bayramlarda ise namazdan sonra, hatibin minbere çıkıp usulüne uygun olarak müminlere vaaz ve nasihatte bulunduğu bir konuşmadır.³²⁹

³²⁶ Ahmet Ağaoğlu, "Nasıl Oluyor da Diyanet İşleri Reisi bir İnkılâpçı Hocayı cezalandırıyor?" **Milliyet**, 11 Nisan 1926, No:698.

³²⁷ M.Rifat Efendi, "İnkılâpçılık ve Namaz", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1926, No:713.

³²⁸ F.Demir, **Din Öğretimi ve Din Hizmetleri**, s.141-142; Veli Ertan, **Ahmet Hamdi Aksekili**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s.120-121.

³²⁹ İ. Özcan, **İslam Ansiklopedisi**, s.100; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.802.

İslâm dini konusunda toplumu aydınlatan hutbeler Allah'ın zikrini ihtiva eden bir ibadet olduğu gibi, İslâm ehlinin, Müslüman cemaatinin uyanışına vesile olacak öğütleri de içinde bulundurmaktadır.

Hutbe'nin öğüt kısmında halka dünyevi ve ahirete ait yönden muhtaç oldukları şeyler açıklanır, İslâm-i hükümler ve terbiyeler anlatılır.

O halde hutbe hangi lisan ile okunmalıdır ki, kuralına ve geleneğine uyulması, bununla beraber dini hükümlerdeki hikmeti ortaya çıkmış olsun! Hutbelerin tamamen Arapça olması, hutbelerdeki öğütlerden faydalanmak isteyen ve Arapça bilmeyen Müslümanların “doğru anlamalarına engel olmaktaydı.” Dolayısıyla farklı anlayış ve yorumlara yol açmaktadır. Müslümanlar arasında yürürlükte olan icmaya karşı gelmemek arzu edilen gayeyi elde edebilmek için hutbelerin “zikrullah, Salât ve selam gibi” ana kısımları içine alan kısmı din lisanı olan Arapça ile yerine getirilerek hutbelerin bu kısımları tamamlandıktan sonra, “öğüt kısmının memleketimizde Türkçe okunması” daha doğrusu okunan Ayet-i Kerime ve Hadîs-i şerifin anlamlarının Türkçe açıklanması uygun görülmüş, hatibin bu yolda hutbe hazırlaması öğütlenmiştir.³³⁰

Çünkü Harf İnkılâbı'yla ilgili çalışmalara 1927 yılında hızlı bir şekilde başlanmıştır. Bilindiği üzere Türkler Anayurtlarından Orta Doğu'ya yayıldıktan sonra Arapça ve Farsça'nın etkisi altında kalmış, İslâmiyeti kabul ettikten sonra da Arap harflerini X. yüzyılda kabul etmişlerdir. Ne açıdır ki, Türkiye'de tam IX asır bilmediği, anlamadığı bir dilde okuyup yazmaya mecbur bırakılmıştır. 3 Kasım 1928 yılında uygar dünyanın kullandığı Latin Alfabesi'nden yararlanarak, Türk Alfabesi'nin meydana getirdiğinde Türkiye nüfusunun %3.75'i okuma yazma biliyordu. Bu oranda okuma yazma bilen bu milletin kalkınması, özellikle müsbet ilimlerde dünya ile yarışa girmesi mümkün değildi. Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği çok iyi görmüş ve Harf İnkılâbı süreci içinde İslâm Dini'nin de daha iyi anlatması, doğru anlaşılması ve halkın aydınlatılması için hutbelerin açık bir Türkçe ile okunmasını istemiştir.

30 Eylül 1920'de Dersim Mebusu Abdülhak Bey'in camilerde hutbelerin Türkçe olarak cemaate anlatılmasını istemiştir fakat kabul edilmemiştir.³³¹

İlk Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Efendi** her konuda Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazandığı gibi hutbeler konusunda da onunla fikir alışverişi yapmış, vatan ve din hakkında düşüncelerini müzakere etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı Generalin oğlu olan Selahattin Alpay'ın³³² Emine Şeyma Usta'ya anlattığına göre; Mustafa Kemal Paşa bir gün **Mehmet Rifat Efendi**'ye; "Hocam camilerimizde okunan hutbelerden milletimiz tam aydınlanıyor mu? Senden isteğim ayetlere dayanan bir hutbe kitabını hazırlanması; çünkü bizim dilimiz Türkçe dir. Okunan hutbelerde siz daha iyi bilirsiniz ki, Arapça aktarılmaktadır. İyi anlaşılması için açık bir Türkçeyle hutbelerin vatandaşlarımıza seslendirilmesini istiyorum. Bu büyük milletin diniyle, kültürüyle daha iyi büyüyeceğine inanıyorum. Yalnız dinimiz bilginin ışığında müsbet ilimler yolunda ele alınmazsa vatanımız ve milletimiz için bir felakettir." Der.

Mehmet Rifat Efendi ise buna karşılık; "Paşam, tespitinizin çok büyük ve önemli olduğuna inanıyorum. Nelere değinmemiz gerektiğine bu çalışmayla birlikte karar verelim" demiştir.

Mehmet Rifat Efendi ve Mustafa Kemal Paşa arasında bu görüşmeden sonra, Türkçe hutbeler belirtilen ihtiyaçtan dolayı **Mehmet Rifat Efendi** hutbe hazırlığına başlamıştır.³³³ Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine **Mehmet Rifat Efendi** başkanlığında elli bir örnek hutbe hazırlanmıştır.

Diyanet İşleri Reisi, hazırladığı bu Türkçe hutbeleri hatiplere dağıttırdı ve bundan böyle hutbelerde ayet ve Hadîslerin dışında öğüt bölümlerinin Türkçe olarak okunması talimatı hatiplere verildi.1927'den³³⁴ sonra uygulama bu şekilde başlatılmış oldu.³³⁵

³³¹ TBMM Z.C, I/IV, s.400.; **Diyanet Aylık Dergi**, "Türkçe Hutbeler" S:9, Eylül 1991, s.15; G.Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, s.57.

³³² **Selahattin Alpay**; Süleymaniye kütüphanesinde uzun yıllar hizmet ettikten sonra emekli olmuş. Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı ve sağ kolu olduğunu söyleyen bir Generalin oğludur. Kendi beyanına göre Mustafa Kemal Paşa için "manevi babamdı. Hatta beni okutmayı, yetiştirmeyi o üstlendi" der. (Emine Şeyma Usta, **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, İleri Yayınları, İstanbul, 2005, s.11.)

³³³ **Türkçe Hutbeler**, s.14; E.Ş.Usta, **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.9.

³³⁴ G.Jaeschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, s.58.

³³⁵ **Diyanet Aylık Dergi**, S: 9, Eylül 1991, s.15.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine, dönemin Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Efendi** tarafından hazırlanan bu hutbelerin ilk baskısı 1928'de diyanet İşleri Reisliği tarafından yapılmıştır.³³⁶ Hutbeler Milli Mücadele dönemi sonrası milli ve dini duyguları birleştirerek gerek dış, gerek iç düşmanların, oyunlarını, özellikle dini açıdan, etki ederek bozmuştur. Millet bağımsızlık olamadan, din özgürlüğün olmayacağını da hutbelerden öğrenmiştir.³³⁷

D. Mehmet Rifat Efendi'nin Hutbelerinden Seçmeler (1927-1928)

Hutbe 2

Vatan Müdafaası

Enfal 60:

"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, çünkü onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşmanı) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsınız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."

Cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde ve yukarıdaki ayet-i kerimede şöyle buyuruyor:

Düşmanlarınıza karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayınız!

Bu ayet-i kerime biz Müslümanlara daima hazırlıklı bulunmanın lüzumunu hatırlatıyor. Memleketin, İstiklâlin, şeref ve namusun nasıl muhafaza edileceğini gösteriyor. Mülkü muhafaza etmek için hem düşmana karşı, hem de düşmanlığı açık olanlara değil, açıktan dost görünüp de içinden düşman olanları da hesaba katın, bunların hepsini korkutacak, hepsini sindirecek, hepsinin gözlerini yıldıracak kuvvet hazırlayın diyor. Öyle ise, bu uğurda var gücümüzü var kuvvetimizi sarf etmek, üzerimize farzdır. Bu hususta ne kadar çalışır, ne kadar emek verirsek o nisbette faydasını görürüz. Emeklerimiz kesinlikle boşa gitmez.

³³⁶ E.Ş.Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.2.

³³⁷ C.Kutay, Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, s.243.

Din kardeşlerim! Dikkat ediniz ki, Cenab-ı Allah bir taraftan kuvvet hazırlayın diye bize kesin bir emir veriyor; diğer taraftan o hazırlanacak kuvvetin ne olduğunu belirtmiyor. Öyleyse hazırlayacağımız kuvvet nedir?

Kılıç mı, kalkan mı, ok, yay, süngü mü, top ve tüfek mi, denizaltı mı, tayyare mi, zırhlı mı, şarapnel mi? Bunun ne olduğunu söylemiyor. Bu kuvvetin derecesini miktarını ve nasıl olacağını, takattin müsaadesine, zamanın gereklerine, hücumundan korkulan düşmanların haline bırakıyor. Bununla düşman ne çeşit kuvvet hazırlıyorsa, zamanın son sistem harp kuvvetleri ne ise, düşman ne ile korkutulacaksa, sizde bütün gücünüzü harcayıp o kuvveti hazırlayın diyor.

İşte Allah kelamı böyle olur, böyle taklit edilemez ve böyle manalı olur. Allahü Teala hazretleri biliyor ki: her zaman aletleri bir değildir. Onun için mutlak olarak, düşmanı kokutacak, kuvvet hazırlayın buyurmuştur.

Peygamberimiz (s.a.v.) hazretlerine buradaki kuvvetten sormuşlar:

“Ya Rasullallah” demişler, “Allah kuvvet hazırlayın diyor, kuvvetten maksat nedir?”

Efendimiz üç defa buyurmuşlar ki: “kuvvet atmak, kuvvet atmak, kuvvet atmak.”

Ama neyi atmak? İşte onu da zamanın ve şartların gereklerine bırakmışlar, her zamana göre bir silah vardır. Kuvvet o silahı kullanmaktır.

Öyle ise ey cemaat-i Müslimin!

Dinimizi, memleketimizi, İstiklâlimizi, şerefimizi ve namusumuzu muhafaza etmek için her zaman kuvvetli bulunmaya mecburuz. Gücümüz kuvvetimiz yettiği kadar çalışmak vazifemizdir. Düşmanın ne çeşit kuvveti varsa, zamanın muhabereleleri neyi gerektiriyorsa, onları hazırlamak, bunun için her türlü fedakarlığı göze almak üzerimize farzdır. Bize yakın ve uzak milletler neye önem veriyorlarsa bizde ona önem vereceğiz. Vatan müdafaası için ne çeşit silah hazırlanıyorsa onları bizde hazırlayacağız. Topa, topla, uçağa uçakla karşı duracağız. Kitabımız, Peygamberimiz bu şekilde emrediyor. Zamana göre düşmanı yenebilecek, memleketi düşman hücumundan koruyabilecek kuvveti hazırlayın diyor.

Kısaca:

Düşmanlara haddini bildirecek ne ise onu kesin bir kararlılık ile elde etmeye çalışmak ve bu uğurda hiç yılmamak, hem de düşmandan daha fazla göstermemek

lazımdır. Başka şekilde ne dünyada rahat yüzü görürüz, ne de âhirette kurtuluşu buluruz.³³⁸

Mehmet Rifat Efendi bu veciz hutbesinde halkı kurtuluş savaşına manevi olarak hazırlamak amacındadır. Hutbesine Allah' ü Teala- nın Kur-anı kerim de müminleri, savaşa güçlerinin yettiği kadar hazırlanmalarını emrettiği Enfal 60 ayeti kerimesiyle başlamıştır .

Ayette geçen “kuvvet hazırlama “konusu üzerinde durmuştur. Bu kuvvetin zamana göre değiştiğini atın yerini o dönemde uçak top tüfek vs. in aldığını bildirmiştir. Kurtuluş savaşının amacının sadece vatan müdafaası değil din, İstiklâl, şeref ve namus müdafaası olduğunu da belirtmiştir.

Mehmet Rifat Efendi'nin halkı bütünleştirici en önemli unsurlardan biri olan din konusunda ne kadar derin bir bilgiye sahip olduğunu konuyla ilgili ayet seçiminden ve bu ayeti yorumlayışından anlıyoruz.

O'nun hitabının muhatabı genç, yaşlı, zengin fakir, kadın, erkek, alim ve cahil bütün bir Türk ulusuydu. O cümlelerini bütün bu muhataba göre hazırlamış hepsini aynı gaye etrafında birleştirmiştir. Bunun sonucunda kurtuluş savaşı muvaffakiyetle sonuçlanmıştır.

Hutbe 3

Tayyare Cemiyeti'ne Yardım

Enfal 60:

“Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, çünkü onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşmanı) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”

Ey Cemaat-i Müslimîn!

Pekala bilirsiniz ki, dünyada düşmansız devlet olmaz. Ayrıca, her devlet bu savunmaya hazırdır. İnsanlarda düşmanla mücadelesini iyi bilmeli. Kurt kuş uyur; su uyur, düşman uyumaz. Bunun büyüğü küçüğü olmaz. Azdır, çoktur diye ayırt etmeye

³³⁸ Türkçe Hutbeler, s.12-15.; Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.23-25.

de gelmez. Adamın dostu bin olsa azdır, lakin düşmanı dahi olsa yine çoktur. Düşman karınca dahi olsa yine insanın kendini mertçe tutması gerekir.

İşte bunun için Hak Teala şöyle buyurmuştur:

Onlara düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın; çünkü onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşman kimseleri korkutursunuz.

Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.

Gerektiğinde her türlü çarpışmak için düşmanlara karşı kuvvet hazırlamamızı emretmiştir. Onları sindirmek, onların gözlerini yıldırım için her bakımdan kuvvetli olmamızı, her yönden hazır bulunmamızı, tenbih etmiştir. Hem de nasıl hazırlanacağı açıkça anlatılmaktadır. Yani gücünüz yettiği kadar... Öyle parmak ucuyla , yalan yanlış değil.

Elimizden geldiği kadar çalışıp çabalayacağız, bilim ilim ile mücadele farzdır. Bildiğimiz, bilmediğimiz düşmanlara karşı hazır ve kuvvetli bulunacağız.

Dikkat ediyor musunuz ey Müslümanlar!

Allahü Teala bize, düşmana karşı hazır ve kuvvetli bulunmamızı emrediyor. Harcayacağımız savaş malzemesinin cinsini ve türünü açıklamıyor. Dünyanın teknolojisinin devamlı değişeceğini bilerek her zaman hükmüne, ihtiyacına bırakarak yalnız kuvvet hazırlayın diye ferman buyuruyor.

Peygamber efendimizde şöyle buyuruyor:

Yani bilmiş olun ki, kuvvet atmaktır, atmaktır, atmaktır.

Zaman ne kadar değişirse değişsin, savaşta kullanılan silahlar ne kadar başkalaşırsa başkalaşsın yine düşmana kendi silahı ile karşılık verilecektir. Ama düşmana karşılık verilirken kullanılacak silah ne kadar değiştikçe değişir. O bir zaman ok olur, cirit olur, sapan taşı olur. Sonra bunların hepsinin hükmü geçip başka türlü silahlar çıkar. Kurşun atılır, gülle atılır, şarapnel atılır, torpil atılır, bomba atılır,boğucu gazlar kullanılır. Lakin ne de olsa silah kullanılmalıdır. Yine uzaktan tesir yapmaktır.

İşte peygamber efendimiz kuvveti böyle yorumluyor. Kuvvet denilen şeyin en önemlisinin silah olduğunu güzelce bildiriyor. Ama silahtan başka savaşa yarayacak

hadsiz hesapsız şeylerde vardır ki, onlarda Allah'ın buyurduğu kuvvetin içindedir. Onları da vakti gelince hazırlamak boynumuzun borcudur.

Fabrikalardan, tersanelerden vatan müdafaası için durmadan dinmeden hazırlanması vazifemizdir. Askerliğe yarayacak ne varsa hepsi Allah'ın bu kuvvet kaydı altına girer. Biz bunların hiç birini ihmal edemeyiz. Edecek olursak mutlaka acısını çekeriz, cezasını görürüz. Şunu da bilmiş olalım ki, ey Müslümanlar! Her zamanın kendine göre bir hükmü, kendine göre bir icabı, bir icadı vardır.

Dünya durmaz, döner, değişir. Her şey cihanda git gide başkalaşır, bu gün çok işe yarayan şeyler gözden düşer. Dün hiç hatır ve hayale gelmeyen şeyler bu gün itibar bulur. Şimdi bakın!

Uçak denilen icad az zamanda çok rağbet gördü., gittikçe ilerledi, gün geçtikçe mükemmelleşti. Nihayet her şeyden baskın çıktı. Her türlü silahtan, her türlü icattan üstün geldi. Eski hesapları karıştırdı. Savaş usullerini değiştirdi. Artık bütün milletler bunu kapışıyorlar. Bu uğurda verilen emeklerin, yapılan masrafların haddi hesabı yoktur.

Bizim devletimiz de bu uçak işine çok önem veriyor. Bunun için ne yapmak gerekirse yapıyor, asla kusur etmiyor. Ancak gayet ince, gayet zor olan bu uçak işi pek çok paraya, pek çok yardıma muhtaçtır. Böyle şeyler az parayla olamaz. Bu kadar önemli işlere karşı millet de yabancı kalmaz. O da haline göre yardımlarda bulunarak, gücüne göre; bulur buluşturur. Böylece hükümetin işini kolaylaştırır.

İşte Allah'ın emrine göre gizli, aşikar düşmanlara karşı bizim hatırlayacağımız kuvvetin en mühimi bu gün uçaktır. Uçak sanayidir.

Bu uğurda ortaya atılan Tayyare Cemiyeti'ne yardım etmek boynumuzun borcudur.

Bunun için ey Müslümanlar!

Sakın bu işe önem vermemezlik etmeyin. Halinize göre paranızı pulunuzu sakın bu uğurda esirgemeyin. Sadece toptan bir şey vermekte de kalmayın. Aydan aya veya yıldan yıla bile az çok mutlaka bir şey verin.

Böylelikle tayyareciliğimizin ilerlemesine sebep olun. Bizim de gökyüzünde çarpışacak kahramanlarımız bulunsun. O zaman bize yan gözle hiç kimse bakamaz.

Hakkımızda fena bir fikirde bulunamaz. İşte devletimiz, milletimiz böylece güçlü olur, kurtuluşa kavuşur. Yoksa adamın ne dünyası dünya, ne de ahireti ahiret olur.”³³⁹

Tayyare Cemiyeti açılışı öncesi yapılan bu hutbe **Mehmet Rifat Efendi** ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermektedir. Günümüzde dahi savaşlarda kullanılan en büyük silah uçaktır. Bunun önemini o dönemin şartlarında harab ve bitab durumdaki Türk ulusuna ifade etmek ve kabullendirmek ancak **Mehmet Rifat Efendi** gibi bir din adamının başarabileceği bir olaydır.

Mehmet Rifat Efendi'nin hutbelerinin amacı altında yatan önemli unsurlardan biri de bulunduğu dönemin ihtiyaçlarını abartısız bir üslupla dile getirmesidir. Örneğin bu hutbesinde, son derece elzem olan uçak ve gemi sanayinin kurulması, bu kısa fakat özlü hutbenin akabinde hız kazanmıştır.

Hutbe 6

Temizlik

Tevbe 108:

“Orada asla namaz kılma. İlk gününden takva temeli üzerine kurulan mescid-i “kuba” da namaza durmak daha layıktı. Orada paklığı seven adamlar vardır. Allah paklananları sever.”

Ey cemaat-i Müslimîn!

Allahü Azimüşşan Kur'an-ı Kerim’inde buyuruyor ki:

Resülüm! O mescide münafıkların yaptığı Mescid-i Dırar’da asla namaz kılma! İlk günden takva üzerine kurulan mescid namaz için daha layıktır.

O mescide temizliği seven insanlar vardır. Alahü Teala temizliği seven insanları sever. Maddi ve manevi temizlikte bulunanlardan, razı olur.

Ey cemaat-i Müslimîn!

İslâm dini temizlik dinidir. Taharet ve temizlik Müslümanlığın yarısıdır. Bilmiş olunuz ki, taharet ve temizliği temin edecek sebeplerin başlıcası abdest ile gusüldür. Abdest alan ve gusül eden kimse hem o şer’i emirlere uymuş olur, hem de en önemli ve en etkili bir sağlık tedbirini yerine getirmiş bulunur. Tıbbi yönden bilinen bir gerçektir ki, abdest ile gusül; dış tesirlerin içinde olan etkilerini, hafifletirecek vücuttaki delikleri

³³⁹ **Türkçe Hutbeler**, s.16-22.; **Usta, Atatürk’ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.27-30.

açar. Hayatımızın devam etmesine sebep olan cilddeki nefes alma olayını arttırır. Abdest ile gusül; vücudun ağır hararetini yatıştırarak kanın süratli bir şekilde dolaşımını düzenler, kanı tasviye eder. Hazım olayını kolaylaştırır. Abdest ile gusül; asabi infialleri yani öfke hallerini sakinleştirir. Vücudun gelişip büyümesine, sağlığına ve afiyetine hizmet etmek suretiyle hastalıkların bulaşmasına ve yayılmasına engel olur. Bununla beraber ruhun neşesini ve sevincini, fikrin rahathığını ve gelişmesini arttırır, kalbi aydınlatır; hiddeti yatıştırır, uykuyu düzenler, beyin faaliyetlerinden meydana getirdiği yorgunluğu giderir. Sözün kısası taharetin ve nezafetin maddi ve manevi bir çok faydası vardır. Bununla beraber, taharet ve nezafet insanın yalnız vücudunda aranmaz. Belki giyeceği, yiyeceği, içeceği şeylerde, oturacağı, yatacağı yerlerde de aranır.

Binaenaleyh, ey din kardeşlerim taharet ve nezafete itina edin. Zira genel anlamda sağlık; fertlerin teker teker nezafete ve taharete dikkat etmesiyle gerçekleşir. Müslümanları rahatsız edecek ve onların nefretini gerektirecek şeylerden sakının. Ta ki nezaket, temizlik dini olan İslâma uygun harekette bulunmuş olasınız.

Rasül-i Ekrem Efendimiz bir Hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuşlardır:

İslâm dini temizlik üzerine bina edilmiştir. Taharete ve temizliğe uymayan bir insanın imanı yarı yarıya noksandır.³⁴⁰

İnsan sağlığı ve dolayısıyla toplum sağlığı üzerinde önemli rolü olan temizlik unsuru üzerine yapılan önemli bir hutbedir. **Mehmet Rifat Efendi** bu hutbesinde islamın olmazsa olmazlarından abdest ve gusulun tıbbi açıdan faydalarına dikkat çekmiştir.

Son derece özlü bir ifadeyle, Kur-anı kerim ve Hadîs-i şeriflerle konu özetlenmiş, böylece halkın genel kabulü sağlanmıştır.

Hutbe 11

Peygamberimizin Ahlâkı

Ahzâb 21:

“Sizin için, Allah’ı, âhiret gününü umanlar, Allah’ı çok ananlar için, Allah’ın Peygamberinde uyulacak ne güzel şeyler vardır.”

³⁴⁰

Türkçe Hutbeler, s.32-35.; Usta, Atatürk’ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.41-43.

Cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı hakk, Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki:

Allah'ın Resülü sizin için çok güzel bir davranış numunesidir. En yüksek Ahlâkı toplamış bir fazilet misalidir!

Rasülü Ekrem de bir Hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

Beni Rabbim terbiye ettiği için güzel terbiye etti.

Diğer Hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

Ben ancak güzel Ahlâkı tamamlamak için gönderildim.

Öyleyse ey cemaat-i Müslimîn!

Dünyada ve ahirette mutlu olmak için efendimizi kendimize örnek almak, onun Ahlâkıyla Ahlâklanmak, her hususta ona uymak lazımdır. İyi biliniz ki, Rasül-i Ekrem'in Ahlâkı Kur'an'dan ibarettir. Şimdi dinleyiniz de efendinizi size anlatayım:

Önce peygamber efendimizin her hareketi akilâne ve doğru idi. Ömründe hiçbir defa yalan söylemediler. Hiç kimse ile alay etmezdi, kimsenin gıybetini yapmaz, kimseyi kıskanmazdı. İftira ve hafiyelik gibi halleri hiç sevmez, bu gibi kötü huyları şiddetle yasaklardı. Dünyada ve ahirette faydası olmayan sözlerle vakit geçirmezdi. Kimseye küsmez, küs duranları sevmezdi.

Efendimiz ticaretle de uğraşırđı. Fakat doğruluktan ayrılmazdı. Ticaret konusunda kıl kadar hata yapmazdı. Aile hayatı son derece düzenli idi. Onlarla çok iyi geçinirdi, kendilerini asla gücendirmezdi. Çocuklarına da çok severdi. Büyüklerine hürmet, küçüklerine de şevkat gösterirdi. Yetim çocuklara, dul kadınlara çok fazla hürmet eder, yardımda bulunurdu. İşi bitirmeyi çok severdi. Komşu hakkını pek gözetirdi. Komşularını asla incitmezdi. Hayvanların hakkına da çok dikkat ederdi. Onlara taşıyamayacakları yükü yüklemezdi.

Efendimiz cömert idi. Herkese ikram eder, bizlere de böyle yapmayı emrederdi. Hem mütevazı, hem ciddi, hem de ağır başlı idi. Bir kimsenin evine, odasına girmek istediği zaman, önce kapısını çalarak izin ister, ondan sonra içeri girerdi. Selam vermeden oturmazdı. Gördüklerine selam verir ve ellerini sıkardı. Bir meclise girdiği zaman nerede boş yer bulunursa oraya otururdu. Buldukları mecliste her haliyle örnek olurdu. İnsanları sınamak istemezdi. Meclis adabını çok iyi bilirdi veya onlara sıkıntı verecek halleri bulunmazdı.

Efendimiz iyi adam, kötü adam demez, hastaların yanlarına gidip onların hatırlarını sorardı. Ancak bulaşıcı hastalık olan yerlere girilmemesini tavsiye ederdi. Bulaşıcı hastalığı olan kimselerin eline dokunmazdı. Böyle adamların yanına da gerek olmadıkça pek sokulmazdı. Cenaze arkasından kabre kadar giderdi.

Efendimiz son derece temiz ve pak idi. Temizliği çok tavsiye ederlerdi. Kendini temiz tutmayan kimsenin imanının noksan olduğunu söylerdi. Dişlerin sık sık misvak ile yıkanmasını çok önem verirlerdi. Ümmetine de bu yolda çok sıkı emirler vermiştir. Gusül icap etmese bile haftada bir kere gerektiğini söylerdi. Saçını sakalını daima yıkar, tarar, güzel kokular sürerlerdi. Kötü kokulardan kirden pastan hoşlanmazdı.

Efendimiz herkese karşı tatlı dili, güler yüzlü idi. Kimseye kötü söz söylemez, kötü muamele yapmazdı. Kimsenin sözünü kesmezdi. Hiç kimsenin gizli hallerini, ayıplarını araştırmaz, bunun son derece kötü bir şey olduğunu söylerdi. Hizmetçilerini son derece hoş tutar, onları incitmezdi. Kendisi ne yerse, hizmetçilerine de onu yedirirdi. Kendisi ne giyerse, hizmetçilerine de onu giydirirdi.

Efendimiz çalışkan insanları çok sever, tembellikten asla hoşlanmazdı. Şöyle buyururlardı:

Hayırlınız Ahlâkı güzel olan, Dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmeyip her ikisi için çalışan ve insanların başına yük olmayandır.

Kendisi için hoş görmediği bir şeyi başkaları içinde hoş görmezdi.

Cemaat-i Müslimîn!

Peygamber Efendimizin Ahlâkından belki binde birini bile söyleyemedim. Dünya ve âhiretimizin mamur olmasını istersek onun her hareketini kendimize örnek yapmalıyız. Onun yaptığını yapmalı, her dediğini tutmalı, işlemeyin dediklerini de asla işlememeliyiz. Dünyada ve ahirette en yüksek dereceyi bulmak, Allah'ın cennet ve cemaline nail olmak için her yönden Rasullullah'ı takip ediniz. Her hususta onu kendinize rehber yapınız.

Ona uyunuz, onun izini bırakmayınız, iyi biliniz ki onun hayatı, bütün Ahlâk ve adabın uygulamalı tecelli yeridir. O güzel Ahlâkın tamamını nefsinde birleştirmiş, seçkin bir şahsiyet, bir kemal numunesidir.³⁴¹

³⁴¹ Türkçe Hutbeler, s.56-62.; Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.61-64.

Türk Milletinin örnek şahsiyetlerinden biri olan **Mehmet Rifat Efendi**'nin toplumun karakterini sağlamlaştırmak amacıyla yapmış olduğu bir hutbesidir. Bu amaçla örnek olarak gösterdiği şahsiyetin Peygamber efendimiz olması muhatabın bu karakteri benimsemesinde kolaylık sağlamıştır.

Farklı eğitim seviyelerinden oluşan tüm kesimlere son derece titizlikle hitap eden **Mehmet Rifat Efendi** bu şekilde hutbelerinin her birinde hedeflediği etkiyi sağlayabilmiştir. Bu hutbesinin bütünleştirici unsuru Peygamber efendimizin güzel Ahlâkıdır.

O bu hutbesinde toplumu parçalanmalardan koruya bilmek için yalan söylememek, dedikodu yapmamak, kıskançlık, iftira, küskünlük vs. kötü hasletlerin asgariye indirgenmesi ve bunların yerine doğruluk ,düzen, saygı, sevgi, şefkat, hoşgörü vs. güzel huyların azami seviyeye yükseltilmesini amaçlamıştır.

Hutbe 15

Herkes Kazancına Bağlıdır

Tur 21: İman edenler ve zürriyetleri de iman ile kendilerine tabi olanlar var ya işte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindi. Böylece imanlı baba ve onun zürriyeti cennette birlikte girer. Bu Allah'ın ona, çocukları ile birlikte cennette yaşaması için verdiği bir lütuftur. Ahirette herkes, hayır ve şer ne yapmışsa karşılığını alacaktır. Kişi yaptığına ipotek edildiğine göre, iyi amelle gelen ipoteği çözer. Aksini yaparsa cezaya çarptırılır.

Cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde her insan kazancına bağlıdır, buyuruyor. Evet, herkes bağlıdır. İnsan için kazancından başka bir şey yoktur. Herkes dünyada ve ahirette kazancının sonucunu görür. Allah'ü Teala çalışanı dünyada ve ahirette de mahrum etmez. Her müslüman, hem dünyasını hem de ahiretini mamur etmek için çalışacaktır. Kendi nafakasını çıkarmak, çoluk çocuğunun nafakasını çıkarmak, dinine, milletine, vatanına faydalı olmak için çalışıp para kazanmak her müslüman üzerinde farzdır. Bu niyetle çalışmak büyük bir ibadettir. Bu niyetle helalinden para kazanmak, Allah yolunda mücadele etmek kadar hayırlıdır. İnsan bu niyetle ne kadar çalışır, ne

kadar zengin olursa, Allah'ın ve Peygamberin yanında kıymeti o derece artar. İyi ve namuslu insanlar için para ve mal çok iyi bir şeydir. Namuslu bir zengin, her türlü hayır yapar hem kendisine hem de ailesine, hem de memleketinde hayırlı işler görür. Milletinin yükselmesi için çok faydalı olur. Fakir olan insan ne yapabilir? Bir fakir başkalarına karşı yük olmaktan başka ne iş görebilir. İnsan bu zamanda parasız hiçbir iş göremez. Para olmadığı sürece ne dinini muhafaza edebilir, ne namusunu, ne de dünyasını! Bunların hepsi para ve inançla güzeldir.

Peygamber Efendimizin buyurduğu gibi: Hiç ölmeyecek gibi çalışmak, yarın ölecek gibi ibadet etmek lazım. Rızık kapısı Arş-ı aladan tutunuz, ta yerin dibine kadar açıktır. Yer ve gökte ne varsa hepsi insanların faydalanması için açılmış bir sergidir. Fakat şunu hatırlınızdan çıkarmayınız ki, rızıkımızı toplayabilmek için çalışmak ve her şeyden önce rızık kapısından içeri girmek lazımdır. Kapının dışında tembel tembel bekleyenler için rızık yoktur. Rızık kimsenin ayağına gelmez. Kazanmanın yöntemlerini belirlemek için, usulü dairesinde çalışmak gerekir. Allah, herkesin sarf edeceği kuvvette, gayrete ve himmete göre rızıklandırır. Çok çalışan, yoluyla çalışan çok kazanır. Tembel tembel oturan hiçbir şey kazanamaz. Çünkü, gökten ne altın yağar, ne de gümüş. Bakınız Peygamberimiz ne buyuruyorlar: Muhakkak biliniz ki rızık kapısı Arş-ı aladan yerin altına kadar açıktır. Allahü Teala her kulunu sarf edeceği kuvvete ve himmete, emeğine ve çalışkanlığına göre rızıklandırır.

Necm 39: Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.³⁴²

Tur Suresi 21.ayetle başladığı hutbesinde **Mehmet Rifat Efendi** çalışmanın, insan ve toplum hayatında ki önemi üzerinde durmuş ,tembelliğin Hak katında da halk katında da muteber olmadığını vurgulamıştır.

Milletin refah seviyesine ulaşması için bütün gayretini sarf eden **Mehmet Rifat Efendi** Türk milletinden de aynı çabayı sarf etmelerini rica etmiştir.

Bütün hutbelerinde olumsuz bir tablo çizmemeye özen gösteren önderimiz,daima halkı ümitlendirmiş, azimlendirmiş, onlara yol göstermiştir.

Bütün gücünü İstiklâl harbinde kullanan ve neticesinde vatanını istiladan kurtaran Türk milletinin elinde kalan tek şey onuruydu. Ancak üzerine inşa edilecek manevi

³⁴² **Türkçe Hutbeler**, s.56-62; E.Ş.Usta, **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.79-80.

güçler onu maddi güce götürebilirdi. İşte **Mehmet Rifat Efendi** bunu sağlamak için gerek kendi yaptıklarıyla ,gerekse konuşmalarıyla milleti temelleri sağlam bir Türk Devleti kurmaya götürmüştür.

Hutbe 16

İslâm Dininde Çalışmanın Değeri

Nebe 10-11:

“Geceyi bir örtü eyledik. Bu gün gece, gündüz çalışma imkanı mevcuttur.”

Ey Cemaat-i Müslimin!

Hepimizce bilinen bir husustur ki, Allahü Teâlâ'nın kullarına ihsan etmiş olduğu nimetler sayılmayacak kadar çoktur. Bakınız Cenab-ı Hakk geceleri, istirahatimizi temin edecek şekilde yaratmış, gündüzleri de, çalışmamıza uygun bir halde halk etmiştir.

Geceleyin istirahat eden insanlar, gündüz olunca yeryüzüne yayılarak, fazl-ı ilâhiden istifade ederler. Alışveriş ile kâr ve kazanç ile ziraat ile türlü türlü nimetler elde ederler. Kullarına lütuf, merhamet, kerem ve inayet sahibi olan Allahü Teâlâ geceyi istirahatimize uygun şekilde yaratmış, gündüzleri ise her türlü mütabık bir şekilde halk etmiştir.

Öyleyse, her sabah ışıyla mutluluğa davet eden, güneşin anında tembel tembel oturmak, boş boş gezinmeyen Müslümanlığa yakışmayan bir şeydir. İslâm da çalışmanın büyük bir önemi vardır. Kâr ve kazançla uğraşmak nafîle ibadetten evlâ ve efdâldir. Rasulullah, bir sabah eshabu kiramıyla sohbet ederken güçlü kuvvetli bir gencin geçtiğini gördüler. Sahabeyi kiramdan bazıları “Yazık! Şu genç, gençliğinin, gücünü ve kuvvetini Allah yolunda sarf etseydi ne olurdu?” demeleri üzerine,

Peygamberimiz şöyle buyurdu:

“Böyle söylemeyin eğer o genç, kendi nefisini veya küçük çocuklarını yahut ihtiyar Anne ve Babasını geçindirmek için öyle sabahleyin hayata atılmış ise, onun hareketi Allah yolundadır. Eğer gösteriş veya âleme çalım satmak için yapıyorsa Allah yolunda değildir.”

H.z. Ömer (r.a) buyuruyor ki:

“Rızık için çalışmayı terk edip de Allah bana rızık ver demeyin. Bilirsiniz ki, gökten ne altın, ne gümüş yağar. Rızıkı çalışarak arayınız.”

Din kadeşlerim! İyi bilirsiniz ki, Müslümanlık hayat dinidir, faaliyet dindir.

Resulullah şöyle buyurmuştur:

“Başkasına muhtaç olmamak, çoluğunun çucuğunun refahı ve komşularına yardım maksadıyla meşru bir şekilde dünya için çalışanlar yüzleri ayın on dördü olarak Allah’ına kavuşurlar”

Müslümanlara yük olan, kendi çalışmayıp başkalarının çalışmalarında arayan kimse kendisine başka günah aramasın. Bu günah ona yeter!

Araf 10:

*Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve size orada geçim vasıtaları verdik.
(Buna karşılık) ne kadar da az şükrediyorsunuz.*

Bu ayeti celileden anlaşılan Allah’ın verdikleri sınırsız. Ancak bunlardan çalışmakla faydalanılır. Çalışmayan ilimsiz, bilgisiz olan bunlardan anlayamaz da şükür de edemez. Çünkü şükür onun verdikleri imkanlara teşekkürdür.³⁴³

Hutbesini bizzat dinin kaynaklarından yani Kur-an-ı kerim ve Hadîsi şeriflerden verdiği örneklerle zenginleştiren ve sağlamlaştıran **Mehmet Rifat Efendi**’nin amacı çalışkan bir millet oluşturmaktır.

Kısa ve anlaşılır ifadelerle hutbenin her kesimde yankı bulmasını sağlamıştır.

Geceyi dinlenme vakti olarak düzenleyen Allahü Teala’nın gündüzü çalışma vakti tayin ettiğini önemle vurgulamıştır. Ayrıca insanları sahip oldukları nimetlerin farkına varmaya ve şükür etmeye davet etmiştir.

³⁴³ **Türkçe Hutbeleri**, s.56-62.; E.Ş.Usta, **Atatürk’ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.83-85.

Hutbe 18

Ticaret

Nisa Suresi 29:

“Ey iman edenler; karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması müstesna, mallarımızı batıl (haksız) ve haram oylar ile aranızda alıp vererek yemeyin ve kendinizi öldürmeyin şüphesiz Allah sizi esirgeyecektir.”

Cemaat-i Müslimîn!

Bilmiş olun ki, Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde ve şimdi okuduğum ayet-i kerimede bizi ticarete teşvik ediyor. Meşru olmayan her hangi bir suretle ötekinin berikinin malını yerinden almayı yasaklıyor; haram kılıyor. Birinin malını elinden almayı yasaklıyor; haram kılıyor. Birinin malını çalmak, gasp etmek, her ne şekilde olursa olsun, bunların hiç birisi meşru değildir. Bu suretle birinin malını almak haramdır. Bunlara Allah razı değildir. Lakin bunlara karşı ticaret kapılarını açmış, ticaret edin, gönül rızasıyla meşru olarak para kazanın buyurmuştur. Dünyada ticaret kadar bereketli, hayırlı bir kazanç yoktur. Milletleri yükselten, ileri götüren şeylerden biri ve en önemlisi ticarettir. Ticaret olmadığı sürece yaşamakta mümkün değildir. Hangi millet ticaret ileri gitmiş ise o millet yükselmiştir. Şehirleri ve köyleri mamur olmuştur. Halkı fakirlikten kurtulmuştur.

Ticaret, milli hayatın ruhudur, temelidir.

Bunun için dinimiz ticareti övmüş ve konuyla ilgili pek çok teşvikte bulunmuştur. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

Ticarete sıkı yapışınız çünkü; rızkın onda dokuzu ticarettir.

Şunu da iyi biliniz ki, dünyada her şeyin değişmeyen bir takım esasları ve temelleri vardır. Onlara aykırı harekette bulunanlar, Allah'ın kanunlarına karşı gelmiş olurlar. Uygun hareket edenler ise emellerine kavuşurlar. İşte yaşamakta böyle, rızık ve ticaret işi de böyledir. Onun da kendine göre kanunları, kendine göre usulleri vardır. O kanunlara ve o usullere göre kazanırlar. Onlara muhalefette bulunanlar mahrum kalırlar. Ticarete başlıca riayet edilecek usuller şunlardır:

Doğru ve güvenilir olmak, kimseyi aldatmayarak, mecbur etmeyerek, insaf ile kazanmak; hile yapmamak, yalan söylememek, sabah erkenden işine başlayarak gücü yettiği kadar adamakıllı çalışmak, cesur olmak, korkak ve evhamlı olmamak, zamanın

ve muhitin ihtiyaçlarını iyi anlamak, zamana göre ticaretin usullerini belirlemektir. İşte bu şartları yerine getiren bir tüccar hem para kazanır, hem de çalıştığından dolayı ibaret yapmış sayılır. Ticarete yalan girer, hile karışırsa onun beti bereketi kalmaz.

Bakınız peygamberimiz ne buyuruyorlar:

Doğru ve güvenilir bir tacir kıyamet gününde peygamberlerle, sıdıklarla, şehitlerle beraberdir. Allah öyle olan tacirleri çok sever. Halkın ihtiyacı olan şeyleri satmak üzere, çarşı ve pazara getirenler Allah yolunda cihat etmiş gibidir.

Halkın muhtaç olduğu şeyleri ihtikar edenler, yani kara borsacılık yapanlar, fiyatı yükseltilen ondan sonra satalım diye saklayanlar reddedilmiştir. Allah ve peygamber o türlü adamlardan uzaktır. Efendimiz diğer bir Hadîs-i şerifinde buyuruyor ki:

Cesur Tüccar kazanır, korkak tüccar kazanmaktan mahrum kalır.

Cemaat-i Müslimîn!

Her şeyde olduğu gibi, ticaret işinde de Allah'ın ve Peygamberin emirlerinin dışına çıkmayın! Doğruluğu elden bırakmayın, söylemeyin, çok yemin etmeyin, müşterinin kalbini kıracak hallerden ve sözlerden sakının; güler yüzlü tatlı dilli olun; biliniz ki ticaretin hayırlısı, alışverişini güzel yapan, kavgasız iş gören, borcunu tatlılıkla veren, alacağını güzellikle isteyenlerdir. Borcunu güzellikle verip de alacağında şiddetli davrananlar, yahut borcunu öfke ve güçlkle verip de alacağına da iyi huylu görünmeyenler. İnsani meziyetlerden mahrum sayılırlar.³⁴⁴

Ticaret fertlerin ve toplumların refahının kaynağıdır. **Mehmet Rifat Efendi** milleti ticarete yönlendirmiş bunu yaparken ticaretin kurallarına değinmiştir.

Doğruluk, güvenilirlik, güler yüzlülük ve kalp kırmamanın, ticaretin önemli unsurları olduğunu dile getirmiş bu konuda Peygamberimiz müjdeli bir Hadîsi şerifini örnek göstermiştir.

Bireysel ve toplumsal bir olgu olan ticaret hususunda **Mehmet Rifat Efendi** halkı teşvik etmiş ve onu destekleyici birçok kurum ve kuruluşu da önderlik etmiştir.

Hutbe 20

Sanat

Enbiya 80:

“O’na (Davud’a) savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmaya öğrettik.

Artık bu nimetle şükredeceksiniz.”

Ey cemaat-i Müslimîn

Cenab-ı Hakk bizi yaratmış, peygamberler vasıtasıyla bize her şeyi öğretmiştir. Dünyada hayatınızı muhafaza, varlığınızı devam ettirmek için ne gerekli ise hepsinin esasını bildirmiştir. İyi biliniz ki, varlığınızı muhafaza edecek şeylerden biri, belki de birincisi sanattır, hünerdir. Fertlerin ve milletlerin de varlığı ancak sanat sayesinde korunabilir. Sanat olmadığı sürece fertlerde ve milletlerde varlıklarını muhafaza edemezler. Bunu Allahü Teala Kur’an-ı Kerim’inde çeşitli ayetler halinde bize bildirilmiş ve varlıklarını muhafaza etmek için, kullarına sanatı öğrettiğini haber vermiştir. Peygamber Efendimizde şöyle buyurmuştur:

Hüner sayesinde kazanılan para kadar hayırlı bir şey yoktur. Kazancın en iyisi, en helali kendi elimin emeğidir. Allah-ü Teala hüner sahiplerini sever.

Peygamberimiz bu mübarek sözleriyle, bizi hem sanata, hem de sanatı daima ileriye götürmeye teşvik ediyor. Öyleyse bizim her milletten daha çok sanat sahibi olmamız gerekmektedir.

İnsanın elinde bir hüneri olursa dünyada sıkıntı çekmez. Vaktiyle bizde de bir takım hünerler vardı, kendimize lazım olan şeyleri de kendimiz yapardık. Ne yazık ki, son asırlarda elimizde bulunan bu hünerleri kaybettik. Bugün, krom, bakır dış ülkelerde işlenip geri dönüyor. Hüner gibi var mı? Kömürü elmas, toprağı altın yapar.

Ey cemaat-i Müslimîn!

İyi biliniz ki, dünyada sanatsız bir millet zor yaşar. El yapsın biz kullanalım demekle insan yaşayabilir mi? Elbiseni başkaları dokusun, kullandığın silahı başkaları yapıp satsın, sonrada ben yaşayacağım de, bu şekilde insanı yaşatmazlar. Kışın soğuşundan yazın sıcağından, düşmanın saldırısından korunmak için sanat gereklidir. Bunu iyi bilelim de, yaşamak için ne gerekliyse, hepsini memleketimizde ve kendi elimizde yapmaya çalışalım.

Çocuklarımızı hüner sahibi yapalım. Zamanın ihtiyaçlarını temin edemeyen hünerler, yürürlükten düşer. Çünkü, kainatta hiçbir şey durmuyor, sürekli değişiyor, zamanda değişmektedir. Bu gün yarına benzemez, gelecek ay bu ay gibi olmaz. On sene önce işe yarayan bir şey, bugün yaramaz. Öyleyse, hünerlerimizi zamana uydurmak zorundayız.

Hz .Ali (r.a.) Efendimizin çok büyük bir sözü var; bakınız ne diyor:

Çocuklarınızı, kendi bulunduğunuz zamandan başka, ilerisi için hazırlayın. Yaşayacakları zamana göre eğitin, ona göre ilim ve irfan sahibi yapın. Kendi zamanımızı düşünmeyin, gelecek zamanı düşünün. Çünkü, onlar sizin bulunduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır.

Cemaat-i Müslimîn!

Dikkat ediniz, bu ne büyük sözdür. Evet insan zamana göre hazırlanmazsa yaşayamaz. Bir sanatkar, zamanın ihtiyaçlarını gözetmezse sanatından tam anlamıyla istifade edemez. Söz temsili, bir demirci, bir marangoz, bir kunduracı dedesinden gördüğü gibi gider, sanatını günden güne ilerletmezse müşteri bulabilir mi? Peygamber Efendimiz hüner sahiplerine buyuruyorlar ki:

Yaptığını beğendir. Hünerini aleme sevdird. Allah sanatında mahir olan sanatkarları sever.

Şimdi bu nasıl olur? Yaptığını herkesin beğeneceği gibi yaparsa, olur değil mi? Yaptığını herkese beğendirebilmek için, zamana göre hüner sahibi olmak gerekir. Hünerini her zamana götürebilecek mahareti olmalıdır. Zamanın gerekleri nasıl istiyorsa öyle yapılmalıdır. Dinimiz bizi daima ilerlemeye, daima gelişmeye sevk ediyor. Dünyada en büyük ilerleme işini, vazifelerini en güzel bir şekilde yapmak ve baştan savma yapmamaktır. Allah'a ibadet mi yapacaksın, bunu hakkıyla yap, baştan savma yapma. Elinde bir sanatın var, ona hakkıyla sahip ol. Tembellik yapma, hile karıştırma, sanatını daima ileri götür. En mükemmeli yapabiliyorsan, gerekirse onu ara. Görevini iyi yapan, sanatını ileri götüren, sanat eserlerini başkalarına beğendiren kimseler, her yerde, her asırda, her millette sevilir, Allah da sever, kul da sever. Şunu da iyi biliniz ki, her sanat ve meslek sahibi ve vazifelerini hakkıyla ve ciddiyetle, doğrulukla yerine getirirse milletimizin yüzü güler. Daima ilerleriz, medeni milletler sayesinde çıkarız.

Efendimizin şu Hadîs-i şerifine dikkat buyurunuz: “Allah, yaptıklarını güzel yapanı, baştan savma yapmayanları sever.”

Hadiyd 25:

Andolsun, biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik, insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve nizamı indirdik. Biz demiri de halkettik onda büyük bir kuvvet ve insan için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.

Dinimizece buyrulur ki, erkek, kadın ilim farzdır. İlimsiz bilimsiz gelişme olmaz. Çünkü semaya da karaya da, denize de, yeraltına da, ilim ve sanat ile ulaşılabilir. Bunlar vatanımızda yetişmezse o zaman biz devletimizin kaynaklarını bilemeyiz. O zaman da perişan oluruz. Çünkü sen bulamazsan bulanlar gelir ve bulurlar.³⁴⁵

Mehmet Rifat Efendi bu hutbesinde fertlerin ve milletlerin varlığının ancak sanat sayesinde korunabileceğini oldukça samimi bir üslupla dile getirmiştir .

Şöyle ki,hüneri olmayan toplumlar diğer toplumların eline muhtaç olur .Gün gelir kendi elindeki de kaybeder.Evet ,bu kadar mühim bir mesele ancak bu kadar öz ifade edilir. Bu hususta Hz . Ali”nin “çocuklarınızı yaşayacakları zamana göre hazırlayın“ sözünün örnek verilmesi de takdire şayandır.

Osmanlı döneminde milletlerin belirli mesleklerde gruplaştığı, bunun sonucunda milletler arasında refah katmanlarının oluştuğu göz önüne alınırsa Türk milletinin her konuda, sanatın her dalında etkin ve yetkin bir bilgi düzeyinde olması gerektiği daha iyi anlaşılabilir.

Hutbe 21

Ziraat

En'am 141:

“Çardaklı ve çardaksız üzüm bahçeleri ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, bir birine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve

³⁴⁵ **Türkçe Hutbeler**, s.104-110.; E.Ş.Usta, **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.97-101.

verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı zaman hakkını zekât ve sadakasını verin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”

Ey cemaat-i Müslimin!

Bilmiş olun ki, insanların hayatı, üç şey ile yürür: ticaret, ziraat ve sanat. İnsanlar ticaretsiz yaşayamazlar, sanatsız hayatlarına devam ettiremezler. Ziraatsız geçimlerini temin edemezler. Ziraat bir sanattır. Toprakta mahsul almak sanattır. Gıdamızı çoğaltmak, üretmek, bereketlendirmek sanattır. Bir tane buğday ziraat sayesinde on olur, kırk olur, yüz olur, bin olur. Onun içindir ki, ziraatın övülmesi hakkında söz söylenmiştir. Ziraatın fazileti hakkında bir çok Kur'an ayeti vardır. Efendimiz şöyle buyurmuştur:

Rızkı toprağın derinliklerinde arayınız.

Yeraltında rızık aramak demek, ziraatla uğraşmak, maden araştırmak demektir. Rızıkın en büyüğü topraktır. Ziraat sayesinde insan toprakları ihya eder. Böylece, hem kendi menfaatlenir; hem de başka insanlar, hayvanlar ve kuşlar sebeplenir. Başkalarının yediklerinden bile istifade eder. O da ahiretteki günah ve sevap tartısına konur. İşte ziraat bu kadar bereketli, bu derece faziletlidir. Şu ziraatte en yeni usul ne ise onu arayıp bulmakta üzerimize vaciptir. Öyle göreneğe, adete sapsap kalmamalıdır. Çünkü; sanatın günden güne geliştirmek, zamana göre yenilik göstermek, her sanatkara gereklidir. Bugün, ziraat usulleri çok değişmiştir. Günden güne de değişmektedir. İnsan ziraattaki yenilikleri öğrenemez, dedesinden gördüğü gibi sapanın kuyruğunu bırakmazsa hiçbir şey kazanamaz.

Peygamber Efendimiz, bizi ziraatla teşvik ediyor, hem de ziraatle alacağımız hasılatı mahvetmemek ve çoğaltmak için lazım gelen makul yollardan gitmemizi emrediyor. Ziraatı kolaylaştıran ziraatte bolluk bereketi arttıran yeni usulleri almak ve uygulaması mümkün olan yerlerde bunları uygulamak, dinimizin emirleri gereğidir. Dinimiz ve kitabımız, bizi daima ilerlemeye, sürekli gelişmeye sevk ediyor. Her şeyde ciddiyet göstermemizi, her işte mükemmelliğin sebeplerini araştırmamızı emrediyor. Öyle ise bu zamanda ziraatimizin ziyadeleşmesi ve tarladan fazla ürün alınması neye bağlı ise onları yapmak gerekir. Yeni keşfedilmiş zirai aletlerle bir saatte kolayca görülecek bir işi eski usulde yapmak on saat, yirmi saat boğuşmaktan başka bir şey değildir.

Halbuki Peygamberimiz hoş şeylerle meşgul olmaktan bizi şiddetle men ediyor. İnsanın iyi bir Müslüman olduğunun belirtisi, boş işleri terk etmesini buyuruyor. Şu halde böyle lüzumsuz şeylerle uğraşanlar, iyi bir Müslüman sayılmazlar. Öyle ise, bu günkü ziraat neyi istiyorsa onu kullanmalı; zamanında tarlaya iyi bakmalı, tarlanın istediğini vermelidir. Sonra orak ve harman makineleri ve diğer makineler gibi neler çıkmışsa, böyle gördük, böyle gideceğiz diye inat etmemelidir. Böyle diyenler dünyada rahat yaşayamazlar.

Alem makinelerle ekip biçerken binlerce adamın günlerce çalışarak, yapabilecekleri bir işi, makinelerle birkaç saatte yaparken biz hala eski bildiğimizden ayrılmazsak, vay halimize!

Bu hareketimiz ne dine hizmettir ne de dünyaya. Böyle yürümekte inat edersek, ne varlığımızı, ne İstiklâlimizi koruyabiliriz. Bu gün milletler nasıl çalışıyorsa, biz de öyle çalışacağız. Nasıl ekip biçiliyorsa, biz de öyle yapacağız. Topraklarımızı boş bırakmayacağız, mevsime göre, ne biterse usulü dairesinde onu ekeceğiz. Hem de en iyi yöntemlerle döğüp kaldıracağız. Çünkü; dinimiz terakkiyi emretmektedir. Terakki ve tekamül ise en iyi, en yeni ve en faydalı şeyleri kabul etmekle olur.³⁴⁶

Mehmet Rifat Efendi, toplumun ayakta kalabilmesi, muassır medeniyetler seviyesine ulaşabilmesi için üç unsurdan biri olan ziraat konusunda çok ciddi adımlar atılması gerektiğine değinmiştir

Eski usullerde inat etmenin gelecekte yok olmak anlamına geldiğini vurgulamış, modern tarım aletleri ve makinelerine olan ihtiyacı dile getirmiştir

Oldukça içten yapılan bu hutbede **Mehmet Rifat Efendi**'nin bazı yerlerde heyecanının ne derece arttığını görebiliriz. Bir milletin geleceğini inşa eden bu din adamı, işte bu samimiyeti sebebiyle, halkın bağına basılmıştır.

Hutbe 22

Saygı ve Yardımlaşma

Nahl 90:

Şüphesiz ki Allah, ihsanı, akrabadan muhtaçlarla fakirlere vermeyi emreder. Hayasızlığı, kötü olan işi, (nehiy) yasak eyler. Size nasihat kabul ediniz diye, emir ve nehiy ile öğüt verir.

Ey cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'inde adalet ile ihsan ile, bilhassa yakın akrabamızı gözetmekle emrediyor. Yalan, İftira, zina, içki ve kumar gibi kötü şeylerden; zulümden, insanlara tahakkümden nehyediyor (yasaklıyor). Her Cuma günü hutbenin sonunda okunan ayet-i kerime, bize bu Allah'ın emirlerini, bu yasaklarını hatırlatan, toplumsal görevlerimizi, sosyal haklarımızı, tam anlamıyla bildiren, son derece önemli bir kuraldır – düsturdur-. Bakınız, Cenab-ı Hakk, bu ayet-i kerimede önce adaleti emrediyor. Adalet demek, her ferdin hukukunu tanımak, hiçbir kimseye zarar vermemektir. Öyle ise, başka insanların hayatına kendi hayatımız gibi hürmet etmek, şahsına suikastta bulunmamak, bizim için önemli bir dini görevdir. Başkalarının malına, namusuna ve haysiyetine saygı göstermek bir vazifedir. Hürriyetine saygı, evine ve haberleşmesine saygıda bulunmak bizim için yine önemli bir vazifedir. Böyle hareket ettiğimiz sürece Allah'ın bu emrini yerine getirmiş olmalıyız. Sonra bir de ihsan ile emrediyor. İhsan ediniz buyuruyor. İhsan Allah'ı görür gibi emirlerini yaşamak insanlara iyilik etmek, şevkat ve merhamet göstermek, elinden geldiği kadar yardımda bulunmaktır.

Öyleyse gerektiğinde diğer insanların hayatını kurtarmak, onlara malımızdan bir hisse ayırmak ve bilfiil yardım etmek, yerine göre fedakarlık yapmak da bizim için Ahlâki bir görevdir. Bütün yaratıklara şevkat de merhamet de böyledir. Bilhassa yakın akrabalarımızı gözetmek, onlara yardım etmekte vazifemizdir.

Ey cemaat-i Müslimin!

Her Cuma günü işitip duyduğunuz bu ilahi emirlere, dikkat ediniz! Allah'ın emrettiği gibi adil olunuz. Kimsenin hukukuna tecavüz etmeyiniz. Herkese elinizden geldiği kadar iyilik yapınız. Özellikle hısım ve akrabalarınızı gözetiniz. Hiç kimseye iftira etmeyiniz. İçki, kumar, zina gibi kötülüklerden sakınınız. Zorbalık veya tehakkümde bulunmayınız. Biliniz ki Allah'ın bu ayet-i kerimede emrettiklerini yapar,

yasakladıklarından sakınırsanız, dünyada ve ahirette saadet içinde yaşarsınız. Eğer böyle hareket edersek, dünyada hayatımız, malımız, ırzımız, şeref ve namusunuz, evimiz barkımız her türlü saldırıdan korunmuş olur. Bir birimizden sürekli yardım görürüz. Memleketimizde kötülükten eser kalmaz. Bir de Peygamber Efendimizin şu Hadis-i şerifine dikkat ediniz.

Buyuruyorlar ki: Kendi nefesin için arzu ettiğin şeyi başkaları için de iste; kendi nefsin için istemediğin, sevmediğin şeyi başkaları için de arzu etme. Kendisi için sevip istediği şeyi kardeşi için isteyen kimse, sağlam mü'min olamaz. İmanın en faziletlisi kendisi için sevdiği, arzu ettiği şeyi başkaları için de istemektir. Kendisi için hoş görmediğini başkaları için de hoş görmektir.³⁴⁷

Saygı ve yardımlaşma dinimizin temel prensipleri içinde yer almıştır. Hutbede de ifade edildiği üzere Allah iyiliği emredip kötülükten nehyeden ve daima adaleti ayakta tutan müminler istemiş; ihsan ve adalet sahibi olmayı Müslüman'ın esas vasıfları arasında zikretmiştir.

Hutbenin yazıldığı şartlar ve ortam değerlendirildiğinde, dönemin insanının ne kadar çok yardımlaşmaya ve insanların haklarına saygı göstererek hareket etmeye ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Bu sebepten ötürü hutbede Allah'ın insanlar için şart kıldığı iyilik, ihsan, yardımlaşma ve adalet kavramları Türk halkı için de ön plana çıkartılmıştır.

Bu kavramlar doğrultusunda halkın dini duygularına hitap edilerek kişisel ya da sosyal suçların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nitekim peygamber efendimiz (s.a.v) de "kendiniz için istediğiniz iyiliği din kardeşiniz için de istemedikçe iman etmiş olmazsınız" ifadesiyle bizlere iyiliği emretmiştir.

Hutbe 29

Kötü Huylardan Sakındırma

Hümeze 1-2:

"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi ve başkalarını ayıplamayı ve servet biriktirip onu saymayı adet edinenlere yazıklar olsun."

Ey Cemaat-i Müslimîn!

³⁴⁷

Türkçe Hutbeler, s.56-62.; E.Ş.Usta, **Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri**, s.107-109.

Malumdur ki, Cenab-ı Hakk iki cihan güneşi Peygamber Efendimizi bize iyi huyları öğretmek için göndermiştir. Dünya iyi huylu insanların varlığıyla toplumsal düzenini bulur. İnsanlar arasında saadet güneşi iyi huylardan doğar. Kötü huylu adamlar geceye benzetilecek olursa, iyi huylu insanlar da, nurlu gündüzler gibidir. İnsan insanlık zevkini iyi huylu insanların huzurunda duyar. İnsanı arkadan çekiştiren, yüz yüze geldiği zaman insana başka bir şekilde eziyet veren kimselere yazıklar olsun. İşte Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor:

Ey iman edenler! Zanların çoğundan çekinin, çünkü; zanların bazıları günahdır. Gizli şeyleri araştırmayın, bir birinizin ardından söz söylemeyin. Biriniz ölü kardeşinin etini yemesini ister mi? İşte bu ondan iğrençtir. Allah'tan sakının, Allah tövbeleri kabul eder, merhamet eyler.

Bu ayet-i kerimeyle böyle hareket eden insanları kötülüyor, bunların çok şiddetli azaba yakalanacaklarını haber veriyor ve bizi böyle işler yapmaktan men ediyor. Meclisimizde hazır olmayan bir din kardeşimiz, kendi aleyhinde söylenen sözleri müdafaa etmeye gücü yetmediğinden, onun halkındaki çekişmeleri, Allah bir ölünün etini yemeye benzetiyor. Bir ölünün etini yemek kadar çirkin ve iğrenç ise mecliste hazır olmayan din kardeşlerimizin gıyabında kötü sözler söylemek de o kadar çirkin ve fenadır.

Hakiki Müslümanlar onlardır ki, ellerinden ve dillerinden Müslümanlara bir kötülük dokunmaz. Onlardan yalan, gıybet iftira çıkmaz. Her işittikleri sözü araştırmadan ortaya yaymazlar. Kimsenin malına, ırzına ve namusuna saldırmazlar. Herkes kendilerini, kendileri de herkesi severler.

Efendimiz buyuruyor ki:

Kıyamet günün de bana en yakın bulunacak olanlar, iyi Ahlâk sahipleridir. Bunlar kibirsizliklerinden herkesle konuşur ve görüşürler. Kıyamet gününde benden en uzak kalacaklar da kötü huylu olanlardır ki, bunlar yalan yanlış, ağızlarına her gelen sözleri söylerler ve sözlerini türlü türlü eğip bükenlerdir. Mü'minlerin iman bakımından kâmilleri Ahlâkı en iyi olanlardır. Bunlar, başkalarıyla hoş geçinirler, insanlara yakınlık duyarlar. Kendileriyle ülfet edilir.

Dostluk etmeyen ve kendisiyle dostluk mümkün olmayan kimselerde hayır yoktur.³⁴⁸

İslam dininin temel prensiplerinden biri de insanları güzel Ahlâka sahip kılmaktır. Kuran-ı Kerim ayetlerine ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in Hadîslerine baktığımız zaman daima insanları iyiliğe ve hayra yönlendiren emirler görmekteyiz. Hutbede ifade edilen zan, teccüs ve gıybet gibi konular, tüm insanlık ve toplumlar için büyük tehlikeler oluşturan dinimizin yasakladığı kötü işlerdir.

Bu hutbe dönemin şartları içerisinde insanların birlik ve beraberliğe yönlendirilmesi sebebiyle önemlidir. Zira insanların kendi aralarında kesin bilgi sahibi olmadan konuşmaları veya kişinin hoşuna gitmeyecek şeyleri gıyabında söylemeleri halkın içerisinde fitne yaratacak kötü davranışlardır. Hutbe ile amaçlanan temel düşünce, dinin yasakladığı bu tür davranışları hatırlatarak halkı kendi arasında beraberliğe davet etmek ve kişisel ilişkilerini düzenlemektir.

Hutbe 31

İstihza, Kötü Söz, Kötü Lâkap

Hucurat 11:

“Ey mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, bir birinizi kötü lâkaplarla çağırmayın, İmandan sonra fasıklık ne kötü bir şeydir! Kim de tövbe etmezse, işte böyle kimseler zalimlerdir.”

“(Ayette, erkeklerin ve kadınların bir birleriyle alay etmeleri, bir birlerini ayıplamaları ve kötü lâkap takmaları istenmekte, bunların yoldan çıkma anlamına gelen bir tutum olduğu hatırlatılmaktadır.”

Ey Cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki:

Ey mü'minler! Kadın olsun, erkek olsun, bazınız bazınızla sakın alay etmesin, bir kısmınız diğer kısmınızı eğlenceye almasın. Olur ki, alay olunan, eğlenceye alınan, alay edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın ve dil ile incitmeyin. Birbirinize hoş gitmeyen lâkap takmayın, hoşlanmayacağı isimlerle

çağırmayın. Bir mü'minin diğer mü'min kardeşine böyle kötü isimler takması ne kadar fenadır. Yasaklanan bu şeylerden tövbe etmeyenler (evet onlar) zalim insanlardır. Hem kendi nefislerince, hem de diğerlerine muzır kimselerdir.

Cemaat-i Müslimin!

Fertleri birbirine küsmüş olan bir aile, bir ev halkı düşününüz. Böyle bir ailede, böyle bir evde huzur, sükûn ve rahat olur mu? Böyle bir aile arasında emniyet, birbirine güven kalır mı? Böyle bir evde dirlik, düzenlik olur mu? Bu aile dışı karşı kuvvetli olabilir mi? Dışardan gelebilecek bir saldırıya karşı kendini koruyabilir mi? Asla. İşte bir millette böyledir. Fertleri arasında samimiyet olmayan bir millet, ne içeride, ne de dışarıya kuvvetli olabilir. Bir milletin fertleri birbirinin kardeşi demektir. Öyleyse, kardeşlik bağını gevşetecek olan her şey Müslümanlıkta yasaklanmıştır. Kardeşliğe yakışmayan, kardeşlerin arasını açacak olan sizlerden ve işlerden daima çekinmek lazımdır. Onun için bir adamın yüzüne karşı alay etmek, eğlenmek, kalbini kıracak sözler söylemek, kötü lâkap takmak, kesinlikle caiz değildir. Bir adamın arkasından çekiştirmek, gıybetini yapmak da yasaktır. Dinimiz böyle emretmektedir. Bu emre karşı gelmekten sakınmak her müslümanın görevidir.

Peygamberimizin şu Hadîslerine dikkat ediniz:

Suizandan sakınınız, birbirinize karşı suizan etmeyiniz. Çünkü zan söz bin yalandır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayınız., birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizi aldatmayınız. Birbirinize buğz etmeyiniz. Birbirinize dargın durmayınız; birbirinizin ardından söz söyleyip gıybet yapmayınız. Birbirinizin bitmiş alışverişini bozmayınız.

Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz! Müslüman Müslümanın kardeşidir. Dolayısıyla ona zulm etmez, yardıma muhtaç olduğu bir zamanda onu kendi haline bırakmaz, ona yalan söyleyip aldatmaz. O'na hakaret gözüyle bakmayın. Takva kalptedir. Bir kimse Müslüman kardeşine hakaretle baktı mı, İşte, şer olarak bu kadarı ona yeter de artar. Müslüman'a Müslüman'ın her şeyi; canı, malı, ırzı haramdır.

Hümeze 1:

*Arkadan çekiştiren, gözüyle kaşıyla eğlenenlerin vay haline!*³⁴⁹

Hutbede açık bir şekilde ifade edilmek istenen şey insanların birbirlerine lakap takmaları kötü sözlerle birbirlerine seslenmeleri ya da birbirlerine küslük güderekle fitne çıkarmalarının Türk halkının gelecek ve bütünlüğü açısından olumsuz sonuçlar doğuracağına işarettir. Bu sebeple yüce kitabımızda da yasaklanan gıybet, zan ve birbirinin kusurunu arama şeklindeki kötü davranışlar halka hatırlatılmıştır.

Dönemin insanının en fazla ihtiyaç duyduğu birlik, beraberlik ve kardeşlik duyguları ön plana çıkartılmıştır. Bu kardeşliğe zarar verebilecek olan her türlü davranış da Kur'an ve Hadislerden yararlanılarak halka yasaklanmış ve halkın kardeşlik duyguları içerisinde birbirine sahip çıkması sağlanmıştır.

Peygamber efendimizin de ifade ettiği gibi "Allahın kulları kardeşler ve dolayısıyla kardeşler birbirlerine zulmetmezler." düsturu benimsenmiştir.

Hutbe 32

Eksik Ölçenler, Yanlış Tartanlar

Mutaffifin 1-2-3-4-5-6:

İnsanlardan, alırken ölçüyü tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar düşünmezler mi ki, kendileri büyük bir günde hesap vermek için diriltilecekler. Öyle bir gün ki insanlar o günde alemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklar.

Ey cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki: Vay o eksik ölçenlerin, yanlış tartanların haline! Onlar başkalarından alırken dolu dolu alırlar da, başkasına verirken eksik ölçerler, yahut noksan tartarlar. Acaba bunlar büyük gün için; evet insanların Allah'ın huzurunda duracağı ve burada yaptıklarından hesap vereceği bir gün için, dirileceklerini hiç akıllarına getirmezler mi?

Ey Cemaat-i Müslimin!

Ölçülerini, tartılarını tam yapmayanların kıyamet gününde ne kadar müthiş azaba giriftâr olacaklarını bu ayet-i kerime haber vermektedir. Bunlar hakkında ilahi azap çok

³⁴⁹ Türkçe Hutbeler, s.56-62.; E.Ş.Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.143-145.

şiddetlidir. Muhakkak biliniz ki, alırken fazlasıyla ölçen, ziyadesiyle tartan, başkasına verirken ölçüsünü ve tartısını noksan yapanlar, dünyada ve ahirette hüsrana uğrayacaklardır. Bunlar Allah'ın en büyük, en dehşetli azabına uğrayacaklardır. Alırken bir türlü hile ile fazla alan, verirken noksan veren bu zavallılar hiç düşünmüyorlar mı ki, bir gün ilahi huzurda hesaba çekilecektir. Acaba o azap gününü akıllarına getirmiyorlar mı? Biliniz ki, ölçüsünü ve tartısını tam yapmamak hıyanettir. Alışverişinde hile yoluna sapan bir adam, er geç zarar görür. Sonunda bütün işi bozularak perişan bir hale gelir. Hile ile aldığı beş kuruş, aldatarak çaldığı on santim, bütün malını kirletir; elinde avucunda olanı mahveder, dünyaya rezil olur, pişmanlık duyar. Pişman ve sefil bir hale gelir. Allah'ın huzurunda ise şiddetli bir şekilde mes'ul olur. En büyük en şiddetli azaba düşer olur.

İbn-i Ömer, bir gün Mutaffifin süresini okuyordu. Birdenbire, kendini tutmayıp yüksek sesle ağlamaya başladı. İlahi huzurda hesap vereceğini, amellerinden dolayı ceza göreceğini düşündükçe, ağlaması arttı. Kendinde ayetin gerisi okuyacak güç kalmadı. İşte imanı bütün olan insan böyle olur. Ahirete imanı sağlam olanlar için, insanları aldatmaya, dolandırmaya imkan yoktur. Günün birinde insanların Allah'ın huzuruna çıkacağına imanı sağlam olan bir insan, böyle bir alçaklığı nasıl işler? Değil sağlam, gevşek, zayıf bir iman bile, bu gibi rezaletleri işlemeye engel olur. Bunu yapmak için insanların, ahiret duygusundan, ilahi huzurda hesap vereceği bir günü düşünmekten büsbütün mahrum olması gerekir.

Ey cemaat-i Müslimin!

Teraziyi, ölçüyü biraz eksik tutanlara Cenab-ı Hakk o kadar acı bir sonuç hazırladı ki, kuvvetine ve despotluğuna dayanarak halkın malını mülkünü, ölçüsüz, tartısız, hesapsız, kitapsız, boğazına geçirenler acaba ne yapacaklar? Acaba mahşer günü onların hali ne olacak? Vay onların başına gelenlere!

Ey Allah'ın kulları, ey mü'minler!

Öldükten sonra tekrar dirilerek Rabbülaleminin huzurunda duracağınız, o şiddetli günü bir kere düşününüz! Öyle bir gün orada ne mal, ne evlat hiçbir fayda vermeyecektir. O gün hiçbir kimse diğerinin hesabına karşı bir şey ödemeyecektir. Ne kimseden fidye kabul edecek, ne kimsenin şefaati işe yarayacaktır. O gün herkes, bütün hareketlerinin hesabını ilahi huzurda verecek, en ufak hayır ve şer cezasız

kalmayacaktır. İşte bu dehşetli günü göz önüne getirin. Daima doğruluktan ayrılmayın. Ölçülerinizi, tartılarınızı tam yapın, kimsenin kıl kadar hakkını üzerinize geçirmeyin. Alıp satarken hile yoluna sapmayın, şunu da iyi biliniz ki, Allah'a iman edip de doğruluğa sarılan, istikametten ayrılmayan kimseler için ne korku vardır, ne de keder.³⁵⁰

Saygı ve yardımlaşma dinimizin temel prensipleri içinde yer almıştır. Hutbede de ifade edildiği üzere Allah iyiliği emredip kötülükten nehyeden ve daima adaleti ayakta tutan müminler istemiş; ihsan ve adalet sahibi olmayı Müslüman'ın esas vasıfları arasında zikretmiştir.

Hutbenin yazıldığı şartlar ve ortam değerlendirildiğinde, dönemin insanının ne kadar çok yardımlaşmaya ve insanların haklarına saygı göstererek hareket etmeye ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Bu sebepten ötürü hutbede Allah'ın insanlar için şart kıldığı iyilik, ihsan, yardımlaşma ve adalet kavramları Türk halkı için de ön plana çıkartılmıştır.

Bu kavramlar doğrultusunda halkın dini duygularına hitap edilerek kişisel ya da sosyal suçların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nitekim peygamber efendimiz (s.a.v) de "kendiniz için istediğiniz iyiliği din kardeşiniz için de istemedikçe iman etmiş olmazsınız" ifadesiyle bizlere iyiliği emretmiştir.

Yüce yaratıcı "Mutaffin Suresi"nde alışverişte doğru ve dürüst olmayı emretmiştir. Dünya terazisinde sahtekarlık yapanların, ahretin adalet terazisinde karşılıksız kalmayacaklarını bildirerek onların büyük bir azaba müstehak olacaklarını beyan etmiştir. Bir toplum için en önemli işlerden biri alışverişte doğru ve dürüstlüğü sağlanmasıdır.

Hutbenin yazıldığı dönemi değerlendirdiğimizde fakir ve ihtiyaç sahibi bir halk görmekteyiz. Zira halk tüm malını vatanın özgürlüğü için harcamış ve savaştan yeni çıkmıştır. Hutbede de insanların alışverişte adaletli olmaları gerektiği hatırlatılarak zaten fakir olan halkın daha fazla fakirleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Aynı zamanda geçmişte halkın elindekileri güç kullanarak alan devlet liderleri de eleştirilerek dönemin liderlerine güvenilmesi telkininde bulunulmuştur. Hutbe, bu yönüyle halkın yönetime karşı olan güven duygusunu arttırmıştır.

350

Türkçe Hutbeler, s.56-62.; E.Ş.Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.147-150.

Hutbe 33

Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak, Fesat Çıkarmamak

Kasas 77:

Allah'ın sana verdiğinden O'nun yolunda harçayarak ahiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez.

Ey Cemaat-i Müslimin!

Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki:

Allah'ın sana verdiği kuvvetlerle ahiretini ara, ahiret için çalış, üzerine farz olan ibadetleri hakkıyla yap. Dini görevlerini güzelce yerine getir. Dünyada da nasibini unutma. Dünya içinde çalış, sana vermiş olduğum kuvvetle, akıl, fikir ve irade ile, ilim ve irfanla, mal ile dünyanı da mamur et. Allah sana nasıl ihsan etmişse sende ihsan et. Allah'ın kurallarına, din kardeşlerine, hısım ve akrabana iyilik et. Verdiğim nimetlerin şükrünü böylece yerine getir. Birde sakın yeryüzünde bizzat ve bilvasıta karışıklık çıkarmamaya çalış. Muhakkak bil ki Allah bozguncuları sevmez.

Ey cemaat-i Müslimin!

Dikkat ediyor musunuz cenab-ı Peygamber ne buyuruyor? Tam bir müslüman olmak için, ne dünyadan, ne de ahiretten vazgeçmek lazımdır. Dünyayı bırakıpta yalnız ahiret için çalışanlar hayırlı bir Müslüman değildir. Ahireti bırakıp da yalnız dünya için çalışanlar da böyledir. İnsan hayırlısı dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terk etmeyip her ikisi çalışan ve halkın başına yük olmayandır. İnsan hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılmalı, yarın ölecekmiş gibi ahirete hazırlanmalıdır.

“Dünyada kalıcı mıyız, o kadar çalışmaya ne gerek var? Demek hatadır, günahtır. Dünya kafirlerin, ahiret mü'minlerin, onların dünyası varsa, bizimde ahiretimiz var, ahiretimiz mamur olsun, dünya ne olursa olsun demekte batıl bir inanç mahsulüdür. Dünya asıl mü'minindir. Dünyasını mamur etmeyen bir insan, ahiretinide mamur edemez. Dünyalık için çalışmayan bir insan ahirette de bir şey kazanamaz. Bakınız Allahü Teala dünya ile ahireti nasıl yan yana zikrediyor. Her Müslüman dünyada da ahirette de en mesut olmanın sebeplerini araştırmakla yükümlüdür. Allah'ını unutmayan

bir insanın dünya için çalışması da ibadet sayılır. Ticaretle ve ziraatle, elindeki hüneri ile para kazanıp nafakasını çıkarmak, her Müslüman'ın üzerine farzdır. Aynı zamanda büyük bir ibadettir. Dünya ve ahiretimizi mamur etmeye çalışmak şahsi vazifemizdir.

Fakat insan şahsi vazifesini yapmakla iş bitmez. Bir de toplumla ilgili vazifeler vardır. Memleketimize, milletimize, din kardeşlerimize ve bütün insanlara karşı da görevlerimiz vardır. Bu ayet-i kerime de onları gösteriyor. Allahü Teala bize ne vermişse, bizde onları dünya ve ahiretimizin mamur olmasına, memleket ve milletimizin refahına, saadetine yükselmesine sarf edeceğiz. Aklımızı, fikrimizi, ilmimizi, servetimizi, nüfusumuzu, velhasıl her şeyimizi bu yolda sarf edeceğiz, herkesin faydasına çalışacağız. Bununla beraber yeryüzünde fesat çıkarmamak, hiç kimseyi hiçbir şekilde zarara sokmamak da lazımdır. Çünkü fesat çıkarmamak, hiç kimseyi hiçbir şekilde zarara sokmamak da lazımdır. Çünkü fesat, her şeyi altüst eder. Ne fertlerde ne de toplumda huzur ve sükun bırakır.

Ey cemaat-i Müslimin!

Ahiretiniz için çalışın, dünyanızı da unutmayın. Allah'ın verdiği nimetleri yerine sarf edin. Hem dünyanızı, hem ahiretinizi mamur etmeye bakın. Herkese iyilik edin. Bir de yeryüzünde fesat çıkarmayın. Bozuculuğa alet olmayın.

Ne bir insanı, ne de toplumu hiçbir şekilde zarara sokmayın. Memleketin asayişini, huzurunu bozmayın. İnsanlar arasındaki ilişkileri sekteye uğratabilecek hareketlerde bulunmayın. Halkın arasında nifak sokmayın, ayrılık tohumları ekmeyin. Bunları kendinizde yapmayın, başkalarını da teşvik etmeyin. Muhakkak biliniz ki, Allah müfsitleri sevmez, dünya ve ahirette cezasız bırakmaz.

Bu ayet-i kerime şahsi ve toplumsal görevlerimizi iki cümlede özetlemiştir.: Birisi emir şeklinde, diğeri ise yasak şeklindedir.

Öyleyse Ey cemaat-i Müslimin!

Allah'ın emirlerine itaat ediniz, yasaklarından kaçınınız ki, dünyada ve ahirette kurtuluşa eresiniz.³⁵¹

Dinimizin temel prensiplerinden biri, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahret için çalışmaktır. Allahın verdiği maldan yine onun için harcamaktır.

³⁵¹ **Türkçe Hutbeler**, s.170-175.; E.Ş.Usta, **Atatürk'ün Hazırladığı Cuma Hutbeleri**, s.151-154.

Hutbede ifade edilmeye çalışılan en temel düşünce, halkın sadece ahirete yönelik değil hem ahirete hem de dünyaya yönelik çalışmalarını sağlamak olmuştur. Zira dönemin şartları içerisinde ülkenin hem çalışan hem de çalıştığını paylaşarak milletin kalkınmasına destek olan bireylere ihtiyacı vardır.

Hutbe, insanlara ahiretlerini kazanmaları için Allah'ın onlara dünyada da çalışmayı emrettiğini bildirmiş sadece kendileri için değil çevresindekilerle de elde ettikleri şeyleri paylaşmaları gerektiğini telkin etmiştir. Cumhuriyet devrinin en önemli tehlikelerinden biri de şüphesiz ki fitne ve fesat çıkararak halkı merkezi otoriteye karşı kışkırtmaktır.

Bunun önüne geçilmek için ise hutbede halk, dini yasaklarla korkutularak bu tür davranışlardan men edilmeye çalışılmış Allah'ın fitne ve fesat çıkarıcıları cezasız bırakmayacağı ifade edilmiştir.

Hutbe 36

Emanete Riayet

Nisa 58:

“Gerçekten Allah size, emaneti ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizi zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür”

(Ayeti emanet ve adalete riayet emri ebedi ve genel bir düstur olmakla beraber güzel geliş sebebi vardır: Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi fethedince Kabe'ye bakar. Osman b. Talha kapıyı kilitlemiş, Kabe'nin üzerine çıkmış ve anahtarı vermeyi reddederek senin Peygamber olduğunu bilseydim onu verirdim demişti. Hz. Ali anahtarı zorla ondan aldı, kapıyı açtı. Hz. Peygamber içeri girerek iki rekat namaz kıldı, çıkınca amcası Abbas, anahtarı ve şerefli bir görev olan bakıcılığı kendisine vermesini istedi. İşte bu münasebetle yukarıdaki ayet nazil oldu. Efendimiz Hz. Ali'ye anahtarı eski vazifeliye vermesini ve ondan özür dilemesini emretti. Bu olay Osman b.Talha'nın da Müslüman olmasına sebep teşkil etmiştir.)

Ey cemaat-i Müslimin !

Cenab-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki:

Emanetleri ehline veriniz, emanete hıyanet etmeyiniz. Bir de insanlar arasında hükmederken adaletle, Allah'tan korkarak hükmediniz.

Evet Allahü Teala;

Emanetleri ehline veriniz, buyuruyor.

Öyleyse kendisine bırakılan bir emanete hıyanet etmemek, bir kimsenin hakkını aramak, sonra her vazifeyi adamına vermek, kendisine emanet edilen bir görevi hakkıyla yerine getirmek her Müslüman için dini bir borçtur. Sonra bütün işlerde adaleti gözetmek, haklıyı haksızı iyice ayırt etmek bir vazifedir. Allahü Teala bu şekilde emrediyor.

Bu iki emre uymak bir milletin selameti için mutlaka gereklidir. Çünkü fertlerin hukuku adalet ile, toplumun menfaati ise işleri, vazifeleri ehline vermekle gerçekleşir. Birinin bize emanet bıraktığı şeyi muhafaza edip gerektiğinde kendisine vermek üzerimize borçtur. Bunu yapmamak emanete hıyanettir. Emanete hıyanet edenin imanı noksandır. Millete ait işlerde bir emanettir. Ehline vermemekte bir emanete hıyanettir. Üzerine aldığı bir görevi hakkıyla yerine getirmemek, hile yollarına sapsak, işe önem vermemek emanete hıyanettir. Allah'ın bu iki emrini tanımayan bir millet mümkün değil yaşayamaz. Hangi türden olursa olsun emanete hıyanet toplumu alt üst edecek büyük kötülükler meydana getirir.

Peygamber Efendimiz buyuruyor ki:

Emanete zarar gelince kıyameti bekleyiniz. İşler ehli olmayan kimselere verildiği zaman artık kıyameti gözleyiniz.

Bu Hadîs-i şerifin anlamından anlıyoruz ki, bir memlekette emanete riayet edilemez, vazifeye önem verilmezse, o memleketin nizamı ve intizamı bozular, her şey alt üst olur.

Ey cemaati-i Müslimin!

Allah'ın ve Peygamberin emirlerine daima iyi bir şekilde kulak veriniz. Onların dışına çıkmamaya çalışınız ki, dünyada ve ahirette kurtuluşa eresiniz.³⁵²

Peygamberimizin “Emanetleri ehline veriniz, emanete zarar gelince kıyametinizi bekleyiniz. İşler ehli olmayan kimselere verildiği zaman artık kıyameti gözleyiniz.” sözlerinden de anlaşılacağı gibi Müslümanlar için emanete sahip çıkmak işi ehil olan kimselere verme bir hayat düsturudur.

Bu sebeple hutbede halkın kendilerine verilmiş olan her türlü emanete sahip çıkarak idareyi daima ehil kimselerin eline vermeleri gerektiği bildirilmiştir.

Hutbede bir memlekette emanete riayet edilmez ve vazifeye önem verilmezse o memleketin nizamı ve intizamı bozulur denilerek halkın sahip oldukları mesleklerinde hakkını vererek çalışmaları gerektiği yönünde teşvikte bulunulmuştur. Emanetleri sahiplerine vermezlerse hem devlet hem de millet açısından bir çöküşün yaşanacağı belirtilmiştir.

Hutbe 41

Hekim, İlaç, Hastalık

Şüra 30:

“Başınıza gelen her musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. Bununla beraber Allah çoğunluğu affeder.”

(Ayette hitap, günahkar mü'minlerdir. Günahı olmayan mü'minlerin başına gelen musibetlerin sebepleri başkadır. Mesela onların sabretmeleri mükafatlarını arttıracak bir sebeptir.)

Ey Cemaat-i Müslimin!

Bilirsiniz ki, her zaman bir olmaz. İnsan hali hep bir kararda kalmaz. Hastalık ve sağlık bizim içindir. Bir kararda olan bir tek Allah'tır. Allah korusun, bazen salgın hastalık olur. Bulaşmadık ev, tutulmadık insan kalmaz. Bir takımını alır götürür. Bir takımda kurtulur. Böyle hastalıklar hiç şakaya gelmez. Zarar bakımından da savaştan geri kalmaz. Bu yüzden ne ocaklar sönmüş, ne analar ağlamış, nice evlatlar yetim kalmıştır.

Ama denecek ki,: Kırk yıl kıran olmuş, yine eceli gelen ölmüş. Doğrudur eceli gelen gider. Lakin biz ecelimizin gelip gelmediğini bilemeyeceğimiz için ömrümüz oldukça ve elimizden geldiği kadar kendimizi hastalıktan korumak boynumuzun borcudur. Biz görevimizi yapalım da herkes alınının yazısı ne ise onu görür. Eceli gelen

gider diye kendini kaldırıp ateşe atar mı? Ben yaradanıma sığınırım diye bir insan kendini göz göre göre tehlikeye sokar mı? Siz elinizden geldiği kadar hastalanmamaya çalışın. Allah etmesin bir hastalığa yakalandığınız zaman da: “Benim hekimim Allah’tır” diye vakit geçirmeyip kendinizi hemen doktora gösterin. İlaç alın, perhiz edin, ne gerekirse yapıp ötesini Allah’a bırakın, dertlere derman verecek Allah’tır. Hekim ve ilaç gibi şeyler birer sebeptir. Hekim adama yol gösterir, ilaç tarif eder. Lakin ilacın içine ilacı koymaz. Sebepleri yaratan, ilaçlara şifayı koyan yine Cenab-ı Allah’tır. Her derdin dermanı vardır. Lakin hangi ilaç hangi hastalığa şifadır, bunu siz bilemezsiniz. Onu uzman olan hekimler bilir.

Hekimlik gayet büyük, gayet ince bir sanattır. Vaktiyle bizim ailelerimiz hep hekimlik bilirdi. Yaşadıkları devrin birinci doktoru hep onlardı. Sakın siz onlara hor bakmayın. Sakın hekimlerin dediklerinden çıkmayın. Hekimlerin sözüne dikkat edin. Bir yeri karantinaya alırlarsa sakın, bu da ne olacakmış diye önem vermemezlilik etmeyin. Karantinalı yerlerden kaçanlarla muharebelerden kaçanların günahı birbirine yakındır. Muharebeden kaçanlar, yerlerine yurtlarına düşman getiriler. Karantinadan kaçanlar ise gittikleri yerlere salgın götürürler. Sabredip karantinalı yerlerden kaçmayanlar düşman karşısında her türlü sıkıntıya katlananlara benzerler. Salgın hastalığın da zararca düşmandan farkı yoktur. O da düşman, bu da düşman. O da bela bu da bela. Düşmana nasıl karşı koymak lazımsa mikroba da öyle karşı koymak gerekir.

İşte ey Müslümanlar!

Bunu böyle bilinde öyle davranın. Allah’tan hem sıhhat ve afiyet isteyin, hem de sıhhatin ve afiyetin yoluna gidin. Kendinizi hasta etmemeye çalışın. Yiyeceğinize içeceğinize dikkat edin. Öyle vakitli vakitsiz, olur olmaz abur cubur şeyler yiyip içmeyin. Vücut sağlığı insana Allah’ın büyük bir nimetidir. Bu nimet elden bir kere giderse bin kere pişman olursunuz. Ama iş işten geçer. O zaman onu mumla ararsınız, yazık ki bulamazsınız.

İyisi mi şimdiden sağlığınızın kıymetini bilin. Hekimlere inanın, sözlerini tutun. Her hastalıktan, hele öyle salgın hastalıktan elinizden geldiği kadar sakınıp Allah’a sığının, kadere rıza edeceğim diye kendinizi tehlikeye atıp yanlış bir yola gitmeyin. Peygamber Efendimizde böyle hastalıklardan sakınırdı. Peygamber peygamber iken sakınıyor da, biz kim oluyoruz ki, ondan daha çok kadere rıza etmeye kalkıyoruz.. Sakın

ha! Kadere uymayı yanlış anlamayın. Kendinizi koruyun. Temizliğe dikkat edin. İcabında hekime koşun. İlaç alın, perhiz edin. Hem de Allah'a güvenin, yine şifayı ondan umun, yine dermanı ondan bekleyin.

Cenab-ı Mevlâ her şeye kadirdir. Her şeyi yoktan var eden ancak O'dur.³⁵³

Henüz savaştan yeni çıkmış ve zayıf düşmüş halkın arasında en yaygın olarak görülebilecek musibet şüphesiz ki salgın hastalıklardır. Hutbede salgın hastalıklar tıpkı büyük savaşlara benzetilerek bu savaşlarda ölenlerden daha fazla kişinin salgın hastalıklardan ölebilecekleri ifade edilmiştir.

İnsanların hastalıklar karşısında kaderci olmamaları, hastalandıklarında hekime başvurmaları, hekim tarafından verilen tüm ilaç ve perhizlere uymaları tavsiye edilmiştir. Hutbede Allah'ın hastalıklar göndererek kullarını imtihan ettiği fakat hastalıklar karşısında tedavi olmadan şifayı sadece Allah'tan beklemenin sakıncaları ifade edilmiştir.

Dinimiz de, elden gelen tüm tedavi ve imkanlar kullanıldıktan sonra şifa Allah'tan istenilir. Peygamber efendimiz s.a.v de hastalandığımız vakit doktora gitmemizi tavsiye etmiş ve müminlere önce tedavi görmeyi sonra dua etmeyi telkin etmiştir. Bu sebeple hutbe insanlara, büyük salgınlara sebep olmamaları ve savaştan yeni çıkmış olan halkı daha da zor duruma düşürmemeleri bakımından bir uyarı niteliğindedir.

Hutbe 51

Askerliğin Şerefi

Saf 10-11:

"Mü'minler! Sizi, kendinizi acıklı azaptan kurtaracak bir ticaret salık vereyim mi? O da şudur: Allah'a ve Peygamberine iman ederseniz ve mallarınız ve canlarınız ile Allah yolunda yürürseniz, bilmiş olasınız bu hal sizin için her şeyden hayırlıdır."

Ey cemaat-i Müslimin!

Dünyada düşmansız insan olmaz. İnsanın dostu bir ise düşmanı bindir derler. Bunlar, boşuna söylenmiş sözler değildir. Düşmanın açığı var, büyüğü var, Fakat

düşman değil mi, hepsi bir fırsat kollar, hepsi bir zamanı bekler. Onun için daima uyanık olmalı, düşmanı korkutacak, düşmanın tecavüzüne meydan vermeyecek kadar kuvvetli, o kadar uyanık bulunmalı Düşmana küçük büyük dememeli, düşman karınca olsa bile yine önem vermeli ve çalışmalı. Bütün gücünü sarf edip, daima kuvvetli hazır bir vaziyette bulunmalı. Başka şekilde dünyada rahat yaşanmaz ve yaşatmazlar.

Allahü Teala şöyle buyuruyor:

Ey mü'min kullarım! Sizi elim azaptan kurtaracak bir ticarete sevk edeyim mi? Size böyle bir kazanç gösteriyim mi? Allah ve Rasülü'ne iman ediniz; Allah yolunda, malınızla ve canınızla savaşınız. Eğer bilerseniz o sizin için hayırlıdır. İnsan dünyada ve ahirette bu şekil rahat eder, Cennet ve Cemalullah'a ancak bu şekilde kavuşabilir. Allah'a iman etmeyenler, resulün emirlerini dinlemeyenler, düşmana karşı canla başka mücadeleden geri duranlar, dünyada sefil ahirette önemsiz ve hor kabul edilirler.

Ey cemaat-i Müslimin!

Ey Allah'ın kulları! Düşmana karşı kuvvet hazırlamak üzerimize farzdır. Bu kuvvetlerin en mühim kısımlarından biride şüphe yok ki askerdir. Asker düşmanlara karşı dinimizi, yurtlarımızı, ırz ve namuslarımızı bir fiil koruyan silahlı bir kuvvettir. Bunun için askerlik çok büyük, çok mukaddes bir vazifedir. Allah'ımı, Peygamberini, yurdunu, yuvasını seven; ırz ve namusunun kıymetini bilen her insan, askerlik görevini seve seve yapmalıdır. Bizim dinimizde askerliğin mertebesi çok yüksektir. Ölürse şehit, kalırsa gazidir. Peygamberlik rütbesinden sonra en yüksek rütbe şehitlik mertebesidir. Bir insan için bu iki unvan ne büyük ne şerefli bir unvandır. Onun için askere çağrılınca koş koş ve sevine sevine gitmek lazımdır.

Peygamberimiz;

Silah altına davet olduğun zaman hemen icabet et!

Buyurmuştur.

Peygamberimizin bu emrini tutmak boynumuzun borcudur. Askere çağrılıp da gitmeyenler, askere gitmemek için yoktan bahaneler, hastalıklar icat edenler Allah'a ve Peygamberine asi olmuşlardır. Böylelerinden ne Allah razı olur, ne Peygamber! Bunlar dünyada ve ahirette cezalarını bulurlar, elim azaptan kendilerini kurtaramazlar.

Ey mü'minler!

Bilmiş olun ki, bir asker için en büyük vazife, amirlerine, subaylarına, komutanlarına itaat etmektir.

Efendimiz: Hoşunuza gitse de gitmese de amirlerinizin emirlerini dinleyin, onlara itaat edin, buyurmuşlardır. Amirlerine itaat etmeyen askerler, ordunun bozulmasına sebebiyet verir, böylece memleketine ihanette bulunmuş olur. Çünkü, itaatsizlik, düzensizliği ve düşmanın galibiyetini hazırlar. Onun içindir ki, askerin amirlerine karşı itaatsizliği, Allah vermesin, memleketin ve milletin mahvolmasına sebep olur. Vazifesini bilen bir asker, amirleri ne söylerse onu yapar. İtaatsiz bir asker, Allah'ın ve Peygamberin gazabını kendi üstüne alır, dünyada ve ahirette rezil-rüsva olur. Askerlikte gösterilen her vazife mukaddestir. Talim ve nöbet ise kutsal bir görevdir, büyük bir ibadettir. Peygamberimiz buyuruyorlar ki: Allah için bir gece nöbet beklemek, gecesi namaz, gündüzü oruçla geçen bin geceden hayırlıdır.

Talime çıkmamak için yalandan hastalanmak büyük, hem de çok büyük bir günahdır. Nöbet beklerken uyumak, bulunduğu karakolu düşmana teslim etmek de büyük bir günahdır. Efendimiz bir Hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuşlardır: İki göze cehennem ateşi dokunmayacaktır. Biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri de Allah yolunda gece vakti karakol bekleyen göz! Çocuklarınıza atıcılık öğretmek, askeri talimler yaptırmak da, Peygamberimizin emirlerindedir.

Ey cemaat-i Müslimin, ey Allah'ın kulları! Düşman ile karşı karşıya gelmeyi arzu etmeyiniz. Ah bir savaş olsa da şöyle yapsak demeyiniz! Fakat her ne sebeple olursa olsun, düşmanlarla karşı karşıya gelmek zorunda kalırsınız, o zaman düşmandan daha çok kararlı olursunuz, düşmana arka çevirmeyiniz; düşmandan kaçmayınız. Çünkü düşmandan kaçanların cezası, dünyada hüsrân ve helak, âhirette azaba uğramaktır. Bunlar dünyada sefaletin, âhirette cehennemın en alt tabakasına yuvalanırlar. Böyle bir âkıbet ise ne fenadır. Resulü Ekrem'in şu Hadîs-i şeriflerine dikkat ediniz:

İnsanı dünya ve âhirette felakete sevk eden, insanın dünyada ve âhirette mahvolmasına sebep olan yedi büyük günah vardır ki, onlardan sakınınız. Birincisi; Allah'a şirk koşmak, Allah'ın yapacağı yaptığı işleri başkasından bilmemek, ikincisi; sihir ve büyücülük işletmek, üçüncüsü; Allah'ın haram kıldığı adam öldürme cinayetini işlemek, dördüncüsü; faiz yemek, beşincisi; yetim malı yemek, altıncısı; muharebe

meydanından kaçmak, yedincisi de, namuslu ve hiçbir şeyden haberi olmayan mü'min bir kadına iftira ve benzeri suçlamada bulunmaktır.³⁵⁴

Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Efendi** ve Mustafa Kemal Paşa'nın en çok önem verdiği hutbelerden biriside askerlikle ilgili öğütlerdir. Çünkü uzun yıllar süren savaşlar sonunda ordu düzeni, disiplini, araç ve gereçleri kalmadığı gibi, askerlikten bıkan halkın firarları baş göstermiş, dağılan devletin ve milletin maddi gücü kalmadığı gibi, maneviyatı da yıpranmıştır. Bu amaçla askerlikle ilgili hutbeye önem verilerek ayet ve Hadîslere dayanarak açıklamalarla yeniden askerlik gücü tesisine gidilmiştir.

Askeri açıdan düşmanın gücünün hafife alınmaması, daima savaşa hazırlıklı olunması, düşmana karşı savaşmak aynı zamanda dinin gereği olduğu vurgulanmıştır. Düşman saldırısına karşı koymak için güçlü olunmalıdır. Yoksa bağımsızlık elden gider, esir millet olursunuz. O zaman düşman malınıza, ırzınıza, canınıza kast eder. Bu nedenle, Allah'ta düşmana karşı savaşmayı emreder.

Düşmanla savaşta askerliğin mertebesi büyüktür. Dinen, ölürsen şehit, kalırsan gazi sayılırsın. Rütbelerin en üstünü bunlardır. Onun için askerliğe çağırıldığında seve seve gitmek anlatılmıştır. Çünkü o dönem askerlikten firarlar çok olmaktaydı. Bu emirlere uymayanlar Allah ve Peygamber için asi olurlar.

Halka, askere gittiklerinde emir komutaya itaat etmeleri istenmiştir. Çünkü disiplini bozulan ordu başarılı olamaz. Askerlikte nöbet kutsaldır. Nöbeti iyi tutan asker, düşmanın sızmalarını önler ve zayıat vermez. Düşmanla karşı karşıya geldiğiniz zaman, düşmandan korkmayınız ve kaçmayınız, kararlı bir şekilde düşmana karşı koyunuz. Düşmandan kaçmak ahiret içinde iyi değildir. Muharebe meydanından kaçmakta en büyük günahlardan biri olarak dinen anlatılmıştır.

Sonuçta, güçlü bir ordu oluşturma yolu askerliğe önem vermek, harp sanatını, araç ve gereçleriyle güçlendirmekten geçtiği dini içeriklerle anlatılmıştır.

E-Mehmet Rifat Efendi'nin Diğer Hutbeleri

Mehmet Rifat Efendi'nin hutbelerinden diğer hutbeleri kısaca şöyledir;

Kimseye kul olmamak; İnsanlar şunu bilsin ki, bir mümin yalnız Allah'a kulluk eder, yalnız Allah'tan yardım ister. Başkasına kulluk etmek, taşlardan ağaçlardan medet ummak, onlara yüz, göz sürmek en büyük şıktır.

Temizlik; Allah'ın emridir. Her Müslüman temiz görünmelidir, temiz yerde yaşamalı, mescitlere temiz gidilmelidir. Müslümanlık temizlik dinidir. Ruh temizliği, beden temizliği en büyük fazilettir. Müslüman'ım demek, her manasıyla temiz bir insan demektir.

İman ve Amel; sakın aldanıp ta Müslümanlığı sadece şehadet getirmekten ibaret olduğunu zannetmeyin! Daima çalışınız, yorulunuz, dinimize ve dünyaya dört elle sarılın. Allah'ın emirlerini tutun, Peygamberin gösterdiği yolda gidin!

Kamil Mümin; Allah'a tam iman edenle, salih ameller yapanlar devlet, millet için faydalı olanlar, sabırla işlerini yürütenler, aynı zaman da dürüstlüğü tavsiye edenler, insanlık için, dürüstlük bir Müslüman için şarttır.

Namaz kılarak; Allah'a yakın olan kimse, dünya hazinelerine bile hıyanet etmez, ona el sürmez çünkü Allah'tan korkar, o daima kendini Allah ile görür, böyle kimseler, alemin malına, canına, ırzına, namusuna göz dikmez.

Ana, Babaya İtaat ve hürmet; Ana babaya karşı haklarınızı yerine getiriniz, iyi muamele ediniz, onları hoş tutunuz, hayır dualarını alınız ki, evladınız da Ana babaya hürmeti sizden öğrensın. İyi biliniz ki, Ana babayı horlayan adamın evladı da fena örnek olur.

Öksüzlere yardım ve himaye; Dinimiz ve sosyal hayatın gereği yardım etmektir. Allah'ın en sevdiği, ev içinde ikramda bulunan, öksüze yardımda bulunulan evdir. Kalplerimizin yumuşamasını, ihtiyaçların giderilmesini isterseniz, öksüze merhamet ediniz, onu okşayınız, kendi yemeğinizden onlara yediriniz. Böyle yaparsanız kalbiniz yumuşar, ihtiyaçlarınız yerine gelir. Yetimi himayesine alarak, onun malını ve âdâbını muhafaza eden cennette benimle beraberdir diye Peygamberimiz buyurmuştur.

Gıybet; Milletlerin ve insanların sosyal yapısını bozan şeylerden biri de gıybettir. Sakın birbirinizin gıybetini yapmayınız. Başkasının arkasından hoşlanmayacağı bir şey söylemeyiniz. Kusurlarını arkasından söylemeyiniz. Dedikodu yapmayınız. Bir insanın

gıybetini yapmak, arkasından çekiştirmek, ölmüş kardeşinin etlerini yemek kadar fenadır. O nun kadar çirkindir.

Nifak ve Haset; Müslümanların arasına nifak sokanlar, Türk Milletini daima parçalamışlardır. Allah'ın Resulünün söylediğine daima itaat edelim. Aramızda ayrılığa ve iki yüzlülüğe meydan vermeyelim, her zaman sabır ve dayanıklılığı elden bırakmayalım, daima ileri gitmeye çalışalım.

Milli Mücadele dönemi öncesi, Anadolu'da harplerden ve eğitimsizlikten dolayı bozulan sosyal hayatı ve Ahlâki yapıyı yeniden tesis için hutbelerle, içkinin kötülüğü, içkinin topluma ve ekonomiye verdiği zarar, Kumarın kötülüğü, toplumda açtığı zararlar, aile bütünlüğünü bozması, insan sağlığına zarar vermesi, kardeşler arasında iyi dayanışmayı, dargınlıkların ortadan kalkması, insanların tevazülü olması, kibirli olmaması, hutbelerle öğütlenmiş ve aile, toplum, millet kaynaşması sağlanmıştır.³⁵⁵

Müslüman Türk toplumunun hayatında inançları gereği önemli değerleri olduğu ve yaşatılması gereken, Mevlit, Miraç günü, Kadir gecesi, Ramazan ve Kurban bayramında da kaynaşma ve sosyal yakınlaşma açısından dini ayet ve Hadîslerle, hutbelerde atıfta bulunarak barış sağlanmıştır.

Seçtiğimiz hutbeler; halka vatan sevgisini, vatan olmadan hiç bir şeyin olmayacağını, vatanın müdafaası gereği, göklere hakim olmak için Tayyare Cemiyeti'ne yardım edilmesini, medeni halkın temiz oluşuyla, sağlıklı bir nesil yetişmesi öğütlenmiştir.

İslâm dini ve onun Peygamberi Hz. Muhammet (S.A.V.) örnek alınması, İslâm dininde çalışmanın öğütlendiği gibi, memleketin kalkınması, ticaret, sanat ve ziraatla uğraşarak ülkenin kalkınması vurgulanmıştır. İnsanların çalışarak dünya hayatını ve ahiret hayatının kazanılması nasihat edilmiştir.

Hutbelerde, hekimlerin, ilaçların tedavisi, hastalıklarla ilgili halk bilinçlendirilmiştir. İnsanların birbirleri arasındaki ilişkilerde istihza, kötü söz, kötü lakattan uzak durmaları anlatılmıştır. Kötü huylardan, arkadaşlıklardan uzak kalınması nasihat edilmiştir. Müslüman Türk toplumunun daha çok çalışıp kalkınması için ayet ve Hadîslerden örnek verilerek anlatılan çalışma desteklenmiştir.

³⁵⁵ Türkçe Hutbeler, s.40-100.; E.Ş.Usta, Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri, s.39-130.

Fesat çıkaranlara Türk toplumunun itibar etmemesi önemle öğütlenmiştir. Birlik ve beraberlik önerilerek, sosyal hayatta başarılı olmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bayram hutbelerinde, halk arasında dayanışma ve kaynaşma sağlanarak barış ve huzur getirmesi istenmiştir. Askerliğin dini açıdan kutsal olduğu, aynı zamanda milli açıdan savunma ve Peygamber ocağı olduğu vurgulanarak ülke savunması güçlendirilmiştir.

Özetle hutbelerin Türkçe anlatılması, milletin anlayacağı dille daha iyi anlaşılacağı gerektiği vurgulanmış, uhrevi ve beşeri yapıyı birleştirerek halkın aydınlanıp güçlenmesi sağlanmış ve Türk milletinin daha da ilerlemesi amaçlanmıştır.

F. Mehmet Rifat Efendi'nin Görev Sürelerinin Uzatılması (1930-1931)

Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Efendi**'nin 1930'da yaş haddinden emekli olması gerekmektedir; ancak yapılan görüşmeler sonrasında, yapmakta olduğu görevini bir süre daha devam ettirmesi uygun görülmektedir. Buna bağlı olarak Reisliğin 18 Eylül 1930'da ve 3652/2298 sayılı yazıları Başvekâlet'e iletilmiştir.

Konu Bakanlar Kurulu'nda "yönetim dengi ve bilgisinden bir müddet daha istifade edilmek" gibi bir gerekçeyle görüşülmüş ve istisnaen görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına karar verilerek 22 Ekim 1930'da bir kararname çıkarılarak Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından onaylanmıştır.³⁵⁶

Yine **Mehmet Rifat Efendi**'nin Diyanet İşleri Reisliği görev süresinin uzatılması ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı 6 Eylül 1931'de çıkarılmıştır. Bu kararnamede ikinci defa hizmetleri övülmüş ve görev süresi uzatılmıştır.³⁵⁷

Bu konudaki kayıtların ilki Diyanet İşleri Başkanlığındaki 23.0968 nolu sicil dosyasında görülmektedir. Bir diğer bilgi ise Emekli Sandığı Arşivindeki 64275-36 nolu dosyasında bulunan Bakanlar Kurulu Kararnamesi örneğinde yer almaktadır.³⁵⁸

G. Kur'an ve Hadîslerin Tercümesi (1932)

1926 yılı sonlarında **Mehmet Rifat Efendi** "halkın anlayabileceği bir Türkçe ile Kur'an'ın ve bütün Hadîslerin sahih bir tercümesinin" yapılacağını ilan etti. Ancak bu

³⁵⁶ M.Rifat Efendi, **DİB., Arş., D.N:23,0968.**

³⁵⁷ M.Rifat Efendi, **E.S., Arş., D.N:64275-36.**

³⁵⁸ M.Rifat Efendi, **DİB., Arş., D.N:23,0968.**

girişimin sonuçlanması yıllarca sürdü. O dönemde Devlet Bütçesinden Kur'an ve Hadis tercümeleri için ancak dört bin lira ayrılabilmiştir.³⁵⁹

Kur'an'ı Kerim'in tercümesi ve tevsiri E.Hamdi (Yazır'a), Hadislerin tercüme ve "şerh-i" de Ahmed (Naim'e) verildi. Diyanet İşleri Başkanlığı bu projeyi yüklenmeden önce Kur'an'ı Kerim'in Türkçeye tercümeleri yapılmıştı. Ancak bu tercümelerin doğruluğu hakkında halk arasında ciddi endişeler vardı.

Nitekim M. Hamdi (Yazır) Tevsirinin önsözünde buna şu cümlelerle değinir:

"Memleketimizde Kur'an'ı Kerim tercemesi namıyla şöyle böyle bazı neşriyat görüldü. Öyle ki içlerinde aslından değil de yabancı tercümelere tercüme edilenler bulundu... Buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Diyanet İşleri Riyasetine bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir teveccüh eseri olarak benden bir tevsir ve terceme yazmam istendi."³⁶⁰

Hadislerin tercümesinde de, Hadis külliyyatının en sahihi kabul edilen Buhari'nin Sahihi'nin bir özeti olan İmam Zebidi'nin Tecrid-i Sarih'inden başlandı. Mütercim Ahmed (Naim), Hadis'in dinin ikinci kaynağı ve Buhari'nin Sahihi'nin de en güvenilir olduğunu belirterek şu açıklamayı yapar:

"Diyanet İşleri riyaseti, Büyük Millet Meclisince müttehaz bir kararı infazen Zebidi'nin muhtasarını Türkçe'ye terceme etme vazifesini râkımül-hurûfa emretti. Hadd-i tâkatımı pek ziyade tecâvüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfikât-ı ilahiye'ye itimaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum."³⁶¹

M.Hamdi (Yazır) Kur'an tercümesiyle ilgili bir görüşünü de şöyle özetler: "Bazen duyuyoruz ki, Kur'an tercümesi demekle iktifa etmiyor da, Türkçe Kur'an demeye kadar gidiyor. Türkçe Kur'an mı var be hey şaşkın. Kur'an Arabidir..."

³⁵⁹ TBMM Z.C, II/XIV, s.270.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK. Yay., Ankara, 1988, s.415.; *Diyanet Aylık Dergi*, S:9, Eylül 1991, s.16.

³⁶⁰ TBMM Z.C, II/XIV, s.263-274.; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.I, İst.Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1935, s.8-15

³⁶¹ Zenüddin Ahmet Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi II*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s.2-3.

Bu proje uzun zaman aldı, fakat bitirildi. Böylece Türkçe'ye İslâm'ın iki temel kaynağı kazandırılmış oldu.³⁶²

H. Ezân, Salâ ve Tekbirin Türkçeleştirilmesi (1932-1933)

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan sonra, Cumhurbaşkanlığı orkestrasının eski yöneticilerinden Hafız Yaşar (Okur) 22 Ocak 1932'de İstanbul Yerebatan Camii'nde "Müşvik ve Rahim olan Allah'ın İsmiyle" diye besmele çekip Yasin Süresi'ni önce Arapça sonra da Türkçe olarak okudu. Bu deneme 29 Ocak 1932'de İstanbul'un büyük camilerinde tekrarlandı. Aynı yıl Ramazan ayı Ayasofya hoparlörlerinden verilen büyük bir kutlama yapıldı. Burada önce mevlid arkasından bir çok süreler Türkçe olarak okundu.³⁶³

Ancak bu uygulamalar kabul görmediği için bir süre sonra terk edildi. Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, Dolmabahçe Sarayı'ndaki odasında Dr.Reşit Galip ve Hasan Cemil (Çambel)'in yönetimi altında yedi seçme hafıza "Tanrı Uludur" şeklindeki ezânı meşk ettirdi. İlk olarak 30 Ocak 1932'de Türkçe ezân Ayasofya Camii'nde okundu. Bir süre sonra ezânın "arı Türkçe" metni Türk Dil Kurumu tarafından hazırlandı. Vakıflar Genel Müdürlüğü, bütün cami ve mescit hademelerinin amiri sıfatıyla kendisine bağlı bütün cami ve mescitlerde Türkçe ezânı uygulamak için hazırlanan emrini yolladı. Yeni ezânın bestesi için konservatuardan yardım bile istenmişti. 1932 yılı Ramazan ayında ise kesin emirle Türkçe ezâna geçildi. ezânın Türkçeleştirilmesinden sonra salâ ve tekbirin Türkçeleştirilmesine gidildi.³⁶⁴ Bu maksatla 6 Mart 1933'te **Mehmet Rifat Efendi** bütün müftülüklere bir genelge gönderdi.³⁶⁵

Genelge de şöyle belirtiliyordu:

"Tanrı Elçisi Muhammed Salât sana, selam sana

³⁶² TBMM Z.C, II/XIV, s.270-273.; *Diyanet Aylık Dergi*, S:9, Eylül 1991, s.17.; *Diyanet Dergisi*, C.28, S.1, Ocak-Şubat-Mart 1992, s.149.

³⁶³ H.Yaşar Okur, *Atatürk'le Onbeş Yıl*, Dini Hatıralar, Üsküdar Matbaası, İstanbul, 1962.; G.Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.45-47.; *Diyanet Dergisi*, S:9, Eylül,1991,s.9.

³⁶⁴ G.Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, s.45-47.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.415-416.

³⁶⁵ *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, s.502.; M.Armağan, *Paşaların Hesaplaşması*, s.163-164.

Tanrı sevgilisi Muhammed Salât sana, selam sana

Tanrı Elçileri Salât sizlere, selam sizlere

-2-

Ey Tanrı'nın Elçisi Muhammed senin üzerine olsun rahmet ve selâmet

Ey Tanrı'nın Sevgilisi Muhammed senin üzerine olsun rahmet ve selâmet

Ey Tanrı'nın Elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

Ey Tanrı Elçisi Muhammed sanadır rahmet ve selâmet

Ey Tanrı Sevgilisi Muhammed sanadır rahmet ve selâmet

Ey Tanrı Elçileri sizedir rahmet ve selâmet

Türkçe Tekbir:

Tanrı uludur tanrı uludur

Tanrıdan başka tanrı yoktur

Tanrı uludur tanrı uludur

Hamd ona mahsustur

T.C.

Diyanet İşleri Reisliği Tahrirat Müdüriyeti

Lice Müftülüğü'ne

Öz dilimizle her tarafta Türkçe ezânın olduğu bir zamanda, minarelerde Arapça Selâtüselâm okunacağı ahenksiz düşeceği gibi, Hükümeti Celile'nin takip buyurduğu maksadı Milliyyede uygun gelmediğine binaen, İstanbul'daki erhabı istisasla bilhuhabere halaya yazılan üç suret ile Türkçe tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa alakadurların ondan okumaları luzuma Tamiman beyan olunur efendim.
6.3.933

Diyanet İşleri Reisi

İmza"

15.4.1937'de yayınlanan bir Tamim'le de "Hasta ve asabı bozuk olanlar üzerinde uyandırdığı acı "Salâ" kaldırılmıştır. Tamim'de kaldırmanın meruyeti ile ilgili olarak "cenaze selalarının hiç bir şer'i hükmü haiz bulunmadığı" açıklaması yer almıştır.³⁶⁶

³⁶⁶ Seyfettin Erşahin, "Bilinmeyen Yönleriyle Diyanet", Diyanet Aylık Dergi, S:9, DİB. Yay., Ankara, Eylül 1991, s.16.

İ. Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne Mali Kaynak Sağlama Faaliyetleri (1935)

Diyanet İşleri Reisi olarak **Mehmet Rifat Börekçi**, kurumunun mali ve kadro sorunları için özel samimiyetinde kullanarak Başbakan İsmet İnönü ile görüşmeler ve mektup niteliğinde yazışmalar yapmıştır.

17 Nisan 1935'de mektubunda teşkilatlanmanın parasızlık ve kadrosuzluk konusundaki zorluklarını anlatmıştır. Mevcut düzenlemeler doğrultusunda yardımını veya ilgisini istenmiştir.³⁶⁷

Mehmet Rifat Börekçi tarihi nitelikteki samimiyet gereği doğrudan İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra O'na göndermiş olduğu mektubunda; "aziz şefim gibi hitabıyla samimi bir şekilde teşkilatın çekmekte olduğu sıkıntıları 14 Ocak 1939'da sitemli bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca, "...Rejime bütün mevcudiyeti ile bağlı arkadaşlarımız ve müftülerimiz..." gibi bir ifade ile teşkilat kanununun çıkarılmasını talep etmiştir.³⁶⁸

Daha sonra Umumi Katip Kemal Geleç'e 14 Ocak 1939'da mektup yazarak önceki yazısı ile maliye bakanına verilen emrin henüz yerine getirilmediğinden söz ederek bu konu ile tekrar ilgilenmesini istediği görülmektedir.

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanlığı döneminde **Mehmet Rifat Börekçi**'nin İsmet İnönü ile yakın ve samimi teması devam etmiştir. 16 Mayıs 1939'da **Mehmet Rifat Börekçi** Cumhurbaşkanı'na sunulmak üzere Umumi Kâtip Kemal Geleç'e hitaben Diyanet İşleri Reisliği'nin teşkilat kanun tasarısının encümenlerde beklediğini anlatmıştır. Bütçe görüşmeleri nedeniyle geriye atılabileceğinin söz konusu olabileceğini dile getirerek Cumhurbaşkanı'nın ilgisi ve yardımını istemiştir.

Umuni Katip Kemal Geleç'de 28 Mayıs 1939'da **Mehmet Rifat Börekçi**'ye verdiği cevapta Cumhurbaşkanı'nın konuyla ilgilendiğini ve isteğin yerine getirilmesi için Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya emir verdiğini belirtmiştir.³⁶⁹ Yazılan mektuplardan anlaşıldığına göre, mali sıkıntı sorunu giderilememiştir.

³⁶⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, K:26, D:151, Y:2.

³⁶⁸ C.A., Kl: 2/10-32, Fh: 4874-3.

³⁶⁹ C.A., Kl: 2/10-32, 4874.

J. Mehmet Rifat B reke i'nin Dini Hassasiyetleri (1939)

Mehmet Rifat B reke i Ankara müftüsü olduğu dönemde milli harekete katılmış milli ve dini duyguları birleştirerek halkın sevgisini kazanmıŐ, Milli Mücadele'nin dini önderi olmuş, bu  nderlik Ankara ile kalmamış Fetv dan da anladığımız gibi Anadolu uleması ve din adamlarıyla da irtibat kurarak onların onayını almıştı ve milli mücadeleyi başarıya ulaŐtırmada önemli katkısı olmuştu.

Mehmet Rifat B reke i milli konularda hassas ve olduğu gibi dini konularda da hassas olmuştur. Diyanet İŞleri ReislĐi'ne atandıktan sonra Anadolu'nun dini konularıyla canla başla  alıŐmıŐtur.

Savaş'ta yok olan ibadet haneleri yeniden kurmuş ve ReislĐinin de teşkilatlanmaya giderek ibadet hanelere, din görevlilerine ve teŐkilatlarına müftüler atayarak bir düzenleme getirmiştir.

İŐl m dininin gerçek felsefesini benimsemiŐ dini konularda inanç yapısının özünü bozacak eylemlere de karşı çıkmıştır.

Buna  rnek olarak 4 Kasım 1939'da AĞrı vilayeti halk evinde düzenlenmiş temsilde, bölgede tepki yaratan sahneler yaŐanmıŐ, bu olumsuz tepki çeken sahne Şu Şekilde meydana gelmiştir:

“...Şükrü OĞlu Selahaddin; Sarık, Sakallı ve Cübbeli bir hoca kıyafetiyle sahneye ve yüksek bir yere çıkarılıp, kadın, erkek ve çocuklardan m rekeke bir kaç yüz kişi karşısında (Ey Cemaat AĞrı İli Müftüsü Sadullah Yıldız'ın müsadesi ile) diye ve isim tarif etmek sureti ile Müftünün Eyyamı mübareke ve sahir toplantılarda halkı hükümete ısındırmak ve Teyyare ile diğer umur-u hayriye'ye teşvik hususunda yaptığı Vaazlarını taklit ve okuduğu  yeti kerime ve EHad si nebeviyeyi istihfaf ederek “Sallu Ala Muhammed Euzu Billahi mineŐeytaniracim Bismillahirrahmanirahim İna Lillahi ve İna ileyhi Raci'un” ile yalan yanlış bir de ayet okuyarak dini bir vazifeyi tezyif ve M ft  ile İŐtihza ettirdikleri, Müftülüğün 6/1/939 tarihli tahriyat ile bildirilmekte ve  ocuk Mahkeme  zasının akrabası bulunduğundan sesini çıkarmadığı ve hattı hareketin tayini Müftü tarafından rica edilmektedir...” Bu olay **Mehmet Rifat Efendi** döneminde, CHP Genel Sekreteliğine bildirilmiştir. Ayrıca, “Oyun ve alay mevzu'u ve muhitin mukaddesat ile alay ederek hisiyatlarını rencide etmeye c r'et etmeleri ne Laiklikle, ne de vazife Őınaslıkla kabilitelif görülmemiştir.” Diye kınama yapmıştır.

CHP Genel Sekreterliği’de bu konuda Diyanet İşleri’nden bir müteala istemiştir. Diyanet İşleri Reisi olarak, **Mehmet Rifat Börekçi** bu konudaki görüşünü doğrudan başkanlık makamına yazmıştır. Buna sebep olan öğretmenler hakkında tahkikat açılmasını istemiştir.³⁷⁰

Mehmet Rifat Efendi Cumhuriyet döneminde İnkılâpların uygulanmasında, halkla, devletletin modern oluşumunda ilmi ve dini yapıyı halka özümseterek İnkılâpların başarılı olmasını sağlamada büyük emek sarf ederek hizmet yapmıştır.

K. MEHMET RİFAT BÖREKÇİ’NİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ’YLE İLİŞKİLERİ

1. Atatürk Dönemi İlişkileri

Mehmet Rifat Börekçi devletimizin kurucusu Atatürk ve CHP teşkilatı ile de yakın ilişki içinde olmuştur. Bu durum kurtuluş savaşı esnasında olduğu gibi, savaştan sonrada devam etmiştir. CHP Ankara vilayeti teşkilatı ile kongrelerinde sürekli olarak görev almış ve il teşkilatı kongresinde oldukça saygın bir yere sahip olmuştur. Ankara halkı ve il teşkilatı ile Atatürk arasında bir köprü görevi yapmıştır. Aynı durum İsmet İnönü ve hükümet ilişkilerinde de böyle olmuştur. Bu iyi ve yapıcı ilişkilerden Atatürk’te çok memnun olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın serbest Fırka kurduğu günlerde kendisini ziyarete giden, Ankara Mebusları ile yemek yerken, CHP Ankara Vilayet İdari Heyeti Reisi ve aynı zamanda Diyanet İşleri Reisi olan Sayın Rifat Börekçi’ye hitaben, Şakir Kınacı’ya yazdırdığı 9 Ağustos 1930 tarihli mektupta şöyle hitab etmiştir:

“Benim sevgili arkadaşım **Mehmet Rifat Efendi Hazretleri**’ne” diye başlamış, ona olan kalbi sevgisini teyid ederek ancak bunun manasını herkesden daha iyi anlayacağını söylemiş, selâm, muhabbet ve yakınlığı ifadeden sonra; “Başka bir şeyi ne sen ne ben aramayız; bu karşılıklı duygular devletimizi daha da kuvvetlendirmektedir. Seni ne kadar sevdiğimi, senden bahsederken beni dinleyenler anlamışlardır; sana söyleyeceklerdir.” demiştir.³⁷¹

³⁷⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, K: 146, D:44, Y:6.

³⁷¹ H.N.Uluğ, **Hemşerimiz Atatürk**, s.240.

Mehmet Rifat Börekçi CHP Ankara il yönetim kurulu başkanı olarak on ikinci Cumhuriyet Bayramı öncesi yani 28 Ekim 1935’de Atatürk’e göndermiş olduğu telgrafında, bayram için gelmekte olan kadın, erkek atlı-yaya katılımı konusunda bilgi vererek kutlamada bulunmaktadır.³⁷² Bu telgraf bilgisinden çok memnun olan Atatürk, 30 Ekim 1935’de il yönetim başkanı ve Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Börekçi**’ye iyi dilekleriyle kutlayarak tebrik etmiştir.³⁷³

1936’da CHP’nin Ankara il kongresinde partililerle Atatürk’e sarsılmaz saygı, sevgi ve bağlılık ifade eden tezahüratlar yapılmıştır. Yine kongre başkanı olan **Mehmet Rifat Börekçi** bu coşkuya kendi hissiyatını da katarak 25 Aralık 1936’da durumu bir telgrafla Atatürk’e iletmiştir.³⁷⁴

Atatürk’te ertesi günü kongre başkanı **Mehmet Rifat Börekçi**’ye vermiş olduğu cevapta “partinin ilk kongresi münasebeti ile hakkında gösterilen yüksek ve temiz hislerden mütehasıs oldum. Teşekkür eder, muvaffakiyetler dilerim” demiştir.³⁷⁵

Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde Diyanet İşleri Reisliği kurumuna, onun Reisi **Mehmet Rifat Börekçi**’ye, âzalarına çok önem verirdi. Bayram günlerinde Diyanet Reisini ve âzalarını dördüncü sırada kutlamalara kabul ederdi.³⁷⁶

2. İsmet İnönü Dönemi İlişkileri

Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Börekçi**’nin İsmet İnönü ile de her zaman ilişkiler iyi olmuştur. Gerek başbakanlığı, gerekse Cumhurbaşkanı yıllarında bu iyi ilişkilerinin örneklerini görmek mümkündür. Bu yıllardaki uygulamalardan yer yer anlatılmıştır.

Ancak burada da örnek verecek olursak; Aralık 1938’de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Ankara vilayet kongresi başkanı olarak **Mehmet Rifat Börekçi** kongre delegelerinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye olan samimi duygularını bildiren bir telgraf göndermiştir.³⁷⁷

³⁷² C.A., Kl: VII, D: 91, Fh: 1-330.

³⁷³ C.A., Kl: VII, D: 91, Fh: 1-331.

³⁷⁴ C.A., Kl: VII, D: 91, Fh: 332.

³⁷⁵ C.A., Kl: VII, D: 91, Fh: 333.

³⁷⁶ C.A., Kl: IV-1, D: 49, Fh: 13-1.

³⁷⁷ C.A., Kl: 2, D: 10-15, Fh: 4695-21.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de 17 Aralık 1938'de CHP kongre başkanı **Mehmet Rifat Börekçi**'ye vermiş olduğu cevapta, "... Sevgi ile teşekkür eder ve daima artan muaffakiyetler dilerim." denmiştir.³⁷⁸

Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Börekçi** İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine 4 Nisan 1939'da yazı ile içten bir kutlamada bulunmuştur. "Bu yazısında Türk milletinin tam bir **ittifakı** ve candan arzuları ile Reiscumhurluğa seçildiğinizi görmek şerefini bizlere bahşeden Ulu Tanrı'ya handü sena eder ve takdimi tebrikat ederim... Vatan ve millet için tam manasıyla sulh ve saadet kalkınma, sükün ve huzur olmasını cenâb-ı kadıyelhâcat hazretlerinden tazarru ve niyaz eylerim büyük şefim." demiştir.³⁷⁹

Bu tebrik yazısına cevaben 6 Mart 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "Sayın ve aziz Diyanet Reisimiz, güzel tebriklerinize ve asil duygularınıza teşekkür ederim.." diyor.³⁸⁰ Diyanet İşleri Reisi **Mehmet Rifat Börekçi**'vefat edince de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün cenazesi ve ailesi ile yakından ilgilenmiştir.

Bunun bir göstergesi olarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden ve **Mehmet Rifat Börekçi**'nin arkadaşlarından eski Mersin Milletvekili Ziya Eraydın cevaben Cumhurbaşkanlığı'na bir teşekkür yazısı yazmıştır.³⁸¹

VII. DIYANET İŞLERİ REİSLİĞİ'NİN 1924-1941 YILLARI ARASI YAYIN HİZMETLERİ

Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği döneminde Türk milletine her konuda hizmet verdiği gibi dini yayınlara da önem vermiştir. Türk toplumunun dini konularda aydınlatmak İslâm dininin esaslarını kaynaklarından halka doğru olarak öğretmek, vatandaşlarımızı hurafe ve batıl inançlardan koruyarak, bunların yerine gerçek bilgileri vermek amacıyla; Reislik kuruluşunun ilk yıllarından itibaren yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Diyanet İşleri Reisliği'nin ilk yıllarında "Ahlâk

³⁷⁸ C.A., Kl: 2, D: 10-15, Fh: 4695-22.

³⁷⁹ C.A., Kl: 2, D: 10-18, Fh: 4706-32.

³⁸⁰ C.A., Kl: 2, D: 10-18, Fh: 4706-71.

³⁸¹ C.A., Kl: 2, D: 11-34, Fh: 57-64.

Dersleri”³⁸² “Askere Din Dersleri”,³⁸³ “Türkçe Hutbe”ler isimli eserleri yayınlanmıştır.³⁸⁴

Diyanet İşleri Reisliği’nin kuruluşu hakkındaki 429 sayılı kanun metninde, Diyanet’in yayın faaliyetleri ile ilgili olarak sarıh bir düzenleme yer almamıştır. Zira bu kanun Diyanet İşleri Reisliği’nin kuruluşunu düzenlemiştir, Reisliğin görevleri ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Ancak, Reisliği 1924 yılı bütçesinin meclisteki müzakereleri esnasında Reisliğin, dini yayın görevi meselesi gündeme gelmiştir.

Bütçenin fasılları görüşülürken Ordu mebusu Hamdi Şarlan ve bazı mebuslar, mülga Şer’iyye Vekâleti bünyesindeki ilmi heyeti, yani Tetkikat ve Te’lifat-ı İslâm iye Hey’eti’ni hatırlatarak, bu yeni teşkilatın bütçesi fasıllarında böyle bir heyetin yer almamış olmasına dikkat çekilmiştir. Yetkililer, Diyanet bünyesinde oluşturulan sekiz âzâlı “Hey’et-i Müşavere’nin, diğer görevleri yanında dini yayın hizmetini de yürüteceğini belirtmişlerse de, bu cevap tatminkar bulunmamış; daha önce özel bir kanunla kurulmuş olan söz konusu hey’etin varlığının devam etmesi gerektiği savunulmuştur.

Ancak bu doğrultudaki itiraz ve ısrarlar netice vermemiş, Şer’iyye Vekâleti ile birlikte Tetkikat ve Te’lifat-ı İslâm iye Heyeti’nin varlığının da sona ermiş olduğu uygulama itibariyle anlaşılmıştır.

Bununla birlikte, kuruluşun ilk yıllarında, Diyanetle ilgili Meclis müzakerelerinde bu teşkilatın dini yayın hizmetini yürütmekte de sorumlu olduğu önemle ifade edilmiştir. Nitekim, Diyanet İşleri Reisliği’nin kuruluşunun ikinci yılında 21 Şubat 1925’de ikinci bütçesi müzakere edilirken ağırlıklı olarak “Dini Neşriyat” üzerinde durulmuş, bu mevzuda fevkalade görüşler serdedilmiştir. Yine aynı müzakerelerin cereyan ettiği içtimada Kur’an Meâl ve tevsirinin, Hadîs tercümelerinin devlet imkanlarıyla yapılması Meclisce kararlaştırılmıştır.³⁸⁵

³⁸² TBMM Z.C, II/XIV, s.251.; Ahmet Hamdi Aksekili, **Ahlâk Dersleri**, DİB. Yay., Ankara, 1340, s.1.

³⁸³ Ahmet Hamdi Aksekili, **Askere Din Dersleri**, DİB. Yayınları, İstanbul, 1341/1925, s.2.

³⁸⁴ **Türkçe Hutbeler**, s.12-267.; Bulut, Diyanet İlmî Dergi, 30/ S:4, (Ekim-Kasım-Aralık)1994, s.91-92.

³⁸⁵ TBMM Z.C, II/XIV, s.249-251.; Diyanet Aylık Dergi, S:10 Ekim 1991, s.39.

Yukarıda sözünü ettiğimiz müzakerelerde, sırf dini yayın hizmetinde bulunmak üzere Diyanet bünyesinde özel bir kuruluşun oluşturulması için dönemin bazı mebuslarınca yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Kurulması öngörülen böyle bir ilmi heyetle, başta Kur'an ve Hadis tercime ve Tevs îrleri olmak üzere, halkın ihtiyaç duyduğu ve duyacağı dini eserlerin telif, tercüme ve neşri hedeflenmiştir. Bu niyeti gerçekleştirmek üzere de, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve arkadaşları tarafından hazırlanan, elli üç imzalı bir önerge TBMM'ye verilmiştir. Nihayet Diyanet bütçesi görüşülmeye başlanınca ilk konuşmayı Abdullah Azmi Efendi yapmış, dini yayın meselesinin Türk insanı için taşıdığı değer özellikle vurgulanmıştır. İşte bu amaç doğrultusunda hazırlanan söz konusu önerge de şöyle denmiştir:

“Riyaset-i Celileye”

“Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hata-nalüd bir suretle lisanımıza tercüme ve neşredildiği görülmektedir. Bu Kitab-ı Celil'in elyevm mevcut olan Türkçe Tevs îrleri dahi ihtiva ettiği mââni-i dakikayı ifade kasır olduğu cihetle mütehassıs bir heyet-i ilmiye tarafından Kur'an-ı Azimuşşan'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe Tevs îri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı İslâmiye'nin nakl ve tercümesi ve Din-i İslâm aleyhinde ihtişar eden âsâr-ı ecnebiye ye mukabele ten neşriyatta bulunmak üzere bin liranın zam ve tahsisini teklif eyleriz.”

Görüldüğü üzere bu önergede;

- a) Hatalı Kur'an tercümelerinin yayınlandığı;
- b) Mevcut Türkçe Tevs îrlerin yetersiz kaldığı gerekçe gösterilerek;
- c) Mütehassıs bir kurul tarafından Kur'an-ı Kerim'in dilimize tercüme ve Türkçe Tevs îrin yapılması ve ayrıca;
- d) İhtiyaç duyulan İslâm-i eserlerin telif ve tercüme edilmesi, İslâm aleyhine yazılmış yabancı eserlere karşılık vermek üzere yayın faaliyetlerinde bulunulması ve bütün bu işlerin yapılabilmesi için de;
- e) Diyanet Bütçesine yirmi bin lira ek ödenek ayrılması istenmiştir.³⁸⁶

Gerek önerge metninde ve gerekse önerge sahibinin gerekçe konuşmasında, “Dini Yayın Kurulu” oluşturulması yolunda önemli gayret görüyoruz. Aynı ilgi ve heyecan birçok mebusta da gözüküyor. Konu hakkında söz alanlar, ciddi dini yayına ülke

³⁸⁶ TBMM Z.C, II/XIV, s.269-274.; Diyanet Aylık Dergi, S:9, Eylül 1991, s.17.

çapında duyulan ihtiyacı; Kur'an Meâl ve Tevs îrine, Hadîs tercümelerine olan zarureti detaylı izah etmişlerdir. Uzun tartışmalardan sonra önerge “Kur'an-ı Kerim ve Hadîs-i Şerif Türkçe tercüme ve Tevs îri heyet-i mütehassısı ücret ve masrafı...” şeklinde kabul edilmiştir. Alınan bu karar Türkiye’de Cumhuriyet dönemi resmi dini yayıncılığında önemli bir adım olarak kabul edilmelidir.³⁸⁷

Kabul edilen önergenin neticesi olarak “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi” ve “Hak Dini Kur'an Dili” eserleri 1925 yılından itibaren hazırlanmaya başlaması için karar alınmıştır.

Bu iki eserden Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi Babanzade Ahmet Naim, IV. cildinden itibaren de Prof. Kamil Miras tarafından, Hak dini Kur'an Dili yeni Meâlli Türkçe Tevs îr Elmalılı Hamdi Yazır tarafından hazırlanmıştır.

Hak Dini Kur'an Dili'nin yayını 1935’de başlanmış, Cilt 1,1935’te , 2, 3, 4, 5, 6 ciltler 1936’da, 7, 8, 9, ciltler 1938’de yayımlanmıştır. 12 ciltlik Tecrid-i Sarih Tercümesi'nin ilk baskısına 1926’da başlanmıştır.³⁸⁸

Diyanet İşleri Reisliği'nin yayınlanan bu iki eserinin (Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Hak Dini Kur'an Dili) yayını amacıyla Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesine konulan yirmi bin lira ödeneğin haricinde 1938 yılından itibaren Reisliğin bütçesine yayın hizmetleri için ödenekler konulmuştur. Söz konusu ödeneklerin yıllara göre dağılımı şöyledir; 1938’de yedi bin, 1939’da onbir bin, 1940’da altı bin, 1941’de altı bin lira Diyanet İşleri Reisliği’ne yayın için ödenek verilmiştir.

Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçelerine konulan bu ödeneklerle (1924-1941) yılları arasında kitaplar basılmıştır. Bu kitaplar, Müslüman vatandaşlarımıza parasız dağıtılmıştır. Bastırılan bu kitapların konularına göre baskı adetleri ise şöyledir; Kırk beş bin adet, Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tevs îri (9 cilt). Altmışbin adet, Hadîs Tercüme ve izahları (12 cilt), İkiyüz kırkyedi bin adet, genel dini kültür yayını

³⁸⁷ **TBMM Z.C, II/XIV, s.266-280.; M.Bulut, “İlk Cumhuriyet Meclisi’nde Dini Yayınlar”** Diyanet İlmî Dergi, C.28, S: 1, DİB. Yay., Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s.139-143.

³⁸⁸ **TBMM Z.C, II/XIV, s.266-269.; M.Bulut, “Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları”, 30/S:4,** Diyanet Aylık Dergisi, DİB. Yay., Ankara, Ekim Kasım-Aralık 1994, s.92-93.; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, s.691.**

yapılmıştır. Toplam üçyüz elli ikibin adet, kitap basım ve dağıtımıyla, Müslüman halka dini hizmet verilmiştir.³⁸⁹

1924-1941 yılları arasında Diyanet İşleri Reisliğince yayımlanan eserlerin doküman listesine bakıldığı zaman o günün şartlarına göre çok büyük bir hizmet olarak görülmektedir.

Diyanet İşleri Reisi, **Mehmet Rifat (Börekçi)** Efendi'nin, 1924-1941 Yılları arasında, yayınlanmış eserlerin listesi şunlardır:³⁹⁰

<u>Kitabın Adı</u>	<u>Müellifi/Mütercimi</u>	<u>İlk Basın Yılı</u>
Ahlâk Dersleri (Eski Harflerle)	Ahmet Hamdi Akseki	1924
Askere Din Dersleri (Eski harflerle)	Ahmet Hamdi Akseki	1925
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Sarih C.I.	Zebidi-Ahmet Naim	1928
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Sarih C.II.	Zebidi-Ahmet Naim	1928
İslâm Dini	Ahmet Hamdi Akseki	1935
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâll i Türkçe Tevs îr C.I.	Elmalı M.Hamdi Yazır	1935
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Sarih C.III.	Zebidi-Ahmet Naim	1936
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli Türkçe Tevs îr C.II.	Elmalı M.Hamdi Yazır	1936
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli Türkçe Tevs îr C.III.	Elmalı M.Hamdi Yazır	1936
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1936

³⁸⁹ TBMM Z.C, II/XIV, s.270-275.; N.Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.33.

³⁹⁰ TBMM Z.C, II/XIX, s.267-285.; N.Arslanpay, **Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.33-36.; **Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı**, s.693.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:9, Eylül 1991, s.14-17.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:10, Ekim 1991, s.38-39.; M.Bulut, "İlk Cumhuriyet Meclisi'nde Dini Yayınlar" **Diyanet İlmî Dergi**, 1/S:28, DİB. Yay., Ankara, (Ocak-Şubat-Mart) 1992, s.148-149.; **Diyanet Aylık Dergi**, S:28, Nisan 1993, s.31.; **Diyanet İlmî Dergi**, 30/1, (Ocak-Şubat-Mart) 1994, s.5-8.; **Diyanet İlmî Dergi**, 30/4, (Ekim-Kasım-Aralık), 1994, s.92-95.

Türkçe Tevs îr C.IV.		
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1936
Türkçe Tevs îr C.V.		
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1936
Türkçe Tevs îr C.VI.		
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1938
Türkçe Tevs îr C.VII.		
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1938
Türkçe Tevs îr C.VIII.		
Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meâlli	Elmalı M.Hamdi Yazır	1938
Türkçe Tevs îr C.IX.		
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i	Zebidi-Kamil Miras	1938
Sarih Tercemesi ve Sarih C.IV.		
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i	Zebidi-Kamil Miras	1938
Sarih Tercemesi ve Sarih C.V.		
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i	Zebidi-Kamil Miras	1940
Sarih Tercemesi ve Sarih C.VI.		
Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i	Zebidi-Kamil Miras	1940
Sarih Tercemesi ve Sarih C.VII.		
İmtihan Rehberi (Dini İdari Malumat		
Mecmuası ve İmtihan Rehberi).	M. Fehmi Ülgener	1940

VIII. MEHMET RİFAT BÖREKÇİ'NİN HAYATI'NIN SON DÖNEMİ

Mehmet Rifat Börekçi hayatını; devletin zor günlerinde vatan sever olarak önce bir din adamı hatta dini lider olarak, Milli Mücadelenin başarıya ulaşması için canla başla çalışmıştır. Milli Mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Diyanet İşleri Reisi olarak İnkılâpların ve dini reformların yerleşmesinde Mustafa Kemal Paşa ile işbirliği yaparak çalışmalara büyük katkıda bulunmuştur. Diyanet İşleri Reisliği görev süresinin kararnamelerle uzatılması nedeni; yeni kurulan bir kurumun teşkilatlanmasını, hizmetlerini, uygulamalarını, dini eğitimlerini ve Reformların yerleşmesini en çok destekleyen ve hizmet verendir.

Mehmet Rifat Börekçi'nin yaşının da ilerlemesi nedeniyle, son zamanlarda sağlık sorunları yaşadığından³⁹¹ sık sık İstanbul'a giderek tedavi görmüştür. Diyanet İşleri Reisliği görevinin Vekâletini Müşavere Heyet-i A'zâsı'ndan Ahmet Hamdi Efendi'ye bırakmıştır.³⁹² **Mehmet Rifat Efendi**'nin hayatı boyunca yaptığı görevler ve aldığı ücretler yine Emekli Sandığı arşiv kayıtlarında mevcuttur.³⁹³ Samiye Hanım'la evli olup Raşit, Fehmi, Ali Ziya, Mehmet Fuat, Mehmet Ziya, isimli beş oğlu vardır. **Mehmet Rifat Börekçi** Diyanet İşleri Reisi iken, 5 Mart 1941'de vefat ettiği³⁹⁴ Emekli Sandığı dosyasındaki belgeden anlaşılmaktadır. Cenazesi Ankara'da Asri Mezarlığa defnedilmiştir. Emekli İşleri Genel Müdürlüğü tarafından **Mehmet Rifat Börekçi**'nin zevcesi Samiye Börekçi'ye 27 Mart 1941 tarihli yazıyla,³⁹⁵ 28 Mart 1941 tarihli ve 64275/36/9844 sayılı yazıya karşılık maaş bağlanmıştır.³⁹⁶ Ayrıca Kanuni mirasçılarında da ikramiye verilmiştir.³⁹⁷ Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü 1683 sayılı Kanun gereği bağlanacak Tekavüt yetim maaşı hesap müzakeresi'nde ise şu bilgiler mevcuttur:

“**Mehmet Rifat Börekçi** Samiye isminde bir zevcesi olup, vefat tarihine kadar merhumun nikahlısı idi ve ondan sonra başkası ile de evlenmemiştir. Samiye'nin **Rifat Börekçi**'yle Akitleri bundan tahminen otuz dokuz, kırk sene evvel icra edilmiştir. Samiye Börekçi'nin başka taraftan muhassas maaş ve ücreti, resmen veya muvazzafan bir hizmeti mevcut değildir. Pederi merhum Mehmet olup, Babasından kendisine maaş bağlanmış değildir. Kız evladı yoktur”.

Ankara Musabey Mahallesi Eski Yol Sokak No:40 evde ikametgâh etmekte olup, bağlanacak maaşı Ankara envalinden almak arzusunda olduğu beyanı verilmiştir.³⁹⁸

Mehmet Rifat Börekçi'nin zevcesi Samiye hanımda 1 Eylül 1941'de vefat etmiştir.³⁹⁹

³⁹¹ DİB., Arş., D. N: 23,0968.

³⁹² DİB., Arş., D.N: 23,0968.

³⁹³ E.S.A., D.N: 64275-36.

³⁹⁴ E.S.A., D.N:64275-36.

³⁹⁵ E.S.A., D.N:64275-36.

³⁹⁶ E.S.A., D.N:64275-36.

³⁹⁷ E.S.A., D.N:64275-36.

³⁹⁸ E.S.A., D.N:64275-36.

³⁹⁹ E.S.A., D.N:64275-36.

Mehmet Rifat Börekçi'nin oğulları Rait Börekçi, VII'nci, Fuat Börekçi XI, XII'nci dönem Ankara Milletvekili olarak TBMM'de bulunmuşlardır.⁴⁰⁰

Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin Torunları Rifat ve İsmet Börekçi ile yüz yüze bir görüşme tarafımdan yapılmıştır. Kendilerinin beyanından alınan bilgiler Ek'ler de sunulmuştur. Geniş bilgi için Bkz. EK:43-44.

---

⁴⁰⁰ F.oker, **Türk Parlamento Tarihi**, III, s.772.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imzası ile birlikte özellikle yedinci maddeyi ileri süren İngiliz, Fransız ve İtalyanları Anadolu'daki Yunan-Ermeni işgâl ve emellerinin başlamasına sebep olmuştur. İyi bir eğitimi ve vatan sevgisi olan **Mehmet Rifat Efendi**'nin Milli Mücadele başlarında hemen Ankara'da faaliyete başladığı görülmektedir. Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın İstanbul Hükümeti ve İngilizler'le işbirliğini gören **Mehmet Rifat Efendi**, Ankara'da Kuva-yı Milliyye ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak ve halka mitingler yaptırarak valinin ve işgâl güçlerinin çabalarını boşa çıkarmıştır.

Mehmet Rifat Efendi Ankara, çevresi ve Ali Fuat Paşa ile işbirliği yaparak milli teşkilatlanma yapmıştır. Amasya Tamimi, Sivas ve Erzurum kongrelerinden çıkan kararları takip etmiştir, Hey'et-i Temsiliyye ile işbirliği yaparak, İstanbul Hükümeti'ne karşı tavır almıştır. Milli Mücadele'ye resmen katılarak, ulusal bağımsızlık savaşını daha da güçlendirmiştir.

Din adamı olarak Ankara halkına önderlik etmiş, dini inançlarla milli duyguları pekiştirip düşmanlara karşı güç kazanılmasına yardımcı olmuştur. **Mehmet Rifat Efendi**'nin Ankara'daki bu çalışmaları sayesinde Ankara'nın Milli Mücadele'nin hareket merkezi haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Bu anlamda, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliyye'nin, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ilk gelişlerinde onları karşılayanların başında yer almıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliyye'nin Ankara'daki çalışmalarında onlara her türlü maddî ve manevî yardımda bulunmuş, eşine ve kendisine ayırdığı cenaze parasını dahi bu faaliyetlere aktarmıştır. Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti adına Hey'et-i Temsiliyye'nin misafir edilmesini ve iaşelerini sağlamıştır.

Mehmet Rifat Efendi'nin Milli Mücadele'ye en önemli hizmetlerinden biri de İstanbul Hükümeti'ne karşı yayınlandığı fetvâsıdır. İstanbul Hükümeti'nin Dürrîzade Abdullah'ın fetvâsına karşılık, milli hareketin meşru olduğuna dair fetvâ vermiştir. Böylece bu fetva ile İngiliz'lerin süngü zoruyla İstanbul Hükümeti'ne verdirdikleri fetvânın geçersizliği ve dini dayanağı olmadığı çok iyi işlendiğinden, halk tuzaktan kurtarılmış ve yer yer çıkan iç isyanlar kısa zamanda bastırılmıştır. Anadolu'da milli

birlik sağlanmıştır. **Mehmet Rifat Efendi**'nin karşı Fetvâ'sı, İstanbul Hükümeti ile İngilizleri emelleri açısından oldukça zor duruma soktuğundan, **Mehmet Rifat Efendi** ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Bütün bu faaliyetleri **Mehmet Rifat Efendi**'nin Milli Mücadele önderleri arasına girmesine neden olmuş ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da çok sevilmesine sağlamıştır. Fetvâsı'nın Anadolu'da din adamları tarafından onaylanması ise **Mehmet Rifat Efendi**'yi dönemin dini lideri yapmıştır. Hatta Milli Mücadele sonrasında da bile Anadolu'nun din adamları **Mehmet Rifat Efendi**'yi örnek alarak, onun her faaliyetine onaylayıp, desteklemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasına karar verilerek, 31 Mart 1920'de seçime gidilmiş, **Mehmet Rifat Efendi** en çok oy alarak Menteşe mebusu olmuş ve böylece halkın ona itibar ettiği de anlaşılmıştır. **Mehmet Rifat Efendi**'nin kısa süren Mebusluk döneminde bile iç isyanların bastırılmasında ve dengenin korunmasında dikkat çekici faaliyetleri olmuştur. Ankara çevresindeki isyanların bastırılmasında heyet başkanı olarak önemli rol oynamış ve bu sayede Meclis'in güvenle çalışması sağlanmıştır.

Nisabı Müzakere Kanun'un çıkarılmasıyla kendi isteğiyle mebusluktan ayrılan **Mehmet Rifat Efendi**, Müftülük görevinde yine dini liderliğini koruyarak, Meclis'in kamuoyundan güç almasını kolaylaştırmıştır.

Yeni kurulan Diyanet İşleri Reisliği'ne dinî, ilmî, vatan severliği ve aydın kişi olması nedeniyle **Mehmet Rifat Efendi** uygun görülerek atanmıştır. Diyanet İşleri Reisliği'ne atanan **Mehmet Rifat Efendi**, uzun süren savaşlardan sonra bozulan dinî hassasiyetleri onarmış ve bu sayede, tüm Anadolu ve Rumeli'de yeniden teşkilatlanma sağlanmıştır. Diyanet İşleri Reisliği teşkilatı yeniden ele alınarak Anadolu'nun her bir köşesine dini hizmetler götürülmüş ve halk gerçek İslam dini bilgileriyle aydınlatılmıştır. Dini hizmetler bir esasa bağlanmış ve bu konularda halkın birbirine saygılı olunması, hutbe ve basın açıklamalarıyla öğütlemiştir.

İslam dininin özüne bağlı kalınarak halk kendi dili olan Türkçe ile aydınlatılmış ve öğütler vermiştir. Halkın dini hassasiyetleri göz önüne alınarak, hutbelerde öğütleri Türkçe açıklayıp halkın anlayacağı dille anlatmıştır. **Mehmet Rifat Efendi**'nin kendisi bizzat hutbeler hazırlayarak, hutbelei geleneğinin Türkçe açıklamalarının bu güne

taşınmasına vesile olmuştur. Diyanet İşleri Reisliği'nin her konusuyla ilgilendiği gibi, mali kaynak sağlama çabaları da gözden kaçmamaktadır. Dini lider ve aydın kişiliğiyle de, Cumhuriyet dönemi İnkılâplarının yerleşmesinde büyük katkıları olmuştur.

Diyanet İşleri Reisliği görevi yanında Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki Ankara İl Yönetim Kurulu başkanlığını da yürüterek, Atatürk ve İsmet İnönü'nün takdirlerini kazanmıştır. Kadınların reformlar ve yönetimlerde yer almaları gerektiğini teşvik etmiştir. Hatta kendi eşini de görevlendirerek yine bu konuda da örnek davranış göstermiştir.

Hayatını vatanın bağımsızlığına, din işlerine adayan **Mehmet Rifat Börekçi**, 5 Mart 1941'de vefat etmiş ve Ankara Asri Mezarlığına defnedilmiştir. Eşi Samiye Hanım ise Mehmet Rifat Börekçi'den beş ay sonra vefat etmiştir.

E K L E R

BELGELER

BELGELER

- EK: 1- Mehmet Rifat Efendi'nin Nüfus Kütüğü Kayıt Örneği Belgesi.
- EK: 2- Mehmet Rifat Efendi'nin Hal Tercümesi Belgesi.
- EK: 3- Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziye Azaları.
- EK: 4- Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Fetvası.
- EK: 5- Anadolu Ulemasının Fetvası Mehmet Rifat Efendi'nin Dosyasında Bulunan Sureti
- EK: 6- Mehmet Rifat Efendi'ye ait Mebusluk Seçim Tutanağı.
- EK: 7- Mehmet Rifat Efendi'nin Mebus Seçildiğine Dair Belge.
- EK: 8- Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'nin Müftülük ve Mebusluk Görevini Bir Arada Yürütülmesinin Bir Mahsuru Olmadığını Belirten Belge.
- EK: 9- Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'nin Uhdesinde Bulunması İçin Herhangi Bir İşlem Yapmaya Gerek Yoktur Belgesi.
- EK:10- Mehmet Rifat Efendi'nin Mebusluktan İstifa İsteği ve Kabulü Belgesi.
- EK-11- Beypazarı İsyanına Karışanların Adli Takibatlarının Bakanlar Kurulu Tarafından Tecil Edilmesi Kararı.
- EK:12- Mehmet Rifat Efendi'nin İstanbul Hükümetince İdama Mahkum Edildiğine Dair Sadrazam Damat Ferit Paşa İmzalı 15 Haziran 1920 Tarihli Mucip Belgesi.
- EK:13- Mehmet Rifat Efendi'nin Şer'iyeye İfta'iyeye A'zâlık Görev Belgesi.
- EK:14- Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliğine Atama Belgesi.
- EK:15- Diyanet İşleri Reisliği'nin 1924-1927 Teşkilat Yapısı Belgesi.
- EK:16- Mehmet Rifat Efendi'nin Vatan Müdafaası Hutbesi.
- EK:17- Mehmet Rifat Efendi'nin Emanete Riayet Hutbesi.
- EK:18- Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği Görevinin ilk Kararname ile Uzatılması Belgesi.
- EK:19- Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği Görevinin Tekrar Kararnameyle Uzatılması Belgesi.
- EK:20- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliğine (1935)'de Mali Kaynak Sağlama Yazışma Belgesi.

- EK:21- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'nin (1939)'da Mali kaynak Sağlama Yazışma Belgesi.
- EK:22- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne mali Kaynak Sağlamak için Reisicumhur Katibi Kemal Gedeleş'e Yazdığı Mektup.
- EK:23- Mehmet Rifat Börekçi'nin 4-1-1939 Tarihli Başkanlığa Yazılan Dini Hassasiyetlerle İlgili Belge.
- EK:24- Mehmet Rifat Börekçi'nin Telgrafla; Atatürk'ün On ikinci Cumhuriyet Bayramını Kutlaması.
- EK:25- Atatürk'ün; Mehmet Rifat Börekçi ve Arkadaşlarına Teşekkür Belgesi.
- EK:26- Mehmet Rifat Börekçi'nin Atatürk'e C.H.P Ankara Vilayet Kongre Başkanı Olarak Kutlama Telgraf Belgesi.
- EK:27- Atatürk'ün; Mehmet Rifat Börekçi'ye Teşekkür Belgesi.
- EK:28- Atatürk'ün Cumhurreisi Olarak; Diyanet İşleri Reisi ve Azalarının bayramlarını Kutlama Protokol Belgesi.
- EK:29- Mehmet Rifat Börekçi'nin; Reisicumhur İsmet İnönü'ye C.H.P Kongresi Nedeniyle Telgrafi.
- EK:30- Cumhurreisi İsmet İnönü'nün; Mehmet Rifat Börekçi'ye Teşekkür Belgesi.
- EK:31- Diyanet İşleri Reisi Mehmet Rifat Börekçi'nin İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Oluşu Nedeniyle Kutlama Belgesi.
- EK:32- Reisicumhur İsmet İnönü'nün; Mehmet Rifat Börekçi'ye Teşekkür Belgesi.
- EK:33- Mehmet Rifat Börekçi'nin Vefatı Nedeniyle İsmet İnönü'nün Üzüntü Taziyelerine Karşı, Ziya Efendi'den Karşı Bir Memnunluk Yazısı.
- EK:34- Mehmet Rifat Börekçi'nin Sağlık Sorunları Belirten Belge.
- EK:35- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği görevini Geçici Vekalet Verme Belgesi.
- EK: 36- Mehmet Rifat Efendi'nin Yaptığı Vazifeler ve Ücretleri.
- EK: 37- Mehmet Rifat Efendi'nin Ölüm Mazbatasını Belgesi.
- EK:38- Mehmet Rifat Börekçi'nin Eşi Samiye Hanıma Maaş Bağlanması İsteği Belgesi.
- EK:39- Mehmet Rifat Börekçi'nin Zevcesi Samiye Hanıma Emekli Maaşını Bağlanması Belgesi.

- EK:40- Mehmet Rifat Börekçi'nin Zevcesi Samiye Hanıma Emekli İkramiye Verilmesi Belgesi.
- EK:41- Mehmet Rifat Börekçi'nin Zevcesi Samiye Hanıma Maaş Bağlanma Kabul Belgesi.
- EK:42- Samiye Hanımın Vefatı Nedeniyle Maaşının Kesilme Belgesi.
- EK:43- Mehmet Rifat Börekçi'nin Torun Rifat Börekçi ile Yüz Yüze Yapılan Görüşmede Alınan Bilgiler .
- EK:44- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diğer Torunu İsmet Börekçi'den Alınan Bilgiler.

Yer değiştirenlerin Adı ve soy adı	Vilayeti	Kazası	Nahiyesi	Mahallesi	Köyü	Sokağı	Ev No.	Kütük No.	Sayfa No.
	Nüfus kütüğünde yazılı oldukları yer						9	8	82
Nüfus kütüğüne yazıl- acakları yer									

YER DEĞİŞTİRENİN

Sıra No.	Adı ve soy adı	Ne işle geçindiği	Babasının adı ve soy adı	Anasının adı ve soy adı	Doğum tarihi	Doğum yeri	Evli veya bekar olduğu	Dini (x)	Aile ana dili	Yara niğeni veya sakatlığı	Fotoğraf yeri
1	Rifat Barıko		Abdülkadir	Abdülkadir	277	Amulca	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
2	Karim Samiye		Abdülkadir	Abdülkadir	294	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
3	Şeyh Rifat		Rifat	Samiyeye	919	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
4	Fehmi		"	"	919	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
5	Abdülaziz		"	"	921	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
6	Abdülhamit Rifat		"	"	925	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
7	Abdülhamit Hüseyin		"	"	931	"	evli	5/8/941	T. Osmanlı		
8											

EK-1- Mehmet Rifat Efendi'nin Nüfus Kütüğü Kayıt Örneği Belgesi.

341

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Menteşe Milletvekili Rifat hakkında tamamlanmıştır.

Adı ve Soyadı [*]	<u>Rifat Bönke</u>	Eserleri	
Babasının ve annesinin adı	<u>Hacı Hüseyin Ef.</u> <u>Habile H.</u>	Him rütbesi	<u>Müderris</u> <u>İzmir, Boğaziçi Müderrisi</u> <u>Mahrez, Papazı</u>
Doğum yeri	<u>Ankara</u>	Soğukdan erredikî mülki ve işleri	<u>Ankara, Harok, Hüftün</u>
Doğum tarihi	<u>1866 (1277)</u>	Milletvekiliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	<u>Evlü: üç çocuk</u>
Öğrenimi	<u>Medrese</u>	Osmanlı Meclis Mebusanında Milletvekiliği varsa seçim yeri	
Bildiği diller	<u>Arapça, Kuran, Farsça</u>	Öldü ise ölüm tarihi	<u>1941 senesinde ölmüştür</u>
Neden uzmanlığı olduğu	<u>Dini ilimler</u>	MAHFUZDUR	

Hayatını türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

1277. senesinde Ankara'da doğdu. Rüşdîye tahsilinde sonra Medrese tahsil-i e başladı. Ankara'da Kütüphane Zinde Hacı Rifat Ef. de 1303 tahil ve Fetihullah Kuyunbaki Zinde Hacı Hüseyin 1308 tahil de iki defa sınavı geçerek ululuk makamına Farsçe Medresesi'ne bilimsel müderris oldu. Bir müddet bir çok talebe ile bir iki defa sınavı geçerek 1314 senesinde Ankara İttihatı Muhkemesi üyeliğine ve Heyet-i İttihatîye Reisliğine seçildi. 1323 tahilinde Ankara Müftülüğüne seçildi. 1328 senesinde Farsçe ve Evkaf mekullatında Heyet-i İttihatîye üyeliğine ve 1340 senesinde Defalet 74 leri Reisliğine seçildi. 14 senesinde İstanbul'da bulunurken

[*] Soyadı Kanunundan önce Tanların ailelerinin adları soy isim konular.

Kabirah 1941 senesinde vefat etti. Evliliği Müderrisliği Harok Cemiyeti ve Ankara İttihatı ile ilişkileri olan C. H. Partisi'ne Ankara vilayet idare Heyet-i İttihatîye üyesi olarak ölmüne kadar üyesi oldu.

۱۰۲۶
 انوار الیقین

دفعہ حقوق و تکلیف مرکز برائے فقہ

A	III-1
D	16
F	20-1

مقرر فقہ اقدس
 ممبران محترمین
 قضا جسٹس سید اقدس
 پروفیسر سید ارمین
 سیکرٹری سید علی بیگ
 عطا سید ارمین
 مفتی سید ارمین
 ارمین سید ارمین
 سیکرٹری سید ارمین
 قضا سید ارمین

دفعہ فی الدین

فتاویٰ رضویہ

نومبر ۱۹۲۶ء

جلد ۱۰

نسخہ نمبر ایک سرخسہ

جمہوریت نامہ سے مکتوب نمبر اولیٰ

۱۱ شعبان ۱۳۴۶ھ

پارا

۲۱ ربیع الثانی ۱۳۴۸ھ

فتاویٰ شریفہ سرخسہ

سب نظام عالم اولان خلیفہ اسلام اداہ اللہ تعالیٰ خلافت الیوم التیام حضرت ترکستان تحت ولایتہ بولان بلاد اسلامیہ بش اشخاص شریک
اضق و اتحاد و کثرت روٹا انتخاب ایدرک تینہ صادقہ شاہانہ شیل و زوربات اہل اعتقاد و اشلاق و بلا امر عالی امسالین عسکر جت قیام
ایدوب ظاہرہ عسکری امانت و محرمینہ سبب و حقیقتہ جمع مال سودا سببہ خلاف شرع شریف و متاثر امر شریف برطنام خرابان و برکول طرح
و توزیع و انواع تفتیق و انکسار لہ ناسک اموال و اشیائے غصب و غارت و بوجہ عباد اللہ ظلمی امتیاد و تجرہ جہاد و ممالک محروسہ تک
بش فری و بلادیت ہجوم اہل ظہر و ناک اہل یکسان و تینہ صادقہ نسیہ قوس معصرین قتل و اتلاف و دماء حقوہی منک و اراۃ ایدرکری
و جانب امیر المؤمنین منسوب بش ماہورین علیہ و عسکرہ و مالکیہ خود بخود عزل و کندی مبارکی نسب و مرکز خلافت اہل ممالک
محروسہ تک و اسلالت و مناقلات و غساراتی قلع و عرق دولتین صادر اولان ادارک امیران منہ و مرکزی دیگر محالکدن تجرید اہل
شوکت خلافت کبر و توجہن قصد ایدرک مقام ملای امانت احانت ایسک طاعت اماندن ترویج و دولت علیہک نظام و انتظامیہ و بلادک آسایش
اشغال ایہون تشر اراجیف و اشاعتہ اکاذیب اہل ناسی قتبہ سابق "وسای" القصد اولدلمری نامہ و مستحق اولان رؤسای مزبورون اہل
اعوان و اشیای باخیر اولوب طائفلمری حتمہ صادر اولان امر عالیہن حکمہ سلا عتاد و قضاہ لندہ امراد ایدرک اہل مزبورلرک جہانلرکدن
تقدیر بلاد و شر و مشرتلرکدن تشکیل عیالہ اولان قاتلانی تبتی جن جن ال اسرا اللہ تم کریمی موجبہ قتل و قساہلری مشروع
و ارض اولوروی . بیان بیوردیہ

اللہ تعالیٰ اعلم اولور .

کتاب التنبیر
دری زادہ الیہ میدالہ
من مہیا

پرسورندہ ممالک عروسہ شامچادہ حرب و صیر و قریب اولان امام عادل خلیفہ من سلطان محمد و حیدالین خان حضرت ترکستان
اطرافندہ طویلتوب مقالہ ایہون واقع اولان دعوت و اسریتہ سبب و بنیاد مزبورون اہل مقالہ ایتری واجب اولوروی . بیان بیوردیہ

الجواب
اللہ تعالیٰ اعلم اولور .

کتاب التنبیر
دری زادہ الیہ میدالہ
من مہیا

پرسورندہ خلیفہ مشاور اہل حضرتلری طرفندن نایہ مزبورون اہل مقالہ ایہون لیبین اولان عسکرک مقالہدن اشاعت و فرار ایسار مرکب
کیرہ و آتم اولوب دنیادہ تجزیر شدیدیہ و عتبادہ عذاب الیہ مستحق اولوروی . بیان بیوردیہ

الجواب
اللہ تعالیٰ اعلم اولور .

کتاب التنبیر
دری زادہ الیہ میدالہ
من مہیا

پرسورندہ خلیفہک عساکردن اولوبدہ بنائی قتل ایسار نازی و بنا: طرفندن قتل اولاتلر شید و متاب اولوروی . بیان بیوردیہ

الجواب
اللہ تعالیٰ اعلم اولور .

کتاب التنبیر
دری زادہ الیہ میدالہ
من مہیا

پرسورندہ بنیاد اہل عمارہ حتمہ صادر اولان امر سلطانیہ اطاعت ایہون مسلمانلر آتم و تفریر شرعیہ مستحق اولوروی . بیان بیوردیہ

الجواب
اللہ تعالیٰ اعلم اولور .

کتاب التنبیر
دری زادہ الیہ میدالہ
من مہیا

İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN FETVASI'NIN SADELEŞTİRİLMİŞ ŞEKLİ

Bu fetvanın sadeleştirilmiş şekliyle şöyledir:

“Dünya düzenin sebebi olan ve kıyamet gününe kadar Ulu Tanrı'nın daim eyleyeceği İslâm Halifesi Hazretleri'nin veliliği altında bulunan İslâm memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek kendilerine elebaşları seçerek padişahın sadık buyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkarmaktadırlar. Padişahın yüksek buyrukları olmaksızın asker toplamaktadırlar.

Görünüşte askeri beslemek ve donatmak bahaneleriyle, gerçekte ise mal toplamak sevdasıyla, şeriate uymayan ve yüksek emirlere aykırı birtakım haksız ödemeler ve vergiler koymakta çeşitli baskı ve işkencelerle halkın mal ve eşyalarını zorla almakta ve yağmalamaktadırlar. Böylece insanlara zulmetmekte, suçlamakta ve Padişahın ülkesinin bazı köy ve şehirlerine saldırmak suretiyle, tahrip ve yerle bir etmektedirler.

Padişahın sadık tebasından nice suçsuz insanları öldürmekte ve kan döktürmektedirler. Padişah tarafından bazı dini, askeri ve sivil memurları istedikleri gibi memuriyetten çıkarmakta ve kendi yordakçılarını atamaktadırlar. Hilafet merkezi ile padişah ülkesi arasındaki ulaştırmayı ve haberleşmeyi kesmekte ve devletin emirlerinin yapılmasına engel olunmaktadır.

Böylece, hükümet merkezini tek başına bırakmak halifenin yüceliğini zedelemek ve zayıflatmak suretiyle yüksek hilafet katına ihanet etmektedirler. Ayrıca padişaha itaatsizlik suretiyle devletin düzenini ve asayişini bozmak için düzme yayımlar ve yalan söylentiler yayarak halkı azdırmaya çalıştıkları da açık bir gerçektir.

Bu işleri yapan yukarıda söylemiş elebaşlar ve yardımcıları ve bunların peşlerine takılanların dağılmaları için çıkarılan yüksek emirlerden sonra bunlar, hala kötülüklerine inatla devam ettikleri takdirde işledikleri kötülüklerden memleketi temizlemek ve kulları fenalıklarından kurtarmak, dince yapılması gerekli olup Allah'ın “Öldürünüz” emri gereğince öldürülmeleri şeriate uygun ve farz mıdır? Beyan buyrula...

Cevap: Allah bilir ki olur.

Dürrizade El-Seyid Abdullah

EK-4 Devamı

Böylece padişahın ülkesinde savaşma kabiliyeti bulunan Müslümanların adil Halifemiz Sultan Mehmet Vahdettin Han Hazretleri'nin etrafında toplanarak savaşmak için yapacağı davet ve vereceği emre uymak suretiyle adı geçen asilerle çarpışmaları dince gerekir mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir ki gerekir.

Dürrizade El-seyid Abdullah

Bu takdirde, Halife Hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmazlar ve kaçarlarsa büyük kötülük yapmış ve suç işlemiş olacakları da dünyada şiddetle cezayı, ahirette de çok acı azabı hak ederler mi?

Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir, ederler.

Dürrizade El-seyid Abdullah

Bu takdirde, padişahın asilerle savaşmak için verdiği emre itaat etmeyen Müslümanlar, günahkâr ve suçlu sayılıp şeriat yargılarına göre cezalandırılmayı hak ederler mi? Beyan Buyrula.

Cevap: Allah bilir ki ederler.”

Dürrizade El-seyid Abdullah.

ANKARA FETVASI'NIN SADELEŞTİRİLMİŞ ŞEKLİ

Bu fetvanın sadeleştirilmiş şekliyle şöyledir:

“1- Dünyanın nizamının sebebi olan İslâm Halifesi Hazretlerinin halifelik makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, mü'minlerin emirinin varlığının sebebine aykırı olarak, İslâmların düşmanı olan düşman devletler tarafından fiilen işgâl edilerek İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılıp bazıları haksız savaş aletleri zapt edilmiş ve resmi işleri yürüten ve İslâm ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Ali'ye (Başbakanlık) ve Harbiye Nezareti'ne el konmuştur.

Bu suretle halife, milletin gerçek menfaatleri uğrunda tedbir amaktan men'edilmiştir. Sıkı yönetim ilan edilip harp divanları kurulmuş, İngiliz kanunları uygulanarak kararlar verilmek suretiyle Halife'nin yargı hakkına müdahale edilmiştir.

Yine halifenin rızası olmadığı halde, Osmanlı toptakları olan İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar saldırıp oradakileri Müslüman olamayan uyruklarımızla elele vererek İslâmları toptan yok etmeye, mallarını yağmalamaya ve kadınlara tecavüze, Müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır.

Anlatılan şekilde hakarete ve esirliğe uğrayan halifelerini kurtarmak için ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu?

Cevap: Tanrı (Allah) en iyi bilir ki, olur.

2- Bu suretle, halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtarmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmandan temizlemek için uğraşan çalışan İslâm halkı şeriatça Tanrı (Allah) yolundan ayrılmış olurlar mı?

Cevap: Tanrı (Allah) en iyi bilir ki, olmazlar.

3- Halifeliğin gasbedilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler “şehit”, kalanlar “gazi” olurlar mı?

Cevap: Tanrı (Allah) en iyi bilir ki, olurlar.

4. Bu suretle, din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını iltizam ederek İslâmlar arasında silah kullananlar ve adam öldürenler şeriat bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesatçılık işlemiş olurlar mı?

Cevap: Tanrı (Allah) en iyi bilir ki, olurlar.

5. Bu suretle aslında istemediđi halde dūřman devletlerinin zoru ve kandırması ile, olaylara ve gerçeđe uymayarak çıkarılan fetvalar, Mūslūmanların i řeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu?

Cevap: Tanrı (Allah) en iyi bilir ki, uyulmaz.”

(S U R E T)

Not I

Hukuk hilâfet ve saltanatı Osmaniyenin temini masuniyeti zımında
Ankarada içtima edecek meclisi fevkalâde milli azalığı için Anadolu
ve Rumeli Müdafası Hukuku Osmaniye Cemiyeti Hey'eti temsiliyesinden
tabliğ olunan talimatnamenin mevaddı mahsusasına ve intihabı mebusan
kumununun tayin ettiği mahall ve yeraltı tevfikân Kuvayı milliye ve
meclisi idare ve meclisi beledi heyetlerinin huzur ve iştiraki ve
isbatı vücut edebilecek müntehibi saniler ile 31 Mart 336 tarihinde
icra kılınan intihabatı umumî neticesinde Kazalar heyeti intihabı me-
buslarından mevrut mazbatâlar bilmutalâa tekkik olunarak muhteviyatı
reyler tadat ve tahrir kılınmakta. Hasil olan yekûna göre Ankarada
Boyacı mahallesinde; Berekçi zâde Müfti Rifat efendi Altı, An-
karada Erzurumlu Ali Paşa zâde Ziya Bey Altı, Ankarada Aza millî-
zîmâlerinden müteakid Hacı Ahmed Efendi Kırk yedi, Ankarada İstinaf
Mâhkemesi azaya sabıkasından Mesud efendi Elli dört, Ankara melusu
sabıkı Kasım Hürri efendi Kırk iki, Muğlalı Hacı Memiş aga zâde Şerif
efendi İki, Muğlalı Müfti Hacı Mehmed efendi İki, Sirozlu zâde
Memiş efendi İki, Sinan zâde Mehmed Cemal efendi İki, Müfti zâde
Sadettin efendi İki, Hacı hamza zâde Ethem efendi Bir, Dersaadet
Fetvâhane emini Yakub efendi Dört, Milâsâlî Hacı Ali Paşa zâde Mehmed
Ali Bey İki, Muğla Jandarma tabur kumandanı sabıkı Hüsnü bey Bir,
Milâsada mükim Diyarı bekir valii sabıkı Şevket bey Üç, Mentegâ Ceza
reisi Cemal Öndöküz, Milâsada ceza reisi sabıkı Felâhî Bey Onbeş,
Milâsâlî Şevket bey Sekiz, Mentegâ Maarif müdiri Kamâl Bey Onsekiz,
Milâsâlî Faik bey Beş, Uşaklı Hamza bey Bir, Asım bey zâde Bakir ağa
Dört ve Milâsâlî Galib bey zâde Süreyya bey Altı, Milâsâlî gâlib bey
zâde Cemil bey Altı, Sabık Alâlye Mîddei umumisi Ali Rıza efendi Dört
Milâsâlî Şerif efendi zâde Faik bey Dört ve Müfti sabık Mehmed
Rıfât efendi Dört, Dersaadetde Doktor İsmail Hakkı bey Dört ve Bursa
sa Muhacirin Müdürü Faik Bey On, ve ginece Aydın Sultanzisi Müdürü
Gökülcineli Esad Efendi Yedi rey ikraz ettiği anlaşılmış ve ehse-

riyet Borekçi zade Rifat efendi ve Erzurumlu Ali Paşa zade Hıyer bey ve Aza müdâriyyetinden Mitekdâd Hacı Ahmed efendi Ankara İstinaf Mahkemesi arzayı sabıksızından Mesud ve Ankara Mebusu Sabıki Kasım Hürâ efendiler üzerinde takarrur etmiş ve meclisleyişine evsaf ve şeraiti kanunıyeyi nazir bulunmasıyla Mentege Lirası hususına Ankara Meclisi alîî fakalade azalıklarına intihab olunduklarını mübeyyin işbu mezbata tanzim ve tasdikân tekdîs kılınmıştır.

I Nisân 1336

Mentege Müsarıf vekili ve Heyeti mekaziye reisi evvelî Kâfi Muhasebati Tahrirat Mükdiri

Mazrif Mükdiri MÜhendis Müfti Metropolit vekili

Meclisi idare azası Meclisi idare azası Belediye azası ve heyeti milliye reisi Belediye azası ve Meclisî sanisi Müfti zade Sanî Selim zade

Heyeti Milliye arasından ve Mevla Müntehibi sanisi Asım Bey zade Heyeti Milliye azasından Akşehirli zade Heyeti Milliye azasından Hacı Mehmet ağa zade

Heyeti Milliye azasından Arab Hacı Hasan efendi zade Heyeti Milliye azasından Mehmet Usta Heyeti Milliye azasından Devgerek müntehibi sanisi

Heyeti Milliye Azasından M Müntehibi Sani Rifat efendi Muğla Müntehibi sanisi sirozlu zade

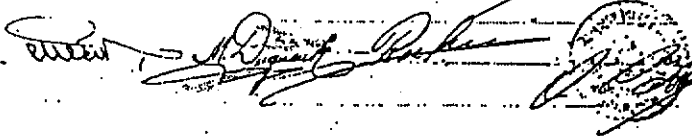
Muğla Müntehibi sanisi sinan zade Muğla Müntehibi sanisi Hacı Cemal efendi zade

Pesî Müntehibi sanisi doktor Muğla Müntehibi sanisi Hacı Cumal efendi zade

İşbu mezbatenin hamili Büyük Millet meclisinde Mentege Lirası Azası Ankaralı Borekçi zade Müfti Rifat efendi Hazretleridir. Müntehibin azalığı Meclis heyeti umumiyesinde kabul ve mezbatenin meclisde mevcut sureti tasdik kılınmıştır. 25 Teş. Evvel 1336

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ

İşbu suret aslına matbaktır. 6/3/1336

پروکندگی بینه

نتیجه لایحه استقامت خانه ابراهیم شیخه مولانا ریحان در تعلق به مدعی
مذکور استقامت اصول و عقاید مذکور و در این باره استقامت اولاد ذوات
مذکور استقامت بیادله برادرانین قضاوت مقرر در این باره و در صورتیکه
مذکور استقامت مقرر و نقده نقدی استقامت اولاد مذکور استقامت
هنگامه و در وقت اولاد مذکور استقامت اولاد استقامت

ب. س. ن.
در وقت استقامت
پروکندگی بینه
استقامت

TBMM © HER HAKKI
MAHSUZDUR

قول اولاد مذکور
استقامت

اولاد مذکور
استقامت
قول اولاد مذکور
استقامت
استقامت
استقامت

EK:7-Mehmet Rifat Efendi'nin Mebus Seçildiğine Dair Belge.

آقر
۳۳ / ۷ / ۵۹

بوروکات علی ریاستی
قلم خروس
مد
۶۰

بوروکات علی ریاستی

انکہ وزیر مقیمہ نے تقاضا کیا ہے کہ ایک مرتبہ جو اعلیٰ درجہ کے اہلکار
اور ان کے ساتھ ساتھ دیگر اہلکاروں کو ملا کر ان کے ساتھ ساتھ
سیکریٹریٹ کے ساتھ ساتھ دیگر اہلکاروں کو ملا کر ان کے ساتھ ساتھ
شعبہ و کثافت کے ساتھ ساتھ دیگر اہلکاروں کو ملا کر ان کے ساتھ ساتھ
بوروکات علی ریاستی کے ساتھ ساتھ دیگر اہلکاروں کو ملا کر ان کے ساتھ ساتھ

بوروکات علی ریاستی

TBM © HER HAKKI
MAHFUZDUR

بوروکات علی ریاستی

بوروکات علی ریاستی

EK: 8 - Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'nin Müftülük ve Mebusluk Görevini Bir Arada Yürütülmesinin Bir Mahsuru Olmadığını Belirten Belge.

پروک ملت مجلسی ریاستی
اسم کتابت
تعداد
۳۹۷
۹۷-۷۷۷

۵۰۷
۶۰۸
۲۹/۷/۶۶ تا ۶۷/۷/۶۹
افرا
تذکرہ فرانس (تقدیم پر بعد قاری)
سیونیت و قندیل
۱۹۷۷

تذکرہ فرانس (تقدیم پر بعد قاری)
سیونیت و قندیل
۱۹۷۷

MAHFUZDUR.

EK: 9 - Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Efendi'nin Uhdesi'nde Bulunması için Herhangi bir İşlem Yapmaya Gerek Yoktur Belgesi.

پاک ملت اسلامی ریاستی

باسم کتابت

تصمیمات

مقدمہ

۲۸۶

۱۱۵۵

امیر کرم و ارفان خان صاحب

۸۹۴ نمبر و ۱۸/۸/۸۲ تاخیر سے جاری شدہ پاکستان صوبہ سندھ
مجلس اسماعیلیہ کی قراردادیں اور اس کے تحت
مقررہ شرائط اور ضوابط کے تحت اس کے تحت
مقررہ شرائط اور ضوابط کے تحت اس کے تحت

تعمیر و ترمیم کے لئے
TBM © HER HAKKI

MAHFUZDUR

Handwritten signature

Handwritten signature

EK: 10- Mehmet Rifat Efendi'nin Mebusluk'tan İstifa İsteği ve Kabulü Belgesi.

Form No.	721
Eski Defter	C. No. 2
	B. No. 375

Muamelesi ikmal edilmiştir.

İki seneden beri icrâ-yı şakâvet etmedeler iken, istimanları dolayısıyla umûr-u inzibâtiyyede istihdam edilmekte olan Beypazarı kazâsının karâar karyesinden Kâsım Hasan'ın İbrahim ve melfûf puslada hüviyet ve esâmîsi muharrer diğer onbîr nefer refîki, yekdiğerine atf-ı töhmet ederek tahkikât tevessü' etmiş ve cürme bir hayli eşhâs alakadar gösterilmiş olmasıyla, neticeleşmesi uzun vakte muhtâç olduğı gibi, bir kısım maznûnların te'cil ve bir kısmının takibe tâbî tutulması da tahkikâtı ıskâl edeceği anlaşıldığından merkûm İbrâhim ve rûfekâsi ile aynı cürümde zimedhal bulunan diğer eşhâs hakkında da takibât-ı kanûniyyeden sarf-ı nazar olunması, Ankara Vilâyetinin iş'ârına matûf Dahiliye Vekâletinin 20.2.337 târih ve 517/14610 numaralı tezkiresinde bildirilmiş ve keyfiyet lédettezekkür merkûmûnun esliha ve hayvanlarının alınması ve esnan dâhilinde bulunanların Orduya sevki şartıyla haklarındaki takibâtın te'cili İcrâ Vekilleri Hey'etinin 8.3.337 târihindeki içtimâında karargır olmuştur. 8 Mart 337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Müdafaa-i Milliye Vekili
Fevzi

Adliye Vekâleti Vekili
Mehmet

Şer'îye Vekili
Fehmi

Maarif Vekili
Hamdullah Suphi

Maliye Vekili
Ferit

Hariciye Vekâleti Vekili
Ahmet Muhtar

Dahiliye Vekili Namına
Mehmet

Erkânî Harbiye-i Umumiye Vekâleti Vekili
Fevzi

Sağhiye Vekili
Dr. Adnan

İktisat Vekili
Mahmut Celâl

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

تورکيه جمهوريه

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدبري
عدد

آقره

۲۱ - ۲۴.۲

کاتده - ایدر عیبه حکمیو

تصمیم

دیرین

۱۹۹۱

دینتہ ایشہ سیکه هته اقایه اعضایه قضایه
مفتیشیه قیقه دایر اولون تیه عیبه - عذریش ریب
قیقه ایشہ ایشہ اولون قایم عدوت عدوت
قیقه ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ
قیقه ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ ایشہ

Handwritten signature

Handwritten signature

جواباً یازیلدیق اوراقه : جواب اولدیق محرومک تاریخ و نومروسونک درجی زما اولون

030	111	1		4	10	2
-----	-----	---	--	---	----	---

T. C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

تورکجه جمهوریتی بایستی

تلم مخصوص مدیریتی

عدد
۶
۶۶۸

باسمه دولت جلالیه

دیانت ایتمدی بئیلکه هیئت اتمایه اعضا سندن - قیمت اتمدینک تمینی موافقه کولمسه و اولجا اولمک کولمسه
بطاً قیید قلمشد - اتمتم

تورکجه جمهوریتی بایستی

غازی

۱۳۸۵/۱۲/۲۷

باسمه دولت
۶
۶۶۶۷

EK-14 Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne Atama Belgesi.

192

030	11	1		5	10	2
-----	----	---	--	---	----	---

Çevresel

693
5-26

B. M. M. Kütüphanesi
eser Kütüphaneden dışarı Çıkma:

1927 1926

لوزیانه ایالتی

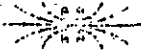
دولت سازمانی

B. M. M.
Kütüphanesi
Es. No. : 1926/269
Rakam : 4.5.101/1

استانبول - طبعخانه
1927

تورکجه جمهوری			
ایالت ارشلی ریاستی			
اسم	مأموریت	اسم	مأموریت
اوراق مدیری		رئیس	ایالت ارشلی رئیس
شیراز	شیراز ریاست مدیری	توق	حیث مشاوره امناسی
اربد	اربد ریاست مدیری	محمدتری	
مؤسسات دینه مدیری		پناه الدین	
مدیر		مورون	
مخبر		حسن	
سران		سید عام	
		احمدجی	
		منزل	
		عمرتین	
لوازم مدیری		مأمورین وسجل مدیری	
چودت	لوازم مدیری	قاری	مأمورین وسجل مدیری
		عابدین	قلمی وسجل مدیری
		توق	مسابقات مدیری

EK-15 Diyanet İşleri Reisliği'nin 1924-1927 Teşkilat Yapısı Belgesi.

جماعت مسلمانين ا جناب حق قرآن كريمنده وشدى
 اوقودينم آيت كريمه ده بويرورور كه دشمنلريكزه قارشى
 كوچكيز تيديكي قدا قوت حاضر لايكز ا...
 بوآيت كريمه بزمسلمانلره داتا حاضر بولنق لرومى
 اخطار ايديرور . ملكتك ، استقلالك ، شرف وناموسك
 ناصل محافظه ايديله چكنى كوستورور . ملكى محافظه ايچون
 دشمننه قارشى قوت حاضر لاياك ، همده يلكيز دشمنلى
 آيچق اولانلرى دكل ، آيچقن دوست كورورنوبوده ايچدن
 ايجه دشمن اولانلرى ده حسابه قاتاك ؛ وبونلرك هپسنى
 قورقورده چق ، هپسنى صيدورده چق ، هپسنگ كوزلرني
 ييلدورده چق « قوت ، حاضر لاياك ديور . اوليه ايسه ، بو
 اورورده واردقورمزى ، وار قومئزى صرف ايتك اوزرئزه
 فرض در . بوخصوصده نه قدر چاليشير ، نه قدر امانك
 ويريرسهك اونسبتده مكافئى كوروروز . امكلريز قطعيا
 ضايع اولماز .
 اخوان دين ا وقت ايديكيزكه ، جناب الله بر طرفدن

EK. 16 Mehmet Rifat Efendi'nin Vatan Müdafaası Hürbesi.

خطبه

۲

وطن مدافهسى

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَعَدَنَا أَنْ لَا يَجْمَعُ فِي آفٍ وَاحِدٍ دُلَّانَ جَهَنَّمَ
 وَغِبَابَ الْجِهَادِ . وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ أَفْضَلِ بْنِ بَدَأَ
 وَأَبْعَدَ . وَعَلَى الْبَرِّ وَنَجِيهِ إِلَى نَوْمِ النَّوَادِ . إِنَّمَا بَعَدْنَا عِبَادَ اللَّهِ .
 اتَّقُوا اللَّهَ وَالْكَافِرِينَ ، إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ .

فَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمَنَّا فِي كِتَابِهِ الْبَيِّنِ :
 « وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا سَخَطْتُمْ مِنْ فَوْرٍ وَمِنْ رِبَاطٍ لَعَنَلِ رُحَمَاءِ
 عَدُوِّ اللَّهِ وَعَدُوِّكُمْ . وَالْخَيْرِيَّةَ مِنْ ذُرِّيَّتِكُمْ لَا تَكْفُرُ بِهِمُ اللَّهُ
 بِمَا كُفَرُوا . وَنَا تَتَّبِعُوا مِنْ نَحْوِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُؤْتِي لِكُلِّكُمْ وَأَنْتُمْ
 لَا تَنْظُمُونَ . »

وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا سَخَطْتُمْ مِنْ
 فَوْرٍ الْأَبْنَاءِ الْفَوْرَةِ الْفَوْرَةِ الْأَبْنَاءِ الْفَوْرَةِ الْفَوْرَةِ .

قال الله تعالى ولم يزل يربك فابوابها
 على التي يا ايها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا
 وسلموا على سيدنا وبنينا ونامي الشغلين وهاهي القرع
 بالتيارات ، التي عن شكر الأفعال ، الجيب الذي
 لكل هول بين الأحوال ، سيدنا وسيدنا محمد وعلى
 تسليما كثيرا . وارض اللهم عن الخلفاء الراشدين
 ذوي القدر العالي والشرف الجليل أبي بكر
 وعن السبطين الجليلين السهيدين القديسين
 الحسن . وعن العشير المكرمين عند الله ،
 سيدنا الخيرة والنايب . وعن السيدة الباقية
 وعن سائر الصحابة والتابعين لهم بإحسان إلى
 خير يوم نوحين وأولادهم وأهل بيته
 والأقوات أنك قريب محبب الله وأولاد

توركه بقله

قوت ، حاضر لايك ديه بزه قتلې براس ديريور ؛ ديكر
 طرفدن او حاضر لانه حق قوتك نه اولديني تيمين ايمه يور .
 حاضر لايه جعفر قوت نه در ؟
 قليجى ، قالقانى ، اوق ، ياي ، سونوكوى ؟
 طوب تفكسى ؛ تحت البحرى ؟ طياره مى ؛ زرهلى مى ؟
 شرايلى ؟ . بونك نه اولديني -- ويه ميور . بوقوتك
 درجه سنى ، مقدارى واصل اوله جنى طاقك مساعده سته ،
 زمانك اقتضاسنه ، نچو مندين قورقورلان دشمنارك حاله يراقويور .
 ووزنكله ، دشمن نه چشيد قوت حاضر لايورسه ، زمانك صوك
 سيستم حرب قوتارى نه ايسه ، دشمن نه الهه قورقوريله جفته
 بيزده بوتون طاقتكيزى صرف ايدوب اوقوتى حاضر لايك
 ديور .

ايسته الله كلاي بويله اولور ، بويله ننجز بويله معنالى اولور .
 الله تعالى حاضر تارى ييلور كه : هر زمانك حرب آلاي بردكلدر .
 آتک ایچون مطاق اوله حق ، دشمنی قورقورده حق قوت .
 اي لايه بويور مشدر . سفير صل الله عليه وسلم اقتد سزه

جماعت مسلمانان! جناب اللہ ہواں رہیندہ پوریوں کے
 و امانتاری اہلنہ ویریکز ، امانتہ خیانت ایہیکز ، پردہ
 انساانل آردستندہ حکم ایدرکن عدل ایله ، حقایقہلہ حکم
 ایدیکنز ...
 اوت ، اللہ تعالیٰ حضرت تتری ، امانتاری اہام و ویریکز اہ
 بوپوریور . اولیہ ایسہ کنیدیستہ براقیلان برامانتہ خیانت
 ایتمہک ، بر کیسہ تک حقنی دروغ ایلمہک ، صوکرہ
 هر و وظیفہی آدمئہ ویرمک ، کنیدیستہ نوریع اولانل بر
 وظیفہی حقیلہ ایفایتمک هر مسلمان ایچون دینی بر بورجد .
 صکرہ بوتون ایشارده عدالتی کوزتمک ، حقنی حقنری ایچہ
 آیدرد ایتمک دہ بر وظیفہدر . اللہ تعالیٰ حضرت تتری بوپولده
 امر ایدیور . بولکی امرہ رعایت ایتمک بر ملنک سلامتی
 ایچون ہمہ حال لازمدرد . چونکہ افراک حقوقی عدل ایله
 عمومک منفعتی ایسہ ایشاری ، وظیفہلاری اہلنہ ویرمک
 نامین اولونور . بریک بڑہ امانتہ برقدینی شیعی عہاظہ
 و ایچابندہ کنیدیستہ ویرمک اوزریزہ بورجدرد . بونی یامانق ،

خطبہ

۳۶

امانتہ رعایت

الحمد لله الذي استعباده ان يؤذوا الى اهلها . لانناك . والصلوة
 والسلام على سيدنا محمد سيد السادات . وعلى آله واصحابه الذين
 اخذوا نصح التتبع في ميدان الصفات . انما بعد قيام الله
 اقرأ الله واحموا . ان الله مع الذين اتقوا والذين هم محسنون .
 قال الله تعالى في كتابه الكريم :
 « ان الله يامرکم ان تؤدوا الالمانك الى اهلها وانا حکمتکم
 بين الناس ان تحکموا بالعدل ان الله نبيثا يوطئکم به ان الله كان
 سميعاً بصيراً ،
 وقال صلى الله عليه وسلم : « ولما ضمنت الالمانه فانظر
 الشاءه . فان وكف اضاعتها فان : وانا وسيد الامر الى غير
 اهلها فانظر الشاءه ، »

الاحسان الكلام

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم . بسم الله الرحمن الرحيم
يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله والذين هم قتلوا انبياءكم
واقتلوا نساءهم ،

امانتہ خيانتدر . امانتہ خيانت ايدتك ايماني نقصاندر . عمومہ
عادي ايشلزده براماناندر . اولوي اهلنوز مرمه مامانته خيانتدريد
اور دينه آديني بر وظيفه بي حيله ايفايتمهك ، حيله يوالرينه
سابق ، ايشه اهميت ويرمه مامانته خيانتدر . *اللهك
وايك امريني طانيمان برملت نمكن دكل ياشاياماز . هانكي
واعدن اولورسه اولتتوتوت مامانته خيانت هيئت اجتماعيه بي
آلت اوست ايدمك قدر بويوك فناقلر ميندانه كيتيرر .
بغمبر عز صلي الله عليه وسلم افندمير بويور يورلر كه : « امانت
ظايغ ايدلنجه قيامته انتظار ايديكيز . . . ايشلر اهلنك غوري به
فودليغ اولنديني زمان آرتق قيامتي كوزله ييكيز ، بوحديث
شريفك دلالتدن اكلابورز كه : بر مملكتنده امانته رعایت
اولوزاز ، وظيفه به اهميت ويرلرسه او مملكتك نظام وانتظامي
بوزولور . هرشي آلت اوست اولور .
جماعت مسلمين االلهك ، بغمبرك امرلرينه داغايي
فولاق ويريكيز ، واولترك خارجه چيقيامايه چالشيكر كه ،
ظلم و آخريته فلاح و نجات بوله سكر .

BASYEKALET

KAMALAT MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname sureti

Şube: 70112
Sayı: 70112

1683 numaralı kararın ilginç maddesi mucibince 65 yaşına ikmal edilmişinden dolayı tekdüze sevki lazım gelen Diyanet İşleri Reisi Rifat Efendi'nin iddialar ve ihtisasından bir müddet daha istifade kabul edildiğundan bir süre daha tahdidi sından istisnaen istifasını ; Diyanet İşleri Reisi'nin 13/9/930 tarih ve 3652/2296 numaralı tekerarısıyla yapılan teklifi üzerine İcra Velîlleri Heyetinin 22/10/930 x tarihli iktisadında tasvip ve kabul olmuştur .

22/10/930

RAİSİTİMUR

*gazi - u - Kemal*Bş. V.
İSME1Ad. V.
Y.K.M. M. V.
M. A.Da. V.
Ş.K.Ha. V.
D.T.R.Ma. V.
Ş.S.M. V.
E.Na. V.
Z.İk. V.
M.Ş.S. I. M. V.
D.k.

Aşina mütebakır

EK: 18- Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisiği Görevinin İlk Kararname ile Uzatılması Belgesi

T. C.

Diyanet İşleri Reisliği

Zatışleri Müdürlüğü

Sayı : _____

İcra Vekilleri Heyetinin

II7II sayılı Ve 6/9/93I tarihli Kararnamesi

suretidir

Kararname

Tarihi tevellüdüne nazaran kanuni haddini ikmal etmiş olan Diyanet İşleri Reisi Rifat beyefendinin (683 numaralı Kanunun üçüncü maddesinin A fıkrası hükmünden istisnaen - istihdamı; Maliye vekaletinin 5/9/93I tarihli tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra vekilleri Heyetininin 6/9/93I tarihli ictimaında tasvip ve kabul olunmuştur. 6/9/93I

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. Ad. V. M.M.V.

İsmet

Da. V. Ha. V. V. Ma. V. V.
Ş.kaya Ş.kaya D. R.

Mf. V. Na. V. İk. V. V. S.i.M.V.
E. H. H. D. R.

aslına mutabıktır. 20/3/94I

Mehmet Rifat Efendi

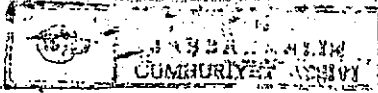
E. Kemal

Cevaben yazılacak muherrerata ait olduğu gubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

EK-19 - Mehmet Rifat Efendi'nin Diyanet İşleri Reisliği Görevinin Tekrar Kararnameyle Uzatılması Belgesi.

199

17/4/1935

Diyanet İşleri

Reisliği

Hususi

Sayın General İsmet İnönü

Baş Vekil

Arzi Acizanemdir :

Malûmî Devletlerîdîrki atalardan kalma bir tabirle (Kendi etimizi kendi yağımızla kavurmak) suretiyle bütün devairde olduğu gibi bir teşkilât kanun lâyihası takdim edilmiş ve hasbelicap Surayı Devletin de tasdikinden çıktıktan sonra Yüksek Makamınızdan Kamutaya takdim ve Bütçe encümenine tevdi kılınmıştır. Geçen devrenin nihayâtlerine tesadüf ettiği için neticelenememiş ve bu ictima bidayetinde usul dairesinde müzakereye konulması hususu yine Makamı Devletleri tarafından Kamutaya arz edilmiştir. esas itibariyle tanzim ettiğimiz mezkûr kanun lâyihasına bağlı kadro cetvelinde münhalâta kimse tayin edilmemek ve yuku bulan tasarrufları Bütçemize fazla tahsisat konulmamak suretleriyle hazinai celileye yük olmamak ahassı amal ittihaz edilmiştir.

- 2 -

030	30			26	15/2
-----	----	--	--	----	------

EK-2.0- Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne (1935)'de Mali Kaynak Sağlama Yazışma Belgesi.

200

1333

193

Diyanet İşleri

Reisliği

Hususi

Genahı himayetlerine sığınmakla mübahî olan ve ke-
miyyeti on beş yirmi kişiyi aşmayan bendelerinin
diğer devairi devlet Memurları arasında öksüz ve
boyunleri bükük kalmaya müsellemi âlem olan yüksek
Vıcdan , Yüce merhametleri razî olmayacağı iki kerre
ikinin dört ettiği kadar kavanini bedihiyye ahkâ -
mından bulunduğu kanaati kâmilemiş olduğunu derin
ve samimi ihlas ve tazimlerine terdifen arz-ı iclis-
ar eylerim .

Diyanet İşleri reisi

*Rifat**Arzedildi**Hifz*

18.5.

10	26 15 2
----	---------

2

EK: 20 Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne (1935)'de Mali Kaynak Sağlama
Yazışma Belgesi .

201

Diyanet İşleri

Reisliği

İİ

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ANI
Y. : 2/10-32
D. Sınıf :
Dosya No :
Fihrist No : 4274-2

Ulu reisi cümhurumuz ve Aziz şefiniz
İsmet İnönüne

Tam onbeş senedir omuzlarına yükletilmiş olan vazifemi
hüsnü suretle yapmaktayım. bu müddet içinde teşkilatımız
için bir şey istemedim. ve vazifemi çok müşkilatla yapma-
ya çalıştım. pek değerli ve rejime bütün mevcudiyetleriyle
bağlı arkadaşlar ve müftülerimizin bir çoklarının yirmi-
beş , otuz senedir on lira gibi bir odacı naaşı ile iztil-
rap içinde çalıştıklarını gördükçe müteessir oluyor ve üz-
lüyorum. geçen sene yaparak maliyeye verdiğimiz teşkilat
kanunumuz bu seneye bırakılmıştı. şimdi de bunu çıkarmak
istemiyorlar. halbu ki istediğiniz: merkez ve bütün taşra
için ancak yüzelli bin liradan ibarettir.

on beş sene içinde bu kadarlık bir paranın teşkilatını-
za çok görülmesi düacınızı, doğrusunu söylemek lazıngelir-
se, pek müteessir etti. kendi şahsın marına yüksek var-
lığınızın bu milletin üzerinden eksik olmasından ve mil-
letimizin refah ve seadetinden başka istegin yoktur.

Diyanet İşleri

Reisliği

İ

lakın en kıymetli arkadaşlarının böyle mahrumiyetler için-
de canla başla vazife görmeye çalışmalarını beni de ızdıraba
sevk etmektedir.

istediğimiz yüzelli bin liranın çok görülmesini yüksek
lutuflarından istirham eder ve her işinizde daima muvaf-
fak bilhaye olmanızı ulu tanıdan tazarru' ve niyaz eyerim
aziz başbuğum. 14/1/1939 Diyanet İşleri Reisi

R. Börekçi

İhtizasi ~~İhtizasi~~

*Başvekil (Baki) Maliye Vekilinin
lizzat arz edildi. 70 bin liraya
kadar (Handi ef ile görünümlük) indirildi.*

Hifiç 21-I-939

K.g.

3/12/14

Diyanet İşleri Reisliği
Huzursuz

CUMHURBAŞKANLIĞI İSMET İNÖNÜ	15 / 5 / 1939
Yar	2/10-32
Derece	
Dosya	
Fihrist No	4874-1

Çok sayın baying Kemal gedeleç

Riyaseti cümhur umumî kâtibi

Aziz ve sevgili Evladım,

Yüksek himmetiniz ve kıymetli yardım ve irşadınızla ufak makyastaki teşkilat kanunumuz bütçe encümenine -- girmiş idi. müzakeresi başlanılmak üzere İken Bağvekkâle-tin şimilik te'hir edilsin diye encümen reisine söyle-mesi bu işi tamamen geriye bıraktırmıştır. bizim anladığımızı göre bunun yegâne saiki da bütçe müzakeresi esnasında encümende şayanı ehemmiyet olmayan münakaşa i-miş.

Mahterem kemal beyefendi; on beş senedenberi encü-menlerdeki müzakere ve meclisteki sözler sizin malumuzdur. bunlar söylenir geçer. bunu söyleyenler sonrada - daireye gelerek müftiler için zammı maaş ricasında bu-lunurlar. bir hafta evvel kılıç oğlu hakkı bir müftiyi alarak bizzat dairemize geldi ve ricalarda bulundu, bu değersiz sözlerden dolayı korkup ta işimizi geriye bırakanacak olursak dairemizin kapısını kapamak lâzımgale-ektir.

ulu millî şefin ve her birinizin yüksek teveccühleri-ne mazhar olmak şerefîle mübahi olan düacınız kadar --

BK: 22. Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne Mali Kaynak Sağlamak için Reiscumhur
Kâtibi Kemal Gedeleç'e Yazdığı Mektup.

203

Diyanet İşleri Reisliği
Hususi

CUMHURİYETİ	
İSMET İNÖNÜ	
Yer	2/10-32
Original	
Üssy. No	
Fihrist No	4374-2

/ 193

zorluklar içinde iş görmeye çalışan ve maliyetinin ızta-
raplarını yakinen bildiği halde onların dileklerinin --
binde birini bile yerine getiremeyen müteessir ve daima
mıztarip olan bir daire amiri daha yoktur zannederim.

Millî gemimizin yüksek teveccüh ve emirleri ve sizle-
rin irşadınızla bütçe encümeninin ruznamesine kadar geç-
miş olan bir şeyin tekrar geriye bırakılması dâvacımaz:
çok müteessir etmiştir. benden bu kadarlık bir şeyin --
asirgeneceğini hayalinden bile geçirmemişim. bu, bana
pek dokundu. bunu böylece tarafımdan büyük ve millî şefi-
miz ismet inşânına arz edivermenizi rica ediyorum.

evvelce emir verdiği bir şey için tekrar kendisine bir
daha mektup yazmayı hoş görmedim. maa mafih muvafık gö-
rürseniz yine yüksek delaletinizle bir mektup takdim --
edeyim. evvel allah himmetiniz bu işe kâfidir. şunu da
arz edeyim ki : eger millî gemin iltizam ettiği his edi-
lirse kanun encümeninden sessiz sadasız geçeceğine kanaa-
tım vardır. görüşmelerden elde ettiğimiz netice de bu -
merkezdedir. sıhhat ve afiyet içinde ikbal ve seadetibi-
zin devam ve tezayüdünü ulu tanrıdan diler ve gözleriniz-
den öperim muhterem efendim.

Diyanet İşleri Reisi.

yazı İşlerine ?
B. Borekçi
18-5-939

E. 22 Mehmet Rifat Börekçi'nin Diyanet İşleri Reisliği'ne Mali Kaynak Sağlamak için Reiscumbar
Katibi Kemal Gedeleş'e Yazdığı Mektup.

204

Diyaret işleri reisliği

Yazı İş. Müdürlüğü

Sayı

94

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYETİ ARŞİVİ

Hülasa

Başvekalet Yüksek Makamına

4/1/1939 gecesi Agri Vilayeti Halk Evinde Orta Okul Direktörü Mustafa Gürgöze ile Okul Riyaziye Öğretmeni Bulgaristanlı Adil Er-olun nezaretleri altında tertip edilen bir temsilde Okulun İkinci sınıfından ve Ora Mahkemesinin En Kıdemli azasının akrabasından bulunan Şükret Oğlu Salâhaddin Sarık , Sakal ve Cübbeli bir hoca kıyafetile sahneye ve yüksek bir yere çıkarılıp Kadın Erkek ve çocuklardan mürekkep bir kaç yüz kişi karşısında (Ey Cemaat Agri İli Müftisi Sadullah Yıldırım müsaadesile) diye ve isim tasrih etmek suretile Müftinin Eyyamı mübareke ve sair toplantılarda halkı hükumete ısındırmak ve Tayyare ile diğer Umuru hayriyeye teşvik hususunda yaptığı Vazıların taklit ve okuduğu ayatı kerime ve Ehadisi - nebeviyeyi istihfaf ederek " Sallu Ala Muhammed Euzu Billahi minnegseytanırracim Bismillahirrahmanırrahim İna İllahi ve İna İleyhi Raci'um) ile yalan yanlış birda ayet okuyarak Dini bir vazıfeyi tezyif ve Müfti ile istihza ettirdikleri Müftiliğin 59 6/3/1939 tarihli tahriratile bildirilmekte ve Çocuk Mahkeme azasının akrabası bulunduğundan sesini çıkarmadığı ve hattı hareketinin tayini Müfti tarafından rica edilmektedir . .

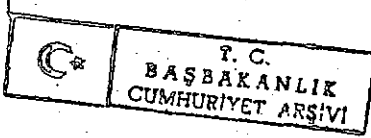
Ala'itlak efradı cem'iyetten herhangi birini mütezarrır ve muztarip edecek bir halin bile , hagi bir kimseden , vuku'u mucibi mes'uliyet iken Vatan Çocuklarına terbiye ve ahlak dersi vermekle mükellef bulunan bu Öğretmenlerin hak ve vazıfenin kudsıyetini ve bunlara hurmet ve riayet etmenin en tabi'i ve mükaddes bir hak 59 olduğunu , Hürriyet demek , " Başkalarının hissiyyatını rencide bile etse dilediğini söylemek ve yapmak demek olmadığını " herkes-

030	10			146	44	6
-----	----	--	--	-----	----	---

Diyânet işleri reisliği

Müdürlüğü

Sayı _____

den iyi bilmeleri ve bunlara daha ziyade riayetkâr olmaları lazım gelirken bu Öğretmenlerin ve levki Temsil behanesile olsun Devletin bir Memurunu ve Kanunî vazifesini Oymve alay mevzu'u yapmaları ve muhitin mükaddesatı ile alay ederek hissiyyatlarını rencide tme-ye cür'et etmeleri ne Laiklikle , ne de vazife şinaslıkla kabili te'lif görülmemiştir .

Vazifenin kudsîyetini , başkalarının haklarına ve vazifelerine hurmet etmemekten tevelliütedecek zararları anlamamış gibi görünen bu gibi Öğretmenler hakkında lazımgelen tahkikatın ve icap eden muamelenin yapılmasını hurmetlerimle arz ve rica ederim .

Diyânet İşleri Reisi

Diyânet İşleri Reisi

Yazı İşleri

26.1.1939

EK: 23. Mevlânâ Rıfâ Borekçi'nin 4-1-1939 Tarihli Başbakanlığa Yazılan Dini Hassasiyetlerle İlgili Belge.

080 10

115 116 6

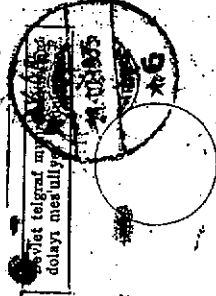
3 206

24-1-39

092

0-117

T.C.
P. T. T. U.M.

Her telgraf mektup
dolaylı ücretlidir

TELGRAF

(No: 251/L)

27007 Yol

Adres :

Servis İşaretleri

Milliye Cumar başkanı kama-i ataturke

ankara

A	10-2-6
D	91
F	1-350

ILK MERKEZ	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
ankara	B	Tarih 28/10/1951	İÇİŞİLERİ		Tarih 28/10/1951	Mustafa

Onikinci Cumhuriyet bayramı ilin dört köşesinden gelen yaya ve atlı binlerce kadın ve erkeklerin katılımıyla Atatürk anıtının yanında kutlanmaya başlandı.

Gençlik ve halk yöce atalarına derin ve coşkulu selamları ve başta Atatürk olmak üzere bütün kahramanlarımızla bu bayramın kutlanmasını bildiriyoruz. Bu bayramın kutlanmasını bildiriyoruz.

U H P Ankara İlyakurul Başkanı
Rifat Börekçi

Mektup

EK: 2/4 Mehmet Rifat Börekçi'nin Telgrafları, Atatürk'ün Onikinci Cumhuriyet Bayramını Kutlaması.

A	111-2-6
D	91
F	1-311

Mektup

Bay Rifat breki

Cumhuriyet Halk Partisi
Bayram ve Diyanet İşleri Reisi

Bayram dolayısıyla Ankara'da toplanan halkın içden sevincini ve bana gösterdiği sevgiyi bildiren ve Ankara ili parti arkadaşlarımız adına bayramı kutlayan telyazınızı aldım ve çok duygulandım. Size ve arkadaşlarınıza teşekkür eder, ben de sizi tebrik ederim .

Atatürk
imzalıdır

Hamdendir

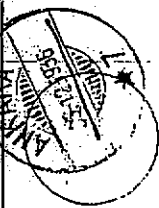
30-8-935

EK: 25 Atatürk'ün Mehmet Rifat Börekçi ve Arkadaşlarına Teşekkür Belgesi.

208

T. C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf müdürlüğünde
dolaylı meâniyle kabul edilmez.

TELGRAF

Adres : Kamal Atatürk Cumar

Reisi Ankara =

33810

(No: 251/1)

Yol

Servis İşaretleri

İLK MERKEZ	N	KELİME	VERİLDİĞİ		RİSMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		
			Tarih	Saat			Tarih	Saat	
Ankara	15160	63	25.12	14.55	MUSULİ		25.12	15.12	afet

Partimizin bugün toplanan Ankara Vilayet kongresi partili arkadaşların ebedi reisleri Atatürk'e sarılmaz bağlılıklarını ve sonsuz şükranlarını bir arada sunma işi için yapmış bir coşgun gösteriyi andırıyor. Size bu kadar candan bu kadar şuarla bağla enkeranın emsalına saygı ve sevgilerinin bir vani coşusuna daha şahid olarak arz edilmiştir. cıssız bahtiyar lığı için İlayim = C. H. P. Ankara

Vilayet Kongre başkanı Rifat Börekçi

EK: 26 Mehmet Rifat Börekçi'nin Atatürk'e C.H.P Ankara Vilayet Kongre Başkanı Olarak Kutlama Telgraf Belgesi.

TÜRKİYE
RİYASETİCUMHUR
UMUMİ KATIPLIĞI

26. XII, 1936

TB

Bay Rifat Börekci
C.H.P. İl Kongre Başkanı

Ankara

İ. C. Partinin İl Kongresi münasebetiyle hakkında gösterilen
yüksek ve temiz hislerden müteessis oldum. Teşekkür eder,
muvaffakiyetler dilerim.

K. Atatürk

Aslı gibidir.

Yazdırıldı
26. XII. 1936
[Signature]

19/1

EK: 27 Atatürk'ün Mehmet Rifat Börekçi'ye Teşekkür Belgesi.

210

Ankara: 17.XII.1938.

Tel

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ
Yazın No: 2/10-15
D. No: _____
De. No: _____
Fihrist No: 4695-22

C.H.P. Vilayet Kongresi Başkanı

Rifat Börekçi

Ankara

C. C.H.P. Ankara vilayet kongresinin toplantısı
münasebetile sayın delegelerin hakkında
gösterdikleri samimi duyguları bildiren
telgrafınızdan çok mütehasis oldum. Sevgi
ile teşekkür eder ve daima artan muvafakiyetler
dilerim.

Reisicumhur
İsmet İnönü

Aslı gibidir.

Yapılı

H.O.

17.12.1938

EK:30 Cumhurreisi İsmet İnönü'nün, Mehmet Rifat Börekçi'ye Teşekkür Belgesi

213

E. S.
Diyaret İşleri Reisiği
Husust

CUMHURBAŞKANLIĞI İSMEYİNİN İZİNİ
Yarışma No: 2/10-18
Desim: _____
Dosya No: _____
Fihrist No: 6706-72

4 / 4 / 1939

Millî Şefimiz, Aziz ve çok mühterem Cümhur
Reisimiz İsmet İnönü'nün yüksek huzurlarına

Türk milletinin tam bir ittifakı ve candan arzularile
tekrar Reisi cümhurîğe intihap buyrulduğunu görmek --
şereffini bizlere bahşeden ulu tanrıya hamd ü sena eder ve
takkimi tebrikât eylerim.

Samimî ve ıvezsiz olan bu tebrikimi yaparken bütün -
ömrünüzün sıhhat ve seadet içinde geçmesini ve yüksek -
varlığınızı üzerimizden eksik etmemesini ve her an muvaf-
fak bilhaye olmanızı ve zamanınızın, tarihin en büyük -
kahramanlarının da gıpta edeceği bir mazharıyetle vatan
ve millet için tam manasile sulh ve seadet, kalkınma,
sükün ve huzur olmasını cenâbı kadıyelhâcat hazretlerin-
den tazarru' ve niyaz eylerim büyük şefim.

Diyaret İşleri Reisi

M. Borekci

EK:31. Diyanet İşleri Reisi Mehmet Rifat Borekci'nin İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Oluşu
Nedeniyle Kutlama Belgesi.

216

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ
Yer 2/10=18
Desinatör
Dosya No
Fihrist No: 4206-71

Ankara: 6.IV.1939.

Bay Rifat Börekçi
Diyanet İşleri Reisi
Ankara

Sayın ~~B.~~ ve ~~Hz.~~ ~~Reisi~~ Diyanet Reisi
Güzel tebrikinize ve asil duygularınıza

çok teşekkür ederim ~~niyet ve sadetinizi dilerim.~~

Sıkhat ve huzur içinde vatanımıza

güzide hizmetlerinize mürşafakiztle devam etmenize

bitkin kalbimle dilerim

H. İ. İnönü

İİ

CUMHURBAŞKANLIĞI	
İSMET İNÖNÜ ARŞİVİ	
Tarih	No: 2/11a/34
D. T. No	No:
Dosya No	No:
Fihrist No	No: 19264

Mersin

10/3/94I

Sayın İsmet İnönü

Cumhur Başkanımız

A n k a r a

Birinci Büyük Millet Meclisi arkadaşlarımızdan Diyanet İşleri reisi Bay Rifat Börekçi'nin vefatından mütevellit teessürlerimizle samimiyetle iştirak eder, saygılarımla özgeçmiş başnilüğümüze teyid ederim.

Mersin de:

Birinci Büyük Millet Meclisi azasından

Eski Mersin Meb'usu

Ziya Eraydin

Ziya Eraydin

19264

EK:33-Mehmet Rifat Börekçi'nin Vefatı Nedeniyle İsmet İnönü'nün Üzüntü Taziyelerine Karşı Ziya Efendi'den Karşı Bir Memnunluk Yazısı.

216

Diyaret İşleri Reisliğine

18/12/933 tarihli ve 4061/3637 numaralı tezkere cevabıdır :
Reis Rifat Efendi Hazretlerinin gözlerini tedavi ettirmek üzere
anula azimetleri tensip edilmiştir efendim .

18/12/933

Başvekil namına

Müsteşar

Kemal

Talip 19-12-933

Di	Kalem
18	18
2702	221933
268	

No.
1879

İşinde
21-12-933

İşleri Reisliği

Müdürlüğü

Sayı 3613

Miğavere Hey'eti Azasından Ahmet

Hemdi Efendi Hazretlerine

Bahatsız bulunduğum zamanlarda resmi muharreratı
namına havale ve imza etme ve emir verme yetki ve
verilmiştir efendim. 14/12/1933

Diyaret İşleri Reisi

Rifat

Tebliğ edilmiştir Sarıyerde
Rifat 14/12/1933

4210

İsminde, verilcek mürşihat mahalli

T.C.
Diyadin İleri Kolligi

Tahsis kayit No: _____
Yerinde No: _____
Doğum No: _____

1683 sayılı kanunun 6'ncu maddesinde belirtilen işin icrasını özetlemek

HİZMET CETVELİ

M e m n e r i

Son memnuriyet

Diyadin İleri Kolligi'dir

Sosyalinde kayıtlı
doğum tarihi

Tebliğ yapıldığı
yılından itibaren
olunacak hizmet

Sıralı No	Adı	Birlik adı	Soy adı	Hesab	Maali	Doğum yılı	L	K	NEVİ
9	Bilal	ÖZÜ	BİRİNGİL		2771	1928			

Mühür

Vazifesi	Aldığı		Vazifesi ayın tarihi	Vazifesi veya ekibi başlı tarih	Vazifesi veya ekibi başlı tarih	Vazifesi başlı tarih			Mevki başlı tarih			Mühür	
	Maaş	Cost				Sene	Ay	Gün	Sene	Ay	Gün		
Antika İhtisar Azalığı	400			10 Res. İv. 314	1 Mayıs 320	I	5	42					
"				2 Mayıs 320	6 Temmuz 320				2	5			
"	400			7 Temmuz 320	24 Res. İv. 323		3	4	18				
"	300			25 Res. İv. 325	9 Ka. İv. 322		2	1	13				
"	1000			10 Ka. İv. 325	Üyel. Ka. İv. 322		7	11	21				
"	2000			1 Ka. İv. 314	24 Nisan 336		2	3	24				
"	2000			25 Nisan 336	22 Ka. İv. 338		2	7	28				Millî Mükemmelleğe İbte.
Seriye Vekaleti Heyati İhtisar Azalığı	7500			23 Ka. İv. 340	Üyel. Mart 340		1	3	8				Basemle
İhtisar İşleri Reisliği	15500			1 Nisan 340	Üyel. Ağustos 328		5	5					Vazifesi 5/1/341
"	15000			1 Eylül 340	4 Mart 341		11	6	4				
							42	2	20				

EK-36 Mevlut Rifat Efendi'nin Yapıldığı Vazifeler ve Ücretleri.

Mülteveffanın ismi ve şöhret ve memuriyeti ve tarih vefatı ile mahallece mukayyet bulunan nüfus hâmiyeti cüzatına nazaran levelledü tarihi	Rifat BÜREKÇİ Diyanet İşleri reisi 5/3/94İ de vefat etti. Ankara İ277 tevallütüldür.
Öz olarak nikâh ve inas kaç yetmiş ve yetmiş vardır ve isimleri nedir	berhayat olarak merhumun Raşid ; M.Fuat ve M.Ziya BÜREKÇİ isimlerinde üç oğlu vardır.
Zikirden olanlar senel rahiye hesabına hangi senenin hangi ayına hangi gününde levelledü etmiştir	Raşid:1313; M.Fuat: 325; M.Ziya: 331 doğuladur.
Mektebe devam ediyorsa hangi mektebe devam etmekte ve nekadîbî ilmiye müdâvirin belâsıdır hangi tarihte mektebe kaydolmuş ve hangi amfidir diğer cihetten muhasas maşaları var ise nereden muhasas kaç kuruştur ve hangi tarihte tahsis edilmiştir bizes ve muhtes muavenet mükîrler	Mektebe devam eden yoktur.
İnsan olanlar pederlerini bir vefatında zâlimceğ müde ve bûlâre akti lera edilmiş midir ve ediliş ise hangi tarihte lera edilmiştir zevceci vefat etmiş ise ismi ve memuriyeti nedir zevciden ve diğer cihetten muhasas maşaları var mıdır var ise nereden muhasas kaç kuruştur ve hangi tarihte tahsis edilmiştir ve resmen ve muvazzafan kabûlde müstâbedem mükîr mektebe müdâvirin ve hiket muhtes muavenet müde	Kerimesi yoktur.
Zevceci kaç pederde ve isimleri nedir ve zevciden vefatına kadar mekûlâsı nedir ve aktileri hangi tarihte lera edilmiştir ve zevciden vefatından şüncüye kadar diğer aktileri lera edilmiş midir ve ediliş ise hangi tarihte lera edilmiştir ve diğer cihetten muhasas maşaları var mıdır ve nereden muhasas kaç kuruştur ve hangi tarihte tahsis edilmiştir ve kabûlde gibi resmen ve muvazzafan bir memuriyeti var mıdır pederleri kimdir eiyevn berhayat reahr vefat etmiş ise ve memuriyeti devletten ise andan dolayı kimceden maşâ tahsis edilmiş midir ediliş ise maşâ mezkûru havi olan cüzatında kaç şive vumarası mubârevdir	Saniye BÜREKÇİ isminde bir zevceci olup vefat tarihine kadar merhumun nikâhlısı idi ve ondan sonra da başkasıyla nikâhlanmıştır. Saniyenin Rifat BÜREKÇİ ile aktileri bundan tahsisatın 39, 40 sene evvel lera edilmiştir. Saniye BÜREKÇİNİN baska taraftan muhasas maşâ ve hiketli, fakûsen toya muvazzafan bir hizmetli mevcut değildir. pederli merhum meahet olup habâsından kendisine maşâ bağlanmış değildir.
Cevde ve validesi var mıdır ve isimleri nedir ve mülteveffanın tarih vefatında zâlimceğ müde ve bûlâre aktileri lera edilmiş midir ediliş ise hangi tarihte lera edilmiştir ve diğer cihetten muhasas maşaları var mıdır ve nereden muhasas kaç kuruştur ve hangi tarihte tahsis edilmiştir kabûlde gibi resmen ve muvazzafan bir memuriyeti var mıdır	Yoktur.
Mahallî kametleri neresidir ve tahsis olunacak maşâ hangi tediyeye şubasından almak arzunuzdur	Ankara Musabey mahallesini eski yol sokak 40 noslu evde ikamet etmekte olup bağlanacak maşâ Ankara evralinden almak arzunuzdur.

Mülteveffanın müteallikati hakkındaki malûmat icra kılınan tahkikat es'neli aidesi hizalarına yazıldığı veçhile olup bilâh' tahakkuk eyfediği muhalefî kanun olarak tediyeye edilen maşâyatı tazmin ile kanunen teretîp eden mes'uliyeti deruhde eylemiş. 19/3/94İ

Heyetli İhtiyariyeden

Heyetli İhtiyariyeden

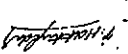

Heyetli İhtiyariyeden

İmûhaberde muharrer es'ileye verilen cevapların hakikate tamamen muvafik bulunduğuna ve belâda mahitum olan mûhürlerin heyetli İhtiyariyeden mûhürleri olduğuna tasdik kılınmıştır.

7. M. Ab
R. C. Candogru

İzara heyetli mükîr rasmel

Yahya İ.
 D. Kaya
 A. Bayram
 İ. H. İdris
 N. Tokyolcu

Diyadin İyiliği İçin Bir Nispet Borçkolu Almasına Manâ Çıkartılmıştır. Bu Olan İşin Farklı Hukukî İşlemlerle İlgili Durumların Dökümlerini İhtiva Eden Şahadetname-
 sine Birleşik Hukukî İşlemlerle İlgili İncelemelerine 19/3/2014 Tarihinde 2014 S. 153
 Sayılı Kararıyla İncelemelerine İzin Verilmiştir. İncelemelerinde Şahadetnamenin Geçerliliğini
 Onaylayan Mahkemeye Şükredim.

Mazbata

111
 S. 153
 Kararıyla
 ANKARA İL YEMİNLİLER
 MAHKEMESİ

T. C.
DIYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Zat İşleri Müdürlüğü

Sayı: 829

Eki: 2

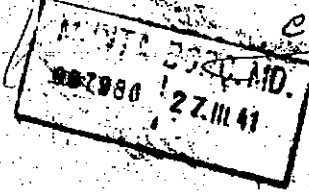
Muntazam Borçlar Umum
Müdürlüğüne

Diyanet İşleri Reisi Merhum Rifat Borekçi Zevcesi
Samiye Borekçiye muhassas Maasının resmi senediyle Bordro-
su ilişik olarak sunulmuştur.

gereğinin yapılarak neticesinin iş'arı rica olunur.

27/3/94

Zat İşleri Müdürü

Bd
4184

EK:38 Mehmet Rifat Borekçi'nin Eşi Samiye Hanıma Maaş Bağlanması İsteği Belgesi.

221

9/4/94I

11
8

T. C.

MALİYE VEKALETİ

Ankara Vilayeti Denetim ve
Muhasebe Müdürlüğü

Sayı _____

Muntazam Borçlar Umum Müdürlüğüne

8-8538-J
4508

EK:XXXVIII
(38)

28/3/94I tarih ve 64275/36/9844 sayılı
yazıyla karşılıktır.

Rifat Börekçi eşi Seniye Börekçi'ye
ait maaş 2122 sıra numarasına kayıt edile-
rek istihkaki ve resmi senedi kendisine ve-
filmiş ve alınan bir adet fotoğrafı bağlı
olarak sunulduğu arz olunur.

Resmî alında

14.4.94I

[Signature]

Muhasebe Müdürü

Rifat Gülçür

[Signature]

MUNTAZAM BORÇ NO.
009947 | 11.V.41

ke 53894

[Signature] 14-4-94I
[Signature]

B. 9/4

[Signature]

Diyadinet isleri Reisi Rifat Börekçi 1244 5.3.94 1 Nisan 94 aylık

Table with columns: F. Baġlaması, Sana, Sene, Ay, GÜN, Beyanı. Includes handwritten entries for 941, 424, 25, 73, 42, 2, 7, 3, 4, 7, 45, 6, 8, 5, 22, 46.

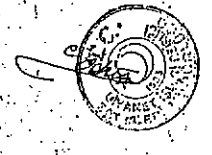
Takvîmî maaşa tabiiyetinde hizmet müttedatına yapılacak esaslar

Table with columns: Zammın nev'i, Başlangıç tarih, Bitiş tarih, Sene, Ay, GÜN. Includes handwritten entry for 27 August 94.

Table with columns: Maaşın nevi, Sana, Sene, Ay, GÜN. Includes handwritten entries for 3, 4, 1.

Table with columns: Maaşın nevi, Sana, Sene, Ay, GÜN. Includes handwritten entries for 150, 600, 450, 156, 676, 46, 287, 76, 447, 89.

İsten ve nezariyetli yukarıda yazılı Rifat Börekçi... 1944 tarihinden itibaren...

Müriyet Tabe M. Rifat Börekçi

Muvafakat 28/3/1947 Diyanet İşleri Reisi Y. Muavin

Handwritten signature of the official.

Table with columns: Maaş ve maaşın açıklanması, Maaşın açıklanması, Maaşın açıklanması. Includes handwritten notes in Turkish.

Yetimlere isabet eden maaşın tevziatı

Table with columns: Yetimlerin isimleri, Maaş miktarları, Maaşın tarihi, Mülâhaza. Includes handwritten entry for Samiye Börekçi.

	Müteveffanın ismi ve göbrat ve memuriyeti ve tarihi vefatı ile mahallece mekayyet bolunsa nüfus hüviyeti cüzatına nazaran tevelli tarihi	Rifat Berekçi Diyanet işleri reisi 5/3/94İ de vefat etti Ankara İZ77 tevallutİdİdİr.
	Öz olarak rükür ve has kaç yetim ve yetimesi varid ve isimleri nedir	berhayat olarak merhumun Rağıd ; M.Fuat ve M.Ziya Berekçi isimlerinde üç oğıu vardır.
	Zikirden olanlar senel maliye hesabı ile hangi senerde hangi syran hangi gününde tevelli etmiştir	RağıdsİSİS; M.Fuat: 32S; M.Ziya: 33İ doğumludur.
Makdunları	Mektebe devam ediyorlarsa hangi mektebe devam etmekte ve mekâtibi ilmiye müdâviri bulunları hangi tarihte mektebe kaydokunmuş ve hangi sınıflar diğer ehitler muhassas maasları var ise nereden muhassas kaç kurmuş ve hangi tarihte tahsis edilmiştir biken ve muhtaci muavenet midirler	Mektebe devam eden yoktur.
Karimeleri	İnsan olanlar pederlerin biri vefatında zatızevç midir ve bilahare akti icra edilmiş midir ve edilmiş ise hangi tarihte icra edilmiştir zevceleri vefat etmiş ise isim ve memuriyeti nedir nevinden ve diğer ehitleri muhassas maasları var midir var ise nereden muhassas ve kaç kurmuş ve hangi tarihte tahsis edilmiştir ve zaman ve mevzaıdan kabûldektir. mûsalıyden midir mektebe müdâviri ve biken muhtaci muavenet midir	Karimeleri yoktur.
Zevceleri	Zevceleri kaç nefedir ve isimleri nedir ve zevcein vefatına kadar menkûhası nedir ve aktileri hangi tarihte icra edilmiştir ve zevcein vefatından gindiyi kadar diğerle aktileri icra edilmiş midir ve edilmiş ise hangi tarihte icra edilmiştir ve diğer ehitleri muhassas maasları var midir ve nereden muhassas ve kaç kurmuş ve hangi tarihte tahsis edilmiştir ve kabûldektir gibi zaman ve mevzaıdan bir memuriyeti var midir pederleri kimdir diyen berhayat midir vefat etmiş ise ve memuriyeti nedir ise erden dolayı kimlerden maas tahsis edilmiş midir edilmiş ise maas mektûbu havi olan cüzatında kaç kva numarası muharrerdir	Samiye Berekçi isminde bir zevcei olup vefat tarihine kadar merhumun nikâhları idi ve erden sonra da başkaları ile nikâhlanmamıştır. Samiyenin Rifat Berekçi ile aktileri bulunmamaktadır. Samiyeye evvel icra edilmiştir. Samiyenin vefatından sonra karaktan muhassas maas ve ücreti, pederleri veya diğerlerinden tahsis edilmiştir mevcut değildir, pederi merhum Mehmet olup baharından kendisinin maas bağlanmadığı değildir.
Valide ve vâlideleri	Cevde ve validesi var midir ve isimleri nedir ve müteveffanın bir vefatında zatızevç mi kiler ve bilahare aktileri icra edilmiş midir edilmiş ise hangi tarihte icra edilmiştir ve diğer ehitleri muhassas maasları var midir ve nereden muhassas ve kaç kurmuş ve hangi tarihte tahsis edilmiştir kabûldektir gibi zaman ve mevzaıdan bir memuriyeti var midir	Yoktur.
	Mahalli kametleri mevcuttur ve tahsis oluncak maası hangi tediyi pübedinden almak arzunu ederler	Ankara Musabey mahallesi eski yol sokak 40 no.lu evde ikamet etmekte olup bağlanacak maası Ankara evvalinden almak arzunu ederler.

Müteveffanın müteallikâtı hakkındaki mâlûmat icra kılınan tahkikat es'feli aidetî hısalına yazıldığı veçhile olup hilâf tahakkuk eylediği surette muhalifi kanun olarak tediyi edilen maasları tazmin ile kanunen terettüp eden mes'uliyeti derubde eyleyiz. İS/3/94İ

Heyeti İhtiyariyeden

Heyeti İhtiyariyeden

Heyeti İhtiyariyeden

İşbu ilmühaberde muharrer es'ileye verilen cevapların hakikate tamamen muvafık bulunduğ ve balide mahtun olan mübûrleri heyeti ihtiyariyenin mübûrleri olduğ tasdik kılındı.

F. N. N.
R. B. B.

İkinci heyet mübûr temsil

Vilâyeti *Ankara*

Kazası *Dış M. H. Müd.*

No. : *2122-3*

2886

64505

MUNTAZAM BORÇLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜNE

Aylık sahibinin adı ve soyadı:		<i>Samiye Bönücü</i>				
Aylık sahibinin kınyesi		<i>Divanet işleri vesisi</i>				
Aylığının kesilmesini mücip olan sebep		<i>Rizâ Bönücü Karısı</i>				
Kaza sıra No.	Divan tescil No	Terkin müamelesinin müstenit olduğu evrakın			Aylığın kesildiği tarih	
		Geldiği yer	Tarihi	Numarası		
<i>11</i>	<i>5398</i>	<i>Ankara</i>				
<i>2122</i>	<i>4388</i>	<i>Dış M. H. Müd.</i>	<i>10-2-1944</i>	<i>912</i>	<i>7-9-1944</i>	
Maaş	Tahsisat	57 nci maddede mütebince yapılan % 25 ve % 10	Terfi zammı	3835 No. K; mütebince yapılan %25 Zam	Yekün	
<i>141 68</i>	<i>Yeni</i>				<i>141 69</i>	

Yukarıda adı yazılı aylık sahibinin maaş kaydı terkin edilmiş ve müstenidatıyla işbu tabiratin ikinci nüshası maaş sahibinin dosyasında saklanmıştır. Merkezde de kaydının terkinine müsaadeleri arz olunur.

2212/1944

Muhasebe Müdürü

Maas kaydi terkin edildi

MUNTAZAM BORÇLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
000017/25.11.44

Kayıt yapıldı
Mart 1944
Evrak Memuru

26.2.1944

2812

EK:42 Samiye Hanımın Vefatı Nedeniyle Maaşı'nın Kesilme Belgesi..

226

MEHMET RİFAT EFENDİ'NİN TORUNU RİFAT BÖREKÇİ İLE
GÖRÜŞMEDE EDİNİLEN BİLGİLER

15 EKİM 2009

Mehmet Rifat Efendi'nin torunu Rifat BÖREKÇİ'den M.Rifat Efendi'nin aslen Konya tarafından geldiğini, eşinin Ankara Beynam köyünden olduğunu öğrendim. Merhumla ilgili ellerinde yazılı bir kaynak olmadığını ve babası Fuat BÖREKÇİ'den öğrendiği kadar bizlere bilgi verdi.

Görüşme Çankaya semti Karyağdı sok. No:44 adresinde gerçekleşmiştir. Dedesi M.Rifat Efendi'nin,

M.Kemal Paşa ile tanışması Milli Mücadele öncesi İstanbul'da tanıştığını beyan etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önceden dostluğu olması nedeniyle Milli Mücadele dönemi başlarında M.Kemal Paşa'yı Ankara'ya davet ettiğini belirtmiştir. Görüşme yapılan adres eskiden Dedesi M.Rifat Efendi tarafından kullanıldığı şimdi ise işyeri olarak kullanılmaktadır.

Ev eski Ankara evi olarak korunmuştur. Bu eve dedesi zamanında Atatürk'ün sık sık geldiği ve dinlendiğini torun Rifat BÖREKÇİ beyan etmiştir. Dedesi'nin Müftülüğü döneminden kaynak olmadığını beyan etmiştir.

Milli Mücadele döneminde Dedesinin M.Kemal ve arkadaşlarına yani Heyet-i Temsiliye ye maddi ve manevi yardımlarının çok olduğunu beyan etmiştir.

Babası Fuat bey M.Rifat BÖREKÇİ ile ilgili bir Kitap yazmak istediğini fakat, ani ölümü nedeniyle yazamadığını beyan etmiştir.

Börekçi soyadını ise lakapları olan Börekçizade'den aldıklarını beyan etmiştir. Babası Fuat Bey'in bir zamanlar Koçlarla ticaret yaptığını ve daha sonra ortaklıktan ayrıldığını beyan etmiştir.

Dedesi'nin Diyanet Reisliği döneminde personelleriyle çektiği bir resmi olduğunu ve resmin çalışma odasında duvarda asılı olduğunu tarafımdan görülmüştür.

Ankara'da dedesi adına camii Dikmen - İlker'de, bir okulda Mamak'ta Diyanet Vakfi tarafından yaptırıldığını beyan etmiştir.

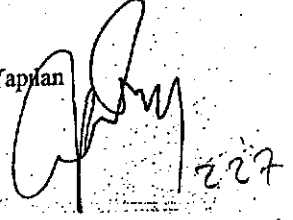
Dedesi'nin Milliyetçi bir din adamı olduğunu ve milli mücadele döneminde varını, yoğunu harçayarak memleketin kurtuluşu için her şeyini (canını ve malını) ortaya koyarak Heyet-i Temsiliye ve milli hükümetin yanında yer aldığını bildirmiştir.

Dini konularda halkın anlayacağı Türkçe ile İslam dinini millete öğretmeye çalıştığını beyan etmiştir.

Atatürk tarafından çok sevildiği ve Din'de reform çalışmalarının başarılı olması nedeniyle, Diyanet İşleri Reisliği görevi uzatılarak ölünceye kadar bu görevin yapılmasını sağlamıştır.

Görüşmemizde Prof.Dr.Nahit TÖRE hocamda bulunmuştur. Katkılarından dolayı hocama da teşekkür ediyorum.

EK:43- Mehmet Rifat Börekçi'nin Torun Rifat Börekçi ile Yüz Yüze Yapılan
Görüşmede Alınan Bilgiler..

①

Rahmetli Dedem Rifat Borekci ile ilgili olarak hatırlayabildiğim kadarını sizlere aktarmak istiyorum:

Dedem ile ilgili hatırlayabildiğim kadarını, ille okul çağında (8-9 yaşlarında) olmanın dolayısıyla kısitlidir.

Anlara da yaz ayları çok sıcak geçtiğinden, aile Gankeya'daki Bağ evinde (halen bu ev aslına uygun restore edilerek muhafaza edilmektedir) yaşamaktaydı. Bende okul tatilinde onlarla beraber oluyordum. Dedem 80 yaşını aşmış olmasına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı görevine her gün muntazaman gitmekte idi. Kendisine istsizni olarak tahsis edilmiş olan makam aracı ile her sabah erkenden giderdi. Sabahları giderken, tüm aile bireyleri kendisini kapıda yolu ederdi. Akşamları geldiklerinde, abdestini alıp namazını kılardı. Benimde kendisine su dökeret, yardımcı olmandan dolayı mutluluğumu belirtirdi. Herlemiş yaşına rağmen

çok sağlıklı görünürdü.

Ancak 1940 Yılı sonlarına doğru, sağlığında bozulma başladı. Bu süreçte, doktor kontrolüne girmekle beraber, çalışmalarını aksatmamaya gayret etmiştir. Hastalığı ilerlediğinde, kış ayları olduğundan, bizim evimizin kaloriferli olması nedeniyle bize taşındı. Devamlı yatağa bağlı olarak son 3-4 ayını bizde geçirmişti. Hatırladığım kadarı ile, devlet erkânı, başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere hastalığı ile yakından ilgilendiler. İstanbul'dan zamanın çok değerli Tıp hocaları sık sık gelerek, konsültasyonlarda bulunmuşlar ve hastalığın seyrini yakından izlemişlerdir. İsmet İnönü'nün ziyaretlerini (2-3 defa) çok net olarak hatırlıyorum.

Gösterilen ihtimama rağmen, maalesef 5 Mart 1941 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Yapılan cenaze merasimi çok muhteşem geçmiştir. Bende okuldan izin alarak ailemle törene katıldım. Defnedildiği Cebeci Asri Mezarlığına kadar benide götürmüşlerdi.

Dedeme tanrıdan rahmet dilerken, bilvesile ilgililere saygılarımı sunuyorum.

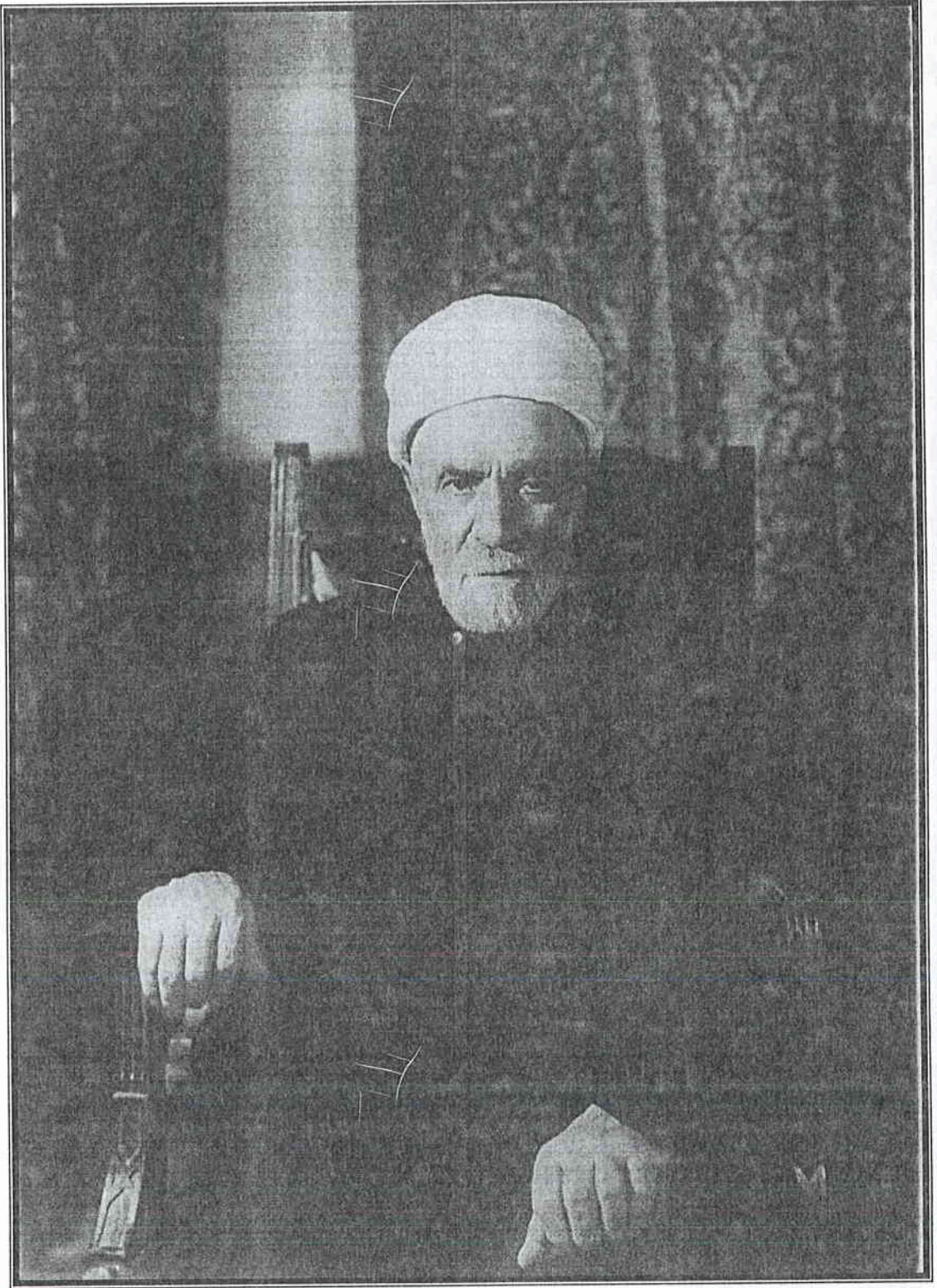
Ad
Ek: 44 devam

H. İsmet Börekçi 2009

Tc

FOTOĞRAFLAR

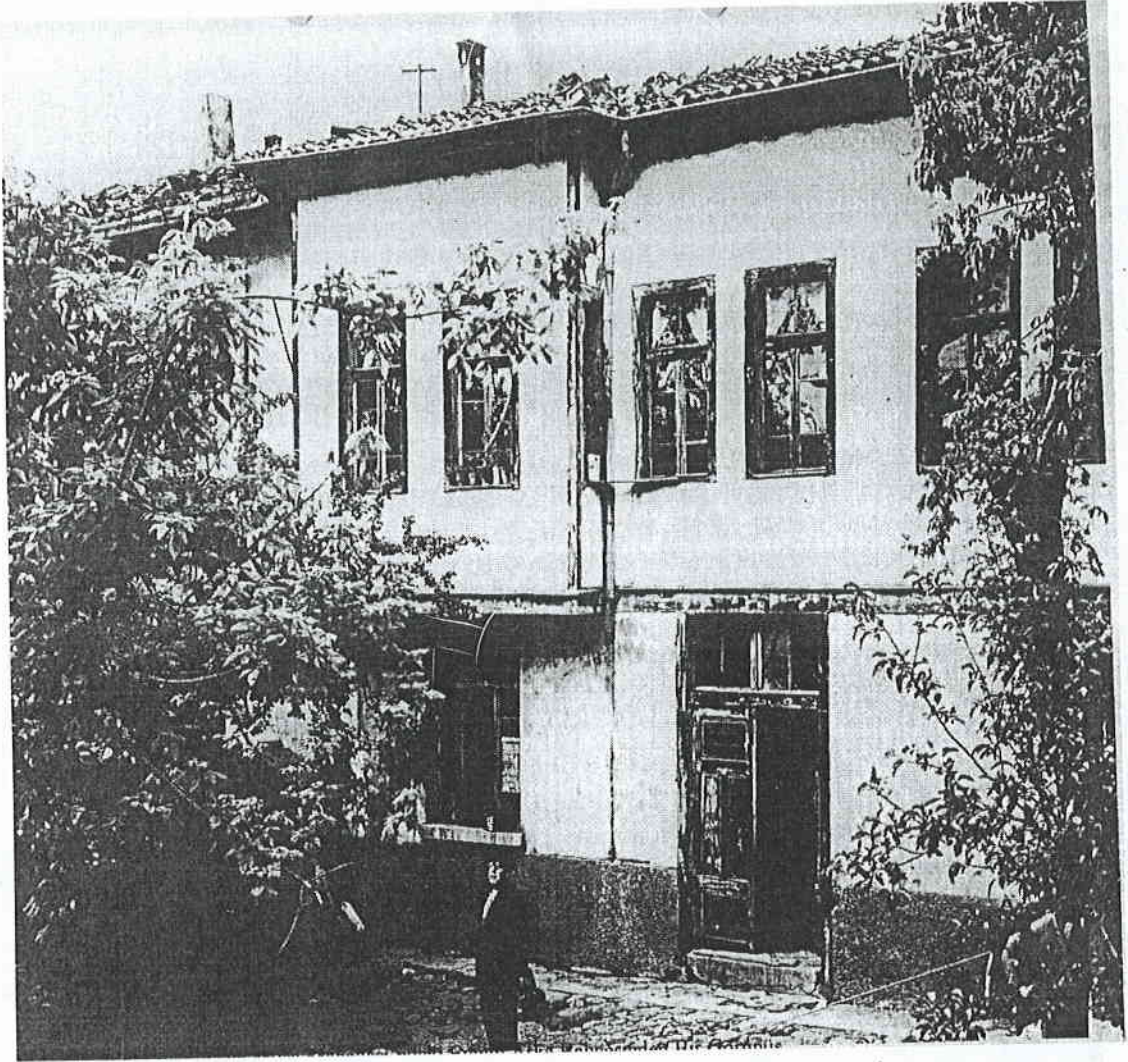
Ek: 1- Mehmet Rifat (BÖREKÇİ) Efendi

Ek: 2- Mehmet Rifat Efendi ve Eşi Samiye Hanım

Ek:3- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin Ankara Hacı Musa Mahallesi'ndeki Evinden Bir Görünüş

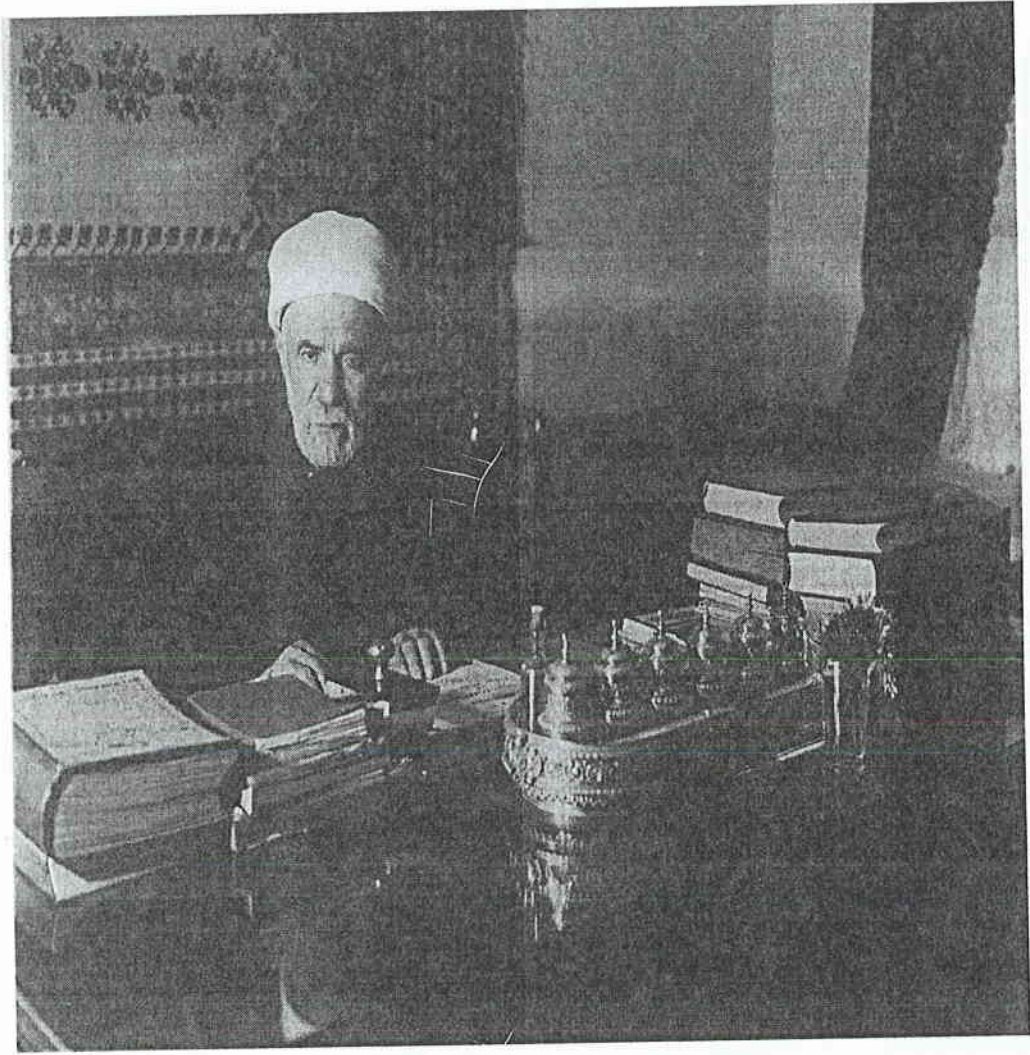
Ek:4- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin Ankara Hacı Musa Mahallesi'ndeki Evinin Arka Bahçesinden Bir Görünüş

Ek: 5- İlk Meclisin Açılış Töreni

Ek:6- İlk Meclis Önünde Bir Tören

Ek:7- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi ve Diyanet İşleri Reisliği Makamı

Ek:8- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi ve Diyanet İşleri Reisliği Heyeti

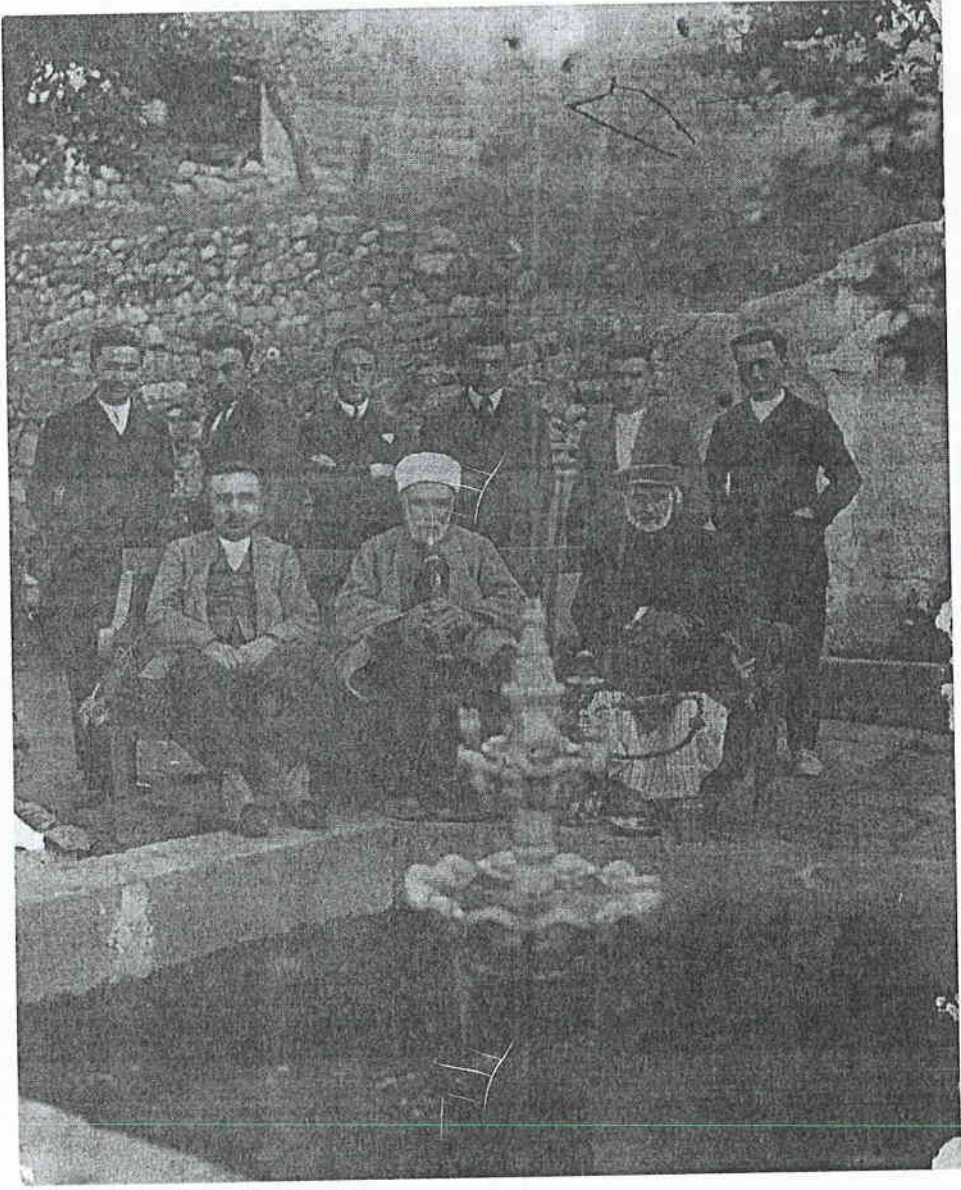

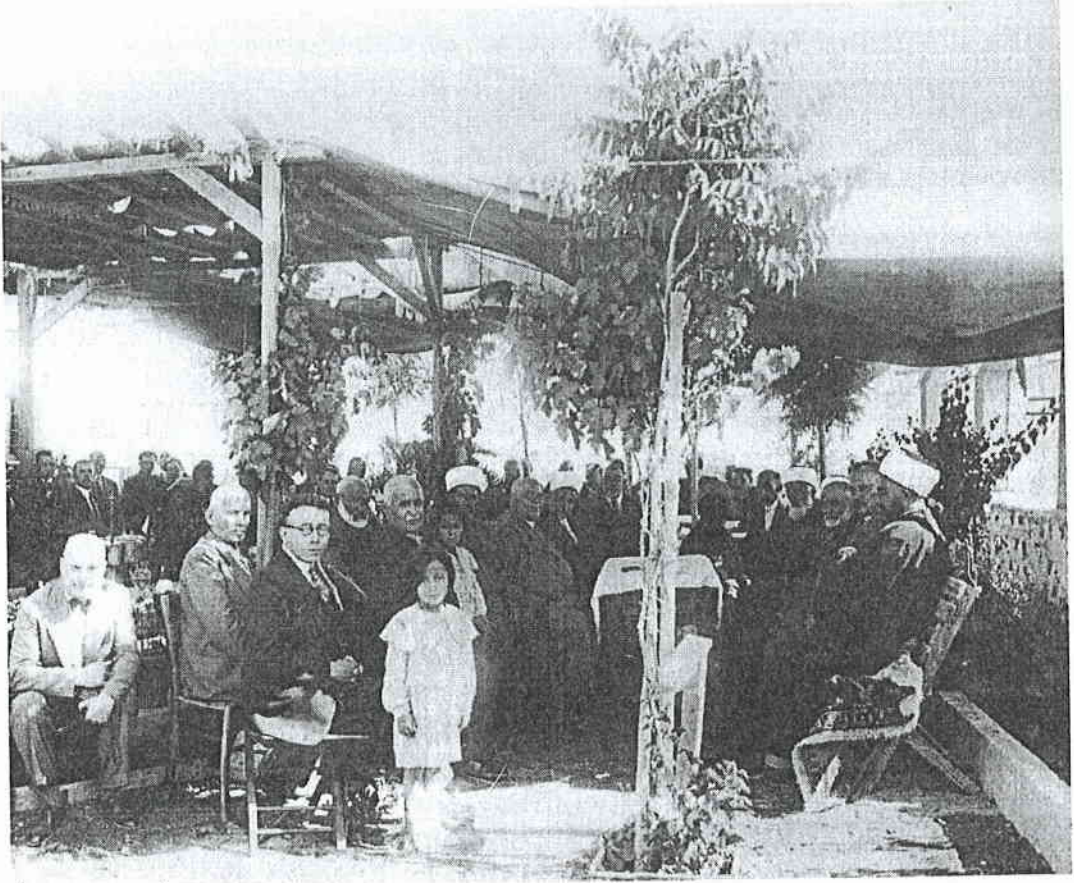
Ek:9- Diyanet İşleri Reisliği Personelleri

Ek:10- İnkılâp Dönemi Bir Tören

Ek:11- Şakir Kınacı, Rifat (Börekçi) Efendi ve Arkadaşları

Ek:12- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi Cuma Günü Bir Sohbet Esnasında

Ek:13- Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi'nin Oğulları ve Torunu

Ek:14- Mehmet Rifat (Börekçi Efendi'nin Beyanına Göre Dedesiyle Atatürk'le Zaman Zaman Görüşükleri Çankaya'daki Evi ve Torunu Rifat Börekçi

Ek:15- Çankaya Dikmen'de Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi Adına Yapıtılan Camii

Ek:16- Mamak'ta Mehmet Rifat (Börekçi) Efendi Adına Yaptırılan Okul